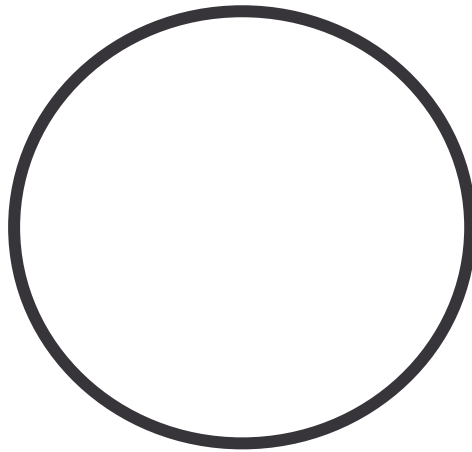

Markedets århundrede

En analyse af markedsøkonomien som socialt fænomen

PHD-afhandling
Jens Laugesen
15. august 2005

Indholdsfortegnelse

1 Indledning

2 Problemformulering- og begrundelse

- 2.1 *Problemstilling*
- 2.2 *Socialt fænomen og økonomisk handling*
- 2.3 *Markedsøkonomi*
- 2.4 *Problemets begrundelse og betydning*
- 2.5 *Problemets omfang*
- 2.6 *Nogle videnskabsteoretiske overvejelser*
- 2.7 *Metode og sammenfatning*

3 Vurdering og valg af teoretisk grundlag

- 3.1 *Udvælgelse af relevante sociologiske teorier*
- 3.2 *Opsummering af de vigtigste karakteristika ved fænomenet markedsøkonomi*
- 3.3 *Klassisk økonomisk sociologi - Max Weber*
- 3.4 *Institutionel økonomi (kritisk) – Karl Polanyi*
- 3.5 *Ny institutionel økonomi – Neil Fligstein*
- 3.6 *Ny institutionel økonomi (strukturel) - Harrison White*
- 3.7 *Systemteori – Niklas Luhmann*
- 3.8 *Opsummering og begrundelse af teoretisk valg*

4 Niklas Luhmanns teori om det økonomiske system

4.1 Luhmanns tidlige udlægninger af teorien om det økonomiske system

4.2 Die Wirtschaft der Gesellschaft

4.3 Dirk Baeckers uddybning af Luhmanns teori

4.4 Jens Beckerts kritik af Luhmanns teori

4.5 Sammenfatning og afsluttende tematiske diskussioner

5 En teori om markedsøkonomien som socialt fænomen

5.1 Uddybninger og modifikationer af nøgle-koncepter i Luhmanns teori om det økonomiske system

5.2 Vurdering af teoretisk konsistens

5.3 En teori om markedsøkonomien som socialt fænomen

5.4 Teoretisk bidrag til forklaring af fænomenets tiltagende dominans

5.5 Blev problemstillingens spørgsmål besvaret ?

5.6 Empiriske muligheder

6 Afslutning

1 Indledning

Der er et mærkeligt misforhold mellem troen på markedsøkonomien som svaret på alverdens udfordringer, og den virkelighed af ulighed, usikkerhed og civilisationsforfald der trænger sig på i dens kølvand.

Og der er et mærkeligt misforhold mellem den måde dette fænomen vokser og breder sig på - parallelt med at diskussionerne om det forstummer. Det virker næsten som om verden har glemt at det er et arrangement der – ligesom alt andet i dette samfund – er skabt af mennesker, og opretholdt af mennesker.

De små tilløb der trods alt er til at overveje markedsøkonomiens troværdighed som samfundssystemet par excellence, har enten en tendens til at placere sorteper hos os selv – samfundets institutioner og borgere anses simpelthen ikke for modne nok til at få det optimale ud af arrangementet, eller en tendens til at radikalisere kritikken så langt, at det ikke bliver en diskussion men en kassation.

Endelig kan man nok ikke se bort fra, at den eneste kanin kritikken indtil videre har kunnet trække op af hatten – i form af et planøkonomisk betonsystem – dels var en elendig kanin, og nu er en død kanin.

I alt væsentligt hviler markedsøkonomien på den antagelse at arrangementet sørger for den mest effektive anvendelse af samfundets sparsomme ressourcer. Den samme antagelse som for 2-300 år siden lagde grundstenen til et egentligt samfundssystem.

Den sociale aktivitet som markedsøkonomien organiserer folder sig ud i den særlige afdeling af samfundet som har fået betegnelsen 'økonomi', og som har fået tildelt sin egen særlige registrant i form af 'økonomisk (mainstream) teori'.

Dette projekt er ikke drevet af et ønske om at bidrage til denne registrant. Det er drevet af et ønske om at se markedsøkonomien i et bredere perspektiv, som et socialt fænomen på linie med andre sociale fænomener.

Hensigten med projektet er at forsøge at forstå hvordan dette fænomen har kunnet udvikle sig til det på alle måder dominerende tanke sæt, og den på alle måder dominerende motor, i dannelsen af det moderne samfund.

Det er et stort felt at begive sin ind i, og et felt der forekommer forbavsende lidt udforsket. Derfor har jeg måttet foretage mange afgrænsninger, og på mange områder måttet undlade at føre alle tanker og overvejelser helt til dørs. Det kan både være kritisabelt og frustrerende, men på den anden side :

”Hvis enhver tanke skal holdes tilbage, indtil den er fuldkommen underbygget, synes en grundlæggende problemløsning at være umulig, og vi vil i så fald være henvist til at beskæftige os med symptomniveauet.” (Mills (1959) 2002, s. 127).

Kapitel 2 formulerer og begrundet problemstillingen, uddyber og afgrænser de vigtigste begreber. Kapitlet rundes af med nogle få videnskabetiske overvejelser, som har betydning videre frem, og skitserer den metode der bliver anvendt for at behandle og besvare problemstillingen.

Projektet sigter mod at formulere en teori om markedsøkonomien, og næste kapitel (3) foretager derfor en gennemgang og vurdering af en række mulige teoretiske udgangspunkter inden for samfundsvidenskaberne (primært sociologien) til at beskrive dette fænomen, sådan som det er foldet ud i kapitel 2. Hensigten er at undersøge hvordan fænomenet også kunne være beskrevet og behandlet og hvad konsekvenserne i givet fald ville have været af det - i forhold til dette projekts problemstilling - og at finde frem til hvilken teori der ser du til at have de bedste

forudsætninger for at honorere problemstillingen. På basis af disse vurderinger begrundes til sidst valget af den teori (om sociale systemer), som kommer til at danne grundstammen i afhandlingen.

I kapitel 4 analyseres og uddybes den udvalgte teori, med det formål at få en tilstrækkelig bredde og dybde til at overføre, og modificere den i forhold til dette projekts forståelse af fænomenet markedsøkonomi.

Kapitel 5 beskriver, begrundet og konsistens-tester modifikationerne, og samler trådene i formuleringen af den *teori om markedsøkonomien som socialt fænomen* der er projektets hovedakse. Teorien holdes op imod problemstillingen, dens styrker og svagheder vurderes, og der gives anvisninger på nogle empiriske muligheder.

Afslutningskapitlet (6) fører teorien og konklusionerne tilbage i det perspektiv der satte projektet igang – nemlig intentionen om at etablere et punkt hvorfra markedsøkonomien kan vurderes som et socialt fænomen, i hele sin bredde og dybde.

2 Problemformulering- og begrundelse

De overvejelser der oprindeligt har ført ind til problemstillingen i dette projekt bundes i en undren over hvordan det er muligt for et moderne samfund at holde sammen på en udvikling der på den ene side satser enøjjet og uhæmmet på økonomisk vækst og effektivitet ved hjælp af markedsøkonomien, og på den anden side modtager tydeligere og tydeligere indikationer på de katastrofale sociale og økologiske konsekvenser denne satsning trækker efter sig.

Hvordan er det muligt, mod alle odds, at blive ved med at overbevise en hel verden om at det er den rigtige måde at organisere sine aktiviteter og relationer på ?

Man kan umiddelbart skelne mellem to grupper af virkninger af markedsøkonomien. Den ene gruppe omfatter virkninger der regnes med i de økonomiske regnestykker og ræsonnementer, både på mikro og makro niveau. Det kunne være investeringer, omkostninger og omsætninger, der medtages som økonomiske delkomponenter i opgørelsen af vækst og bundlinier.

Den anden gruppe omfatter afledte virkninger der skyldes bestræbelser på at nå de økonomiske mål – vækst og bundlinier, men som ikke indregnes i økonomien. Det kunne være sociale, klimatiske, psykiske, biologiske og andre følgevirkninger af de produktionsmidler- og måder, som anses for mest hensigtsmæssige (effektive), i forhold til at nå de økonomiske mål.

Der kan være mange årsager til at disse virkninger ikke tælles med i de økonomiske kalkuler, f.eks. at de er vanskeligt målbare, at de rækker længere ud i tid og rum end den økonomiske horisont, at de er løsere koblet til de økonomiske intentioner der oprindeligt udløste dem – eller at de ganske enkelt er for ubekvemme.

Disse afledte virkninger rejser følgende spørgsmål :

Hvordan kan økonomiske handlinger opfattes som meningsfulde når de begrundes ud fra økonomiske ræsonnementer som ekskluderer en stor del af de virkninger på mennesker, natur og samfund de er årsag til ?

Eftersom et økonomisk ræsonnement – f.eks. en virksomhed der begrundes en produktionsflytning med skærpet konkurrence – altså kun redegør for økonomiske årsager og virkninger, kommer legitimiteten af de økonomiske handlinger det udløser til at hvile udelukkende på validiteten af økonomiske mål (effektivitet og vækst). Handlingen er henvist til at hente mening gennem sit bidrag til disse mål.

Det rejser nye spørgsmål :

Hvordan afgøres om økonomisk effektivitet og vækst er valide samfundsmål, når de kun har gyldighed inden for et afgrænset økonomisk univers ? Kan markedsøkonomien, som økonomisk samfundsorden, overhovedet begrunde sig selv ? Kan man overhovedet slutte fra økonomisk effektivitet og vækst til en bedre eller dårligere verden ? – uanset hvilke normer man iøvrigt anlægger.

Hvilket fører til det afgørende spørgsmål i dette projekt :

Hvordan kan det overhovedet opfattes som meningsfuldt at handle ud fra økonomiske ræsonnementer og begrundelser ? Hvordan er det muligt at opretholde et helt unikt univers af tilsyneladende meningsfulde økonomiske sammenhænge med så stor gennemslagskraft at markeds-kulturen har kunnet sprede sig ud over størstedelen af den moderne verden ?

Det er dette spørgsmål jeg præciserer nedenfor i projektets problemstilling.

2.1 Problemstilling

Hvordan kan markedsøkonomien forklares som et selvstændigt socialt fænomen, der konstituerer en særlig samfundsmæssig referenceramme, hvorunder økonomisk adfærd bliver meningsfuld ?

Grundtanken bag projektet er at forsøge at finde en (teoretisk) forklaring på hvordan det er muligt at opretholde en forestilling om markedsøkonomien som en enestående, værdiskabende måde at organisere samfundets økonomiske aktiviteter på, hvis der kan rejses grundlæggende tvivl om hvilke virkninger fænomenet overhovedet forårsager og betydningen af de virkninger det almindeligvis antages at have. Tvivl om der overhovedet er hold i den måde konsekvenserne af den udviklede markedsøkonomi bliver opgjort og vurderet på.

Det ligger implicit i problemformuleringen, at forklaringen på hvordan det alligevel kan lade sig gøre at opretholde en meningsfuld forståelsesramme omkring denne særlige form for økonomisk orden, vil blive søgt i markedsøkonomien selv – det vil sige i den måde de økonomiske sammenhænge etableres, forklares og formidles på.

Schumpeter skelner i sit hovedværk mellem det han kalder 'Economic Sociology' og 'Economic Analysis'. Sidstnævnte disciplin – som er hans gebet - beskæftiger sig med menneskers adfærd og de økonomiske effekter den genererer. Det bliver til økonomisk videnskab når man behersker teknikkerne historisk analyse, statistik og 'teori'. Førstnævnte beskæftiger sig derimod med hvorfor mennesker handler som de gør, og er med andre ord ikke noget der angår den økonomiske videnskab (Schumpeter 1997, s.21).

Dette projekt lægger tværtimod op til at der netop er en sammenhæng som går den anden vej rundt, og søger forklaringen på hvordan der skabes mening i de økonomiske handlinger, i den økonomiske videnskabs egen gengivelse af adfærd i en markedsøkonomi.

Og problemstillingen åbner for at rykke endnu et skridt baglæns i årsags/-virkningskæden for at se, om beskrivelsen og formidlingen af den særlige (markeds)økonomiske handling, som en – næsten universel – form for meningsfuld adfærd, faktisk medvirker til at udløse denne bestemte adfærd. Spørgsmålet er, om i beskrivelsen ikke blot er en passiv gengivelse af den måde mennesker nu engang handler på - hvad så end deres motiver måtte være, men om mennesker handler netop sådan, fordi fænomenet gengives på den måde det gør. Den tilsyneladende lineære årsag/-virkningskæde bøjes rundt og bliver cirkulær, sådan at det der lige før så ud til at være en resulterende markedsøkonomi, viser sig at være sin egen årsag.

Måske er det der lanceres som den enkeltes frie valgmuligheder, i virkeligheden indrammet af et snævert udfaldsrum - en særlig samfundsmæssig referenceramme - der regisseres gennem formidlingen af fænomenet markedsøkonomi.

I givet fald er det markedsøkonomiske arrangement ikke længere blot det samlede resultat af de mange individuelle motiver der udløser aktørernes handlinger. Det er blevet en aktiv deltager i udløsningen, motiveringen, af disse handlinger. Det er blevet istand til at udløse de handlinger det anvender i sin egen meningsdannelse. Det er blevet istand til at konstituere sig selv – reproducere sig selv.

Skulle det vise sig at være tilfældet, vil der virkelig være tale om at markedsøkonomien optræder som et selvstændigt socialt fænomen, med egne virkninger på mennesker, natur og samfund.

Hensigten med projektet er at undersøge om det er muligt at fremstille en teori der redegør på en overbevisende måde for disse sammenhænge. Lykkes det, er der dermed ikke ført noget bevis for at det forholder sig sådan. Der er alene skabt en teoretisk argumentation for at det måske forholder sig sådan, og et teoretisk grundlag for at undersøge forholdene empirisk, og derigennem få be- eller afkræftet antagelsen.

Hvis teorien – senere – kan eftervises, må konklusionen være, at den moderne verden – på godt og ondt - har fået udviklet et sjældent kraftfuldt, selvkørende væsen, som er helt ude af kontrol.

De efterfølgende afsnit uddyber, begrunder og præciserer nøglebegreberne i problemstillingen.

2.2 Socialt fænomen og økonomisk handling

Udgangspunktet i dette projekt er at forstå markedsøkonomien som et socialt fænomen, i betydningen et fænomen der konstituerer og konstitueres af mening.

”Individuals are reasoning entities : they develop elaborate cognitive structures – even social theories – about their own action and interaction.” (IESBS 2001, s. 9753).

Mennesker handler ud fra deres opfattelse af verden – uanset hvad der iøvrigt driver værket.¹ Og den måde markedsøkonomien formidles på, former menneskers opfattelse af hvilke adfærdsmønstre og sammenhænge der gør sig gældende i – udgør – en markedsøkonomi.

”..economic phenomena, have to be perceived through the human mind in order to make sense and become an identifiable phenomenon in the first place.” (Swedberg 2005, s. 37).²

Udviklingen frem til en nutidig ’normalforestilling’ om markedsøkonomien ender i en udbuds-/efterspørgselsfunktion. I den økonomiske videnskab, som formidler dette billede, er der ikke meget at hente i forhold til at forsøge at forstå markedsøkonomien i en bredere historisk og social sammenhæng, som et socialt fænomen. Videnskaben har tværtimod været optaget af at rendyrke fænomenet som en – videnskabsteoretisk ubestemt – abstrakt, matematisk funktion (se afsnit 2.3).

Når dette projekt har som ambition at forstå markedsøkonomien som et socialt fænomen, har det ikke noget at gøre med at forsøge at udfylde det sociale vacuum den økonomiske videnskab efterlader, som en slags kompletterende aktivitet. Tværtimod, det har netop at gøre med at begribe hvordan det fænomen den økonomiske videnskab gestalter, i sig selv kan forstås og forklares som et socialt fænomen.

At se fænomenet markedsøkonomi som konstituerende for mening, indebærer også muligheden for at det, helt eller delvist, kan konstituere sig selv (se afsnit 2.4). Muligheden for at de adfærdsmønstre og sammenhænge, som den økonomiske videnskab videregiver, ikke blot skal betragtes som passive afspejlinger af det der nu engang foregår i en markedsøkonomi, men i lige så høj grad skal ses som årsag til det. Det ville med andre ord indebære, at virkeligheden nærmer sig til forestillingen om den.³

En væsentlig forskel mellem naturvidenskaberne og socialvidenskaberne er jo, at mennesker – i modsætning til naturfænomenerne - påvirkes af de forklaringer de stilles overfor.⁴

Gennem en første diskussion af nogle mulige sociologiske koncepter og vinkler til at begrebsliggøre et fænomen som markedsøkonomien, uddyber og præciserer jeg i resten af dette afsnit begrebet ’socialt fænomen’ og ’økonomisk handling’.

Indenfor ’metodologisk individualisme’ forklares sociale fænomener som de aggregerede resultater af individuelle handlinger.⁵ Handlinger opfattes generelt som ”instrumentally rational”, hvorunder Webers handlingsbegreb kan kategoriseres som en særlig form for ”axiological rationality, now understood as a special dimension of a general theory of cognitive rationality (Boudon 1995, 1998, Mesure 1998, Saint-Sernin et al. 1998).” (IESBS 2001, s. 9753-4).

Weber tilføjer, at handlingen først bliver en social handling når den tager andres adfærd i betragtning, og at handlingen skal være meningsfuld for den der

handler. (Weber (1922) 1978, s. 22-3). Den enkelte handler som han gør, ud fra den mening han tillægger handlingen (IESBS 2001, s. 54).

”Definitionen af økonomisk handling må være så almen som muligt og må udtrykke, at alle ’økonomiske’ processer og genstande helt og fuldt får deres præg som sådanne i kraft af den *mening*, menneskelig handling giver dem : som formål, middel, hindring eller bevirkning.” (Andersen, Bruun og Caspersen 2003, s. 243).

I denne sammenhæng vil jeg, i forlængelse af Webers handlingsbegreb, bestemme økonomisk handling som selve *udvekslingen*, hvorunder køber og sælger hver især agerer ud fra en forventning til den anden.⁶ Resultatet af den gensidige forventning kommer til udtryk som pris.⁷ De priser der kommer frem gennem markedsøkonomien er sociale produkter. At forholde sig til en pris, enten det at danne en pris eller det at handle til en pris, er at forholde sig til utallige andre individer og handlinger.

Den økonomiske videnskab har konstrueret ’markedsmekanismen’ på den metodologiske individualismes princip, hvorefter de individuelle økonomiske handlinger aggregeres op til en udbuds-/efterspørgselsfunktion, ud fra forudsætningen om at alle handler (økonomisk) rationelt (’rationality of positive beliefs’). Der findes ikke andet på makro-niveauet end summen af disse handlinger.

Diskussionen om makro- og mikroperspektiv på sociale fænomener er omfattende og kompleks (se IESBS 2001, s. 9117-22), specielt i spørgsmålet om koblingen mellem de to niveauer. Det ser ud til at være lige problematisk, uanset hvilket niveau man starter fra.⁸

Det forekommer nærliggende at tage udgangspunkt i en gensidighed og dynamik mellem handlingsniveauet (mikro) og strukturniveauet (makro), sådan som bl.a. Bourdieu pointerer (Ritzer (2002) 2003, s. 288-290). Strukturer materialiserer sig gennem handlinger, og de bliver til gennem de erfaringer og den læring der kommer af at handle. Forholdet er dialektisk.

”If it is good to recall, against certain mechanistic visions of action, that social agents construct social reality, individually and also collectively, we must be careful not to forget, as the interactionists and ethnomethodologists often do, that they have not constructed the categories they put to work in this work of construction.” (Ritzer citerer Bourdieu (Ritzer (2002) 2003, s. 290).

Ritzer bygger selv videre på en model der integrerer mikro og makro, og tilføjer en objektiv-subjektiv dimension – på begge niveauer.

”The macro-objective level involves large-scale material realities like society, bureaucracy, and technology. The macro-subjective level encompasses large-scale nonmaterial phenomena like norms and values. At the micro levels, micro objectivity involves small-scale objective entities such as patterns of action and interaction, whereas micro subjectivity is concerned with small-scale mental processes by which people construct social reality. Each of these four levels is important in itself, but of utmost importance is the dialectical relationship among and between them.” (Ritzer 2000, s. 498).

I dette projekt, hvor det fysisk/materielle lag af institutioner og kapitalstruktur udgrænses (jvf. afsnit 2.3), kunne det makro-objektive niveau omfatte den økonomiske videnskabs produktion og formidling af økonomisk teori. Det makro-subjektive niveau kunne være det jeg kalder den gængse ’normalforestilling’ om udbuds-/efterspørgselsfunktionen. Det mikro-objektive niveau ville omfatte konkrete

udsnit af udbuds-/efterspørgselsfunktionen, og det mikro-subjektive de kognitive processer hvorunder disse konkrete udsnit omsættes til mening for den handlende aktør.

Markedsøkonomien som socialt fænomen konstitueres da gennem den dialektiske interaktion mellem disse fire niveauer.

Jeffrey Alexander anvender en næsten tilsvarende model (Ritzer 2000, 499-501), og ser mikro-makro dimensionen som måden at løse 'the problem of order' på, mens 'the problem of action' behandles i den anden dimension, hvor handling "involves a materialist-idealist continuum" som modsvarer objektivitets-subjektivitets skalaen. Det objektive svarer her til at handlingen er "instrumental, rational, and conditional", mens det subjektive indebærer at den er "normative, nonrational, and affective" (Ritzer 2000, s. 499).

Endelig tillægger Alexander det "collective-normative" niveau særlig vægt.

"Central to his belief is his view that such an orientation is preferable because the sources of order are internalized (in the conscience) rather than externalized, as is the case with the collective-instrumental orientation. This focus on the internalization of norms allows for *both* order and voluntary agency." (Ritzer 2000, s. 500).

Jeg er også tilbøjelig til at hælde den vej, men måske mere set som en udviklingstendens. Jeg opfatter ikke fænomenet markedsøkonomi statisk. Som antydning i problemstillingen (uddybes i afsnit 2.3), mener jeg at fænomenet har en kapacitet til selvkonstituering. Og jeg mener det er i den dimension man skal se dets udvikling – som en bevægelse mod større selvreference. I givet fald vil tendensen netop være en relativ større vægt af, eller inert i, det makro-subjektive niveau.

Indførelsen af et strukturniveau (makro-niveau) er helt centralt i beskrivelsen af fænomenet markedsøkonomi.

For det første bryder det med det individuelle perspektiv. For det andet indikerer det "en vis varighed og bestandighed", og for det tredje antyder det et skel mellem de umiddelbart synlige begivenheder på 'overfladen', og de dybereliggende lag, der indrammer, binder og muliggør dem. (Jvf. Østerberg 2005 (2003), s. 12-13).

Alexander bruger 'codes' til at beskrive det dialektiske mellem de to niveauer sådan :

"we cannot understand culture without reference to subjective meaning, and we cannot understand it without reference to social structural constraints. We cannot interpret social behavior without acknowledging that it follows codes that it does not invent; at the same time, human invention creates a changing environment for every cultural code. (Alexander, 1990 : 26)" (Eyerma 2004, s. 26).

Disse 'koder' bliver nøglen til den dialektiske meningsdannelse. Aktørerne bliver til i et "web of already existing meanings of culture/structures", og er samtidig selv aktører "in the process of meaning making and reforming the structuring narratives." (Eyerma 2004, s. 26).

Markedsøkonomien, eller markedet, betegnes i nogle sammenhænge som en institution, f.eks. forstået på følgende måde :

"First, it denotes rules, constraints, or norms of human interaction. Second, it describes the resulting stable patterns of interaction among a set of agents and the social mechanism generating this outcome." (IESBS 2001, s. 7562).

Bortset fra de understøttende institutioner, som den private ejendomsret og det kontraktlige system, er markedet på overfladen frit, og udvekslingerne baseret på den enkelte aktørs individuelle og frie valg. På det formelle plan er der efterhånden ingen regler og begrænsninger. De bindinger markedsøkonomien lægger omkring handlingsmulighederne er af en mere subtil art, og knytter sig til dannelsen af mening. Og den komplekse og dynamiske proces, hvorunder mening dannes i en gensidighed mellem del og helhed – individet og det sociale – jvf. ovenfor, opfanges heller ikke af det traditionelle institutionsbegreb.

Opsummering

Gennem en indledende diskussion af nogle sociologiske vinkler og koncepter, er først og fremmest begrebet 'socialt fænomen' – i forhold til denne problemstilling - blevet indkredset og præciseret som et meningsbærende fænomen, der konstitueres gennem et dialektisk og dynamisk samspil mellem makro- og mikro-niveauet, herunder social (økonomisk) handling.

Disse præciseringer behandles videre efterfølgende (kapitel 3) i en bredere og dybere vurdering af udvalgte sociologiske teories anvendelighed som grundlag for en egentlig teori om fænomenet.

2.3 Markedsøkonomi

En bestemmelse af markedsøkonomien kunne starte med en undersøgelse af hvad og hvordan der produceres, distribueres og konsumeres i et samfund, der benytter sig af markedet (markedsmekanismen) som det regulerende økonomiske princip. Det ville bl.a. kræve en lang række indledende overvejelser og valg om hvor man skulle trække grænserne for genstandsfeltet og hvilken vinkel og vægtning man skulle anlægge i sin beskrivelse.

Mit udgangspunkt er at betragte markedsøkonomien som et meningsskabende fænomen (jvf. afsnit 2.2). Jeg er ude efter at få fat i hvordan fænomenet faktisk beskrives og gengives. Hvilken forestilling der i hovedsagen cirkulerer om det.

Dette projekt tager derfor ikke udgangspunkt i en analyse af hvad der foregår i en markedsøkonomi, hvad mennesker foretager sig og hvad der kommer ud af det. Det tager udgangspunkt i hvordan den markedsøkonomiske ordning *forklares og formidles*, herunder hvordan opfattelsen af fænomenet har ændret sig over tid.

Den moderne forestilling om en markedsøkonomi, forstået som et sammenhængende samfundsfænomen, er bygget op gennem de sidste 250 år i et samspil mellem et fremvoksende marked og en fremvoksende økonomisk videnskab.⁹

Den almene opfattelse af en markedsøkonomi baserer sig på den afgrænsning, vægtning og fokusering der med tiden har udkrystaliseret sig igennem denne disciplin.¹⁰

Dette afsnit redegør i hovedtræk for udviklingen i den økonomiske videnskabs fremstilling af fænomenet markedsøkonomi, frem til og med en gængs, nutidig 'normalforestilling', sådan som den f.eks. gengives i *Den store danske Encyklopædi* :

"Samfundsøkonomisk system, hvor husholdninger og virksomheder gennem efterspørgsel, udbud og prisdannelse på markeder bestemmer, hvad og hvor meget der skal produceres, og hvilke produktionsmetoder der skal anvendes...et system med en meget stærk decentralisering af beslutningsprocessen. Via de markedsbestemte priser sker der imidlertid en koordination af de mange enkeltbeslutninger, således at efterspørgsel og udbud normalt bringes i balance. Prisstigninger vil være et signal til producenterne om at udvide deres produktion og til konsumenterne om at indskrænke deres forbrug. Ved prisfald gør de modsatte tendenser sig gældende. Prissystemet vil derfor fungere som et ligevægtsskabende instrument. Som led i fastlæggelsen af priser og producerede og afsatte mængder af varer og tjenester fastlægges samtidig også indkomstfordelingen i samfundet. (*Den Store Danske Encyklopædi* 1998, bind 12, s 612).

Denne forklaring af fænomenet korreponderer fuldstændig med moderne økonomisk videnskab¹¹, og er kulminationen på en omfattende teoretisk udvikling, som markant har skiftet fokus i løbet af den periode hvor man kan tale om en egentlig økonomisk teori-dannelse på samfundsniveau.

Den efterfølgende gennemgang viser nogle klare tendenser i udviklingen af den økonomiske teoris beskrivelse af fænomenet markedsøkonomi.

*Økonomi, marked og markedsøkonomi – set gennem den økonomiske videnskab*¹²

Grundlaget for en økonomisk videnskab med markedet i centrum dannes i den periode hvor Europa udvikler det moderne tanke-sæt om menneskets muligheder for at påvirke sine egne livsvilkår og forandre verden. En periode der ligger i forlængelse af en langvarig og dybtgående forvandling af strukturer og institutioner i samfundet, hvorunder markedet glider helt ind i centrum af det økonomiske univers - og ændrer status "from marketplaces to market economy" (Swedberg og Smelser 1994, s. 256).

"The notion of market society particularly marks a transition from an older order, literally an *ancien regime*, regulated by traditional rights and obligations rooted in ascribed status and a cosmological order (the 'great chain of being'), to one in which social order emerges from the independent actions of autonomous individuals." (Slater og Tonkiss 2001, s. 6).

Klassisk økonomi

For den tidlige klassiske økonomi er målet at øge den samlede produktion og løfte samfundet ud af nød og elendighed.¹³ Nationernes rigdom findes i forøgelsen og udviklingen af produktionen.¹⁴

De to afgørende forudsætninger for vækst er arbejdsdelingen - stordriftens fordele i form af specialisering, rationalisering og effektivisering, og den tilhørende kapitalakkumulation - udbygningen af produktionsapparatet.

Det er et vigtigt tema hos Adam Smith at produktivets- og produktionsforøgelsen opnås gennem øget arbejdsdeling, som forudsætter en udvidelse af markedet (Smith (1776) 1986, forord af Andrew Skinner, s. 76).

Produktionen vokser under udfoldelsen af det frie initiativ hvormed den enkelte forfølger sine egne interesser. Når denne økonomiske liberalisme foldes ud i et frit marked, så vil markedsmekanismen (prismekanismen) sørge for at de mange forskellige, individuelle handlinger koordineres sådan at ikke alene den enkelte, men også hele samfundet, får gavn af det. Flere steder i sit hovedværk, beskriver Smith hvordan markedet sørger for en effektiv resourceallokering (f.eks. Smith (1776) 1986, s. 159-160).

Markedsmekanismens evne til at drive samfundet mod ligevægtstilstanden, dvs. koordinere ikke alene det enkelte marked, men alle markeder på tværs, kan endnu ikke forklares nærmere i teorien, men overlades til 'den usynlige hånd'.

Under den klassiske økonomi dannes forestillingen om samfundets tre klasser, jordejerne, arbejderne og kapitalisterne, repræsenterende hver sin produktionsfaktor.¹⁵ De klassiske økonomer anser ikke længere jorden¹⁶, men arbejdskraften, som kilden til værdi. Al værdi skabes, og kan måles på sit indhold af menneskeligt arbejde.

Prisdannelsesteoriene tager udgangspunkt i at priserne i sidste ende afgøres af produktionsomkostningerne. Og i denne mere statiske ligevægtsforestilling tænkes alene lønningerne at udgøre produktionsomkostningerne. Forholdet mellem varernes omkostningsbestemte 'naturlige priser' vil derfor reflektere forholdet mellem det arbejde der er nedlagt i dem. Man kunne dog ikke helt behandle pris og værdi som synonyme, men kalkulerede med at varens pris på markedet kunne fluktuere omkring den 'naturlige pris'. Her var forventningen så at den fri konkurrence i det lange løb ville holde prisen omkring den naturlige pris.

Idealet er et samfund i balance. Det generelle ræsonnement er at produktion skaber indkomst, og indkomst skaber forbrug eller efterspørgsel efter det der produceres. På den måde hænger hele det økonomiske kredsløb harmonisk sammen.

Neoklassisk, marginalistisk økonomi¹⁷

Med marginalismens nyttelære (Grænsenytteteorien¹⁸), hvorefter "The object of Economics" er at maksimere lykke ved at købe nydelse til den mindst mulige smerte-omkostning (Jevons (1871) 1965, s. 23), flytter den økonomiske teori fokus til forbruget, og baserer sig på den antagelse at "*the satisfaction of every lower want in the scale creates a desire of a higher character*" (ibid, s. 42).

Efter Jevons opfattelse er økonomi enten 1) beregningen af nydelse og smerte, eller 2) videnskaben om præferencer i tilfredsstillelsen af menneskers behov - med henblik på maksimal menneskelig lykke (Jevons (1871) 1965, Preface s. 5).

Jevons sætter simpelthen lighedstegn mellem at analysere markedet og danne en teori om udveksling (Swedberg 1994, s. 259).

Med marginalismen blev alle priser og mængder i princippet sammenlignelige.

"In fact, the whole world may be looked upon as a vast general market made up of diverse special markets where social wealth is bought and sold. Our task then is to discover the laws to which these purchases and sales tend to conform automatically." (Walras (1874) 1984, s. 84).

(Med 'social wealth' mener Walras summen af alle knappe ressourcer – dvs. alt hvad der kan prissættes).

Generelt blev den økonomiske teori i denne fase – slutningen af 1800-tallet og begyndelsen 1900-tallet – abstrakt og matematisk. Man søgte forståelse gennem idealtypiske modeller af virkeligheden, efter ceteris-paribus-princippet. De to helt grundlæggende forudsætninger var de klassiske antagelser om at de økonomiske

aktiviteter generelt udspillede under fri konkurrence, og at ingen samfundsmæssige ressourcer var uudnyttede (f.eks. blev fuld beskæftigelse anset for at være normaltilstanden).

Den økonomiske teori følger også tidens trend, ved at tilstræbe en større 'videnskabelighed', 'objektivitet' og 'værdifrihed'. Det skal matematikken og statistikken bidrage til.¹⁹ Et af hovedværkerne i perioden (Marshall's *Principles of Economics* - Marshall (1890, 1920) 1994) anvender for første gang betegnelsen nationaløkonomi, istedet for den klassiske betegnelse, 'political economy'.²⁰ Denne udvikling betegner et skift i genstandsfeltet væk fra inddragelsen af politiske og sociale forhold over mod en mere 'teknisk' analyse af markedet (Slater og Tonkiss 2001, s. 45).

Walras undsiger på samme måde den klassiske ('political') økonomis samfundsmæssige ambitioner, i sin bestræbelse på at afmontere alle sociale og politiske hensyn og nå ind til det han betegner 'pure science'

"Indeed the distinguishing characteristic of a science is the complete indifference to consequences, good or bad, with which it carries on the pursuit of pure truth."
(Walras (1874) 1984, s. 52).

For at afdække hvordan markedssystemet virkede var det afgørende at forstå hvilke faktorer der bidrog til prisdannelsen. Centralt i denne periode står derfor udviklingen af en prisdannelsesteori, byggende på marginale - eller relative - betragtninger. Det vigtigste for bestemmelsen af den enkeltes økonomiske handlinger var de relative størrelser. Målet var en generel teori om de faktorer der lå bag al prisdannelse.

"The analysis of price determination within market relationships was developed to a high degree of technical sophistication by the late nineteenth - and early twentieth - century school of neoclassical economics. This legacy has been further developed more recently by economists such as Milton Friedman (). The essential feature of the price mechanism is its capacity to regulate and bring into equilibrium the demand for and supply of commodities" (Holton 1992, s. 61).

I den klassiske værdilære var det arbejdet, eller produktionsomkostningerne, altså alene udbudssiden, der bestemte prisen. Hos neoklassikerne bestemmes prisen *både* af udbud *og* efterspørgsel. Producenten bliver ved med at producere indtil grænseomkostningen, produktionsomkostningen ved den sidste enhed, ikke længere bliver dækket. Og efterspørgslen fortsætter indtil prisen overstiger grænsenyttens. Der hvor grænseomkostning og grænsenyttens møder hinanden findes ligevægtsprisen. Det centrale er at prisen nu bestemmes fra to sider. Det er samspillet mellem udbud og efterspørgsel, 'saksens to blade', der er afgørende.

I forhold til den klassiske økonomi sker der en afgørende forskydning af værdibegrebet. Først væk fra forestillingen om en 'naturlig' pris, bestemt af arbejdets værdi.²¹ Og med reduktionen af økonomisk teori til en pristeori (i løbet af 30'erne), forsvinder Nyttelæren helt ud af Grænsenytteteorien²², og erstattes af relative 'præferencer'.²³ Individet reduceres til en "well-behaved preference function that obeys textbook axioms." (Hodgson 1999, s. 113), som forudsætning for den neoklassiske generalisering af prisdannelsen.

"Adskillige moderne Økonomer...har hævdet, at det er overflødig at opstille en Værditeori og en Omkostningsteori. Det er tilstrækkeligt, at den Økonomiske Videnskab udformer en Prisdannelseslære med Udgangspunkt i visse Empiriske

Iagttagelser af individernes Handlemaade paa et Marked. Myrdal har fornylig udtalt, at dette er den eneste Betydning i hvilken Økonomien kan være objektiv, at den tidligere Nationaløkonomi byggede paa etiske og politiske Forudsætninger, og at en Værditeori i Modsætning til en Prisdannelsesteori overhovedet kun har Mening i etisk Betydning." (Dobb 1935, s. 361-374).

Forudsætningen for at kunne operere med prisdannelse under udbud og efterspørgsel er opretholdelsen af forestillingen om knaphed. En prisbaseret markedsmechanisme giver i sagens natur kun mening i forhold til knappe ressourcer (jvf. Walras (1874) 1984, s. 83).

De marginalistiske teorier udvikles på et grundlæggende - og uløst - dilemma mellem at fastholde det individualistiske grundsyn, på en blanding af naturret og utilitarisme, og ønsket om at kunne teoretisere på makroniveauet. (Det er det dilemma der får sine matematisk-logiske udtryk i bl.a. valghandlingsteori og spilteori.)

Med sig trækker grænsenytteteorien bl.a. en central placering af ligevægtsforestillingen, en forskydning af genstandsfeltet for den økonomiske teori fra produktionen til omsætningen og en bestræbelse på at gøre den 'usynlige hånd' synlig ved hjælp af matematiske formler.

Både klassisk og neoklassisk teori opererer med

"an atomized, *undersocialized* conception of human action, continuing in the utilitarian tradition. The theoretical arguments disallow by hypothesis any impact of social structure and social relations on production, distribution, or consumption." (Granovetter 1985, s. 483).

Mennesket opfattes som stærkt individualiseret – svømmende rundt i et socialt vacuum.

Reguleringsøkonomi og neoliberalisme

Ligevægtsbegrebet ændrer sig radikalt i løbet af 30'erne. Den (neo)klassiske ligevægtsteori, der ikke kunne forklare tilstande som var ude af ligevægt, opfattes nu som et enkelt (sær)tilfælde af ligevægt, nemlig det tilfælde hvor der er fuld beskæftigelse. Økonomien bevæger sig fra en statisk forestillingsverden til en dynamisk. Med det dynamiske perspektiv bliver markedet ikke blot en reguleringsmekanisme, der sørger for at bringe forholdene i balance. Dynamikken indikerer en erkendelse af at markedets virkninger vender tilbage og indvirker på betingelserne for de næste virkninger, og udelukker et lineært perspektiv, hvor de enkelte faktoreres forløb kan beskrives hver for sig (udelukker Ceteris Paribus-princippet).²⁴

Under mellemkrigstidens kriser og sammenbrud deler økonomien sig i et mikro- og et makroniveau, hvor undersøgelsen af arbejdsløsheden og årsagerne til de økonomiske fluktuationer står i centrum for teori-udviklingen på makroniveau.

Det førte til teorier omkring nødvendige statslige indgreb i økonomien for at sikre beskæftigelsen, og generelt skabe de økonomiske rammer der gør det muligt at udnytte markedssystemets fulde potentiale. Markedsøkonomien er således ikke istand til at styre sig selv, men kræver omfattende samfundsøkonomiske reguleringer, for at sikre en fuld udnyttelse af de produktive ressourcer.²⁵

Medens den traditionelle teori fastholdt at det årlige statsbudget skulle balancere, så gik den nye teori (Keynes) ind for at arbejde med planlagte budgetunderskud som et middel til at øge den samlede efterspørgsel.

De finanspolitiske effekter af reguleringerne - efterspørgselseffekten, multiplikatoreffekten, accelerationsprincippet, forbrugsfunktionen, etc. - teoretiseres på makroplan og fører videre til udviklinger af en række økonomiske politikområder, specielt finanspolitikken der direkte påvirker størrelsen (volumen) i de offentlige budgetter.

Billedet begynder at vende igen efter kriserne i 70'erne – tilbage til troen på de frie markeds kræfter, med rødder i mellemkrigstidens stærke mikro- og aktørorienteringer. Retningen er forankret i den Østrigske skole og senere Chicago-skolen, og er politisk ekstremt konservativ og økonomisk ekstremt liberalistisk. Opgaven er at etablere optimale, stabile rammer for at markedet kan folde sig ud. (Det indebærer bl.a. en neutral finanspolitik, med nogenlunde budgetbalance på et lavt niveau). Alt i alt

"an accelerated shift in () governmental arrangements away from an emphasis on state economic management and service provision, to an 'ethos' of 'privatism' in the provisioning and regulation of social and economic life (). The rise of neoliberalism was closely associated with the radical agenda of Conservative governments in the United Kingdom after 1979, and Republican administrations in the United States after 1980." (Slater og Tonkiss 2001, s. 137).

Markedet er gledet ind som det absolutte centrum af genstandsfeltet for moderne økonomisk videnskab, og det er måske forklaringen på at der i den økonomiske videnskab er et forbavsende fravær af refleksioner og teorier om dette fænomen i sig selv.²⁶

Barber henviser til nogle af hovedværkerne i den økonomiske teori i sin korte gennemgang af denne paradoksale mangel på analyse af selve markedet, og ender med Schumpeter, som i hele sit hovedværk end ikke har noget afsnit om markedet. Markedet fremgår ikke engang af indexet. (Barber 1995, s. 189).

Den økonomiske videnskabs selvforståelse

Udviklingen fra den klassiske økonomis fokus på produktionsfaktorerne til marginalisternes matematisering af markedsmekanismen som grundlag for moderne økonomisk (mainstream) videnskab, ser jeg som en videnskabsteoretisk bevægelse i metodologisk retning. 'Virkeligheden' bygges op af det der kan måles og vejes i de økonomiske formler.

Marshall finder begrundelsen for økonomien som en selvstændig videnskab i, at den hovedsagelig beskæftiger sig med den del af menneskets handlinger som er "most under the control of measurable motives", og som derfor bedst kan underkastes "systematic reasoning and analysis" (Marshall (1890,1920) 1994, s. 32).

Økonomisk videnskab samler sig omkring studiet af penge (eller "general purchasing power" eller "command over material wealth"), fordi penge er "the one convenient means of measuring human motive on a large scale" (Marshall (1890,1920) 1994, s. 18). Og økonomer beskæftiger sig med de aspekter af tilværelsen hvor adfærden er så regelmæssig at den kan forudsiges, og vurderingen af "the motor-forces can be verified by results..." (ibid, s. 22).

Og helt i tråd med det naturvidenskabelige videnskabsideal bestræber den økonomiske videnskab sig på at fremstå som en positiv videnskab²⁷, idet den – for at opfylde dette ideal - gør en lang række antagelser.²⁸ Ved at sætte disse antagelser uden for diskussion (parentes) afskærer den økonomiske videnskab sig på den anden side fra at danne adækvate samfundsteorier.

“Mainstream economists are devoted to a heavy emphasis on deductive reasoning based on a series of assumptions (the “givens”). Then, having already made the assumptions, they insist the subsequent analysis is positive. This approach in reality places off limits for debate purposes all the factors included in the assumptions.” (Klein 1993, s. 20).

Så selvom den økonomiske videnskab ønsker at se sig selv som en positiv videnskab, er det ikke nødvendigvis tilfældet (Klein 1993, s. 22-25).

Det den til gengæld *har* opnået ved disse bestræbelser er, at isolere økonomien og markedet fra en større social, historisk og tidsmæssig sammenhæng²⁹, og tømme teorierne for deres kapacitet til at forklare en samfundsudvikling og og operere med et forandringsperspektiv. Markedsøkonomien må blot forudsættes som en given og uforanderlig (‘naturgiven’) betingelse. Den økonomiske videnskab får en indbygget tendens til konservering.

“But these concepts and prepositions (som ‘mainstream økonomerne’ opererer med – min tilføjelse) assume a market economy and its accompanying rationalizing (or economizing) behavior by the actors in such an economy; these assumptions have come to be taken entirely for granted, no longer questioned, no longer being offered as only one possible alternative among different types of economy and different types of behavior. It tends, of course, always to be this way with the basic assumptions of established, highly successful scientific paradigms. The greater the success, the more those who adhere to the paradigm are caught up in the excitement and rewards of using, extending, refining it, and the concomitant blindness to alternatives.” (Barber 1995, s. 387).

Fordi den økonomiske videnskab i videnskabsteoretisk forstand starter ‘bagfra’, og lader metodologien bestemme hvad der er valid viden, er den ikke istand til at forholde sig til hvilken form for viden den producerer, og hvilke fænomener den producerer viden om.³⁰

Når man ser den metodiske sofistisering der kendetegner moderne økonomisk teori³¹, kan man godt få det indtryk at den økonomiske videnskab er faldet langt ned i den grøft der forveksler metodisk præcision og matematisk forfining med højere grad af videnskabelig ‘sandhed’³² – at hele det økonomiske teori-korpus er blevet en kolos på lerfodder.

Man kan spørge om den økonomiske videnskab overhovedet er en videnskab, eller om ikke den viden ”mainstream economics” producerer kun ”is little more than the recording of atomistic events or states of affairs.” (Lawson 1997, s. 39).

Videnskabens forståelse af sig selv som en positiv videnskab, indebærer også en forestilling om at kunne bedrive ‘værdifri’ videnskab :

”Når vi nu indfører begrebet ‘økonomiske målsætninger’, nærmer vi os den normative økonomiske tænkning, der omfatter ‘bør-sætninger’. Målsætninger udtrykker jo ønskværdige tilstande, der gerne ses realiseret.” Økonomien udvikler således kun “positiv økonomisk teori”, der “består af analyser af virkeligheden og angivelse af hvilke konsekvenser, man må forvente en given handling får. For positiv teori er ‘hvis-så’ udsagn karakteristiske.” (Pedersen, Madsen og Nielsen 1996, s. 17).

Den underforståede antagelse er med andre ord, at hvis man blot undlader at beskæftige sig med ‘økonomiske målsætninger’, så undgår man det normative i videnskaben, idet f.eks. ‘virkelighed’ og ‘konsekvenser’ åbenbart opfattes som uproblematisk, deskriptive (objektive) størrelser.

Både set i sammenhæng med at hele den økonomiske videnskab er bygget op på normative antagelser om markedsøkonomien, samfundet og de økonomiske aktører³³, og som en selvstændig problemstilling - kan det diskuteres hvor meget denne videnskab overhovedet er styret af virkeligheden (se f.eks. Hands 1999, s. 178-179, og Reinert 2004, s. 14-31).

Den økonomiske videnskab bygger simpelthen videre på en forudsætning om at markedsøkonomien er en hensigtsmæssig social ordening, som det er videnskabens opgave at understøtte og udbygge. (Der kan derfor ikke hentes nogen begrundelser for markedsøkonomien ud af økonomisk teori – for den er allerede forudsat).

Opsummering

Spørger man den økonomiske videnskab om dens genstandsfelt, svarer den med en funktion - en mekanisme. Den beskæftiger sig ikke længere med det samfund, de mennesker og de omgivelser økonomien omfatter og indvirker på. Den betragter ikke markedsøkonomien som et socialt fænomen.³⁴

De-ontologiseringen betyder at videnskaben ikke længere forholder sig til markedsøkonomien som en særlig måde at organisere samfundets økonomi på. Den moderne økonomiske videnskab er blevet synonym med markedsøkonomien. En slags husvidenskab.³⁵ Den er hegned ind af den forudsætning at økonomi drejer sig om at udnytte knappe ressourcer mest effektivt, og at markedsøkonomien i den henseende er det mest velegnede maskineri.³⁶

Med denne tætte forbundethed er den økonomiske videnskab derfor ikke en mulig teori om fænomenet markedsøkonomi, den er snarere en del af fænomenet. (Og netop den del af fænomenet jeg undersøger.) Økonomisk teori er så at sige skrevet 'indefra'.

Den økonomiske videnskab betragter ganske vist sig selv som en positiv videnskab, men jeg vil mene at den har udviklet, ikke alene en de-ontologisering, men også en de-epistemologisering. Videnskaben forholder sig hverken til hvad det er for en viden den producerer, eller til hvad den producerer viden om.

Det bliver metoden der afgør hvad den får med.³⁷ Den form for 'data' der er brugbare – valide – i den økonomiske videnskab er data der kan kvantificeres, opsamles statistisk og manipuleres matematisk, gennem prissætning af målbare mængder. Afgrænsningen af genstandsfeltet afgøres således også indirekte gennem metoden.³⁸ Det økonomiske univers er bygget op af priser og mængder.

Efter marginalismen bliver prismekanismen både abstrakt og generaliseret. Værdi har ikke mere noget at gøre med den 'vare' prisen er på. Den bestemmes helt arbitrært af det til enhver tid forventede forhold mellem 'udbud' og 'efterspørgsel'.³⁹ Med forestillingen om de marginale 'nytter' og 'omkostninger' introduceres en fuldstændig generalisering. Alle 'varer' bliver sammenlignelige, relative, gennem en pris-mængde relation.⁴⁰

Herefter bestemmes markedets dybde af hvad der kan prissættes (og det er der tilsyneladende ingen grænser for), og markedets bredde af prisernes udbredelsesradius.⁴¹ Samtidig med at grænsen mellem økonomi og ikke-økonomi afgøres rent digitalt (pris/ikke-pris), ophæver generaliseringen og abstraktliggørelsen alle grænser for markedets udbredelse.

"The very abstraction of the market – its ontological indeterminacy – allows for its universal applicability (cf Rosenberg 1992)." (Lie 1997, s. 342).

Ligesom de teknisk-naturvidenskabelige videnskaber har den økonomiske videnskab fra begyndelsen været en praktisk, formålsbestemt disciplin. Og de teorier og informationer den producerer afgøres dels af hvad der på det givne tidspunkt er metodisk/teknisk muligt, dels af hvad der er praktisk anvendeligt.⁴²

I bestræbelserne på at levere opskrifter på hvordan man manøvrerer i en markedsøkonomi har den økonomiske videnskab tilført samfundet forestillingen om en fremtidsdimension. Markedsekanismen opfattes som så udbredt, stabil og gennemlyst, at man kan forudsige konsekvenserne af at handle på bestemte måder. Moderne økonomisk videnskab er i stor udstrækning en samling af 'hvis-så' ræsonnementer.⁴³

Midt i forestillingen om et postmoderne samfund der opløser de store fortællinger og dermed den sociale forankring og inertie, er denne tilsyneladende forudsigelighed med til at reducere risikoen.

Det særegne er, at den økonomiske videnskab samtidig magter at nedskrive selve markedsøkonomien til en samling individuelle valg og handlinger. I den almindelige 'normalforestilling' repræsenterer markedsøkonomien en udpræget decentralisering. Det er de enkelte aktører der afgør sagen. (Disse overvejelser vender jeg tilbage til senere).

I forhold til problemstillingen – fænomenet markedsøkonomi - har jeg opnået en række vigtige afklaringer :

- 1) 'Markedsøkonomien' kan i denne sammenhæng betragtes som synonym med den forestilling som formidles gennem den økonomiske mainstream videnskab.
- 2) Formidlingen sker under den implicite antagelse at markedsøkonomien er den bedst mulige måde at organisere et samfunds økonomi på.
- 3) Den forestilling den økonomiske videnskab formidler, er helt og fuldt centreret omkring markedsmekanismens funktion som bindeled mellem samfundets knappe ressourcer og menneskers uendelige behov. Forestillingen sætter en scene hvorpå meningsfuld økonomisk adfærd udspiller sig omkring to hovedroller, som i deres bestræbelser på at mødes i en fordelagtig udveksling, driver al økonomisk aktivitet, med en for helheden, stadig højere økonomisk vækst og effektivitet til følge.
- 4) Markedsmekanismen formidles som en abstrakt funktion, løsrevet fra alle sociale konnotationer – synkront og diakront,
- 5) Prismekanismen betragtes som fuldstændig generaliseret, således at alle priser/'varer' kan sættes i relation til hinanden. Markedets udbredelse afgøres alene af hvor langt ud mennesker kan relatere til de samme priser.
- 6) Markedsøkonomiens domæne afgrænses digitalt af prissætningen. Alt hvad der kan prissættes medregnes – reduceret til egenskaben pris/mængde.
- 7) Menneskers adfærd og de begivenheder der udspiller sig under en markedsøkonomi aflæses og behandles af den økonomiske videnskab, som uafhængige og valide 'data' om virkeligheden.
- 8) Formuleret som 'hvis-så' ræsonnementer tilfører den økonomiske videnskab samfundet en fremtidsdimension, med en forventning om forudsigelige kausale sammenhænge.

Endelig afgrænser jeg – jvf. afsnit 2.2 - markedsøkonomien til et meningsbærende fænomen, der udkrystalliseres over tid gennem et samspil med fænomenets fysisk/materielle forekomster, herunder institutioner og kapitalaflejringer. Men fænomenets fysisk/materielle forekomster, og samspillet mellem disse

forskellige lag af fænomenet analyseres ikke i dette projekt. Projektet fokuserer alene på forklaringen og formidlingen af fænomenet.

Forholdet mellem markedsøkonomi og kapitalisme skal også kommenteres. Kapitalisme kan bestemmes (Swedberg 2005) som den samlede proces af produktion, distribution og forbrug, og deles (jvf. Weber) i to grundtyper, henholdsvis 1) produktion til forbrug eller 2) produktion for profit. Derefter kan der opdeles efter distributionsmåder.

”The key to the different ways of organising the economy is to be found in the way the the economic product is *distributed* in the sense of being passed on in the economic proces.” (Swedberg 2005, s. 8).

Swedberg opdeler (jvf. Polanyi) i tre distributionsmåder, ”*redistribution, reciprocity and exchange*” (Swedberg 2005, s. 8), og konkluderer at det alene er udvekslingsprincippet der kan skabe en virkelig dynamisk – ’evergrowing’ - økonomi.

”What is unique about capitalism, as compared to economic systems based on redistribution and receprocity, is that it alone operates on the profit motive. The two most important social mechanisms in capitalism are consequently exchange and the feedback of profit into production ().” (Swedberg 2005, s. 9).

Der er således i princippet ikke langt fra denne opfattelse af kapitalisme til den moderne markedsøkonomi. Muligvis kan der under visse konditioner være tale om helt sammenfald. Det vender jeg tilbage til (afsnit 2.4).

2.4 Problemets begrundelse og betydning

Hovedformålet med dette afsnit er at motivere problemstillingen. Under den gennemgang uddybes også antydningerne i problemformuleringen omkring fænomenets kapacitet til selvkonstituering.

Afledte virkninger

I den økonomiske videnskabs gengivelse af markedsøkonomien, synliggøres og forstås fænomenet som en pris- og markedsmechanisme. Videnskaben konstaterer, som en positiv videnskab, hvordan mennesker agerer under forskellige omstændigheder og danner kausale sammenhænge og teorier på det grundlag.

Uden for det univers udspiller sig imidlertid andre overvejelser og aktiviteter, som også hænger sammen med markedsøkonomien.

Jeg bruger betegnelsen *afledte virkninger* om virkninger som udløses på vejen frem til udvekslingen og/eller som en konsekvens af udvekslingen, men som ikke indgår i den økonomiske kalkule der danner grundlag for udvekslingen. Virkninger der ikke måles og prissættes, og dermed heller ikke slipper ind i det økonomiske univers.

Jeg har som eksempler udvalgt 10 grupper af afledte virkninger på samfund, natur og mennesker.

Den traditionelle argumentation for markedsøkonomien er at den skaber økonomisk effektivitet og vækst, samtidig med at den giver frihed for den enkelte til at handle ud fra individuelle interesser.

Problemstillingen i dette projekt hviler bl.a. på, at dette grundlag for vurdering af markedsøkonomiens fordele og ulemper, i bedste fald er utilstrækkeligt, og i værste fald decideret misvisende.⁴⁴

Men selvom min egen stærkt kritiske vinkel (jeg mener at markedsøkonomien i sin udviklede form har passeret et balance-punkt hvor de negative virkninger langt overstiger de positive der måtte være tilbage) utvivlsomt har præget mit udvalg af eksempler på afledte virkninger, undergraver den eventuelle bias ikke projektets problemstilling. Yderligere – positive eller negative - afledte virkninger, adderer blot til problemet.

1) Samfundsstyringen økonomiseres

Mellemløvsperiodens konjunktur-teorier førte staten ind på den økonomiske arena i rollen som stabilisator i markedsøkonomien.⁴⁵

Fra 1940'erne og 50'erne kom de makroøkonomiske modeller til at dominere den økonomiske videnskab, og endegyldigt befæste forbindelsen mellem økonomi og politik.⁴⁶ Modellerne udviklede sig til vækst-modeller, og økonomisk vækst kom til at stå som det andet centrale politiske mål i efterkrigstiden.

For den politiske styring bliver efterkrigstiden en langstrakt indføring i nationaløkonomiens grundbegreber og sammenhænge ('cand.polit-perioden'). I løbet af de første 20-30 år efter anden verdenskrig flytter det politiske tyngdepunkt sig fra at handle om samfundsvisioner og - værdier, til at handle om betalingsbalance, inflation, forbrug, investering, beskæftigelse, vækst og konkurrenceevne.⁴⁷

2) Liberalisering - Europa går fra stat til marked

Da EF (EU) blev til, stod vækst-temaet allerede højt på den nationale dagsorden i Europa, og det dannede også rammen omkring det nye fællesskab. Det

Europæiske Økonomiske Fællesskab blev simpelthen født til vækst, gennem et stort frit marked.⁴⁸ Liberalisering er selve grundstammen i hele konstruktionen, og griber nu ind over alle områder af det politiske styringsdomæne, inkl. velfærdsordninger, sociale ordninger, skatter og afgifter (statsbudgettet), arbejdsmarkedet, uddannelse, energi- og transport.⁴⁹

1980ernes tilbagevenden til de 'frie markeds kræfter' udløste parallelt med *Det indre marked* en omfattende national liberaliseringsbølge i medlemslandene, med stærke indkomtpolitiske stramninger, deregulering og omrokering af ressourcer fra offentlig til privat sektor. Der blev specielt fokuseret på 'strukturproblemer' på arbejdsmarkedet.⁵⁰

Den politiske arena bliver en funktion af markedet, og indtages i stigende grad af de store virksomhedsaktører.⁵¹

"Helt grundlæggende mener vi, at markedet og markedsaktører i dag har fået en større og mere fremtrædende rolle på bekostning af staten. I sammenhæng med, at markedet er blevet mere fremtrædende, har markedets principper også fået større vægt som styringsprincip for staterne og i politikudformningen." (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 280).

3) Af-ideologisering som ideologi⁵² - samfundets opløsning

Markedsideologien⁵³ sætter den individuelle 'frihed' og det private i modsætning til samfundet og det fælles. Markedsideologien formår på den måde at udnytte sin manglende forpligtelse på en samfundsopfattelse (jvf. afsnit 2.3) til at underminere fællesskabet, nedtone sig selv som en ideologi⁵⁴, og mistænkeliggøre andre tankesystemer som 'ideologiske'. Det vil i denne forbindelse sige "misleading, illusory, or one-sided", (IESBS 2001, s. 7173).

Netop denne 'af-ideologisering'⁵⁵ repræsenterer en af de stærkeste ideologier det moderne samfund nogensinde har set.⁵⁶

"One could plausibly argue, for example, that Margaret Thatcher's reorientation of the Conservative Party in Britain in the 1980s, and the rise of neoliberalism in many Western countries in the 1980s and early 1990s, were instances when ideology had a significant impact in the political realm." (IESBS 2001; s. 7173).

I den (neo)liberale ideologi er staten/det fælles kun relevant som institutioner og funktioner der sikrer at markedet kan fungere.⁵⁷ Fællesskab har ingen selvstændig værdi eller begrundelse.⁵⁸ Idealet er at enhver har sin fulde frihed til at træffe valg udelukkende ud fra sine egne individuelle hensyn. 'Samfundet' bliver en individuel sag – og dermed et paradoks.⁵⁹

"individualiteten bryter ned det kollektive normfundamentet som den springer ut av."
 "Vedlikeholdet av samfunnet som normativt og verdimesig fellesskap forutsetter kollektiv frembringelse av felles normer og verdier som individer i neste omgang underkaster seg." (Lorentzen 2004, s. 62). "Men liberal politikk som understreker den enkeltes rett til frie valg, er ikke innrettet mot å vedlikeholde sine egne, moraldannende strukturer. Dermed undergraver den økonomiske liberalismen sine egne forutsetninger." (Lorentzen 2004, s. 33).

4) Klimapåvirkninger

"Instrumental observations and reconstructions of global and hemispheric temperature evolution reveal a pronounced warming during the past – 150 years."

“The researchers therefore reasoned that greenhouse gases such as CO₂, might boost weather variability as well as the overall temperature.” (Schär 2004).

FN's klimapanel (IPCC 2001) mener at der idag er stærke beviser på at jordens opvarmning skyldes udslip af klimagasser. Specielt udslip af CO₂, som anslås at tegne sig alene for ca 60% af klimapåvirkningen, hvilket harmonerer dårligt med at verdens energiforbrug er steget op imod 60% de sidste 25 år. En stigning der først og fremmest ligger på de allerede industrialiserede vækst-lande.⁶⁰

Temperaturstigninger på 2-3 grader har store konsekvenser for menneskets livsbetingelser, herunder reduceret nedbør og dermed reduceret udbytte af jorden, øget spredning af skadedyr og smitsomme sygdomme, bevægelser af økosystemer fra syd til nord⁶¹, tab af biologisk mangfoldighed⁶², og areal-tab⁶³. Altsammen konsekvenser der truer de mindre udviklede lande, som er landbrugsdominerede, langt mere end industrilandene.⁶⁴

Når der satses så få ressourcer på udviklingen af klimavenlige teknologier hænger det utvivlsomt sammen med de store økonomiske interesser – bl.a. i olieindustrien – der er forbundet med en CO₂-forurenende produktion.⁶⁵

5) *Biologisk mangfoldighed*

Man kender omkring 1.5 mio. biologiske arter på kloden. Antagelig kun omkring 10 % af alle eksisterende arter. Langt de fleste af de arter der trives på landjorden befinder sig i Amazon-området, hvorfor – den kommercielt betingede - afbrænding af regnskoven, er langt den vigtigste årsag til menneskets systematiske udryddelse af arter. Biologerne er uenige om omfanget, men globalt er der formentlig tale om et årligt artstab på mellem 20.000 og 40.000. FN konstaterer at den skov der dækker jordens overflade er reduceret med 2,4% siden 1990 (GEO-3).

WWFs *Living Planet Index (Living Planet Report 2002)*, som er et gennemsnit af ændringer i populationer der lever i henholdsvis 'forrest', 'freshwater' og 'marine', viser et fald på 37% i perioden 1970 og 2000. Rapporten kommenterer udviklingen sådan :

”The stark trends indicated by the LPI are a quantitative confirmation that the world is currently undergoing a very rapid loss of biodiversity comparable with the great mass extinction events that have previously occurred only five or six times in the Earth's history.” (*Living Planet Report 2002*).

Udryddelsen af arter hænger tæt sammen med klimaændringerne.⁶⁶

6) *Genteknologi*

Risikoen for at sætte ukontrollerede virkninger igang ved genetiske indgreb er stor, fordi de potentielle muligheder - og dermed de kommercielle interesser - er enorme, samtidig med at genteknologi er et område hvor videnskaben i vidt omfang arbejder i blinde.⁶⁷

De første forsøg med genterapi-behandling af menneskelige sygdomme er gjort med henvisning til de nye muligheder for behandling af kræft, hjertesygdomme, sukkersyge, Parkinsons, og sikkert mange andre ellers uhelbredelige sygdomme. Men man kan nemt forestille sig helt andre anvendelser af klonings-teknologien, hvor stærke økonomiske interesser støder sammen med etiske og samfundsmæssige hensyn.⁶⁸ Formentlig er den officielle forskningsetiske diskussion allerede ved at blive overhalet indenom af den kommercielle forskning.⁶⁹

Det er ikke uden grund, at ”Der er en frygt for at kommercialiseringen og den højt drevne konkurrence skal føre til at forsøg gøres alt for tidligt på mennesker”.⁷⁰

7) Klodens bæredygtighed

Et af WWF's hovedindeks for den økologiske udvikling er 'ecological footprint' (EF), som angiver menneskets brug af ”renewable natural resources”. Dette indeks viser en stigning på 80% mellem 1961 og 1999. Et niveau der overstiger jorden biologiske kapacitet med ca 20%. (*Living Planet Report 2002*).

WWF regner med at der i 1999 var 1,9 'global hectare' til rådighed for hvert menneske, mens forbruget svarede til 2,3 - som iøvrigt følger den klassiske skævdeling i verden.⁷¹

Bundlinien i disse regnestykker viser kort og godt at menneskeheden er begyndt at 'spise af kapitalen'. WWF's fremskrivninger indikerer at overforbruget vokser til mellem 180 og 220 % i 2050, og konkluderer at

”it is very unlikely that the Earth would be able to run an ecological overdraft for another 50 years without some severe ecological backlashes undermining future population and economic growth. But it would be far better to control our own destiny than to leave it to nature.” (*Living Planet Report 2002*).

8) Fattigdom

Den vestlige verdens klassiske svar på fattigdom er mere vækst – mere markedsøkonomi.

I forbindelse med årtusindskiftet vedtog verdens ledere 'Millenium målene', der drejer sig om at bekæmpe fattigdom og forbedre livsvilkårene på en række områder i udviklingslandene. Målene lægger forpligtelser på udviklingslandene mht. infrastruktur og handel, og forpligtelser på de rige lande om at øge deres bistand, sænke importbarrierer og eftergive visse gældsposter. Målene skal være opfyldt senest år 2015. 2003 viste mildt sagt dårlige resultater :

”For many countries the 1990s were a decade of despair. Some 54 countries are poorer now than in 1990. In 21 a larger proportion of people is going hungry. In 14, more children are dying before age five. In 12, primary school enrolments are shrinking. In 34, life expectancy has fallen. Such reversals in survival were previously rare.” (HDR 2003).

Til disse målinger af udviklingen i verdens fattigdom og rigdom knytter sig (selvsagt) en uenighed om målemetoder.⁷² Jeg har for en stor del baseret mig på FNs målinger, men lignende tendenser understøttes af Verdensbanken.⁷³

De voksende uligheder gælder i forholdet mellem de rige lande og udviklingslandene, men også inden for de enkelte lande⁷⁴ - f.eks. i USA, som i de økonomiske statistikker optræder som et af verdens rigeste lande. Her er over 30 millioner af en befolkning på 274 millioner så fattige at de lever på sultegrænsen. USAs gigantiske vækstrate dækker over en skævdeling af værdierne der forekommer helt ubegribelig i en civiliseret verden.⁷⁵

9) Tab af ansvar

I en udviklet markedsøkonomi er det næsten umuligt for den enkelte at følge andre end de helt snævre og kortsigtede økonomiske konsekvenser af egne handlinger (det er ordningen netop langt an på).

Fordi koblingen mellem handling og konsekvenser forsvinder, forsvinder også det ansvar, som er en af de mest afgørende forudsætninger for opretholdelsen af en civilisation.⁷⁶

”But there is great difference between the fact that a Chinese and Japanese peasant is hungry and knows the while that the Deity is unfavourable to him or the spirits are disturbed and consequently nature does not give rain or sunshine at the right time, and the fact that the social order itself may be held responsible for the crisis, even to the poorest laborer. In the first case, men turns to religion; in the second, the work of men is held at fault and the laboring man draws the conclusion that it must be changed.” (Weber 1999, s. 51).

Når denne helt fundamentale sociale kobling glipper, efterlader det handingslammelse og politisk apati.⁷⁷ Samfundet kan ikke forandres, og politik ender som mærkesager i medierne og varetagelse af særinteresser.

10) Menneskets forvandling

På et dybere plan truer markedsideologien selve menneskets evne til at opretholde en civilisation og et fællesskab. Den repræsenterer et fundamentalt skred i retning af at opfatte mennesker, samfund og natur som *midler*, uden værdi i sig selv – som ’tilfældige’ priser på et marked⁷⁸, og korrumpere dermed selve fundamentet for menneskelig civilisation⁷⁹. Markedet driver ikke kun forretninger igennem, men også en grundlæggende forvandling af mennesket.⁸⁰

”That which is for me through the medium of money – that for which I can pay (i.e., which money can buy) – that am I, the possessor of the money. The extent of the power of money is the extent of my power. Money’s properties are my properties and essential powers – the properties and powers of its possessor. Thus, what I *am* and *am capable* of is by no means determined by my individuality. I *am* ugly, but I can buy for myself the most *beautiful* of women. Therefore I am not *ugly*, for the effect of *ugliness* – its deterrent power – is nullified by money. I, as an individual, am *lame*, but money furnishes me with twenty-four feet. Therefore I am not *lame*. I am bad, dishonest, unscrupulous, stupid; but money is honored, and hence its possessor. Money is the supreme good; therefore its possessor is good. Money, besides, saves me for the trouble of being dishonest : I am therefore presumed honest. I am *stupid*, but money is the *real mind* of all things and how then should its possessor be stupid ? besides, he can buy talented people for himself, and is he who has power over the talented not more talented than the talented ? Do not I, who thanks to money am capable of *all* that the human heart longs for, possess all human capacities ? Does not money, therefore, transform all my incapacities into their contrary ?” (Karl Marx, citeret fra Ritzer 2000, s. 57).

Tilgrænsende begreber

Umiddelbart er der visse ligheder mellem denne slags afledte virkninger og det den økonomiske videnskab kategoriserer som ’externaliteter’.

”Externalities are those gains and losses sustained by others as a result of actions initiated by producers or consumers or both, and for which no compensation is paid. Externalities are sometimes called ’third party effects’, ’neighbourhood effects’ or ’spillovers’.” (Hardwick, Khan og Langmead (1982) 1996, s. 209)

Den enkelte aktør kan ikke alene generere den slags effekter, de skyldes samspillet mellem flere, og disse effekter ikke kompenseres. Den enkelte aktør

rammes af virkningen, som både kan være positiv (uddannelse f.eks.) og negativ (forurening f.eks.), uden at den indregnes som 'indtægter' eller 'omkostninger'.

For negative externaliteter skelner den økonomiske videnskab mellem private og sociale omkostninger. Set ud fra marginalbetragtningen, kan en privat aktør – producent – vælte den eksterne omkostning over på samfundet, og derved i virkeligheden opnå rentabilitet ved en for høj marginalproduktion. Markedet bliver teknisk set overforsynet, fordi marginalomkostning og marginalindtjening først krydser ved en højere produktion.

Ud fra denne traditionelle måde at ræsonnere på, får videnskaben kategoriseret externaliteter som 'markedssvigt' (se f.eks. Pedersen, Madsen og Nielsen 1996, kap. 9), der afføder forskellige overvejelser om hvordan der kan rettes op på skævhederne gennem skatter og afgifter – erhvervs politik.

Begrebet externaliteter skal nok ses i lyset af at den økonomiske videnskab netop har en så ringe udviklet forståelse og begrebsliggørelse af markedsøkonomien som et socialt fænomen (jvf. ovenfor, afsnit 2.2). Perspektivet er grundlæggende det enkelte individ, og effekter der skyldes flere individer er vanskelige at få placeret.

Konstateringen af externaliteter giver imidlertid ikke den økonomiske videnskab anledning til at overveje konsekvenserne af at opretholde et snævert økonomisk perspektiv. Overvejelserne går nærmere i retning af at få omsat externaliteter til internaliteter (f.eks. i form skatter og afgifter), så de kan medregnes i de økonomiske kalkuler og udbedre 'markedssvigtet'.⁸¹

Men afledte virkninger vil der altid være, uanset hvor mange externaliteter der sættes pris på. Afledte virkninger er netop konsekvensen af at trække grænsen mellem økonomiske og ikke-økonomiske fænomener. De er residualen af en økonomisk handling.

Det virker iøvrigt som om der forudsættes en ret stærk grad af direkte henførbare af externaliteter til de handlinger der udløser dem. Virkninger med en løsere kobling og længere ude i tid og rum – i forhold til de økonomiske handlinger - opfattes ikke som externaliteter (f.eks. langsigtede virkninger af kommercialiseringen af genteknologien).

Giddens bruger betegnelsen 'uintenderede konsekvenser', som også minder om afledte virkninger (Giddens 1984, s. 9-14). Bl.a. i en dialog med Merton kategoriserer Giddens uintenderede konsekvenser i tre typer, hvoraf de to er relevante i denne sammenhæng.

"A second type...is one in which, instead of a pattern of unintended consequences initiated by a single event, there is a pattern resulting from a complex of individual activities." (Giddens 1984, 3. 13)

Karakteristisk for denne type er f.eks. at en række handlinger, som for hver enkelt aktør forekommer rationelle, kan resultere i konsekvenser som for dem alle er irrationelle ("perverse effects"). Selvom det for den enkelte producent kan være en god forretning på kort sigt at levere forurenende biler, er der formentlig ingen producenter der har gavn af at ødelægge miljøet, med mulige tilbageløb der forringer mulighederne for at producere og sælge videre.

Den anden type beskriver Giddens sådan :

"Here the unintended consequences of action form the acknowledged conditions of further action in a non-reflexive feedback cycle (causal loops)." (Giddens 1984, s. 14)

Uden at være koblet, kan konditioner for social reproduktion påvirkes af de uintenderede virkninger denne reproduktion skaber. Der sker et ureflektet tilbageløb.

Et eksempel kunne være den måde profit/kapital de- og akkumulerer i en markedsøkonomi. Noget tyder på at det mønster kapitalen danner, øger forskellene i samfundet, og dermed bidrager til den 'omvendte entropi' markedet har brug for.⁸² Gennem et 'causal loop' skaber den skæve kapitalaflejring bedre betingelser for videre udveksling, og øger dermed sandsynligheden for at markedsøkonomien reproduceres.

De samlede, samfundsmæssige konsekvenser Smiths 'usynlige hånd' sørger for, kan også kategoriseres som uintenderede.

"In this case, the goal-oriented actions of a large number of actors may in the long run unintentionally produce results that seem to be due to conscious planning by a central authority. But, in fact, the institution is a byproduct of each individual's activity to locally adapt to its circumstances. Institutions of this kind are called 'spontaneous orders' (F.A.Hayek)." (IESBS 2001, Brady, D.W., Institutions, s. 7564).

Den 'institution', der altså ikke er der, får i den 'metodologiske individualisme' en ny etikette (der vel egentlig ikke forklarer så meget mere end 'den usynlige hånd').

Disse begreber er møntet på 'uintenderede konsekvenser' der følger af handlinger, og i den betydning svarer de til det jeg mener med de afledte virkninger der følger af udvekslingen (f.eks. forskydninger i indkomstfordelingen).

Men afledte virkninger er tænkt bredere, nemlig også som de handlinger der forbereder og fører frem til udvekslingen, og som altså genererer virkninger der skyldes en – mulig - fremtidig handling (udveksling), og som kan have egne virkninger der er både 'intenderede' og 'uintenderede'. I en produktionsvirksomhed kan det f.eks. være virkninger af handlinger der sigter mod at effektivisere produktionsapparatet (valg og implementering af mere effektiv teknologi og mere effektive organisationsformer, øget pres for mere fleksible og billigere aflønningsformer, udliciteringer, etc. etc. – som iøvrigt i sig selv kan skabe 'uintenderede virkninger' i form af f.eks. psykiske og fysiske belastninger af mennesker).

Afledte virkninger, i den betydning jeg bruger, kan således være fuldt 'intenderede'. De er afledte fordi de ikke tæller med i det økonomiske ræsonnement der er årsagen til at de udløses.

De afledte virkninger der går forud for udvekslingen indfanges nærmere af Webers definition af markedet :

"A market may be said to exist wherever there is competition, even if only unilateral, for opportunities of exchange among a plurality of potential parties." (Weber (1922) 1978, s. 635).

Her er det kampen for at positionere sig bedst muligt i selve udvekslingen der kan udløse handlinger, som ikke tæller med som økonomiske, men som alligevel trækker omfattende virkninger efter sig. Disse virkninger skyldes altså – i sidste instans - markedsøkonomien.⁸³

”When one speaks of a market economy, in other words, what is meant is an economy where the market is not only used for exchange; it also dominates production (and consumption, as we soon shall see).” (Swedberg 2005, s. 17.)

Validiteten af den almindelige begrundelse for markedsøkonomien

Den almindelige (samfunds)begrundelse for markedsøkonomien – jvf. afsnit 2.3 – er den samme som den var for 250 år siden, nemlig økonomisk effektivitet og vækst. Forskellen er blot at den ’usynlige hånd’ er blevet mere synlig. Spørgsmålet er nu hvilken validitet disse mål har i forhold til mennesker, natur og samfund, set i et bredere perspektiv. Kan man overhovedet koble fra økonomisk effektivitet og vækst til en bedre – eller dårligere verden – uanset hvilken norm der anlægges?⁸⁴

Den økonomiske videnskab har forsøgt sig nogen gange, men uden større held⁸⁵, og har vist efterhånden helt forladt den afdeling af videnskaben.

I sammenfatningen af afsnit 2.3 nævnedes jeg den vigtige udvikling, der indebar at prismekanismen blev fuldstændig generaliseret, så alle priser/’varer’ kan sættes i relation til hinanden, og det hele kan opfattes som et stort marked. Konsekvensen af denne ekstreme generalisering er et informationstab. Egentlig ville en fuldstændig generalisering af priser/varer indebære at al anden information om varen – end prisen – ville være ekskluderet.⁸⁶

Ligesom den marginalistiske udbuds-/efterspørgselsfunktion ser alle priser og alle mængder fra et aggregeret niveau, er økonomisk effektivitet og vækst også aggregerede størrelser. Og ligesom generalisering er forudsætningen for en generel prisfunktion, er den forudsætningen for aggregeringerne. Bag ved en produktivitetsforøgelse på 1% eller en vækstrate på 1% ligger således en omfattende aggregering og beregning, som forudsætter en fuld neutralisering af alle sociale og økologiske dimensioner af de underliggende varer og transaktioner.

Hvis man skulle vurdere i hvilken grad økonomiske størrelser afspejler virkeligheden, ville der umiddelbart være tale om en *reduktion*⁸⁷ på to planer. Først den reduktion der ligger i at markedsøkonomiens domæne afgrænses af kravet om at alt skal kunne optræde på formlen ’pris/mængde’ (og opfylde en række øvrige formelle krav om identifikation og privat ejendomsret). Alt hvad der ikke kan honorere dette krav, kommer slet ikke i – økonomisk – betragtning. (F.eks. alt hvad der ikke regnes for ’knappe ressourcer’).

Dernæst generaliseringen, der i sin yderste konsekvens eliminerer alle andre aspekter af ’varen’ end dens pris, og dermed gør alle ’varer’ sammenlignelige – til at regne med. (Et menneske er et komplekst væsen, men ikke når det sættes på en økonomisk formel, og reduceres til arbejdskraft. Arbejdskraft kan ’lægges sammen med’ en software-licens og kaldes ’produktionsomkostninger’).

”The more money dominates interests and sets people and things into motion, the more objects are produced for the sake of money and are valued in terms of money, the less can the value of distinction be realized in men and in objects.” Priser “will ’trivialize’ or destroy value.” (Zelizer citerer Simmel - Zelizer 1988, s. 620-621).

Denne reduktion⁸⁸ lægger økonomiske størrelser åben for ubegrænset brug af statistik og matematik (’pure economics’). Spørgsmålet er, om ikke det informationstab der finder sted op igennem aggregeringerne og matematiseringerne gør det meningsløst at koble tilbage igen og tilføre den tabte information. Om den økonomiske reduktion er irreversibel

En vækstrate kan naturligvis opløses i sine mikrokomponenter, og give mere

og mere information jo længere den brydes ned og re-etablerer sine sociale og økologiske dimensioner. Men et økonomisk væksttal kan ikke 're-socialiseres' til noget meningsfuldt på makro-niveauet. Der findes ikke noget meningsfuldt gennemsnit mellem en udflagningsgevinst, en gmo-baseret mer-høst og en CO2-forurening.

I sig selv er en økonomisk størrelse indholdsløs. At konstatere at '5% økonomisk vækst' er bedre end '2% økonomisk vækst', er et tomt udsagn. Det indeholder ikke mere social information end udsagnet '2 meter' er længere end '1 meter'. Der kan ikke kobles mellem en økonomisk tilstand og verdens tilstand iøvrigt. Hvis en virksomhed konstaterer en ændring i f.eks. 'operating profit' kan der ikke lægges andet i det end at forskellen mellem et antal udvalgte indgående priser og udgående priser for en given periode, er vokset. Der findes ikke noget belæg for at konkludere det som en positiv eller negativ udvikling.⁸⁹

Begrundelsen for en markedsøkonomi kan ikke hentes ud af økonomien, og den økonomiske videnskab.⁹⁰ Den kommer ikke ud over sin egen begrænsning.

Selvkonstituering – Selvreference

Problemstillingen indikerer en mulig kapacitet til selvkonstituering, Spørgsmålet er, om markedsøkonomien i en eller anden grad er istand til at skabe de omstændigheder den selv reagerer på. Om markedsøkonomien er istand til at bruge sine egne produkter (priser) på en måde (prisbevægelser/-mønstre), der i sig selv gør det meningsfuldt at fortsætte med at producere (danne nye priser). Om fænomenet er istand til at reproducere sig selv.

Forudsætningen for en udveksling er, at der findes en forhåndsforventning til om den pris der dannes er den 'rigtige'. Forventningsdannelse forudsætter en forestilling om at priser følger visse mønstre – f.eks. variationer over den neoklasiske udbuds-efterspørgselsfunktion. Uden mønstre, ville priser forekomme mere eller mindre tilfældige, og ville ikke kunne danne forventning, 'fremtid'. (Det er sådanne sammenhænge i prisbevægelser der ligger under den økonomiske videnskabs 'hvis-så' ræsonnementer.)

Hvis det udelukkende er prisen der udløser en udveksling, det vil sige hvis udvekslingen alene drives af ønsket om profitdannelse/kapitalakkumulering⁹¹, kan man sige at der er tale om *selvreference*, i den forstand at markedsøkonomien selv fabrikker årsagen til udvekslingen (den forventede udvekslingspris), og umiddelbart derefter virkningen (den faktiske udvekslingspris), som igen bliver næste årsag osv.

Fuld selvreference svarer i sidste instans til at priser udløser priser.

F.eks. vil både effekten af 'udflytning af produktionen' (forventning om en lavere produktionspris), og begrundelsen 'skærpet konkurrence' (forventning om lavere afsætningspris), være produkter af markedsøkonomien, uden at det kan afgøres hvad der kommer først. Præmissen er i ligeså høj grad årsag som resultat.

Umiddelbart er det stadig interessen/profitmotivet der driver værket, men før det, er det markedsøkonomien selv der har leveret den logik, der giver profitmotivet mening, i form af økonomiske ræsonnementer.

Den økonomiske teoris refleksioner over sammenhænge i de økonomiske handlinger kommunikerer og forplanter sig som mønstre som danner grundlag for at den enkelte aktør – jvf. afsnit 2.2 om 'socialt fænomen' – kan tilføre handlingen mening.

I samme takt som 'profitmotivet' bliver aktørens 'prime mover', bliver markedet (prisbevægelserne) *årsagen* til udløsningen af udvekslingerne. Fænomenet

markedsøkonomi kan siges at være blevet et selvstændigt fænomen, med selvstændige virkninger. Fænomenet kan ikke længere blot ses som et resultat af menneskers handlinger, forholdet er vendt om.

”Man is dominated by the making of money, by acquisition as the ultimate purpose of his life. Economic acquisition is no longer subordinated to man as the means for the satisfaction of his material needs. This reversal of what we should call the natural relationship, so irrational from a naive point of view, is evidently as definitely a leading principle of capitalism as it is foreign to all peoples not under capitalistic influence.” (Weber 1999, s. 56).⁹²

Jvf. den tidligere bestemmelse af kapitalisme (afsnit 2.3), indebærer den tilstand et sammenfald mellem kapitalisme og markedsøkonomi.

Opsummering

Begrundelsen af projektets problemstilling kan ses i tre lag. Det første og yderste lag omfatter de afledte virkninger der skyldes handlinger der dels ligger foran udvekslingen, som udløses for at nå frem til en – fordelagtig – udveksling, og dels ligger efter udvekslingen, som udløses i konsekvens af udvekslingen.

For begge typer af afledte virkninger gælder at de ikke indgår i det økonomiske univers, der tildeler mening til de udvekslinger der er årsagen til at de udløses. Med andre ord, er det meningsbærende fundament under de økonomiske handlinger langt spinklere end rækkevidden af de virkninger på mennesker, natur og samfund disse handlinger udløser.

Problemstillingens relevans ligger da i intentionen om at etablere en teori der er istand til at forklare hvordan det alligevel bliver muligt at opretholde mening omkring udløsningen af økonomiske handlinger, og dermed eksponere dette misforhold.

Begrundelsens andet lag, lægger yderligere vægt bag hensigten med at etablere en sådan teori, idet det rejser tvivl om rækkevidden af den økonomiske videnskabs egen – økonomiske – begrundelse for markedsøkonomien.

Hvis det er rigtigt, at den grad af generalisering der er nødvendig for at omsætte og aggregere verden til de økonomiske størrelser der udgør byggestenene i de økonomiske ræsonnementer, betyder et så højt informationstab at tilbagekoblingen fra ’økonomisk effektivitet/vækst’ bliver umulig, ender de økonomiske mål som tomme begreber. Ved at afskære alle sociale og økologiske dimensioner, i generaliseringens navn, mister de økonomiske størrelser mening uden for det økonomiske univers.

I givet fald mister også de argumenter for økonomisk handlen der måtte være tilbage når de afledte virkninger trækkes fra, deres validitet.

Når endelig det tredje lag drages med ind, skifter hele scenen fra en markedsøkonomi der er resultatet af mange enkeltindviders individuelle handlinger, hvordan de end måtte være begrundet, til en markedsøkonomi der selv bliver en aktiv part i udløsningen af de økonomiske handlinger, herunder de afledte virkninger.

På den udviklede markedsøkonomis scene, hvor økonomiske handlinger udløses alene ud fra profitmotiver, er fænomenet blevet selvkørende, og således istand til selv at producere det grundlag der danner den mening der skal til for at udløse disse økonomiske handlinger.

Hvert af disse tre lag udgør selvstændige begrundelser for at rejse problemstillingen i dette projekt. Og hvert lag øger problemstillingens relevans.

Samtidig er de tre lag udtryk for forskelle i fænomenets beskaffenhed, og dermed antagelig forskelle i teorien om fænomenet. En teori der tager højde for alle tre lag, må formodes at se anderledes ud end en teori der dækker et eller to af lagene.

Hvis det er rigtigt at den udviklede markedsøkonomi har bevæget sig ud i en esktrøm der omfatter alle tre lag, kunne man f.eks. forestille sig en sammenhæng, hvor det måske netop er *fordi* fænomenet er istand til at afskære afledte virkninger, og at det netop er *fordi* det er istand til at tømme økonomiske størrelser for indhold (socialt/økologisk) – at det er istand til at danne en egen indre mening i et økonomisk univers.

”Filosofen Hans-Georg Gadamer beskriver denne kvalitative forståelse som noe nær essensen av menneskets ånd. Forstår man andre mennesker utelukkende gjennom det som kan kvantifiseres – høyde, vekt, prosent av vann og innhold av mineraler og sporstoffer – går man glipp av meget vesentlige kvaliteter ved sine medmennesker. Noe liknende skjer med økonomifagets forståelse av samfunnet når kvantiserbare størrelser og symboler blir helt dominerende : bruken av matematikk fortrenger den kvalitative forståelsen. Som filosofen Wittgenstein påpekte, blir matematikken lett selv-referende (self-referential)...Matematikkens selv-refererende natur gir økonomifaget et slags innadvent 'autistisk' forhold til virkeligheten, der konklusjonene stort sett følger som nødvendige konsekvenser av forutsetningene.” (Reinert 2004, s. 28-29).

Og at det omvendt, netop er *fordi* fænomenet har en kapacitet til at danne meningsfulde økonomiske størrelser og sammenhænge, at det er istand til at opnå en så høj grad af generalisering (reduktion), og istand til at ekskludere så mange afledte virkninger fra de ræsonnementer der udløser dem.

En sådan reciprocitet skal i givet fald afspejles i en teori om fænomenet.

Disse overvejelser vil indgå i den senere vurdering og etablering af en teori om fænomenet markedsøkonomi.

2.5 Problemets omfang

De udviklingstræk i retning af en højere international integration og udveksling der samles under betegnelsen 'globalisering' indvirker forstærkende på de begrundelser for projektets problemstilling der blev behandlet foran i afsnit 2.4.

Dette afsnit skal derfor kort gennemgå disse tendenser og sammenhænge, som en uddybning og underbygning af det synspunkt, og dermed yderligere underbygge projektets problemstilling.

Udviklingens (integrationens) hovedfaser

Graden af international integration målt i handelstal (størrelsen af international handel/eksport sat i forhold til størrelsen af verdens samlede produktion/GDP) falder naturligt i nogen hovedfaser.

Samlet viser perioden fra 1840 til 1913 en stigende internationalisering, hvor eksporten i forhold til GDP steg fra 1% til næsten 8% (beregnet i faste priser – dvs. i rene mængder). Næste periode omfatter de to verdenskrige hvor andelen falder til 5,5%, som følge af sammenbrud og protektionisme. Mod slutningen af 1940erne var således

"trade as a share of income () approximately back to its level of 1870; protectionism had erased 80 years of progress in transportation. During this period of inward-looking economic policies global growth slowed down : the growth of per capita income fell by around a third, and the number of poor people continued to rise." (Globalization, Growth, and Poverty 2002, s. 4).

Tredje periode - 'the golden age' – frem til oliekriserne i 1970erne viser en stigning til 10,5%, og sidste periode frem til 1998 en yderligere stigning til 17,3%. (Wolf 2004, s. 110, tabel 8.3, og *Globalization, Growth, and Poverty* 2002).

De samme tendenser kommer frem hvis man måler på graden af priskonvergens. Stigende konvergens op til verdenskrigene, derefter faldende konvergens, og endelig stigende konvergens igen i efterkrigsperioden. (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 237).

Det tredje almindelige mål for integrationen – Foreign Direct Investments – viser at FDI's andel af GDP vokser betydeligt i løbet af sidste fase, specielt i den sidste del af fasen, nogenlunde i takt og sammenhæng med liberaliseringen af kapitalbevægelser. (Albuquerque 2003).⁹³

Det ser i det hele taget ud til at integrationen i denne sidste fase, fra 1970erne og frem, har en langt mere gennemgribende karakter end de foregående. Der er ikke blot tale om en liberalisering af handelen over grænserne, men om en egentlig integreret produktion (global kapital og arbejdsdeling) og økonomi (harmoniserede budgetter), og et egentlig integreret (dereguleret/harmoniseret) marked.

Set under et, kan faserne forstås i sammenhæng, sådan at det globale sammenbrud efter første fase, betød et midlertidigt brud med den økonomiske liberalisme. Efterkrigstiden blev derfor en økonomisk-ideologisk blandingsmodel, frem til de nye økonomiske kriser i 70erne (herunder sammenbruddet af Bretton-Woods systemet), hvor den nye økonomiske liberalisme – båret frem af en "favorable economic context of inflation, high unemployment, and other structural problems..." (Steger 2002, s. 11) – slog følgeskab med neoliberalismen og ny-konservatismen, der opsamlede det ideologiske opgør med 60erne.

”I hele efterkrigsperioden, men særligt i denne fase fra 1973 frem til i dag, spreder internationaliseringen sig til flere områder og består af flere bestanddele. Internationaliseringen startede i den økonomiske sfære. Særligt i denne fase breder den sig også til den politiske, kulturelle og sociale sfære m.fl.. I forhold til tidligere vokser antallet af lande og markeder, der inddrages i internationaliseringen, betydeligt.()...Mod slutningen af fasen er det svært at finde områder, der kan siges overhovedet ikke at være berørt af internationalisering. Denne fases internationalisering/globalisering fører til en langt mere integreret og interdependent verden end tidligere (IMF, 1997, p. 46). Internationaliseringen forstærkes i denne fase, og verden bliver mere integreret og interdependent.() Interaktionen mellem aktører på tværs af grænser øges. Et af kendetegnene ved fasen er, at der kommer en stærkt stigende konkurrence mellem markedsaktører på virksomhedsniveauet.()”. (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 175-6).

Formentlig er integrationen i denne sidste fase udtryk for en langt dybere, strukturel integration af landenes økonomier.
Men, meningene er delte.

”So far, I have painted a picture of globalization as being more gradual over time, less revolutionary in its impact on economies and firms, and more uneven in its economic effects on the organization of firms and societies than the thesis implies. This more complex picture should at least caution us to want to connect the growth of world trade more closely to its alleged negative effects, deindustrialization (the transfer of jobs from First to Third world economies) and increase in wage and income inequality.” (Fligstein 2001, s. 206).

Fligstein behandler en række af de forhold der er omtalt ovenfor og i afsnit 2.4 – handelsudviklingen, kapitalbevægelserne, virkningerne på staten, tendenserne til større ulighed - og finder tendenser der modificerer udviklingen. Hele Fligsteins tilgang (“the political-cultural approach”) er institutionel, og hovedvægten ligger på de sociale institutioners betydning for dannelsen og opretholden af markeder (se senere, kapitel 3). Det er udviklingen af det institutionelle arrangement der for Fligstein er den afgørende ’prime mover’, og det er naturligt at han i mindre grad ser dette arrangement påvirket af markedet end omvendt.

Fligstein lægger særlig vægt på analyser af udviklingen i den internationale handel, og det er først og fremmest der jeg forstår hans kritik af ’globaliseringsrevolutionen’ kommer fra (og det er rigtigt at stigningen i eksport/GDP kun er volumenmæssigt, i faste priser, men det skal bl.a. ses på baggrund af et stærkt stigende GDP).

Globaliseringens omfang og drivkræfter

Der er mange meninger om graden, formen og hastigheden på den internationale integration, og – sikkert af samme grund – også mange forskellige bestemmelser af begrebet ’globalisering’ (jvf. Steger 2002, f.eks. s 19 og 39).

”For Professor Giddens, globalization is an irresistible force, transforming all aspects of contemporary society, politics and the economy.() Globalization, thus defined, becomes unmanageably broad. It becomes, as Professors Hirst and Thompson remark, a catchphrase for ’often very different cultural, economic and social processes.() We can avoid these murky waters, for this book has a narrower focus, in economics. This is not only because the economics of globalization are important in themselves, but because they are the driving force for almost everything else.” (Wolf 2004, s. 14).

Det ser ud til at globalisering ihvertfald kan defineres i en snæver økonomisk forstand, og i en bredere økonomisk-social-politisk-kulturel forstand. Indenfor den første kategori er bestemmelsen tilsyneladende ikke så kompliceret, eksempelvis :

”Globalization is defined in what follows as integration of economic activities, via markets.” (Wolf 2004, s. 19).

”globalization – the removal of barriers to free trade and the closer integration of national economies – ”. (Stiglitz 2002, s. ix).

”den proces, der fører til tættere økonomisk integration. Væsentlige elementer i denne proces er set ud fra en økonomisk synsvinkel et stigende handelsomfang, et stigende investeringsomfang på tværs af grænser og endelig den teknologiske udvikling”. (Rasmussen og Andersen 2002, s. 120).

Den bredere bestemmelse er langt vanskeligere at få hold på, og strækker sig over en slags ’overbegreb’ (diskurs), for en række forskellige processer og tendenser og samvariansen mellem dem (Jessop 2000, s. 57, 60, 66), til et mere sammenhængende ideologisk program :

”Det, der skjuler sig bag udtrykket *globalisering*, er altså konstruktionen af et verdensomspændende økonomisk og finansielt felt, hvilket indebærer en integration af nationale økonomiske universer, der fremover bliver organiseret ifølge en økonomisk model, der er forankret i specifikke historiske begivenheder og en særlig social tradition, det vil sige det amerikanske samfunds. Og på den måde kommer USA til at fremstå, ikke bare som uomgængeligt forbillede og uafvendelig skæbne, men også som et universelt politisk frigørelsesprojekt og, som følge af en *naturlig udvikling*, et etisk og socialt ideal, der med udgangspunkt i en postuleret sammenhæng mellem demokrati og markeds kræfter lover alle lande og nationer politisk frigørelse.” (Bourdieu (2000) 2001, s. 108).⁹⁴

I spørgsmålet om hvad der driver værket, er der en overvejende konsensus om at ihvertfald den økonomiske integration er en hovedmotor. Det ser også ud som om den teknologiske udvikling, specielt faldende transaktionsomkostninger (transport) og øgede kommunikationsmuligheder (elektronisk), opfattes som en selvstændig hovedmotor.⁹⁵

Opsummering

Hvis man skulle forsøge at sætte alle disse forskellige bevægelser ind i en sammenhæng, og finde frem til det man kunne kalde globaliseringens Epi-center, indtager kapitalens behov for det vækst- og indtjeningspotentialer, som et stort, frit og integreret marked kan præstere - efter min opfattelse - rollen som den ubetinget mest afgørende drivkraft i den globale integration.

Drevet af kravet om økonomisk profit/vækst vil kapitalen søge mod et så effektivt produktionsapparat som muligt, herunder koncentrere sig i større og mere slagkraftige enheder, lægge produktionen ud i de områder der er økonomisk set mest attraktive, med billig arbejdskraft, minimale arbejdsmiljø- og miljø-krav, minimal statslig beskatning og regulering, ubetydelige eller ingen fagforeninger etc.etc.. Globalt set bliver produktionskapitalen, i snæver økonomisk forstand, da bedre udnyttet (økonomiske vækstmaal er indifferente overfor hvilken form for vækst der er tale om).

”Nettop fordi kravstore ejere og ”raidere” puster bedriftslederne i nakken, er de nyttige. Det er selve kapitalismens ide. Grådige ejere og endnu grådigere ”raidere”

pisker utålmodigt entreprenører og bedriftsledere til kreativitet og arbejdsindsats. Sådan skabes velstand for os alle.”⁹⁶

Både den kapitalkoncentration der følger af kravet om højere effektivitet og produktivitet, og den kapitalkoncentration den øgede profit-akkumulering fører med sig, udløser et behov for en endnu større omsætning - et endnu større marked.

Når kapitalen hele tiden søger mod de virksomheder der giver størst afkast, skærpes konkurrencen mellem dem. Den investor der kan sammenligne og vælge mellem to virksomheder, etablerer et konkurrenceforhold – et marked - mellem dem, som kommer til udtryk i 'prisen' på virksomheden ('shareholder-value'). Det skaber et direkte og indirekte pres for mere liberalisering. Presset retter sig imod forhold af enhver art, der indebærer ringere vilkår for virksomhedens økonomiske præstationer.⁹⁷

Kapitalens frie bevægelighed forplanter sig som ringe i vandet, til et generelt pres for et større og friere marked. Kapitalens operationsradius udvider simpelthen markedets grænser, og der bliver plads til endnu større kapitalkoncentrationer, fordi mulighederne for 'stordrift' i allokeringen af produktionsressourcerne og mulighederne for at omsætte et større kapitalapparat øges.

Jo friere kapitalen kan bevæge sig, herunder akkumulere, jo mere integreres økonomierne og jo større er sandsynligheden for økonomisk vækst.

I denne dynamiske cirkel af vækst, marked og kapitaldannelse, ser jeg ikke den teknologiske udvikling, som årsag men som konsekvens.

”At the time of the Industrial Revolution, and even more so during the second half of the 19th century, however, a historical meeting took place between capitalism and science. This alliance has continued till today and has become ever more important to the dynamic growth of capitalism...While science until recently was seen as a common good, ways are now increasingly found to turn it into a private good (e.g. Mirowski and Miriam-Sent 2002). The forces that have caused this change are obvious enough. A new pharmaceutical drug can, for example, be worth billions in profit. It currently also costs around 800 million dollars to develop a new drug.” (Swedberg 2005, s. 25-6).

Denne sammenhæng må antages at gøre sig gældende inden for andre grene af den kapitalkrævende teknologiudvikling.

På den ene side er opretholdelsen af forskelle imellem markedsaktørerne helt essentiel for at markedsmekanismen kan fungere. I princippet vil større forskelle i samme marked (for eksempel i prisen på arbejdskraft) lægge et større konkurrencepres ind i markedet, og føre til en større effektiviseringseffekt. På den anden side vil der være en tendens til udligning af forskelle gennem udvekslingerne. (Markedsøkonomien har således en indbygget tendens til entropi, samtidig med at den forudsætter en omvendt entropi).⁹⁸

Dette indbyggede dilemma bidrager i sig selv til at kapitalen presser på for at inddrage nye markeder, for på den måde at kunne udnytte sine temporære komparative fordele – i forhold til f.eks. et mindre udviklet produktionsapparat i det nye marked/område.

Det betyder også at der vil være en indbygget tendens i det globale marked til at fastholde såkaldt mindre udviklede økonomier på det stadie hvor de er. (Det er for så vidt det hele Stiglitz' kritik af specielt IMF og Verdensbanken koncentrerer sig om – Stiglitz 2002).

Når markeder bliver større, enten fordi et marked vokser, eller fordi flere markeder integreres til et, bliver der flere om budet, og den enkelte aktør må skærpe sig for at opnå samme fordele i udvekslingen som før. Marginalerne bliver mindre, og presset på den enkelte for at holde sig foran konkurrenterne vokser.

Det forstærker tendensen til at fokusere mere entydigt på den økonomiske effekt af handlingerne, hvorved andre – afledte - virkninger af handlingerne (se afsnit 2.4) bliver tilsvarende trængt i baggrunden. Ikke-økonomiske hensyn presses endnu længere ud af begrundelsen for den økonomiske handling, og handlinger der før blev anset for uacceptable på grund af deres afledte virkninger, bliver nu legitimeret af deres økonomiske effekt.

Bortset fra de virkninger der bliver så ekstreme at de truer hele systemet (eksemplificeret fornylig ved nogle af de store amerikanske selskaber som Enron, WorldCom, Global Crossing, Tyco International, Adelphia Communications, Qwest Communications, m.fl.), er den udvikling ønskelig fordi den samlet set fører en økonomisk effektivisering med sig. De 'knappe ressourcer' udnyttes endnu bedre, og det betyder endnu mere vækst.

Tendensen til øget fokusering på ren profit bringer markedsøkonomien tættere og tættere på selvreference, med den konsekvens at fænomenet i højere og højere grad bliver årsag til de afledte virkninger (jvf. afsnit 2.4).

En af de afledte virkninger af det voksende marked er presset mod en generel liberalisering, herunder afvikling af offentlige reguleringer.

I et vist omfang vil den udvikling efterlade løsningen af de andre afledte virkninger – forurening, sociale forringelser, fysiske og mentale skader, social udstødning etc.⁹⁹ - til markedet selv. Og da markedet i hele sin natur er fokuseret på den enkelte aktørs individuelle interesser, er det aldeles uegnet til at håndtere fælles, overgribende opgaver. Når markedsøkonomien sættes ind mod sine egne afledte virkninger, gør det blot ondt værre.

Markedets måde at løse afledte virkninger på eskalerer og udvikler problemerne istedet for at løse dem - et andet dilemma.

Uanset hvor langt markedsøkonomien spredes, og uanset hvor langt den udvikler sig i retning af en selvkonstituerende meningshorisont, ville et sådant fænomen ikke kunne oretholdes i længden, hvis det ikke samtidig producerede, og opretholdt magtpositioner i samfundet.¹⁰⁰

I en markedsøkonomi er akkumulering af kapital også akkumulering af magt. Den magtelite markedsøkonomi skaber er formentlig ikke specielt optaget af en kritisk analyse af det system som både har evnen til at kumulere rigdom der hvor den er i forvejen, og placere de uønskede virkninger af den økonomiske vækst andre steder.¹⁰¹

Det er i det lys de store verdensomspændende økonomiske og handelsmæssige sammenslutninger (World Economic Forum, WTO (tidligere GATT), Verdensbanken, IMF, OECD, EU, NAFTA, osv) må ses. Som nogen af de bærende kræfter i globaliseringen er disse organisationer helt domineret af kapitalinteresser i de rige lande.¹⁰²

Der er tale om et decideret ”asymmetrisk styrkeforhold”, bestemt af

”de dominerendes forsøg på at udbrede en økonomisk model til resten af verden, der tjener deres egne interesser bedst. En model, hvor det økonomiske flow kun går den ene vej, og hvor direktiver kun er til gunst for den ene part.” (Bourdieu (2000) 2001, s. 111-112).

Hvad der ellers måtte være af konsekvenser er sekundært for kapitalen, og må forventes at blive genstand for en ideologisk kamp i det omfang de truer den fortsatte økonomiske integration og ekspansion.

Denne magtdimension af fænomenet markedsøkonomi behandles ikke videre i dette projekt.

2.6 Nogle videnskabsteoretiske overvejelser

"I samfundsvidenskaberne har der vedvarende været en dobbelthed i måden at opfatte det sociale liv på, som vi også tidligere har berørt. På den ene side består det sociale liv af et sammenvævet system af handlinger, som man kan søge at forstå som resultat af overvejelser og valg hos de enkelte individer. På den anden side er disse handlinger begrænset af strukturer, der fremtræder som givne for de enkelte individer, ligesom handlingerne, uanset hvad de enkelte individer tænker, tilsammen kan danne en struktur, der er meget stabil. De tilsyneladende frit valgte handlinger genskaber dermed blot en eksisterende struktur. Den kan se ud til at leve sit helt eget liv. Handlinger forudsætter og danner strukturer, og strukturer bestemmer handling." (Andersen 1988, s. 153).

Samfundet kan ikke forklares fyldestgørende som et enten-eller. Mennesker handler, strukturer virker og dannes, og ingen af perspektiverne kan reduceres til det andet.

At betragte "the self-regulating market () as holding together not by conscious intention or planning, but as a result of the unintended order-generating effect of the actions of self-interested individuals", og betegne dette fænomen som "spontaneous order" (Holton 1992, s. 63)¹⁰³, giver ikke nogen forklaring på hvorfor samfundet ser ud som det gør, og hvorfor mennesker handler som de gør.

Og selvom man går et skridt baglæns, til egenskaber ved de enkelte individer¹⁰⁴, bliver man ikke meget klogere. Hvis forklaringen får endestation i 'iboende menneskelige egenskaber', er man blot nødt til at antage det man skulle forklare - nemlig hvorfor der er mønstre i den sociale adfærd.¹⁰⁵

Så kan man indtage det standpunkt, at der slet ikke findes mønstre eller tendenser i den sociale adfærd : samfundet – makro-niveauet - eksisterer ikke (jvf. 'metodologisk individualisme'). Det må så blive et standpunkt, hvorefter der egentlig ikke er nogen grund til at gå videre - med samfundsvidenskaberne ihvertfald. Et rent individualistisk, mikro-orienteret udgangspunkt for at prøve at forstå et socialt fænomen eller et samfund, forekommer at være en umulighed, næsten en anakronisme.

Verden består af enkeltdele (entiteter-relationer) og helheder (strukturer i relationer), og forståelse opnås ved at respektere princippet om 'komplementaritet'. (Køppe 1990, s. 223 - taler om Niels Bohr). Det gælder sociale og psykiske fænomener, men også biologiske - og måske endda fysiske fænomener.

Samfundet dannes gennem en social praksis der udfoldes under indflydelse af både individer og strukturer, som samtidig formes under denne proces. I et komplekst samspil mellem dele og helheder kan ingen forklaring føres tilbage til en årsag, som selv kan unddrage sig forklaring.

Samfundet kan ikke forstås uden for individet, og individet kan ikke forstås uden for samfundet. Menneskets forestillinger om samfundet er skabt gennem dets eksistens i samfundet. Mennesket er selv en del af det det vil forstå.

"Den materialistiske lære, at menneskene er produkter af omstændighederne og opdragelsen, at forandrede mennersker altså er produkter af andre omstændigheder og en ændret opdragelse, glemmer, at omstændigheder netop ændres af mennesker og at opdragerne selv må opdrages. Den kommer derfor nødvendigvis til at skille samfundet i to dele, af hvilke den ene er ophøjet over samfundet." (Marx (1844-47, 1888) 1974, s. 14).

Jeg kan sammenfatte mit perspektiv sådan :

1) Et samfund udvikler sig 'indefra', og en måde at skabe indsigter på, er at identificere og etablere *de indre brudflader* i samfundet, der kan afgive vigtige brikker til forståelsen af det.

2) To af de vigtigste brudflader går mellem *handling* og *struktur*, og det *bestemte* og det *u-bestemte*, dvs. den kontingens af 'anden' mening der følger af en bestemmelse.

3) Disse brudflader deler to *komplementære størrelser* der er hinandens forudsætninger. De udgør tilsammen en enhed, hvor den ene side ikke kan forekomme uden den anden.

4) Det forklaringskoncept der er mest frugtbar, til at indfange dynamikken henover disse brudflader er *dialektik*. Dialektikken kan rumme det forhold, at mennesker både er sig selv og sociale individer - på en og samme tid, uden at hverken det individuelle eller det sociale har forrang.

Disse præmisser passer ind i et koncept, som Simo Køppe kalder *pluralistisk materialisme*.

"Højerestående psykiske funktioner er ikke immaterielle, men materielle. Psykiske funktioner kan dog ikke reduceres til den neurobiologiske beskrivelse af nervesystemet, men udgør et selvstændigt materielt og ikke reducerbart niveau i materien." (Køppe 1990, s. 235). Der er tale om en ontologisk *Niveau-teori*, hvorefter "verden er inddelt i niveauer, som ikke kan reduceres til hinanden". (ibid, s. 448).

Køppe inkluderer også et socialt og et psykisk niveau, og karakteriserer relationen mellem dem som gensidigt 'begrænsende betingelser' (Køppe 1990, f.eks. s. 355 og 456). Det betyder at de to niveauer ikke alene virker selekterende¹⁰⁶ i forhold til dannelsen af deres respektive unikke - niveau-konstituerende - entiteter, men også i forhold til deres begrænsende betingelser i sig selv. Ingen af niveauerne kan undvære eller reduceres til det andet.

Gensidigheden i tilblivelsen og udviklingen af de to niveauer viser sig som sprog.

"Der må eksistere entiteter, som medierer mellem det psykiske og det samfundsmæssige, entiteter hvor både det samfundsmæssige og det psykiske fungerer, som begrænsende betingelser. En sådan entitet er sproget, som hverken kan placeres alene på det psykiske eller udelukkende på det samfundsmæssige niveau." (Køppe 1990, s. 456).

Luhmann har helt samme udgangspunkt – blot betragter han både psyke og samfund som systemer.

"Psychic and Social systems have evolved together. At any time the one kind of system is the necessary environment of the other." (Luhmann 1995, s. 59).

Begrænsende betingelser har mange ligheder med systemteoriens (se senere, afsnit 4) struktur-begreb, entiteter og relationer minder om systemets elementer, og niveauerne minder om begreberne for højere orden, på den måde at strukturen aldrig kan iagttages på det niveau den virker. Man skal et niveau højere op.¹⁰⁷

Ser man de to niveauer som et samlet niveau får gensidigheden mellem dem karakter af *selvorganisering*. De to niveauer er ikke afhængige af et overliggende niveau som struktur-leverandør - de er selv i stand til at (re)producere både deres struktur og deres elementer.

Det er en væsentlig faktor og implikation i tilblivelsen af de to niveauer, at de lægger en *tidsdimension* til de underliggende niveauer.¹⁰⁸ Tidsdimensionen gør det muligt at opfatte to fænomener som ens fænomener, idet de kan relateres gennem den tidslige dimension. Man kan sige at det ene fænomen optrådte *før* det andet - at det andet er en gentagelse af det første. Dermed dannes en fortid og en nutid, og, efterhånden som fænomenet gentager sig, også en *forventning* om at det vil fortsætte - dvs. en fremtid.¹⁰⁹

Jeg går ud fra at tidsdimensionen på den måde udgør en basal forudsætning for den begrebslige abstraktion i forhold til de konkrete fænomener mennesket perciperer. En basal forudsætning for dannelsen af sprog og refleksion. Før tidsdimensionen optræder i den menneskelige bevidsthed er vi

“ligesom dyret...fanget i umiddelbarhedens evige nu uden nævneværdig fortid og fremtid og fremfor alt uden selvstændig vilje.” (Høegh-Olesen 2000, s. 15).

Der er endnu ingen mulighed for at træde et skridt tilbage, og iagttage det der netop skete.

Enhver iagttagelse er orienteret og bliver blind for det der ligger uden for synsfeltet, og når jeg bestemmer hvad det jeg ser *er* - så bestemmer jeg mig også indirekte for hvad det *ikke er*. Der dannes en masse andre muligheder (kontingens), på grund af bestemmelsen, som det også kunne have været - set fra en anden vinkel.

På den måde kan man sige at iagttageren selv konstruerer sin genstand, og det er netop pointen i konstruktivistiske tilgange – forstået som

“en strategi for, hvordan man som epistemolog vil konstruere andres (organisationer eller systemers) iagttagelser som objekt for egne iagttagelser m.h.p. at beskrive, hvorfra de selv beskriver.” (Andersen 1999, s.14).

En konstruktivistisk tilgang vil lægge vægten på det epistemologiske, og koncentrere sig om hvordan der kan skaffes valid viden fra den genstand iagttagelsen etablerer. Det betyder, at “Hvor den ontologisk orienterede videnskab ontologiserer genstanden, så *deontologiserer* epistemologien sin genstand.” (Andersen 1999, s. 14).

Her ligger den vigtigste forskel imellem min forståelse og en ren¹¹⁰ konstruktivistisk tilgang.

Jeg opererer med en ontologi, i betydningen “”läran om det som är, de olika existensformerna och förhållandet mellan dem.” (Østerberg (1971) 1986, s. 10). Jeg mener, at det fænomen jeg undersøger har en ontologisk eksistensform.

“It is important to recognise the social impact of discourse without reducing social life to discourse - a reductionism characteristic of postmodern views of the social world that is a constant risk and temptation for discourse analysts.” (Chouliaraki og Fairclough (1991) 1999).

Jeg skal et skridt længere tilbage, og danne en teori om det fænomen jeg antager eksisterer, og i den teori inkludere hvordan fænomenet kan afgive en viden om sig selv der er tilgængelig for min iagttagelse. Jeg skal altså klarlægge relationen mellem det ontologiske og det epistemologiske niveau, ved at lade den ontologiske forekomst - fænomenet i sig selv - blive bestemmende for den epistemologisk mulige tilgang, for hvad der går an som viden. Det centrale begreb i diskussionen af denne relation er som nævnt foran *dialektik*.¹¹¹

Når en epistemolog skal etablere sit genstandsfelt, vil han vende sig *mod subjektet* - sig selv. Når en ontolog skal etablere sin genstand vil han vende sig *mod objektet*, og lade sine antagelser om det, generere genstandsfeltet for sin analyse.¹¹²

Lidt firkantet, vil jeg sige, at en ren konstruktivistisk analyse vil have en tendens til at ende op med at have afgrænset og organiseret et - ud af mange mulige - *vidensregimer*, hvor jeg sigter mod at have afgrænset et *socialt fænomen* - og en viden om det.

Selvom der ikke kan føres akademiske beviser for den ene eller den anden opfattelse (man må simpelthen vælge og begrunde sin tilgang), mener jeg ikke at det blot er en akademisk diskussion, fordi konsekvensen af de to opfattelser er forskellig på ihvertfald to områder :

1) Forudsat en onotolgi, kan det fænomen der afdækkes - teoretiseres - undersøges fra flere forskellige vinkler, som hver især kan bidrage til forøget viden om det. Den viden der kommer frem ved hver undersøgelse er viden om *det samme fænomen*, og kan derfor kombineres og kumuleres.

Uden en onotolgi, kan den viden der produceres under forskellige iagttagelser, ikke bidrage til større viden om samme fænomen - for der er ikke noget fænomen, og følgelig kan der heller ikke etableres nogen *relation mellem de forskellige vidensregimer*. Der findes ikke noget som den samlede viden er *om*.

2) Forudsat en onotolgi, kan fænomenets relationer til omverdenen undersøges, fordi det er muligt at skelne - fænomenet har en bestemmelse. Uden en onotolgi, kan der ikke siges noget om hvilke virkninger der skyldes fænomenet, og hvilke virkninger fænomenet selv er et resultat af.

Uden en ontologi, vil det efter min mening slet ikke være muligt at operere med begreber som *selvorganisering og selvreference* etc. (begreber der er helt centrale i min problemstilling). Det bliver meningsløst at tale om at noget organiserer sig selv - hvis 'selvet' ikke kan bestemmes og har en eksistens.

“Sociologin är studiet av sociala fenomen” (Østerberg (1971) 1986, s. 46), og dette projekt er et studie af ‘markedsøkonomien’ som et sådant socialt fænomen.

Hensigten med at finde et ontologisk niveau må være at forstærke erkendelsen af samfundets beskaffenhed. Og - for mig - at lægge afstand til den position, hvorefter al form for erkendelse er lige gyldig.

Mit udgangspunkt må ikke misforstås i retning af at jeg mener at den sociale verden er givet på forhånd. Sociale fænomener skabes gennem menneskers handlinger og interaktioner, i en gensidig relation mellem individ og fænomen.

Men fænomenerne har materiel eksistens på det samfundsmæssige niveau. Den viden man kan få om fænomenerne er selvsagt afhængig af hvorfra man iagttager dem, men selv når fænomenet bliver iagttaget fra to forskellige punkter, og genererer forskellig viden, er det stadig det samme fænomen, og den viden der produceres om det kan kumuleres og sammenholdes.

Samtidig med dialektikken mellem individ/psyke og struktur/samfund udspiller der sig en dialektik med samfundets biologiske og fysiske niveau, som forandres gennem menneskers praksis. Sporene i den biologisk/fysiske materie indgår – jvf. afsnit 2.3 – ikke i det sociale fænomen jeg beskæftiger mig med her, og omtales blot for fuldstændighedens skyld.

Handlingen udløses i en biologisk-fysisk materie der er det samlede resultat af alle hidtidige handlinger. Det forhold – mellem handlingen og den menneskeskabte biologisk-fysiske materie – kommer indirekte, gennem handlingen, til at udløse en dialektik mellem sporene i den biologisk-fysiske materie og den psykisk-samfundsmæssige materie. Man kan sige at handlingen påvirkes fra begge sider og derved medierer en gensidig påvirkning mellem de to sider.

Selvom mennesket 'konstruerer' sit samfund, så har konstruktionen en substans. Menneskets sociale praksis sætter spor, både i mennesket selv og i dets omverden, som kumulerer op til initialbetingelserne for næste handling. Derved bidrager det enkelte menneskes praksis også til initialbetingelserne for andre – alle - menneskers praksis. Man kan aldrig 'starte forfra'. Al praksis bygger videre på de spor tidligere praksis allerede har kumuleret – psykisk og fysisk.

Betingelserne for konstruktionen er altid til stede som de spor der allerede er afsat.

2.7 Metode og sammenfatning

1) Hensigten med dette projekt er at danne en teori om markedøkonomien, ikke som et naturfænomen, men som et *socialt fænomen*. Det vil sige danne en sociologisk teori.

Første trin er derfor at etablere genstandsfeltet for denne teoridannelse, det vil sige bestemme hvad der menes med at betragte markedøkonomien som et socialt fænomen – jvf. afsnit 2.2 - der her defineres som et fænomen der konstituerer og konstitueres af *mening*, i form af det jeg har kaldt den markedøkonomiske 'normalforestilling' – jvf. afsnit 2.3.

'Normalforestillingen' er forudsat som en udbredt og dominerende almen opfattelse af hvad en markedøkonomi er for en størrelse. Den er taget fra en moderne dansk encyklopædi, men forudsættes som en generel opfattelse for moderne samfund der baserer sig på markedøkonomien.

Endvidere er det forudsat at 'normalforestillingen' bygger helt og fuldt på den definition af markedøkonomien der formidles af den økonomiske mainstream videnskab. Denne forudsætning hviler på at der stort set er en en-til-en kobling mellem de to.

Den økonomiske videnskabs definition af markedøkonomien (afsnit 2.3) er bygget op på et antal generelle (sekundære) værker om økonomisk teori, og – baseret herpå – et udvalg af særligt betydende (primære) økonomiske værker.

2) Det problem projektet rejser ligger i flere lag, som alle bunder i en *diskrepans* mellem 'normalforestillingens' konstruktion af markedøkonomien som en 'spontan' organisering af utallige individuelle præferencer og valg, og den *egendynamik* hvormed markedøkonomien udløser virkninger der både er langt større og langt mindre end 'normalforestillingen' gør rede for.

Denne diskrepans – og dermed projektets begrundelse – er kompleks, og uddybes derfor særskilt i afsnit 2.4.

Gennem denne uddybning opnås også en præcisering af *grænsen* mellem fænomenet markedøkonomi og dets omverden, og en præcisering af konditionerne for at det kan siges at konstituere sig selv.

Et muligt teoretisk koncept for en sådan *selvkonstituering* (selvreference), som en dialektik mellem mikro- og makroniveauet, blev skitseret under forklaringen af hvordan markedøkonomien skal forstås som et socialt fænomen (afsnit 2.2).

3) Gennem trin 1 og 2 har jeg fået bestemt den genstand jeg ønsker at danne teori om, som *den referenceramme der gør det meningsfuldt at handle inden for den neoklassiske udbuds- og efterspørgselsfunktion* – at eksekvere 'økonomiske handlinger' (jvf. afsnit 2.2). Adgangen til dette økonomiske univers, til at blive en del af genstanden, er en prissætning, der er så generaliseret at den gør alle 'elementer' sammenlignelige og til 'at regne med'.

Jeg har elaboreret på hvordan denne særlige form for mening dannes, og herunder antydte en mulig selvreference.

Endelig har jeg indikeret et teoretisk koncept, som et muligt udgangspunkt til forklaring af meningsdannelse, herunder selvreference.

Jvf. diskussionen i forrige afsnit (2.6) om at operere med og uden ontologi, indebærer min position (med ontologi), at den teori der forsøges etableret om fænomenet markedøkonomi også skal kunne redegøre for koblingen mellem fænomenets ontologiske niveau og det epistemologiske niveau jeg har arbejdet med

for at bestemme 'normalforestillingen'/den økonomiske videnskabs gengivelse af fænomenet.

Den viden jeg har benyttet, som har været adgangen til at iagttage fænomenet, skal stå i et dialektisk forhold til fænomenets ontologiske eksistensform.

Den (sociologiske) teori der søges dannet i dette projekt, vil befinde sig et niveau højere i forhold til 'normalforestillingen'/den økonomiske videnskabs gengivelse af fænomenet. Der er tale om en iagttagelse af den økonomiske videnskabs iagttagelse.

Forholdet mellem den (meta)teori der dannes i dette projekt, og dens genstand, er ligeså gensidigt og dialektisk som forholdet mellem økonomisk teori og dens genstand (se f.eks. note 3). Det vil sige, at teorien også kan påvirke genstanden – og altså ikke kan påberåbe sig nogen ekstra-objektiv status. Det er – efter min opfattelse – netop hele essensen af at undersøge og afdække sociale forhold : at sætte dem i et nyt lys og dermed åbne for at de kan forandres, at samfundet kan forandres.

4) Næste trin (kapitel 3) er at undersøge hvordan – om – denne genstand allerede er behandlet og dækket ind i den *sociologiske teori*.

For at undgå bias, udvælges relevante teorier fra det sociologiske teorikompleks alene ud fra et - meget bredt - kriterie om at teorien overhovedet opfatter og beskæftiger sig med markedet/markedsøkonomien som et væsentligt, sammenhængende socialt fænomen.

For hver udvalgt teori vurderes hvordan fænomenet markedsøkonomi også kunne betragtes og beskrives. Ved at sammenholde teorierne indbyrdes, og sammenholde dem med den måde genstanden er bygget op på i dette projekt, får jeg mulighed for at afklare og diskutere forskelle og ligheder.

Alt i alt giver denne proces både anledning til at udfordre og præcisere dette projekts opfattelse af fænomenet, og mulighed for at vurdere hvilke teorier der ligger længere fra, respektive tættere på at rumme det problem - honorere den problemstilling - jeg rejser i dette projekt.

Grundlaget for at finde frem til relevante sociologiske teorier, er forskellige sociologiske oversigtsværker.

5) Resultatet af scanningen af mulige teoretiske kandidater, danner nu grundlag for en *begrundet udvælgelse* af den teori jeg mener er mest egnet til at dække problemstillingen i dette projekt.

6) Den udvalgte teori gennemgås i detaljer (kapitel 4) og overføres på fænomenet markedsøkonomi, som bestemt i dette projekt. Teorien modificeres og suppleres hvor der er behov for det, og *den samlede teori* beskrives. Endelig vurderes i hvilken grad denne teori besvarer problemstillingen (Kapitel 5).

3 Vurdering og valg af teoretisk grundlag

Dette kapitel konfronterer problemstillingen, og den forståelse af fænomenet markedsøkonomi der er redegjort for i kapitel 2, med relevante sociologiske teorier om markedet/markedsøkonomien.

Formålet med det, er dels at undersøge hvordan fænomenet også kunne være beskrevet og behandlet, og hvad konsekvenserne i givet fald ville have været i forhold til dette projekts afgrænsning og problemstilling, dels at finde frem til hvilken teori der ser du til at have de bedste forudsætninger for at honorere problemstillingen.

Den første udvælgelse af relevante teorier fra det sociologiske teorikompleks sker alene ud fra et - meget bredt - kriterie om at teorien overhovedet opfatter og beskæftiger sig med markedet/markedsøkonomien som et væsentligt socialt fænomen (i den betydning det fænomen forstås af den pågældende teori). Udvælgelsen foretages i afsnit 3.1, i form af en overordnet gennemgang af det sociologiske teorikompleks.

Som grundlag for at sammenholde hver af de udvalgte teoriers opfattelse af fænomenet med forståelsen i dette projekt opsummerer afsnit 3.2 fænomenets vigtigste generelle og specifikke karakteristika i hovedtræk, sådan som de er identificeret og bestemt igennem kapitel 2.

I afsnittene 3.3 til 3.7 gennemgås hver af de udvalgte teorier, og sammenfald og forskelle i forhold til opsummeringen i afsnit 3.1 bliver fremhævet og kommenteret, for at afklare hvordan fænomenet også kunne opfattes, og hvad det ville betyde i forhold den forståelse af det der er lagt til grund i dette projekt.

Afsnit 3.8 sammenfatter resultaterne og begrundet valget.

3.1 Udvalgelse af relevante sociologiske teorier

Den økonomiske videnskab ligger tidsmæssigt ca. et halvt århundrede foran sociologien - hvis man tager udgangspunkt i Fysiokraterne (ca 1750-1775) - mens økonomiens klassiske periode, ca. 1775-1840, falder nogenlunde sammen med den klassiske sociologi. (Hvis man starter den klassiske sociologi med franskmændene Claude Henri Saint-Simon (1760-1825) og Auguste Comte (1798-1857) - jvf. Ritzer (1983) 2000).

Da jeg, som indikeret i afsnit 2.3, mener at den økonomiske videnskab er en del af det fænomen der skal forklares, er den økonomiske afdeling af samfundsvidenskaberne ikke medtaget her (bortset fra institutionel økonomi).

Første relevante periode for vurdering af en egnet sociologisk tilgang til forståelse af markedsøkonomien ligger efter den industrielle revolution (kapitalistisk økonomi), hvor idealet var et frit marked for udveksling af den nye industriproduktion. Fra denne tidlige periode er fire navne særligt fremtrædende – Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim og Georg Simmel (Ritzer (1983) 2000, s. 7).

På den tid - sociologiens klassiske periode - var grundopfattelsen at man kunne drage paralleler fra de fysiske lovmæssigheder til tilsvarende sociale lovmæssigheder og udvikle en sociologisk videnskab på det grundlag. (Ritzer (1983) 2000, s. 9-13). Hovedstrømmen var positivistisk. Sociologiens faddere i Frankrig (Comte, Durkheim) var konservative : de mente at sociologiens afdækning af disse 'lovmæssigheder' skulle bidrage til at opretholde samfundsordenen.

I Tyskland indtager Marx en særstilling med sit fokus på økonomien (Kapitalen), sin grundlæggende samfundskritik og sit opgør med den tyske idealisme. Og den tidlige tyske sociologi udvikles i opposition til Marx. Det gælder både Weber og Simmel. (Ritzer (1983) 2000, s. 19-23). Således viede Weber meget af sin opmærksomhed til at undersøge hvordan 'ideerne' (forestillingerne) indvirkede på økonomien, og var interesseret i hvorfor kapitalismen (den rationelle økonomi) havde udviklet sig i den vestlige verden, men ikke i resten af verden. (ibid, s. 23-26).

Simmels sociologi var – måske bortset fra sit penge-studie - mere mikro-orienteret.

"Simmel was best known for his work on smaller-case issues, especially individual action and interaction." (Ritzer (1983) 2000, s. 28-29). "Simmel starts from a subjective theory of value (value is tied to individuals' evaluations of their preferences, resources and possible satisfactions), but treats money as the means by which private evaluations are objectified in the social world." (Slater og Tonkiss 2001, s. 80).

I England var mainstream sociologien også optaget af at finpudse samfundsmaskineriet, ligeledes i opposition til Marx. Inflydelsen fra Adam Smith prægede sociologien, som opfattede markedet

"as an independent reality that stood above individuals and controlled their behaviour." – "a positive force, as a source of order, harmony, and integration in society." (Ritzer (1983) 2000, s. 29-30).

Orden og harmoni var det afgørende. I den klassiske engelske sociologi så man kilden til uorden i individet, og søgte løsninger på samfundets problemer ved at behandle det enkelte menneske ("blaming the victim"). (Ritzer (1983) 2000, s. 31).

Ligesom Herbert Spencer, betragtede mange samfundet som en organisme, bestående af dele der udfyldte hver sin funktion og arbejdede sammen i en helhed. Og man så 'udvikling' som en kontinuerlig bevægelse mod stadig højere civilisationsniveauer. Spencers 'social darwinisme' handlede ikke kun om udvælgelse på individ-planen – den gjaldt også hele samfund (Ritzer (1983) 2000, s. 32-33).

I det omfang den klassiske sociologi var optaget af økonomi, var det en optagethed der, ligesom i den økonomiske videnskab, først og fremmest rettede sig mod de klassiske produktivkræfter (det gjaldt også Marx), og indgangsvinkelen var ikke kritisk men – tværtimod – bevarende. Både engelsk og tysk sociologi var, ligesom den franske, konservativt orienteret.

De fleste tidlige retninger beskæftigede sig med hvordan samfundet bedst kunne stabiliseres som det var - bortset fra det helt grundliggende hovedskel mellem Marx og stort set alle de andre.

"Between roughly 1875 and 1925, there was little overlap, between Marxism and sociology. (Weber is an exception to this.) The two schools of thought were developing in parallel fashion with little or no interchange between them." (Ritzer (1983) 2000, s. 36).

Selvom Weber også primært er optaget af produktionssiden i økonomien, udvikler han væsentlige indsigter i forhold til markedet.

Klassisk økonomisk sociologi

Weber regnes som klassikeren, også i forhold til disciplinen økonomisk sociologi¹¹³, og når jeg støtter mig til dels Smelser og Swedberg 1994 og Swedberg 1994, bliver Weber den første sociolog der fokuserer på markedet som en særlig del af det økonomiske. Denne del af Webers sociologi kommer jeg nærmere ind på i afsnit 3.3.

Klassikerne i feltet økonomisk sociologi er iøvrigt Marx, Durkheim, Schumpeter, Polanyi, og Parsons-Smelser (Smelser og Swedberg 1994, s. 3), og disciplinens genstandsfelt beskrives af Weber som "*the sociological perspective applied to economic phenomena*" (ibid). Fligstein mener at "Economic sociology is the study of how the material production and consumption of human populations depend on social processes for their structure and dynamics." (Fligstein 2001, s. 6).

"I forenklet form kan man sige, at økonomisk sociologi på den ene side repræsenteres af økonomers bestræbelser på at anvende sociologiske variabler til forbedring af økonomiske teorier, og på den anden side af sociologers fortsatte understregning af begrænsningerne i modeller, der bygger på økonomiske rationalitetsantagelser." (Distinktion 2003, s. 5).

Sådan som jeg forstår økonomisk sociologi drejer disciplinen sig i overvejende grad om at bidrage, ud fra en bredere sociologisk vinkel, til at forbedre og udvikle (markeds)økonomien som et iøvrigt hensigtsmæssigt socialt arrangement. (Se også Jens Beckert, afsnit 4.4).

Som anført i afsnit 2.3 beskæftiger Schumpeter sig stort set ikke med markedet, hverken som noget selvstændigt fænomen eller på anden måde.

Polanyi fokuserer i sit hovedværk på markedet som drivkraften i det institutionelle arrangement der udgør samfundsdannelsen – under det han kalder *The Great Transformation*. Det var derfor nærliggende at udvælge Polanyi til nærmere undersøgelse (afsnit 3.4).

Parsons og Smelsers fælles intention om at beskrive markedet som et selvstændigt socialt system kommer i realiteten til at dreje sig om at bestemme økonomien som et sub-system, jvf. AGIL-modellen. Med et funktionalistisk udgangspunkt bestemmes økonomiens primære funktion som den at tage sig af samfundets tilpasning til omgivelserne. (Smelser og Swedberg 1994, s. 16, 266). Med tiden voksede kritikken af Parsons - og den strukturelle funktionalisme (Ritzer (1983) 2000, s. 199).¹¹⁴

Institutionel økonomi og Ny økonomisk sociologi

Vilkårene for den oprindelige institutionelle teori - som bedrevet af bl.a. Thorstein Veblen, John Commons og Wesley Mitchell - var vanskelige. Hodgson konstaterer at "the old institutionalism was partially disabled by a combined result of the profound shifts in social science in the 1910-1940 period and of the rise of a mathematical style of neoclassical economics in the depression-stricken 1930s." (Hodgson 1998, s. 166-167).

Genstandsfeltet for den tids institutionelle tilgang var udviklingen af institutioner, vaner og regler. Fremfor et egentlig teoretisk fundament, var der nærmere tale om anvisninger på hvordan den slags analyser skulle udføres (Hodgson 1998, s. 168-169). Med andre ord

"institutionalism lacks a systematic core theory. Institutionalism does not seek a general theory of everything but it does require a coherent framework of analysis and a workable methodology." (Hodgson 1998, s. 174).

Den 'nye institutionelle økonomi' og dens teoretikere, karakteriseres af Granovetter som en ikke særlig veldefineret samling af økonomer, der søger at forklare sociale institutioner med et neoklassisk udgangspunkt – den er kort sagt 'undersocialiseret' (Granovetter 1985, s. 488).

Granovetter formulerer det sådan :

"The main thrust of the 'new institutional economists' is to deflect the analysis of institutions from sociological, historical, and legal argumentation and show instead that they arise as the efficient solution to economic problems. This mission and the pervasive functionalism it implies discourage the detailed analysis of social structure that I argue is the key to understanding how existing institutions arrived at their present state." (Swedberg 1991, s. 268).

Institutionel økonomi kan ses som en reaktion på den klassiske og neoklassiske opfattelse af markedsmekanismen som en slags 'naturfænomen'. (Ramstad 1993, s. 181) og mainstream økonomiens antagelse om 'værdifrihed'. (Klein 1993, s. 20).

Mens 'ny institutionel økonomi' kommer fra den økonomiske side kommer den 'nye økonomiske sociologi' fra den sociologiske side, med ambitioner om at analysere de økonomiske kerneområder – og ikke blot nøjes med de områder den økonomiske videnskab traditionelt overlader til sociologien (Swedberg 1991, s. 251).

Den væsentlige forskel mellem de to perspektiver er at 'effektivitet' er det centrale forklaringskoncept i førstnævnte (Swedberg 1991, s. 267). Institutionernes raison d'être er at bidrage til en effektivisering af det økonomiske arrangement.

I en nyere analyse af markedet (*The Architecture of Markets*) inden for denne retning - som jeg ser på i afsnit 3.5 - lægger Neil Fligstein også hovedvægten på det institutionelle arrangements betydning for at markedet kan fungere.

Swedberg og Smelser konstaterer at i den første efterkrigsperiode, fra 1950-70, blev der stort ikke udgivet nogen sociologiske arbejder om markedet. Men interessen voksede i 1970'erne, og blev forstærket i løbet af 1980'erne (Smelser og Swedberg 1994, s. 267). Det forløb passer godt sammen med at markedsøkonomien, efter sammenbruddene og depressionen i mellemkrigstiden gled i baggrunden og blev afløst af forskellige reguleringsmodeller efter krigen. Da de politisk-ideologiske vinde vendte efter olikriserne, kom 'det frie marked' tilbage på banen igen (se afsnit 2.3, 2.4 og 2.5).

“Since the 1970s a revival of interest in economic institutions has occurred especially in the United States, and a new economic sociology has come into being.” (Swedberg 1991, s. 251).

Ifølge Swedberg kommer de vigtigste nyskabelser inden for økonomisk sociologi i 1980'erne til at koncentrere sig om “(a) the role of networks in the economy (especially in markets), (b) the structure of different economic organizations, and (c) the role of culture in economic life.” (Swedberg 1991, s. 269). Disse udviklingslinier genfindes i det store og hele hos Zelizer, som inddeler de sociologiske tilgange til markedet fra 1970'erne og 1980'erne i tre retninger :

1. the 'boundless market' model : an ideological critique of the power of the market that centers on the destructive social, moral and cultural effects of commoditization.
2. the 'subordinate market' model : a more fundamental rejection of the accepted instrumentalist paradigm of markets by demonstrating the ongoing cultural, structural, and historical constraints of the supposedly autonomous market. This model offers two alternative conceptions of the market :
 - (a) the cultural alternative : the market as a set of meanings.
 - (b) the social structural alternative : the market as a set of social relations.
3. the 'multiples markets' model : the market as the interaction of cultural, structural, and economic factors.” (Zelizer 1988, s. 618).

Til den første retning henregner Zelizer først og fremmest en opfattelse af markedet som en uafvendelig, ødelæggende kraft, der efterhånden gennemsyrrer alle områder af tilværelsen. Det 'grænseløse' skyldes et fravær af kulturelle og strukturelle bremses.

I modsætning til dette 'grænseløse marked' bliver det 'underordnede marked' så netop determineret af enten kultur eller strukturer, og er således ikke bare en destruktiv mekanisme, men en konstruktion med egne værdier og normer – der spiller sammen med andre institutioner og værdier i samfundet. (Zelizer 1988, s. 619-620).

Zelizer finder at kritikken inden for retningen det 'grænseløse marked' bliver fanget i sin egen implicite accept af den traditionelle (økonomiske) opfattelse af markedet. ”Thus the model of a powerful, autonomous instrumental market persists. There is no theoretical argument that fundamentally questions its limits.” (Zelizer 1988, s. 622).

Det 'underordnede marked' deler sig som angivet i to, hvor det 'kulturelle alternativ' ser markedet som en konstruktion af mening, og det 'strukturelle alternativ' bestemmer markedet som et netværk af sociale relationer. Problemet her, er – iflg. Zelizer – at disse analyser netop anvender forskellige, men for ensidige, tilgange.

”Yet, paradoxically, in some respect they remain traditionalists. Market culture

emerges from their analysis, but is stigmatised by the same ideological censure reserved for the amoral market. In this cultural paradigm, the market may appear as a meaningful system, but its system of meanings is still corrosive and destructive of social life." (Zelizer 1988, s. 625).

Det 'kulturelle alternativ' får nok fat på den kulturelle konstruktion der går forud for den utilitaristiske forståelse, men Zelizer konkluderer at denne tilgang fokuserer for løsrevet på 'mening'. (Zelizer har så den yderligere indsigt at det meningssystem denne tilgang analyserer frem, alligevel kritiseres efter samme ideologi som det 'amoralske marked'. Hun går tilsyneladende ud fra at den kulturelle forankring, den omstændighed at markedet optræder som et meningsfuldt fænomen, skulle tilsikre et mindre 'amoralsk marked').¹¹⁵

"The market is indeed a cultural construct, but it is not only that. Reducing the market to an abstract set of meanings excludes the material, institutional, and social reality of economic life. Yet while some writers do acknowledge the interaction of cultural meanings with social structural factors, the focus is on the independent impact of meaning." (Zelizer 1988, s. 628).

'Mening' bliver så til gengæld udeladt i det 'strukturelle alternativ' (hvor Zelizer placerer bl.a. Harrison White, Ronald Burt og Mark Granovetter på det mikro-orienterede niveau (netværksanalyser) og Stinchcombe på makro-niveauet), som på den anden side bidrager med en nødvendig strukturel forankring.

"After all we do not live in a purely invented world, and structural analysis specifies some of the non-normative constraints of cultural designs." (Zelizer 1988, s. 629).

Tilgangen lægger ud med basale spørgsmål som 'hvorfor bestemte markeder opstår', 'hvorfor består de', og 'hvad er det for en markeds-struktur man kan iagttage' - og undersøger f.eks. hvordan grupper af producenter agerer på et produktionsmarked (White 1981).

Der fokuseres på betydningen af netværk mellem forskellige markedsaktører, og forskellige former for netværk - markeder - identificeres, på grundlag af empiriske undersøgelser. (Smelser og Swedberg 1994, s. 268-269). Zelizer fremhæver Granovetters analyse af indkomstforskelle (1981), som et eksempel på en glimrende undersøgelse af den specifikke markedsproces – den behøver bare ikke ske på bekostning af den kulturelle dimension. (Zelizer 1988, s. 629).

Jeg ser nærmere på Harrison Whites skelsættende artikel *Where do Markets come from ?* (White 1981) i afsnit 3.6.

For Zelizer ligger vejen frem imellem de to alternativer, der hvor ingen af dem bliver bestemmende, men hvor teorierne kan håndtere det komplekse samspil mellem strukturelle faktorer af både økonomisk, kulturelle og social art. (Zelizer 1988, s. 629). Den retning, som Zelizer kalder 'multi-markeds' modellen, anser hun for at være

"a fuller sociological alternative to the economic model of the market. The market is analyzed as one category of social relations, which involves consumption, production, and exchange under a variety of cultural and structural settings." (Zelizer 1988, s. 618).

Zelizer udmønter senere dette perspektiv i et koncept om 'bridging' – eller 'circuits'. Udgangspunktet er en kritik af det Zelizer kalder 'radikale dikotomier' mellem intime og upersonlige sociale bånd, og "nothing but" principper ("nothing but

economic rationality, nothing but culture, and nothing but politics.”) (Zelizer 2002, s. 4).

’Circuits’ involverer netværk, men er ikke netværk. De skiller sig – iflg. Zelizer - ud fra netværk ved at være dynamisk forhandlede interaktioner mellem de forskellige aktører (husholdninger, organisationer, individer, o.a.). Yderligere inkluderer de dedikerede medier ”(for example, legal tender or localized tokens)” og organiserede overførselsmåder ”(for example, gifts or compensation)” (Zelizer 2002, s. 5).

Zelizer bemærker at konceptet endnu ikke er udviklet, og heller ikke endnu leverer

”a coherent, comprehensive answer to the larger question it raises : how do new forms of differentiation and integration, such as commercial circuits, arise and change ? The analysis merely suggests that culturally embedded, problem-solving people devise solutions to pressing new social challenges by inventing novel commercial circuits.” (Zelizer 2002, s. 24).

’Circuits’ har dog det tilfældes med netværk, at de befinder sig på mikro-niveauet.

Netværksteori

Granovetter argumenterer for at både formelle og uformelle relationer er vigtige når det drejer sig om økonomisk udveksling og udvikling. (Slater og Tonkiss 2001, s. 109).

Nøgleordet for Granovetter er netværk.

”I think that this is because most economic activities can be carried out in a variety of different ways. And which way is in fact chosen depends on how people mobilize resources through their networks and what then becomes the dominant situation; not all outcomes are possible, some are so inefficient or so foolish or so inconsistent with the way things are done that they can’t be managed under any circumstances.” (Granovetter 1998, s. 103). ”...networks are important not only because they are interesting to talk about because they affect information or strategic action, but because we cannot understand cooperation and trust, we cannot understand power and domination, we cannot understand norms and moral behavior without understanding that all of these conditions and the behavior that flows from these conditions are produced by certain kinds of network structure, and produced by networks of individuals interacting with one another creating institutions which then take on a life of their own.” (Granovetter 1998, s. 96).

Granovetter er, som jeg forstår det, først og fremmest optaget af mikro-netværk.

”Granovetter says that economic behavior is embedded in ’social structure’, and for him social structure apparently means only networks of interpersonal relations. There is no specification of the several different social and cultural structures that make up the larger social system.” (Barber 1995).

Granovetter placerer sig selv midt imellem en ’undersocialiseret’ og en ’oversocialiseret’ tilgang, repræsenteret henholdsvis ved yderpunkterne ’utilitarisme’ (herunder klassisk og neoklassisk økonomi) som går ud fra en rationel, egoistisk adfærd - og ’embeddedness’ som omvendt argumenterer for at adfærd i den grad er nedsænket i sociale relationer, at ”to construe them as independent is a grievous

misunderstanding.” (Granovetter 1985, s. 481-482).

“...most behavior is closely embedded in networks of interpersonal relations and () such an argument avoids the extremes of under- and oversocialized views of human action.” (Granovetter 1985, s. 504).

Diskursanalyse

Diskursanalyse er fuldt og helt centreret omkring det sproglige og meningsbærende niveau, bortset fra kritisk diskursanalyse (CDA), som har en del fælles træk med niveau-teorien (afsnit 2.6). Det gælder f.eks. betragtninger omkring “Life as an open system”, som antager at tilværelsens forskellige niveauer (fysiske, biologiske, sociale, psykologiske, etc.) har sine egne særegne strukturer, og ikke kan reduceres til hinanden.

“Semiosis (including language) is emergent from biological and social mechanisms - which mean that we can explain its own properties as a mechanism by reference to biological and social mechanisms without being able to ‘explain them away’; the concept of ‘emergence’ entails that a mechanism has distinctive properties which are not reducible to other mechanisms.” (Chouliarki og Fairclough 1999, s. 19-20).

CDAs dialektik-opfattelse, som sætter social praksis ind imellem struktur og begivenhed/aktivitet - med egenskaber fra begge - giver også associationer til niveau-teorien. (Chouliarki og Fairclough 1999, s. 21-22).

Kritisk diskursteori beskriver sig selv på følgende måde :

“We see CDA as bringing a variety of theories into dialogue, especially social theories on the one hand and linguistic theories on the other, so that its theory is a shifting synthesis of other theories, though what it itself theorises in particular is the mediation between the social and the linguistic - the ‘order of discourse’.” (Chouliarki og Fairclough 1999, s. 16).

Generelt giver diskursteori i højere grad indtryk af at være en reflekteret (eklektisk) *analysestrategi* og metode, end en egentlig teori. Jeg opfatter konceptet som en række anvisninger på hvordan man kan bevidstgøre sin egen vinkling af undersøgelsen, og dermed rækkevidden af resultaterne, i forhold til det genstandsfelt man etablerer - netop ud fra sin egen iagttagelses-orientering. (Jvf. diskussionen i afsnit 2.6 om ’med og uden ontologi’).

Teoretiske synteser

“The movements toward micro-macro and agency-structure integration began in the 1980s, and both continued to be strong in the 1990s. They set the stage for the broader movement toward theoretical syntheses which began at about the beginning of the 1990s.” (Ritzer (1983) 2000, s. 221).

Nyere udviklinger i amerikansk sociologi er optaget af koblinger mellem mikro- og makro-niveauet, som kunne være individuel-kollektiv, der - som hos Ritzer selv - kan være kombineret med en subjektiv-objektiv dimension. De fire analyseniveauer bliver da ”macro subjectivity, macro objectivity, micro subjectivity, and micro objectivity.” (Ritzer (1983) 2000, s. 219). Eller niveauerne kan have deres dimensioner i henholdsvis individuel-kollektiv og idealisme-materialisme. Ritzer pointerer, at det er vigtigt at fastholde den dialektiske forbindelse mellem alle

niveauer (Ritzer (1983) 2000, s. 219). (Jeg har omtalt disse synteser nærmere under afsnit 2.2).

Parrallelt med mikro-makro perspektivet, er der i Europa vokset en interesse frem for "agency-structure integration". Der ligger ihvertfald fire vigtige retninger under det perspektiv.

- 1) Anthony Giddens 'Structuration theory', der ser forholdet som en 'dualitet'
- 2) Margaret Archer mener ikke at der er tale om en enhed, men at de to niveauer bør betragtes som adskilte – som en 'dualisme'
- 3) Pierre Bourdieus 'habitus' og 'field', hvor 'habitus' "is an internalized mental, or cognitive, structure through which people deal with the social world.", og 'field' "is a network of relations among objective positions."¹¹⁶
- 4) Jürgen Habermas med sin 'system'- og 'livs-verden', repræsenterer henholdsvis struktur/makro og individ/mikro.¹¹⁷

Den udvikling tyder iøvrigt – ifølge Ritzer - på at tyngdepunktet for sociologisk teori er ved at vende tilbage til Europa (Ritzer (1983) 2000, s. 219-221).

Jeg mener dette er interessante perspektiver, der indeholder vinkler og elementer som også er frugtbare i forhold til problemstillingen i dette projekt. Med til disse teoretiske synteser regner Ritzer systemteori-konceptet, herunder Luhmanns teori om sociale systemer.

"Niklas Luhmann (1982) made a powerful effort to develop a system theory that could be applied to the social world." (Ritzer (1983) 2000, s. 221).

Luhmann ligger også i forlængelse af den nye økonomiske sociologi. Det særlige ved Luhmann er, at han trækker sin teoriudvikling i en helt speciel retning, der ekskluderer handlinger og aktører, og gør teorien ekstremt abstrakt. Det er på den anden side også en af styrkerne, set i forhold til de nye økonomisk sociologiske koncepter. Luhmanns anvendelse af systemteorien giver hans teori om sociale systemer en høj grad af totalitet og indre konsistens.

Luhmanns systemteori gennemgås i afsnit 3.7.

Luhmanns teori om sociale systemer har tydelige postmodernistiske undertoner i sin stærke pointering af samfundets de-koncentrering i 'lukkede' systemer.

Postmoderne perspektiver

Sociologer i det 21. århundrede er blevet stadig mere optaget af om samfundet, og teorierne om det, har gennemgået en dramatisk forandring. Spørgsmålet er, om vi kan

"continue to live in a society that can still best be described as modern and about which we can theorize in much the same way that social thinkers have long contemplated society", eller om vi er gået ind i et "qualitatively different postmodern society." (Ritzer (1983) 2000, s. 222).

Nulevende eksponenter for første synspunkt er bl.a. Habermas og Giddens. Til postmodernisterne regnes bl.a. Baudrillard, Loytard og Jameson.

Med henvisning til Jameson kan det postmoderne samfund karakteriseres som ”a depthless, superficial world”, ”a world of simulation”, ”lacking in affect and emotion”, ”hard to distinguish past, present, and future”, domineret af ”implosive, flattening, reproductive technologies (television, for example).” (Ritzer (1983) 2000, s. 223).

Teoretisk betyder det en afvisning af de store fortællinger, og en afvisning af tendensen til at sætte grænser mellem videnskaberne. (Ritzer (1983) 2000, s. 223). (Jvf. bl.a. system-teorien).

Postmoderne teorier forbindes med et skift væk fra det menneskelige subjekt (som hos Luhmann), og en tendens til at opfatte det moderne samfund som et forbrugersamfund – ref. Baudrillards *Consumer Society*. (Man kunne se de postmoderne ’opløsningstendenser’ som en konsekvens af markedsideologiens individualisering og manglende samfundsopfattelse).

Opsummering

Hverken klassisk sociologi eller klassisk økonomisk sociologi indregner i almindelighed markedet som en central faktor i sine teoretiske koncepter (hvilket for så vidt ikke er så mærkeligt, når man tager i betragtning hvornår og hvordan markedet udvikler sig, jvf kapitel 2).

Max Weber er den første der beskæftiger sig med fænomenet, og derfor var det også mest nærliggende at udvælge Weber til en nærmere gennemgang. Den første der tillægger markedet afgørende betydning i samfundsudviklingen (i den vestlige verden) er Karl Polanyi. Polanyis udgangspunkt er institutionelt, og han indplacerer markedet i en omfattende institutionel analyse. Som en nyere repræsentant for institutionel økonomi har jeg først udvalgt Neil Fligstein.

I almindelighed bestemmer institutionel og ny institutionel økonomi markedet som en institution blandt andre institutioner. Det gør Fligstein også, men hans seneste analyse – som jeg hovedsagelig baserer mig på - indikerer dog at han tillægger markedet en særstilling.

Jeg har, med samme begrundelse, udvalgt Harrison Whites tilgang. White anses iøvrigt af flere betydende forskere i feltet som en hovedkraft i overførslen af markedet til centrum af genstandsfeltet for ny økonomisk sociologi. White tilføjer yderligere en strukturel dimension i sin analyse, som åbner for en grad af selvregulering.

Jeg har fravalgt netværks-konceptet, fordi det – ihvertfald i Mark Granovetters udgave – forekommer for mikroorienteret. Egentlig opfatter jeg også dette koncept som mest optaget af at udbygge og nuancere de traditionelle (mainstream) økonomiske markedsmodeller (som jeg ikke mener forklarer markedet som socialt fænomen).

Jeg har fravalgt diskursanalyse, fordi jeg opfatter disse retninger mere som metoder end som forsøg på teoridannelse – ihvertfald i forhold til markedsøkonomien. CDA kunne måske have været en mulig tilgang, men jeg er alligevel ikke gået videre i den retning, fordi jeg umiddelbart vurderer den som et forsøg på en syntese (mere end som en selvstændig teori-bygning).

Selvom Viviana Zelisers ’multiple market’ model opererer inden for et perspektiv som kombinerer flere af de elementer jeg selv inkluderer i min forståelse af markedsøkonomien, mener jeg at hendes koncept lægger sig, om ikke på mikro-niveauet, så ihvertfald på et meso-niveau, og ikke har som mål at beskrive markedsøkonomien som et samlet socialt fænomen.

Det er dog svært endnu at se hvor brugbart konceptet om 'commercial circuits' kunne være. Zelizers kritik af de meget rigide vinkler er jo rigtig, men omvendt kan det være særdeles afklarende at fastholde nogen hovedlinier – selvom der kan være detaljer og nuancer som forsvinder.

Luhmanns systemteori har jeg dog først og fremmest udvalgt fordi den betegner et højt udviklet teoretisk koncept, som på alle væsentlige områder ser ud til at være velegnet til at indfange markedsøkonomien som et socialt fænomen – i den form jeg forstår det.

Det ser ud som om store dele af (ny) økonomisk sociologi stadig er stærkt præget af den økonomiske mainstream videnskabs opfattelse af markedet, og i stor udstrækning ser sit bidrag som et supplement til økonomisk teori.

Der ligger nok også stadig en berøringsangst under sociologien i forhold til kronjuvelerne i den økonomiske videnskab, herunder specielt markedet. Her er det ikke sociologien der huser økonomien – men omvendt. Markedet kan tilsyneladende stadig få lov til at beholde meget af sin teoretiske immunitet, og hvile relativt uforstyrret videre på sine neoklassiske laurbær.

Ligesom under gennemgangen af den økonomiske teoriudvikling (afsnit 2.3) tegner der sig også i økonomisk sociologi et billede hvorefter markedet fra 1970erne kommer mere og mere ind i centrum af disciplinen, uden at den teoretiske forståelse af markedsøkonomien som et omfattende socialt fænomen, dog ser ud til at vokse tilsvarende.

3.2 Opsummering af de vigtigste karakteristika ved fænomenet markedsøkonomi

Dette afsnit baserer sig på afklaringerne og bestemmelserne fra afsnit 2.2, 2.3, 2.4, 2.5 og 2.6, og er inddelt i generelle karakteristika, som er fælles for denne art sociale fænomener, og specifikke karakteristika, som tilhører og bestemmer netop fænomenet markedsøkonomi, i den form det har fået i dette projekt.

Når fænomenet, som det er karakteriseret nedenfor, sammenholdes med de udvalgte sociologiske teorier, vil sammenfald og forskelle i de generelle karakteristika være mest afgørende. (Iøvrigt skal opdelingen ikke forstås alt for rigtigt).

Generelle karakteristika (GK)

1) Grænse

Problemstillingen skelner mellem økonomiske og afledte handlinger/virkninger, og indikerer markedsøkonomien som et socialt fænomen med potentiale til selvkonstituering (selvreference). Begge dele implicerer den helt afgørende forudsætning, at der kan trækkes en grænse mellem fænomenet, og det der – følgelig – ikke er fænomenet, dets omverden.

2) Mikro-makro niveau

Fænomenet skal have en eksistens på makro-niveauet. Det skal have en strukturel forekomst. Kun at operere med et mikro-niveau ville udelukke et sådant fænomen.

3) Dialektik

Fænomenet kan ikke bestemmes som determinerende, men må foreligge som et resultat af en dymanisk dialektik mellem mikro- og makro-niveauet, mellem handling og struktur.¹¹⁸

4) Mening

Fænomenet består – indenfor dette projekts afgrænsning - af social mening. Det konstitueres af mening og konstituerer mening.

5) Selvreference

Fænomenet antages at have en kapacitet til at reproducere sig selv, til selvkonstituering. Denne mulighed skal indgå generisk sammen med de karakteristika der er angivet i pkt 1-4.

6) Ontologi-Epistemologi

Problemstillingen går ud fra, at den markedsøkonomiske 'normalforestilling', formidlet gennem den økonomiske mainstream teori, er et udtryk for en epistemologisk valid viden om/repræsentation af fænomenet, men ikke fænomenet i sig selv. 'Normalforestillingen'/økonomisk teori skal derfor kunne forklares i en dialektisk relation med fænomenets ontologiske forekomst.

7) Udviklingsperspektiv

Fænomenet skal ses i en tidsmæssig dimension, hvorunder det udvikler sig mod større selvstændighed (selvreference), i sammenhæng med at det opnår en

større udbredelse og en snævrere/skarpere afgrænsning, herunder frakobling af sociale og økologiske konnotationer.

Specifikke karakteristika (SK)

8) Økonomisk/ikke-økonomisk

Grænsen mellem fænomen og omverden etableres ved en digital skelnen mellem pris/ikke-pris. Alt hvad der har en pris tilhører fænomenet, alt hvad der ikke har, tilhører dets omverden. Grænsen deler således verden i to komplementære dele, der tilsammen udgør helheden – alt.

9) Økonomisk handlen

Økonomisk handlen bestemmes som udveksling, der tildeles mening gennem en struktur der overordnet formidles som en udbuds-/efterspørgselsfunktion, dvs. et mønster der angiver en sammenhæng mellem prisbevægelser og køber-, respektive sælgeradfærd. Det generelle mønster optræder konkret i en mængde forskellige variationer.

10) 'Normalforestillingen'

'Normalforestillingen' afspejler strukturen (fænomenet), og baserer sig fuldt og helt på den økonomiske videnskabs formidling af den neoklassiske udbuds-/efterspørgselsfunktion.

11) Den økonomiske videnskab

Opfattes som en del af fænomenet – dets epistemologiske forekomst, og står i et gensidigt dialektisk forhold til de økonomiske aktiviteter der udspiller sig under et markedsøkonomisk arrangement.

12) Selvreference

Fænomenet udvikler en tilstand af selvreference i det omfang det fuldtud bliver årsag til den økonomiske adfærd, det konstituerer sig på. Konkret vil det sige, at handlinger udløses alene på grundlag af de priser, som er byggestenene til det mønster der giver dem mening.

13) (Frem)Tid

Gennem den struktur 'normalforestillingen' repræsenterer, stiller fænomenet en tidsdimension til rådighed. Det mønster i prisbevægelser og økonomisk adfærd fænomenet konstituerer åbner tilsyneladende mulighed for at forskellige økonomiske handlinger kan udløse tilsvarende forskellige resultater i fremtiden.

14) Antagelser

Den økonomiske videnskabs udbuds-/efterspørgselsfunktion baserer sig på en række udtalte og uudtalte antagelser, herunder først og fremmest den, at der slet ikke eksisterer et særligt socialt (makro) fænomen, at al økonomisk aktivitet under det markedsøkonomiske arrangement skyldes individuelle motiver og handlinger. Af andre væsentlige forudsætninger kan nævnes antagelsen om 'knappe ressourcer', og antagelsen om at aktørernes forfølgelse af egne interesser gennem en 'spontan orden', eller 'usynlig hånd', leder til en totalt set større værdi for alle.

15) Reduktion

Den generalisering udbuds-/efterspørgselsfunktionen antager, indebærer at alle priser ('varer') teknisk set bliver sammenlignelige, og at der i princippet ikke er nogen grænser for markedet. Udviklingen mod et stort marked, globaliseringens motorvej, indebærer et successivt informationstab, hvorunder alle andre egenskaber end pris/mængde falder væk.

(Når jeg i de efterfølgende afsnit henviser til disse karakteristika, bruger jeg forkortelserne GK og SK).

3.3 Klassisk økonomisk sociologi - Max Weber

Ifølge Richard Swedberg (Swedberg 1998, s. 7-9) forekommer første publikation fra Weber om markedet i to hæfter under titlen *Börsen* (1894-96).¹¹⁹

”Sammenfatningsvis kan man säga att som ung akademiker och nationalekonom visade Weber en hel del intresse för marknaden. Som de fleste økonomer i Tyskland på 1800-talet var han intresserad av att anlägga ett historisk perspektiv på det økonomiske livet, inklusive marknaden. Det står dock klart att han även var positiv till den teoretiska nationalekonomin, inklusive den marginalnytteanalys som man vid denna tid kunde finna hos økonomer som Menger, Walras, Jevons och Marshall.(.)”. (Swedberg 1998, s. 9).

Weber er først og fremmest optaget af kapitalismen som fænomen, hvilke forudsætninger den hviler på og hvilke former den antager.

Weber mener at der er en drivkraft bag udviklingen af den moderne kapitalisme¹²⁰ som går forud for kapital-akkumuleringen.

”The question of the motive forces in the expansion of moderne capitalism is not in the first instance a question of the origin of the capital sums which were available for capitalistic uses, but, above all, of the development of the spirit of capitalism.” (Weber 1999, s. 67).

Med ‘the Spirit of Capitalism’ mener han en (formåls)rationel og systematisk søgen mod profit. Weber er optaget af hvordan denne form for adfærd bliver, ikke bare en blandt flere, men åbenbart den eneste form for meningsfuld adfærd. Det bliver temaet i Webers hovedværk, at vise en sammenhæng mellem denne ‘*Spirit of Capitalism*’ og ‘*The Protestant Ethic*’.¹²¹

”Skapelsen av en borgerlig-rasjonell livsførsel, positiv vurdering av økonomisk framgang, oppvurdering av verdslig kallsarbeid, disiplinering av arbeidere, skapelse av investeringskapital på grunn av asketisk sparetvang, tillitsskapning – mellom sektmedlemmer og til sekterne – samt nettverket av sanne kristne som et konkurransefortrin; for kreditmuligheter og som kundekrets; dette er for Weber hovedbidraget fra protestantismen i omvandlingen av vesten i formålsrasjonell, kapitalistisk retning.” (Strandbakken 1995, s. 34).

Protestantismen skaber simpelthen en ny type menneske, som passer perfekt til den kapitalistiske virksomhed.

”Företaget, understryker Weber, spelar en oerhört viktig roll – en ‘*revolutionerande*’ roll – i det moderna kapitalistiske samhället (.). För Weber er det derfor inte så mycket marknaden som sådan eller det moderna företaget som gör kapitalismen til ett sådant oerhört dynamisk økonomiskt system, utan snarare *kombinationen* av de två.” (Swedberg 1998, s. 13).

Der ligger i Webers begreb om formålsrationalitet¹²², som en beregnede og planlæggende mål-middel adfærd, en implicit forudsætning om en tidsdimension (jvf. SK 13), og en pointering af at denne særlige form for adfærd konstitueres som meningsfuld (jvf. GK 4).

”all ‘economic’ processes and objects are characterized as such entirely by the *meaning* they have for human action in such roles as ends, means, obstacles and by-products.” “...It is the fact that these phenomena have a peculiar type of subjective *meaning*. This alone defines the unity of corresponding processes...”. (Weber 1999, s.

200).

For Weber er den individuelle eksistenskamp den fundamentale drivkraft i økonomien – det enkelte menneske forfølger sine egne interesser. (Weber (1922) 1978, s. 202) og (Weber 1999, s. 76, 199). Med klare koblinger til Darwinismen ser Weber denne kamp for egne interesser som den udvælgelsesmekanisme der rendyrker den kapitalistiske idealtype.

“Thus the capitalism of to-day, which has come to dominate economic life, educates and selects the economic subjects which it needs through a process of economic survival of the fittest.” (Weber 1999, s. 57).

Når Weber taler om at kapitalismen ’opdrager og udvælger’ de økonomiske aktører den ’har brug for’, får man indtryk af et socialt fænomen med virkninger der udfolder sig på et andet niveau end det individuelle. Anvendelsen af begrebet selektion er, jvf. afsnit 2.6, udtryk for en mere avanceret/kompleks relation i forholdet mellem individ og ’struktur’ (’capitalism’), end en lineær, kausal relation (reduktion).

Marked og økonomisk handling

“A market may be said to exist wherever there is competition, even if only unilateral, for opportunities of exchange among a plurality of potential parties.” (Weber (1922) 1978, s. 635).

Weber opfatter udvekslingen som en - fredelig¹²³ - form for afhandling af forskellige interesser, et kompromis mellem forskelle i magt og adgangen til resourcer. (Weber 1999, s. 203-204, 208, 228).

“From a sociological point of view, the market represents a coexistence and sequence of rational consociations, each of which is specifically ephemeral insofar as it ceases to exist with the act of exchanging the goods... The completed barter constitutes a consociation only with the immediate partner. The preparatory dickering, however, is always a social action () insofar as the potential partners are guided in their effort by the potential action of an indeterminately large group of real or imaginary competitors rather than by their own actions alone. The more this is true, the more does the market constitute social action.” (Weber (1922) 1978, s. 636).

Weber skelner således mellem den konkrete udveksling, hvor en bestemt køber møder en bestemt sælger, og den konkurrence, i princippet mellem alle købere og alle sælgere, der går forud for udvekslingen. (Weber 1999, s. 33). Jo mere omfattende denne konkurrence, i jo højere grad kan man tale om at markedet konstituerer social handlen, det vil sige konstituerer denne særlige form for adfærd som meningsfuld.

Der åbnes for en graduering hvor den handlende kan tage mere eller mindre hensyn til hvordan han forventer andre vil agere. Dette hensyn, denne forventning, kan med andre ord have større eller mindre styrke og dermed større eller mindre indvirkning på udløsningen af handlingen. Principielt kunne den være eneste udløsende faktor, hvorved fænomenet ville nærme sig selvkonstituering (GK 5).¹²⁴ (Der er dog også udsagn der peger i modsat retning, for eksempel Weber 1999, s. 243).

Samtidig præciseres at der er tale om aktørens forventningsdannelse. Det afgørende er ikke om ’de andre’ rent faktisk agerer på den ene eller anden måde – eller om de overhovedet eksisterer. Det afgørende er den forventning den handlende

bygger op. Og der er formentlig tale om en gensidighed, idet aktørerne tager hensyn til hvilke forventninger de andre har, hvad der styrer deres handlinger.¹²⁵

Denne forventningsdannelse må antages at basere sig på en forestilling om mønstre i 'de andres' adfærd. Den enkelte aktør kan ikke få noget meningsfuldt ud af at forsøge at forholde sig enkeltvist til en stor mængde ukendte potentielle konkurrenter eller andre aktører.

Man kunne indtænke en form for struktur i denne forståelse af markedet (GK 2), og en form for dialektik i forholdet mellem aktør og struktur (GK 3). Herved løber man tilsyneladende ind i en uklarhed.

”Ved at mange enkelthandlinger kjedes sammen, forårsaker de mer omfattende virkninger på makroplan, og de blir opphav til sosiale institusjoner og mønstre på makroplan. Weber avviser at slike mønstre kan fortolkes analogt med organismer. De må snarere oppfattes som resultater av tilsiktede og utilsiktede virkninger av mange mer eller mindre koordinerte handlinger over lang tid.” (Engelstad 1999, s. 12).

Alligevel mener Weber tilsyneladende at handlinger for at blive meningsfulde må forstås som om de orienterede sig ud fra et bevidst meningsindhold - opsummeret i idealtyper. (Kommisrud 1995, s. 59). Weber bevæger sig således – ifølge Kommisrud – modsat i forhold til da han konstruerede idealtyperne, når han bruger såkaldte 'deutendes Verstehen-forklaringer' hvor både mikro og makro niveauet indgår i 'den hermeneutiske sirkel'. (ibid, s. 59).

Kommisrud omtaler begrebet *Eigengesetzlichkeit*, som han oversætter med 'indre dynamikk', eller 'institusjonalisert logikk', og som dækker over "en bevisst samordning av oppstykket og spredt menneskelig handling, med utgangspunkt i menneskets evne til verdi-rasjonell og mål-middel rasjonell handling, som f.eks. i byråkratiets institusjonaliserte dynamikk. Det er denne *Eigengesetzlichkeit* ved den aktuelle samhandlingsstruktur idealtypen skal oppsummere." (Kommisrud 1995, s. 51)¹²⁶. Jeg mener *Eigengesetzlichkeit* kunne oversættes endnu stærkere, som en form for 'selvorganiseringsprincip' eller 'selvreguleringsprincip'.

Fra en anden vinkel indikerer Weber at samfundet (og den enkeltes tilværelse) kan bestå af "separate spheres or orders, which tend to become more autonomous over time", og som er "governed by a certain autonomy and have an inner logic of their own." (Swedberg 1994, s. 271). 'Økonomien' kunne opfattes som en sådan sfære, der skiller sig ud og successivt bliver mere selvstændig. Også det indikerer muligheden af et makro-fænomen (GK 2), og i dette tilfælde også et udviklingsperspektiv (GK 7).

En afgørende forskel, ligger i afgrænsningen af markedet/markedsøkonomien, hvor Weber inkluderer handlinger der går forud for udvekslingen. Disse handlinger, bliver i dette projekts bestemmelse af fænomenet, hvor grænsen trækkes mellem udvekslinger og alt hvad der ikke er udvekslinger, til afledte virkninger.

Økonomisk teori som idealtipe

Med henvisning til den markedsøkonomiske praksis der er drevet af 'egen-interessen', bestemmer Weber genstandsfeltet for økonomisk teori sådan :

“The process by which this type of action results in the satisfaction of wants”. (Weber (1922) 1978, s. 111).¹²⁷

Ifølge Weber baserer den økonomiske teori sig på en idealtipe.

En idealtipe er først og fremmest tænkt som en stilisering af virkeligheden,

med det formål at kunne nå til en hensigtsmæssigt udlægning og organisering af videnskabens observationer. Idealtyper er udtryk for forskerens forsøg på at få mening i sine observationer – eller mere præcist, at finde en mening med de observerede aktørers handlinger. Forskeren danner et forenklet billede af virkeligheden, hvor de forhold og mønstre han lægger vægt på bliver fremhævet.

”Idealtypen var ikke alene ’ideel’ på den måde, at den var en konstruktion, der ikke havde noget direkte empirisk modsvar; den var også ’ideel’ i den forstand, at den, så vidt muligt modsætningsfrit, gengav ideer eller idesystemer der motiverede eller kunne tænkes at motivere handlende individer.” (Bruun 2003, s. 68).

”Idealtypene er utelukkende værktøj for ex post factum-analyse. Mer specifikt er idealtypene heuristiske hjælpemidler til videnskabelige forklaringer i form af tilskrivning og forståelse af individuelle årsaksforhold (.)” (Kommisrud 1995, s. 58).

Den økonomiske teoris gengivelse af den udbuds-/efterspørgselsfunktion, der danner grundlag for ’normalforestillingen’ (jvf. afsnit 2.3), kunne således godt forstås som en idealtipe. (Se nedenfor, under vurderingen).

Vurdering

Jeg mener der er interessante paralleller hos Weber til dele af det fænomen der er identificeret i dette projekt.

Af de generelle karakteristika er det særligt meningsbestemmelsen (GK 4), og konstitueringen af mening der står centralt, herunder opfattelsen af det økonomiske område som et særligt socialt felt (blandt andre) med antydninger af en form for ’indre logik’ og ’dynamik’ (selvom Weber afgrænser feltet på en anden måde end jeg gør) (GK 1), en implicit tidsdimension (SK 13). Udviklingsperspektivet (GK 7) har en anden karakter i dette projekt, end hos Weber, hvis intention er at forklare udviklingen af den moderne kapitalisme.

Den baserer Weber på konstruktionen af to idealtyper, som derefter køres sammen med henblik på at finde forklaringer der går fra den ene (’den protestantiske etik’) til den anden (’den kapitalistiske ånd’). Egenskaber ved den første idealtipe (den moralske forpligtelse, den asketiske arbejdsdisciplin, prædestinationen) bruges til at forklare den anden (at akkumulere kapital – som et mål i sig selv, og gøre det på en beregnende og rationel måde).

Man kunne tænke sig en tilsvarende idealtypisk konstruktion af det markedsøkonomiske fænomen der er karakteriseret (afsnit 3.1) i dette projekt, og en idealtypisk konstruktion af nogle udviklingstendenser i det moderne samfund, og en sammenkøring af dem med henblik på forklaring af hvordan ’normalforestillingen’ er blevet til.

Det er imidlertid ikke projektets intention at forklare, hvorfor fænomenet markedsøkonomi har fået den form det har. De udviklingslementer der drages ind (for eksempel i afsnit 2.3 og 2.4) har alene til formål at uddybe og indkredse fænomenets nuværende, og heraf afledte - formodede - fremtidige beskaffenhed (større selvreference og udbredelse).

Opgaven i dette projekt er at prøve at finde en (teoretisk) forklaring på hvordan ’normalforestillingen’ kan opretholdes – på trods af (måske endda på grund af) den diskrepans der er mellem den (økonomiske) meningshorisont fænomenet konstituerer, og de faktiske virkninger det er årsag til.

En forklaring af *hvorfor* det har udviklet sig (hvis det er tilfældet) netop på den måde, ville være et helt andet projekt, og ville med det samme støde på den

afgrænsning der trækkes i dette projekt (jvf. afsnit 2.2 og 2.3), hvor fokus alene er på den meningsbærende del af markedsøkonomien. Den bagvedliggende antagelse er jo at det fænomen der fokuseres på hænger nøje (dialektisk) sammen med både institutioner, kapitalstrukturer og magtstrukturer. Disse niveauer er blot afgrænset fra den genstand der skal dannes teori om her.

Webers idealtipe-forklaringer ligger først og fremmest på et kulturelt/ideologisk plan, og ville formentlig ikke umiddelbart kunne sættes ind i en forklaringsmodel der trækker på disse yderligere, materielle lag. (Webers position minder mer om Zelizers 'underordnede marked's kulturelle alternativ (se afsnit 3.1) – med de begrænsninger Zelizer angiver.¹²⁸)

At etablere et samfundsmæssigt arrangement med fænomenet markedsøkonomi (i den form det har fået i dette projekt) som en ideal-type, ville flytte iagttagelsen op på anden orden – i forhold til den økonomiske teoris eget iagttagelsespunkt – og formentlig stride mod Webers samfunds- og videnskabsforståelse.

Det er vigtigt at holde fast i at Webers univers tog udgangspunkt i en grundlæggende enighed med neoklassikerne og deres antagelser (SK 14) og i det hele taget med den herskende videnskabsforståelse, herunder den at videnskaben i sig selv er 'neutral' (Swedberg 1994, s. 17). Derfor bliver det – med Weber - hurtigt kontroversielt at tillægge markedet eller markedsøkonomien selvstændigt potentiale som årsag til handlinger/virkninger, og trække fænomenet i retning af selvkonstituering (selvreference).

En sådan anvendelse af ideal-type konceptet ville indebære nogle seriøse videnskabsteoretiske problemstillinger (alene afklaringen af ideal-typens videnskabsteoretiske status), i forhold til dette projekts udgangspunkt – jvf. afsnit 2.6, hvorefter fænomenet har en ontologisk status.¹²⁹

Projektet er centreret omkring en opfattelse af markedsøkonomien som et selvstændigt socialt fænomen der udløser handlinger og virkninger af egen kraft. Weber starter et helt andet sted, ved egenskaber hos det enkelte individ, og trækker en udviklingslinie derfra til kapitalismen.

Hvis problemstillingen alene havde været at finde svar på hvordan der 'konstitueres en særlig samfundsmæssig referenceramme, hvorunder økonomisk adfærd bliver mulig', ville flere af Webers begrebsafklaringer formentlig være et godt udgangspunkt. Men når problemstillingen kobler konstitueringen sammen med markedsøkonomien – som et selvstændigt socialt fænomen, forlader man for det første Webers eget univers, og for det andet støder man på problemer med de begrebmæssige sammenhænge.

Jeg har i det hele taget vanskeligt ved at vurdere omfanget af Webers teoretiske bidrag i relation til en forståelse af markedsøkonomien som et sammenhængende, selvstændigt socialt fænomen. Det virker som om Weber er mest optaget af begrebslige afklaringer og mindre optaget af begrebslige sammenhænge.

I en kommentar til *General Economic History*¹³⁰ konkluderer Nilsen, at det sidste kapitels forsøg på en opsummering ikke eliminerer indtrykket af at "Webers fremstilling er rotete og uferdig.() Noen klart utformet teori om kapitalismens fremvekst finder vi derfor ikke hos ham. Det nærmeste han kom var GEH." (Nilsen 1995, s. 4).

Bruun mener heller ikke at Webers analyser lader sig "slutte sammen i eet konsistent system", og tilslutter sig Dirk Käslers vurdering : Max Weber har...i en strengt videnskabsteoretisk forstand ikke bidraget til sociologien med nogen teori

overhovedet...Hans arbejde består af en uendelig mængde aksiomer, præmisser, formodninger, teser, hypoteser og visse teoremer. Den manglende systematik, inkonsistenserne og de forskellige præcisionsniveauer har gjort og gør stadig, at Webers samlede opus er et kolosalt 'stenbrud', som på de mest forskellige måder kunne blive og er blevet udnyttet, bevaret, beundret og besigtiget.()” . (Bruun 2003, s. 71).

Det er så til gengæld i det 'stenbrud' Swedberg finder en ”guldgruva av intressanta uppslag och insikter om marknaden” (Swedberg 1998, s. 15). Det er nok mere på den måde Weber kan bidrage.

3.4 Institutionel økonomi (kritisk) – Karl Polanyi¹³¹

Polanyi lægger afgørende vægt på forholdet mellem det økonomiske (system) og samfundsdannelsen, dvs. økonomiens sociologiske aspekter. Nærmere bestemt ligger Polanyi i feltet institutionel økonomi, fordi han bestemmer hele samfundsdannelsen/-formen primært ud fra dens institutionelle arrangement.¹³²

”...he was taking a strong view that you can not reduce the economy to behaviour of individuals, there have to be institutions there to begin with before the behaviour of the individuals really creates a whole economic system.” (Granovetter 1998, s. 109).

Polanyis hovedprojekt er at undersøge den ’institutionelle transformation’ han mener finder sted i løbet af det 19. århundrede og begyndelsen af det 20. århundrede (Polanyi (1944) 1957, s. 28-29).

Egentlig er der tale om to ’transformationer’. Den første er transformationen til det ’selvregulerende marked’, som finder sted på overgangen fra det 18. til det 19. århundrede. Den anden er den efterfølgende transformation til et ’reguleret markedssamfund’ i løbet af mellemkrigstiden – hvor Polanyi er igang med sit hovedværk. Hoveddelen af *The Great Transformation* giver han overskriften ’Rise and Fall of Market Economy’. (Polanyi (1944) 1957).

Han mener at den vesteuropæiske civilisation i den periode byggede på fire institutioner, ’the balance-of-power system’, ’the international gold standard’, ’the self-regulating market’ og ’the liberal state’. Det er disse fire institutioner Polanyi ser bryde sammen under den anden transformation.

Før den første transformation indgik økonomien som en del af de sociale relationer og markedet var underordnet et institutionelt arrangement, ”controlled and regulated more than ever by social authority.” (Polanyi (1944) 1957, s. 67).

“The transformation implies a change in the motive of action on the part of the members of society : for the motive of subsistence that of gain must be substituted. All transactions are turned into money transactions, and these in turn require that a medium of exchange be introduced into every articulation of industrial life. All incomes must derive from the sale of something or other, and whatever the actual source of a person’s income, it must be regarded as resulting from sale. No less is implied in the single term ‘Market system’.” (Polanyi (1944) 1957, s. 41).

Polanyi mener at den ’industrielle revolution’ først og fremmest skyldtes dannelsen af en markedøkonomi¹³³, som han knytter snævert sammen med brugen af maskiner og fabrikker i produktionen. Med den udvikling bliver ideen om det selvregulerende marked næsten uundgåelig. (Polanyi (1944) 1957, s. 40).

Polanyi ser to parallelle ’organiserende principper’ – med hver sit institutionelle arrangement – spille sig ud under udviklingen af markedøkonomien : 1) princippet om økonomisk liberalisme med det selvregulerende marked - det er princippet om at alt, også arbejde, jord og kapital, produceres med henblik på salg på et marked (Polanyi (1944) 1957, s. 75), og 2) princippet om social beskyttelse som drejer sig om at bevare både mennesker, natur og de produktive organisationer. (ibid, s.132).

Det er den institutionelle konflikt mellem disse to principper, i samspil med klasse modsætningen, som til sidst endte i en katastrofe (Polanyi (1944) 1957, s. 134).

”Since the working of such markets threatens to destroy society, the self-preserving action of the community was meant to prevent their establishment or to interfere with

their free functioning, once established.” (Polanyi (1944) 1957, s. 201).

Polanyi samler hele denne modstand mod det selv-regulerende marked under betegnelsen 'den protektionistiske modbevægelse' (Polanyi (1944) 1957, f.eks. s. 130ff, 149-150, 162, 192, 200 og 203), som specielt slår igennem hvor markedssystemet implicerer også en 'varegørelse' af arbejde, jord og penge (ibid, s. 201). Varer, forstået som objekter der produceres med henblik på salg på et marked (Polanyi (1944) 1957, s. 72).

“But labor and land are no other, than the human beings themselves of which every society consists and the natural surroundings in which it exists. To include them in the market mechanism means to subordinate the substance of society itself to the market.” (Polanyi (1944) 1957, s. 71).

Denne fiktive 'varegørelse' af selve samfundet står centralt i Polanyi's forklaring af hvorfor markedssystemet bryder sammen.¹³⁴ Her finder Polanyi tilsyneladende også forklaringen på, hvorfor denne 'modbevægelse' til markedsgørelsen af samfundet dannes, og på hvorfor der ikke findes en (analytisk) selvstændig økonomi som er underlagt sin egen indre logik. (Block 2003, s. 282).

“...it makes no sense to speak of the logic of the market or the logic of the economy, because pretending that land, labor, and money are true commodities is both irrational and socially dangerous.” (Block 2003, s. 282-283).

Hele denne argumentation bliver en indirekte forklaring på hvorfor markedøkonomien 'må være' socialt 'embedded'. Polanyi ser tilsyneladende samfundet som et (institutionelt) fænomen, der er drevet af en slags indre selvopretholdelsesdrift. Samfundet 'må' sørge for en grad af 'embeddedness' - ellers bryder det simpelthen sammen.

Marked og markedøkonomi

“The market pattern () being related to a peculiar motive of its own, the motive of truck and barter, is capable of creating a specific institution, namely the market.” (, s. 57) - “markets, again, are empirically defined as actual contacts between buyers and sellers.” (ibid, s. 72). “These markets – and they are numberless – are interconnected and form One Big Market (note).” (Polanyi (1944) 1957, s. 72).

Polanyi psykologiserer eller biologiserer ikke disse drivkræfter, men ser dem som sociale konstruktioner (se f.eks. Block 2003, s. 300).¹³⁵

“under the sole control of the incentives of hunger and gain – or, more precisely, fear of going without the necessities of life, and expectation of profit. So long as no property-less person could satisfy his craving for food without first selling his labor in the market, and so long as no propertied person was prevented from bying in the cheapest market and selling in the dearest, the blind mill would turn out ever-increasing amounts of commodities for the benefit of the human race. Fear of starvation with the worker, lure of profit with the employer, would keep the vast establishment running.” (Polanyi citeret fra Dalton (1959) 1985, s. 48).

Markedsøkonomien baserer sig således fuldt og helt på at mennesker handler for at ”achieve maximum money gains.” (Polanyi (1944) 1957, s. 68), eller “material gain”.¹³⁶

“Market economy implies a self-regulating system of markets () it is an economy directed by market prices and nothing but market prices. Such a system capable of organizing the whole of economic life without outside help or interference would certainly deserve to be called self-regulating.” “Previously to our time no economy has ever existed that, even in principle, was controlled by markets.” (Polanyi (1944) 1957, s. 43).

“The extreme artificiality of market economy is rooted in the fact that the process of production itself is here organized in the form of buying and selling.” (Polanyi (1944) 1957, s. 73).

Umiddelbart kunne Polanyis opfattelse af et selvregulerende fænomen tolkes som en form for selvkonstituering, eller selvreference. Men i første instans er det menneskers frygt for at sulte og profitmotivet der driver værket, og først derefter er det markedøkonomien der driver hele samfundet. Det er under den forudsætning, Polanyi bruger betegnelsen ’selvregulerende’.¹³⁷

Polanyi ser alle fysiske markeder bundet sammen i et stort marked, og han ser dette samlede system af markeder centreret omkring udvekslinger og styret af pris-mekanismen. Herfra udgår hele transformationen af samfundet. Et samfund, der lader sine menneskelige og naturlige ressourcer regulere og organisere på den måde, udvikler sig til et ’markedssamfund’.

“All along the line, human society had become an accessory of the economic system.” (Polanyi (1944) 1957, s. 75).

Polanyi forklarer fænomenet som en institution (se afsnit 2.2).

”Market economy thus created a new type of society. The economic or productive system was here entrusted to a self-acting device. An institutional mechanism controlled human beings in their everyday activities as well as the resources of nature.” (Polanyi citeret fra Dalton (1959) 1985, s. 48).

Embedded, disembedded og re-embedded

Begrebet ’embedded’ – og ’disembedded’ - er i den grad blevet forbundet med Polanyi, at det næsten ’has tended to displace an equally valuable concept – that of economic ’institutedness’ ().” (Slater og Tonkiss 2001, s. 104), som er Polanyi’s grundliggende udgangspunkt. (Markedet som samfundsordnende princip forudsætter en institutionalisering).

Faktisk bruger Polanyi kun disse begreber et par steder i *The Great Transformation*, og han definerer dem – så vidt jeg kan se – ikke eksplicit.¹³⁸ Men iflg. Gunnar Olofsson anvender Polanyi en række andre formuleringer til at beskrive de samme processer. Begrebsparret har iøvrigt været behandlet af flere andre sociologer (Olofsson 1995, s. 88-107).

Polanyi bruger begrebet til at beskrive overgangen fra det præ-industrielle samfund til det markedøkonomiske.

”Instead of economy being embedded in social relations, social relations are embedded in the economic system. The vital importance of the economic factor to the existence of society precludes any other result. For once the economic system is organized in separate institutions, based on specific motives and conferring a special status, society must be shaped in such a manner as to allow that system to function according to its own laws. This is the meaning of the familiar assertion that a market economy can function only in a market society.” (Polanyi (1944) 1957, s. 57).

Olofsson definerer embedded som :

“a) connections between actors and institutions (or parts of societies) on the macro level, b) relations between actors and institutions on the level of social relations (cf. the contribution of Granovetter), c) a second-order systematic linking of these two sets of connections (a macro-micro link).” (Olofsson 1995, s. 74).

Granovetters opfattelse af ‘embedded’ – som han ikke mener adskiller sig meget fra Polanyis – er at se det som en slags overbegreb til at udforske hvordan sociale netværk påvirker økonomisk adfærd, handling og økonomiske institutioner (Granovetter 1998, s. 88-89).

Man kunne også betegne den første transformation som ‘disembedding’, forstået som en voksende selvstændiggørelse af det økonomiske univers – dets institutioner og handlinger. (Olofsson 1995, s. 99).

Ved den anden transformation - med de nye reguleringer og interventioner efter første verdenskrig - bliver økonomien ‘re-embedded’ i samfundet. Det sker både i form af en ‘social integration’ hvor markedet forankres i sociale institutioner, som socialiserer mennesker til markedsaktører og regulerer konsekvenserne af markedet, og i form af ‘system integration’, hvor reguleringen ikke bare kommer fra markedet, staten og selskaberne, men også omfatter ‘sociale netværk’. (Olofsson 1995, s. 90).

Olufsen lægger vægt på at fortolke begreberne ‘embedded, dis-embedded og re-embedded’ som processer og ikke tilstande eller samfundsformer, han ser styrken i deres

”capacity to link macro-sociological aspects, i.e. on the system level of analysis, with social relations”, og deres ”capacity to make sense of the reciprocal interaction between the systemic/institutional aspects of system integration and the social/moral aspects of societal integration.” (Olofsson 1995, s. 94).

‘Dis-embedding’ antyder en korrespondance med reduktion (SK 15) og grænse (GK 1).

Økonomisk teori

I de tekster jeg baserer mig på er Polanyi ikke særlig eksplicit i sit forhold til økonomisk teori.

Muligvis ser Polanyi en sammenhæng mellem markedsøkonomiens udskillelse som et selvstændigt socialt fænomen – med egne sociale ‘lovmæssigheder’, og udviklingen af den klassiske økonomiske teori (se for eksempel Dalton (1959) 1985, s. 53-68).

Men, den store transformation finder sted på et tidspunkt, hvor den økonomiske teori endnu kun er på vej. I Polanyis perspektiv har transformationen således stået på i trekvart århundrede på det tidspunkt neoklassikerne og marginalisterne udvikler den teori der bliver banebrydende for den moderne forestilling.

Vurdering

Polanyis fokus på de store udviklingslinier og transformations-koncepter er på mange måder i tråd med dette projekts grundopfattelse af hvordan markedsøkonomien udkrystaliserer sig og overgår fra at være resultatet af social praksis til at være selve

motoren i social praksis.

Ved overhovedet at introducere et udviklingsperspektiv med markedet som drivkraft, betegner Polanyi et brud med den økonomiske liberalismes ahistoriske 'naturlovs'-tænkning.

"Polanyi's ideas offered a sustained challenge to the 'economic fallacy' of liberal economic thinking, in which market relations and market behaviour in specific historical settings come to be viewed as universal models of human conduct." (Slater og Tonkiss 2001, s. 94).

Polanyis 'embedded-disembedded' koncept, som har fået så stor opmærksomhed, efter Polanyi, kan både bidrage til større og mindre forståelse. Hvad vil det sige at økonomien er 'disembedded', at sociale relationer er forankret i økonomiske relationer? 'Økonomien' er jo stadig – også – et socialt fænomen, en del af den sociale totalitet.

En eventuel relevans i forhold til problemstillingen i dette projekt skulle i givet fald hvile på at der lanceres en 'normalforestilling' om fænomenet som 'disembedded', som muliggør handling – som om det faktisk var tilfældet. Det er – som antydnet i afsnit 2.4 – måske netop den omstændighed at det lykkes at opretholde forestillingen om en 'disembedded' økonomi, der muliggør konstitueringen af et meningsfuldt univers omkring økonomisk handling. Med andre ord kan selve den omstændighed at det økonomiske lanceres som et særligt felt hvor der hersker særlige regler for social adfærd, være en del af forudsætningen for at opretholde det.

"While the modern market system may appear to be more differentiated from other social system structures, somewhat more concretely separate, this image diverts attention from the basic fact of its multiple and complex interdependence with the rest of the social system." (Barber 1995).

Det er drejer sig om at det økonomiske felt *opfattes* som en social lomme der følger nogle særlige ('interne') spilleregler. Så længe der kan opretholdes en sådan opfattelse, kan der udløses tilsvarende særlige sociale (økonomiske) handlinger.

Det er diskrepansen mellem 'normalforestillingen' og virkeligheden, der er det bærende problem i dette projekt. I den forbindelse ville begreberne 'embedded/disembedded' være brugbare som idealtyper i Webersk forstand.

Noget tyder på, at Polanyi ihvertfald har tænkt i den retning.

"I en fodnote formulerer Polanyi det han kaller "den økonomistiske fejlslutningen" ('the economic fallacy'): Denne består i å identificere økonomiens substans (sagen selv) med den form økonomien idelotypisk vil ha i en fri markedsøkonomi (Polanyi 1992:50). For den formale betydningen av økonomi er egentlig en rent logisk bestemmelse, det er en tenkemåte som kan anvendes på enhver tenkelig problemstilling; den trenger ikke være "økonomisk" i ordets substansielle betydning." (Hjelseth 1998, s. 29).

Her kommer så det problem, at begreberne 'embedded/disembedded' faktisk ikke er udviklet særlig meget – jvf. ovenfor – ihvertfald ikke i dette arbejde af Polanyi.¹³⁹

Polanyi ser markedsøkonomien kulminere op til første verdenskrig, og derefter forsvinde ind i nye regulerende institutioner og strukturer. Hans fremstilling er selvfølgelig præget af sammenbruddene i de monetære systemer, de store finansielle kriser og tidens tiltagende protektionisme.

Efter al sandsynlighed måtte Polanyis analyse, hvis den blev fremført, konstatere en 'tredje transformation' fra 1970erne, hvor (markeds)økonomien i den grad gennemløber en ny 'dis-embedding'.

Polanyis beskrivelse af hvordan markedsøkonomien under 'dis-embedding' bliver den ultimative drivkraft i samfundsdannelsen, og hans opfattelse af den følgende 'vare-gørelsen' af samfundet, har ligheder med den reduktion der er en central komponent (SK 15) i det fænomen der lægges op til i dette projekt.

Det er svært at se om der er nogen grænse mellem markedsøkonomien og dens omverden hos Polanyi. Pointen er vel nærmest den modsatte. Hvis man skulle indtænke en 'grænse', ville det formentlig blive omkring pris-mekanismen (udbuds-/efterspørgselsfunktionen). Og selv om man opdeltte dette arrangement i udvekslinger og afledte handlinger/virkninger, ville førstnævnte ikke optræde som en selvkørende mekanisme hos Polanyi. Markedsøkonomien bliver aldrig den 'yderste årsag' til samfundet.

Hvis Polanyi i det hele taget opererer med mening, er det ikke en dimension der fylder ret meget (her). Der bliver ikke rigtig mulighed for at operere med markedsøkonomien som et fænomen der konstituerer mening, hvilket – i sig selv - gør det vanskeligt at udstyre fænomenet med en kapacitet til at generere årsager til handlinger/virkninger. Det bliver simpelthen vanskeligt at etablere det som et selvstændigt socialt fænomen.

Ud over det udviklingsmæssige aspekt, udmærker Polanyis analyse sig ved sin stærke fokusering på det institutionelle arrangement, og det institutionelle niveau er – jvf. afsnit 2.2 - udgrænset fra det fænomen der undersøges i dette projekt, uanset der er en sammenhæng (som jeg iøvrigt mener går fra markedsøkonomien mod institutionerne).

Polanyi udvikler, så vidt jeg kan se, ikke nogen eksplicit teori om selve fænomenet markedsøkonomi. Måske mere en "untheorized vision of the always embedded market economy." (Block 2003, s. 299).

3.5 Ny institutionel økonomi – Neil Fligstein

Fligstein mener at den sociologiske tilgang til økonomien og markedet har været for fokuseret alene på magt, og mening til brug i magtrelationerne, hvorimod

”A coherent sociological view must begin by developing a distinctly sociological view of markets, market participants, and what actors around markets are doing that takes social relations, power, and meaning as its core elements.” (Fligstein 2001, Preface).

Sociologien mangler sammenhængende teorier om hvordan sociale strukturer, relationer og institutioner danner stabile markeder (Fligstein 2001, Preface), og Fligstein indfører begrebet ’sociale felter’¹⁴⁰ til både at betegne ’stabile markeder’, og statslige ’politik domæner’, forstået som en slags kooperative arenaer for udvikling af politik (Ibid, s 39).

”Capitalist development depends on the production of stable institutions and the creation of solid frameworks to guide the interactions between workers, capitalists and states.” (Fligstein 2001, s 60).

Fligstein opererer med at stater kan agere interventionistisk eller regulerende i disse domæner, og udpeger iøvrigt USA som det land hvor virksomhederne er dårligst stillet med hensyn til at udnytte de statslige ’domæner’ i deres egen interesse. Det skyldes statens manglende kapacitet til at intervenere. De statsligt organiserede domæner i USA er overvejende af regulerende art. (Fligstein 2001, s 56).

Afhængig af balancen mellem de ’kooperative’ parter udvikles forskellige ’ideal-typer’ af ’politik domæner’, og Fligsteins hovedpointe er da, at ligeså snart sådan et domæne er stabiliseret, er der i virkeligheden ingen forskel på den positive indvirkning på makro-økonomien. Økonomisk vækst, eller vækst i beskæftigelsen kan meget vel være den samme – uanset hvilket institutionelt arrangement der kommer på plads, bare det er stabilt. (Fligstein 2001, s 60-62). Men :

”Economic growth and wealth creation would not be possible without these rules and social relationships.” (Ibid, s 232). ”My point is that economic actors are totally dependent on social arrangements to make profits.”. Disse arrangementer er ”compatible with sustained economic growth.” (Fligstein 2001, s. 23).

Fligstein opfatter sit ’political-cultural approach’ som et vigtigt supplement til at forstå økonomisk vækst ud fra en stabilitets/in-stabilitets vinkel.

Marked og sociale relationer/strukturer

Forestillingen om markedet som den optimale – mest effektive - måde at få allokeret ressourcerne på, må ses under en forudsætning af et meget bredt spektrum af sociale relationer. (Fligstein 2001, s. 22).

Fligstein opfatter således markeder i langt mindre grad kendetegnet ved konkurrence, og i langt højere grad i kraft af de sociale strukturer og relationer der skyldes aktørernes stadige interaktion (Fligstein 2001, s. 7) – som så iøvrigt afspejler sig i virksomhedernes opbygning.

Selvom markedsmekanismen presser aktørerne i den retning lykkes det ikke altid for aktørerne at gardere sig mod pris-konkurrence. Fligstein mener at det er in-

stabiliteten på markedet der mobiliserer aktørerne til at danne interne og ekstreme relationer. (Fligstein 2001, s. 87).¹⁴¹

Det er denne søgen efter stabile relationer med konkurrenter, og andre aktører (betegnet the "theory of fields"), der er hovedkilden til dannelse af sociale strukturer i markedet (Fligstein 2001, s. 18).

"Markets (and this includes almost all modern production markets) are mainly structured by sellers looking for buyers." (Fligstein 2001, s. 30).

Moderne markeder kan opfattes som 'struktureret udveksling' (Fligstein 2001, s. 65), og det er derfor sociologiens opgave at undersøge hvilke regler og forståelser der er nødvendige for at få denne udveksling til at køre. Der er fire af den slags regler, "property rights, governance structures, rules of exchange, and conceptions of control." (Fligstein, s. 32), og dannelsen af dem ser Fligstein som resultatet af de 'kooperative' processer der udspiller sig i 'politiske domæner' (Fligstein 2001, s. 236).¹⁴²

Det institutionelle arrangement, som forhandles i de politiske domæner, tænkes således at levere de reguleringer og regler der er nødvendige for at de sociale relationer (netværk) kan danne de strukturer (for eksempel det hieraki der placerer producenter i forhold til hinanden), der får udvekslingen – markedet – til at fungere. Det er, med andre ord, på den måde udveksling bliver meningsfuld - idet Fligstein med mening forstår "the production of institutions, rules, and shared understandings." (Fligstein 2001, Preface).

Selvom Fligstein finder at sociologien netop har lagt for meget vægt på magtstrukturer i forståelsen af markeder, og for lidt på de sociale relationer, konstaterer han alligevel at markedets sociale struktur grundlæggende er en magtstruktur, som dominerende virksomheder kan bruge til at stabilisere sig selv og sin position i forhold til andre virksomheder. (Fligstein 2001, s. 69).

"Markets are the outcome of an institutionalization project that is the equivalent of discovering a conception of control (DiMaggio 1988). In this way, markets are social constructions." (Fligstein 2001, s. 77). "A stable world depends on social relations between the targets firms." (ibid, s. 81).

Det Fligstein kalder sin operative definition af et marked er, "the situation in which the status hierarchy and, by implication, the existence of the leading sellers are reproduced on a period-by-period basis." (ibid, s. 31).

Et sådant stabilt marked er det Fligstein betegner et 'socialt felt', og med det mener han

"the set of principles that organize thought and are used by actors to make sense of their situations (what might be called cognitive frames or worldviews), the routines or practices that actors perform in their day-to-day social relations, and the social relations that constitute fields that may or may not be consciously understood by actors (Bourdieu 1977)." (Fligstein 2001, s. 29).

'Felter' dannes gennem aktørernes fortolkning af de situationer de er i, og deres "constructing of actions" (der er ikke tale om bare fysiske områder, men sociale områder). Men, hvor kognitive elementer kan adskilles fra sociale relationer, så afhænger 'social organisation' af begge. (Fligstein 2001, s. 30).

”The social structure of a field is a cultural construction whereby dominant and dominated coexist under a set of understandings about what makes one set of organizations dominant...The interactions of firms are cultural constructions that are understood by participants.” (Fligstein 2001, s 68).

Vurdering

Fligsteins tilgang er institutionel, og hovedvægten ligger på de sociale institutioners betydning for dannelsen og opretholden af markeder. Det er specielt stabiliseringen af det institutionelle arrangement der for Fligstein er den afgørende forudsætning for at markedet kan fungere (stabiliseres). (Jeg mener ikke at Fligsteins markedsdefinition er særlig eksplicit).

Det er ikke tydeligt (for mig) om Fligstein ser nogen generelle udviklingslinier i det institutionelle arrangement, og hvordan disse i givet fald udløses.

Fligstein ser økonomisk sociologis opgave som at supplere og udvikle økonomisk teori ud fra et fælles paradigme om økonomisk vækst etc. etc. (Fligstein forholder sig tilsyneladende ikke til økonomisk teoris rolle).

Inden for den forståelsesramme, som falder uden for dette projekt (jvf. afsnit 2.2), indfører Fligstein nogle interessante koncepter for dannelse af struktur – og mening – gennem sociale netværk. Anvendelsen af konceptet ’fields’ viser hen til Bourdieus dialektik mellem ’fields’ og ’habitus’, som kunne tolkes i retning af selvkonstituering (GK 3 og GK 5).

I forhold til projektets problemstilling ville konceptet omkring ’fields/habitus’ måske være relevant. Det ville i givet fald nok ikke være hensigtsmæssigt at tage det op via Fligstein, som i langt højere grad er optaget af det institutionelle aspekt. (Det ville være mere nærliggende at gå direkte til Bourdieu – se senere, afsnit 3.8).

Henvisningen til White, hvorefter Fligstein også mener at markeder kan forstås som en ”self-producing role structure of producers” (White 1981, s. 517).” (Fligstein 2001, s. 17), giver også interessante associationer i retning af selvkonstituering (behandles videre i afsnit 3.6).

3.6 Ny institutionel økonomi (strukturel) - Harrison White¹⁴³

Richard Swedberg mener at den moderne sociologiske analyse begyndte med "Whites artikel från 1981, "Where Do Markets Come From?", och skjöt sedan mycket snabbt fart." (Swedberg 1998, s. 5). Netværksteorier blev populære på Harvard på grund af Whites bidrag (Swedberg 1991, s. 269).

John Lie lader White – sammen med Ronald Burt – eksemplificere 'embedded konceptet' med henvisning til Whites analyser af produktionsmarkeder som rolle-strukturer, som Lie iøvrigt også anser for det første egentlige bidrag i den Nye økonomiske sociologi (Lie 1997, s. 350).¹⁴⁴

For White er den enkelte virksomhed den afgørende aktør i markedet. Han ser gruppen af virksomheder (producenter) på den ene side og en aggregeret, anonym gruppe af aftagere (købere) på den anden. Disse aftagere fungerer mest som en slags kulisse på den scene hvor producenterne spiller deres roller.

"Buyers...are lumped together as an aggregate, in a passive role. The aggregate buyer may say 'no' to the market entry (volume and price pair) offered by a firm, but it has only this binary choice." (White 1981, s. 523).

Det stærke fokus på virksomheden som den primære aktør, og nedtoningen af aftager-siden til en slags almen omverdensbetingelse, fører White frem til at betegne forholdet som en spejling, hvorunder

"Pressure from the buyers side creates a mirror in which producers see themselves, not consumers." (White 1981, s. 543-544).¹⁴⁵

"Each side continually monitors reactions of the other through the medium of a joint social construction, the schedule of terms of trade." (White 1981, s. 517).

Denne 'schedule of terms-of-trade' er en central størrelse i Whites forståelse af markedet. I virksomhedens vigtige afgørelse af hvilken mængde af sine produkter den skal producere til markedet – til hvilken pris, bliver den 'vejledt' af andre producenters faktiske produktioner (White 1981, s. 517). Og dette 'outcome' skal forstås som et "set of pairs", hvor hvert 'par' består af betalingen (prisen) for omsat mængde fra hver enkelt virksomhed. Et sådan 'set of pairs' udgør "a market schedule of observed outcomes." (ibid, s. 518).

Begrebet kommer frem som en generalisering af pris-begrebet, men altid koblet til mængder. White lægger vægt på at begrebet ikke forveksles med den neoklassiske efterspørgselskurve. 'Omsætnings-opgørelsen' er netop ikke baseret på "speculation on hypothetical reactions of buyers" eller "on an amorphous demand" (White 1981, s. 517-518).

White pointerer at der skal være tale om konkrete størrelser, og det hænger sammen med det andet vigtige element i bestemmelsen, nemlig 'observed'. Der skal være tale om et 'observed outcome' for at der kan dannes et marked.

"I insists that what a firm does in a market is to watch the competition in terms of observables." (White 1981, s. 518).

Markedets samlede udstrækning afhænger af aktører der iagttager hinanden på denne måde. Antallet af disse aktører er følgelig heller ikke særlig stort.¹⁴⁶

Aktøren i markedet iagttager ikke selve $W(y)$ -kurven men de andre producenters omsætning. Kurven – sammenhængen – er noget aktørerne tilfører til deres iagttagelser (Leifer 1985, s. 456). Eller som White selv udtrykker det senere :

”I propose that the producers watch each other’s shipment/price outcomes and interpolate among them to guide their own optimizing choice.” (White 2002, s. 89).

Forklaringen kan ses på fig 1 (White 1981, s. 519). White skitserer tre scenarier hvor det første viser en stor spredning (’tilfældig’) af virksomheders ’omsætnings-opgørelser’, som ikke kan udgøre et marked. I næste scenarie viser målingerne en sammenhæng, der kan udgøre et marked. Og det tredje scenarie viser så hvordan der udledes (interpoleres) en $W(y)$ -kurve fra dette andet scenarie som visualiserer omsætningen som en funktion af mængde.

White tilføjer den vigtige kommentar i underteksten til dette tredje scenarie, at ”decisions using it sustain it”.¹⁴⁷ Det er virksomhedernes brug af denne ’kurve’, som grundlag for deres egne beslutninger om hvor meget de skal producere til hvilken pris, der konstituerer den.

”Markets are social structures in which producers reproduce their own set of actions; the set confirms as correct each firm’s expectations of what it hoped was an optimal volume.” (White 1981, s. 517).

White definerer markeder som :

“self-reproducing social structures among specific cliques of firms and other actors who evolve roles from observations of each other’s behaviour.” (White 1981, s. 518).¹⁴⁸

White opererer således med markedet som en social struktur der reproduceres gennem aktørernes *iagttagelser* af hinandens konkrete ’resultater’ (omsætninger). Aktøren (virksomheden) omsætter sine iagttagelser til *forventninger* om egne mulige resultater og træffer på det grundlag sine beslutninger – og det er disse beslutninger der vender tilbage som ’omsætninger’ der konkret kan iagttages.

“Frameworks in which both structural and decision aspects can be acknowledged have been lacking, and hence there has been no alternative but to deny one aspect or the other.” (Leifer 1985, s. 465) – “*structure and decision must be represented as depending on each other.*” (ibid, s.467).

Forudsætningen for at den enkelte producent bliver inkluderet i markedet er at han bidrager til at opretholde ”an orderly terms-of-trade ($W(y)$) schedule”. Hvis en producent afviger fra den etablerede $W(y)$ -kurve, og dermed skaber tvivl – hos de andre producenter – om sammenligneligheden, vil han blive ekskluderet fra markedet. (Leifer 1985, s. 452).

White pointerer gensidigheden i konstruktionen. Ingen producent kan isoleret beregne den eksakte $W(y)$ -funktion – og få en eksakt position frem til sin egen omsætning. Jeg forstår det sådan, at det netop er *på grund af den uundgåelige usikkerhed* der knytter sig til hvad de andre gør, at der kan dannes relationer. Det er netop den der tvinger aktørerne til at forholde sig til hinanden.

”No firm can reliably assess relative qualities of other firms, and every firm knows that its position could be affected by choices made by any one or more of its

competitors. The market schedule $W(y)$ is a shared social construction incorporating all the interaction effects.” (White 1981, s. 519).

Hvert marked konstitueres af en samling produkter hvis omkostnings-strukturer og smags-strukturer begge kan grupperes efter kvalitet. Det er denne kvalitets-dimension der binder et givent marked sammen.

”A market is an ”act” which can be ”got together” only by a set of producers compatibly arrayed on the qualities which consumers see in them.” (White 1981, s. 519).

Kvaliteten, som jo ikke umiddelbart kan iagttages, inkluderer White i sin model ved at antage viden hos ’aftagerne’ om både ’kvalitet’ og ’værdi’ som så – som jeg forstår det - afspejler sig i deres købsmønster (White 1981, s. 521). White konstaterer at :

”The key figure of my approach is this : *Firms can observe only volumes and payments, not qualities or their valuations, and they act on the basis of these observations, thereby reproducing the observations.*” (White 1981, s. 521).

Det fænomen at virksomheder følger den samme funktion - ’ $W(y)$ ’ – forklarer White med at de finder en særlig niche, hvor ’ $y(n)$ ’ (’nichen’) betegner mængde som en funktion af kvalitet (White 1981, s. 524).¹⁴⁹ Det vil sige, det er sammenhængen mellem den enkelte virksomheds kvalitet og volumen der definerer dens niche, eller – som White senere kalder det – dens ’markedsprofil’.¹⁵⁰

”Thus markets are shaped by trade-offs between dispersions, not by averages as suggested by the cliché that supply equals demand.”¹⁵¹ (White 1981, s. 544).

Niche-strategien indebærer med andre ord, at virksomheder positionerer sig gennem differentiering.

Det er aftagernes inddragelse af kvalitet i deres sammenligning af producenternes produkter der ’bøjer’ $W(y)$ - kurven, og gør et område til et marked – skaber trade-offs mellem produkterne (producenterne). I det omfang en teoretisk lineær kurve - sammenhæng mellem volumen og pris - gøres følsom overfor forskelle i kvalitet, og stadig opretholdes som en sammenhængende kurve, kan de virksomheder der bidrager til kurven udgøre et marked.

”Again the sensitivity ratios determine the curvature of $W(y)$. This is the curvature that can sustain itself against the competing pressures from producers and from suppliers.” (White 2002, s. 94).

Modellen forenkler da kvalitetsfaktoren til at afspejle sig som pris.¹⁵²

Producenten indpasser sin omkostnings-’kurve’ i forhold til den omsætning han kan opnå - som altså inkluderer pris-effekten af kvalitet. Det er på grundlag af disse omkostnings-funktioner (kurver) at $W(y)$ -kurven bliver til. Denne sammenhæng – eller ’rækkefølge’ - mellem ’værdi’ (af kvalitet) og ’omkostninger’ (ved at fremstille den) må være den samme, for ellers kan der ikke dannes en $W(y)$ -kurve mellem de pågældende producenter (’sammenhængen’ bliver ’tilfældig’). (Leifer 1985, s. 450).

Denne ’rækkefølge’ elaborerer White videre på i sine senere arbejder. Han skelner mellem to vinkler på kvalitet. Den ene angiver den højeste pris køber vil

betale for et kvalitetsniveau på en given mængde. Den anden vinkel er producentens, og viser omkostninger knyttet til mængder for den kvalitet han har nedlagt i ”facilities and procedures.” (White 2002, s. 91). White konstaterer at markeds-profiler kan eksistere side om side, også selvom det produkt køber sætter mest pris på samtidig er det der er produceret med den laveste omkostning/kvalitet. Det afgørende – for at danne et marked – er at de to sider af kvalitets-niveauet danner et bestemt mønster, en bestemt sammenhæng.

Det er en af White’s vigtige pointer at den usikkerhed omkring fastlæggelsen af omsætningen, som man normalt har fokuseret på, har rettet sig mod aftager-siden

“Yet, in various contexts and eras the *focus of perceived uncertainty may lie back upstream versus suppliers*, rather than, as assumed thus far, being downstream vis a vis purchasers.” ”With upstream orientation it is the downstream buyer side that is seen as predictable, with each firm approximating the revenue it anticipates from volume of its output by a determinate curve...”. (White 2002, s. 93).

Whites optagethed af sammenhængen ‘bagud’ i produktions-kæden – faktisk mere i retning af klassisk end neo-klassisk økonomi - bringer ham til at bestemme markeder næsten synonymt med en samling af produktions-kæder.

”Production flows, of goods and services, these are what most markets establish today, rather than exchanges of stocks as in traditional sorts of markets.” (White 2002, s. 93).

Vurdering

Whites model indeholder helt klart et antal koncepter, som er yderst relevante i forhold til dette projekts problemstilling :

1) Markedet er en social struktur, der opretholdes gennem aktørernes iagttagelser af hinandens omsætninger, der omsættes til egne forventninger – og derpå beslutninger, der fører til egne omsætninger. Dvs. de beslutninger aktøren træffer, danner strukturen, og strukturen muliggør aktørens beslutninger (GK 3 og 5).

2) Usikkerheden i denne proces, i forhold til hvad de andre aktører gør (ikke hvad de har gjort), er helt afgørende, fordi den tvinger aktørerne til overhovedet at forholde sig til hinanden – dvs. danne sociale relationer. Da alles handlinger i sidste instans er afhængige af alles handlinger, bliver processen delvist flydende (uendelig interpolation) – og dermed altid forbundet med usikkerhed.¹⁵³

3) Spejl-metaforen er konstruktiv, fordi den pointerer at producenterne i virkeligheden iagttager hinanden. ’Saksens ene blad’ neutraliseres til et digitalt ja/nej, og derved bliver disse køb blot en spejling af en anden producents afsætning. Aftager-siden bliver en væg som producenterne spiller op ad. Derfor retter usikkerheden (pkt 2) sig mere ’upstream’, mod de andre producenter, end ’downstream’ mod aftager-siden.

4) Producenter forholder sig ikke til gennemsnit, men til forskelle eller spredning i markedet. De finder deres niche, ved at differentiere sig i forhold til andre producenter (produkter).

Whites model har høstet megen anerkendelse i økonomisk sociologi, som et vigtigt bidrag til at forstå hvordan disse små producent-netværk virker, og sætte markedet i centrum af en sociologisk orienteret analyse.

“White’s approach might prove more useful to industrial organization economics than to sociology. His role structure looks a lot like game theory, a mainstay of that field.” (Fligstein 2002, s. 674).

Den kritik jeg har mødt af modellen koncentrerer sig for en stor del om modellens begrænsede (og måske begrænsende) rækkevidde – netop fordi den er så ekstremt optaget af disse små netværk.

Cetina fremhæver begrænsninger ved udelukkende at fokusere på producentsiden (Cetina 2004, s. 142) – ikke mindst i betragtning af at den produktionssektor White tager udgangspunkt i er i kraftig tilbagegang, og fylder mindre end 20% af den økonomiske aktivitet i den vestlige verden. Iøvrigt ser Cetina et behov for at fastholde virksomheder og markeder som adskilte fænomener.

“If the sociology of economics wants to contribute to the vast area of political reasoning it will need concepts of markets that are independent of those firms’ orientations towards markets, as well of the orientations of such other social categories as communities, families and states toward markets.” (Cetina 2004, s. 145).

Hvis de markeder White opererer med bliver opfattet som ‘real markets’(), kan det tilsløre mere end det afklarer, når det får det til at se ud som der slet ikke er noget fænomen “out there”. White’s model opfylder – efter Cetinas opfattelse – ikke det behov der er for en begrebsliggørelse og forståelse af markeder som selvstændige fænomener (Cetina 2004, s. 146).

Perspektivet – ihvertfald i dette oplæg fra White – er snævert, og vanskeligt at projicere op teoretisk til et samfundsfænomen, endsige et globalt fænomen og videre til en form for ‘markedsideologi’.

Man kunne måske fortolke Whites forklaring på hvordan producenter, gennem iagttagelsen af hinandens konkrete afsætninger (pris/mængde), interpolerer til den $W(y)$ -kurve de indretter deres egen produktion/afsætning efter - ind på mikro-dimensionen i den type mikro-makro model jeg omtaler i afsnit 2.2 og 3.1 (Ritzer (1983) 2000). Det mikro-objektive niveau ville da svare til iagttagelser af de konkrete omsætninger, og det mikro-subjektive de kognitive processer hvorunder disse konkrete udsnit omsættes til mening for den handlende aktør.

Det ville netop fremhæve et ikke tilstedeværende makro-niveau. Jvf. min egen fortolkning i afsnit 2.2, kunne det makro-objektive niveau omfatte den økonomiske videnskabs produktion og formidling af økonomisk teori, og det makro-subjektive niveau kunne være det jeg kalder den gængse ‘normalforestilling’ om udbuds-/efterspørgselsfunktionen.

Markedsøkonomien som socialt fænomen konstitueres da gennem den dialektiske interaktion mellem disse fire niveauer.

For mig at se, ‘mangler’ Whites model hele meningsdimensionen. Hvordan bliver det overhovedet, i første omgang, meningsfuldt at agere i et marked ?

Så selvom White arbejder med et yderst relevant (selvdannende) struktur-koncept, kommer det til at optræde som en slags 'mikro-struktur' på grund af perspektivet. Det bliver til strukturer i meget små netværk.

White forudsætter formentlig hele det neoklassiske sæt af antagelser (SK 14) - selvom han lægger vægt på at hans egen 'producent-kurve' netop ikke er en abstraktion, sådan som den neoklassiske udbuds-/efterspørgselsfunktion er det - som i dette projekt er den centrale inspirationskilde til 'normalforestillingen'.

Der følger et tab af generaliserings- og abstraktionsmuligheder med Whites insisteren på det meget konkrete, i de meget nære netværk. Det kræver en – teoretisk - viderebearbejdning at få koncepterne op på samfundsniveau/globalt niveau, hvilket er hele pointen i dette projekt. (Det er bl.a. det der sker hos Luhmann – jvf. afsnit 3.7).

Det er nok grunden til at der, på trods af disse frugtbare koncepter, er meget få hit i forhold til de generelle og specifikke karakteristika ved fænomenet markedsøkonomi, der er opsummeret i afsnit 3.2.

Whites afgrænsning af markedet til at være en struktur, i form af interpolerede producent-kurver, vanskeliggør en afgrænsning i forhold til dette projekts problemstilling, og dermed også grænsen mellem økonomiske handlinger og afledte handlinger/virkninger – mellem fænomen og omverden. Til gengæld er den afklarende i forhold til den foreløbige diskussion af selvkonstituering og selvreference i afsnit 2.3, hvor jeg bl.a. omtaler at selvkonstitueringen er fuldkommen når 'priser udløser priser'. Priser må forstås som konkrete priser på konkrete varer/mængder – det White kalder 'par'.

3.7 Systemteori – Niklas Luhmann

Dette afsnit indeholder en første, indledende præsentation af Luhmanns generelle teori om sociale systemer.¹⁵⁴

Dels fordi systemteorien, anvendt på sociale fænomener, skiller sig ret afgørende ud fra andre teoriretninger, dels fordi den bliver valgt som teoretisk grundlag i dette projekt (afsnit 3.8) er denne gennemgang uddybet med 1) Dirk Baeckers¹⁵⁵ opfattelse af nogle af de fundamentale videnskabsteoretiske brudflader der følger af systemteorien, og med 2) en kort kronologisk gennemgang af udviklingen af den Almene Systemteori - som udgør grundlaget for Luhmanns overførsel af teorien til sociologien - med særlig vægt på Luhmanns bidrag.¹⁵⁶

Luhmanns teori om sociale systemer

Luhmann ser de moderne samfundsmæssige (sub)systemer udviklet på overgangen fra et stratificeret til et funktionelt differentieret samfund. Tilsyneladende opfatter han dette funktionsprincip som noget der ligger bag ved uddifferentieringen af subsystemerne, herunder det økonomiske. Altså at netop det system dannes fordi 'samfundet har brug for' at få løst de funktioner det dækker.

Der er spor tilbage til Parsons, og tanker om samfundet som en organisme der udvikler sig ud fra et hensigtsmæssighedsprincip som igen har noget at gøre med systemers balance og 'overlevelse'. Samtidig med at Luhmann formentlig mener at uddifferentieringen fører samfundet længere og længere ud i en diffus og dekoncentreret tilstand der bringer mennesker længere og længere fra hinanden - en social opløsning.

Systemteorien forudsætter at verden består af systemer. Ikke som abstrakte analytiske begreber, men som virkelige, 'levende organismer'.

Sådan er samfundet også et system, som omkranser andre (del/sub)systemer, som hver især differentierer sig videre ud i systemer. Mennesker er dels organiske systemer, dels psykiske systemer - som er udviklet parallelt med de sociale systemer. Karakteristisk for alle sociale systemer er at de udelukkende består af kommunikation.

Det er tydeligt at Luhmann lægger stor vægt på at indfange fluktuationen, det bevægelige og ustabile som ligger i begrebet om det moderne. Systemer er ubestandige og ustabile. De realiserer sig som glimt eller (tids)punkter i en uophørlig proces.

Hvis man ser verden som en art flydende stoflighed så danner systemer form, uddifferentierer deres egen unikke form af denne flydende substans. De organiserer kompleksitet efter deres eget 'hoved'. De deler verden op i orden (system) og uorden (omverden) efter en binær differens. En unik kode, som adskiller dem fra alle andre systemer.

Sociale systemer *reducerer* verdenskompleksitet¹⁵⁷. Den verden der iagttages kan fortolkes på uendelig mange måder. At skabe meningsfulde forløb og sammenhænge i dette virvar sker derfor ikke ved at tilføje, men "ved at udelukke muligheder" (Kneer og Nassehi (1993) 1997, s. 45). Systemer forenkler verden.¹⁵⁸ Ved at sætte deres kode ind, og adskille den i noget bestemt og noget – deraf – ubestemt.

Hos Luhmann er det systemerne der definerer virkeligheden. De kan ikke reducere sig til hinanden, overføre deres egen forståelse (kode) på et andet system. Systemer kan kun se verden med egne 'øjne' og kan kun 'forstå' sig selv.

"Al iagttagelse opererer fra en blind plet, som er usynlig, mens iagttagelsen står på" (Thyssen 1997, s. 17). "Selviagttagelse er kun mulig, hvis systemet kan skelne sig selv fra noget andet." (ibid, s. 57).

Systemer kan iagttage sig selv, sine egne operationer, dvs. det kan iagttage hvad der kommunikerer om - og kommunikere om det. Muligheden for selviagttagelse hænger sammen med en øget afstand i tid mellem iagttagelse og operation der giver plads til refleksion. (På det operative niveau er der så at sige ingen afstand, iagttagelsen er sammenfaldende med operationen - den er 'ubevidst').

I samme øjeblik iagttageren (systemet) kan tematisere sine selviagttagelser i en sproglig form, er der åbnet for den videre udvikling af systemet.

"Only what is made a theme in the system's communicative processes is valid as an internal observation (self-observation), because the system is accessible to itself only through communication" (Luhmann 1995, s. 180).

Når systemet sprogliggør sine selviagttagelser kan det beskrive sig selv og dermed kommunikere videre om sig selv.

"This rudimentary self-observation of the system on the level of its operations becomes *self-description* if it produces semantic artifacts to which further communication can refer and with which the system's unity is indicated." (Luhmann 1995, s. 456).

Gennem denne elaborerede kommunikation producerer systemet en mere stabil forekomst (af sig selv) som der kan refereres til i de næste operationer. Baseret på systemets kommunikerede gengivelse – mening – af hvad der er sket (iagttaget), kan der knyttes forventning til hvad der kommer til at ske (fremtid).¹⁵⁹

Denne forventningsdannelse - "generalized behavioral expectations." (Luhmann 1995, s. 96) - bliver i Luhmanns teori til struktur.

"As the communicable difference between action and observation, self-observation is the operation that underlies the formation of structures in the social system that produces them." (Luhmann 1995, s. 301).

Det er helt centralt at forstå strukturer i sociale systemer som forventninger.

"the structures of social systems consists in expectations, that they are *structures of expectations*, and that there are *no other structural possibilities* for social systems, because social systems temporalize their elements as action-events." (Luhmann 1995, s. 293).

Samspillet mellem selviagttagelse af egne operationer, selvbeskrivelse, forventningsdannelse og udløsning af nye operationer ud fra denne forventningsdannelse - udvikler sig til selvreference.

Selvreference-konceptet er centralt i Luhmanns systemteori fordi selvreference – "(be this to elements of the same system, to operations of the same system, ot to the unity of the same system)" (Luhmann 1995, s. 18) - er den eneste måde et system kan eksistere og udvikle sig på.

"One can call a system self-referential if it itself constitutes the elements that compose it as functional unities." (Luhmann 1995, s. 33).

Selvreference er simpelthen en grundlæggende kondition, hvorefter systemet kan udvikle sig selv mod en større indre kompleksitet gennem (indre) differentiering, som er gentagelsen af system-omverden differensen i systemet. (Luhmann 1995, s. 7).

Selvreferencen betyder at systemet bliver istand til at reproducere sig selv, ved hjælp af sig selv. Det bliver et autopoietisk system.

Sociale systemer gør sig operationelle ved at reducere sig til kommunikative handlinger. Systemet, dets strukturer, elementer, relationer, grænse bliver artikuleret i en uendelig kæde af konkrete, tidsfæstede (kommunikative) hændelser.

Selvom systemerne er lukkede for hinanden, og principielt ikke kan kommunikere indbyrdes, så påvirkes de alligevel af hinanden. Systemer interagerer ved at iagttage, fortolke og omsætte de impulser de modtager fra hinanden. Denne interaktion er altid forbundet med usikkerhed (hvordan skal impulserne forstås) og det er denne usikkerhed, dette rum af muligheder (kontingens), der er kilden til både dannelse og forandring af systemer. Det er brændstoffet.

Men strengt taget påvirker systemer ikke hinanden, de lader sig påvirke.

Systemteorien indebærer ifølge Luhmann nogle afgørende paradigmeskift der bl.a. opløser nogle af de klassiske dualismer :

Årsag-virkning

Systemer er cirkulære, selvkørende og selvorganiserende fænomener.

Struktur-Aktør

Der findes ikke noget aktør-begreb, alt er systemer der interagerer. Luhmann går i det hele taget helt uden om det klassiske 'individ' som det udelelige (in-dividio) centrum for forståelse af alt andet, og den grundsten alt andet bygger på.

Subjekt-objekt

Adskillelsen er opløst af at der kun findes systemer som er virkelige i sig selv. De danner selv virkeligheden og der findes ingen virkelighed udenfor systemet som systemet kan forholde sig til - som et subjekt til et objekt.

Determinisme-voluntarisme

Dualismen determinisme-voluntarisme forudsætter vel egentlig dualismen struktur-aktør, som allerede er ophævet. Så der findes ingen forestilling om en individuel 'fri' vilje der tvinges af en uomgængelig struktur. Men Luhmanns strukturbegreb på en gang både afhængigt og uafhængigt. Struktur både virker og dannes i samme proces. Så bare begrebet determinisme har ingen mening i Systemteorien.

Ontologi-Epistemologi

I systemteorien giver det ingen mening at skelne mellem hvad der er og hvad vi ved. Systemet kan kun skelne mellem sig selv og sin omverden. Det epistemologiske og det ontologiske niveau falder sammen. Man vil aldrig kunne komme om 'bag ved' et system og undersøge om der var noget før systemet, eller om der ville være noget tilbage hvis systemet forsvandt. I Luhmanns verdensbillede er alt systemer.

Grand Theory

Luhmann tager afstand fra forsøg på at indfange samfundet i al dets kaotiske forskellighed og dynamik med en Grand Theory.

Uddybning af nogle centrale koncepter i Luhmanns teori – Dirk Baecker¹⁶⁰

1) System

Ifølge Baecker kan systemer forstås som 'ikke-selvindlydende sæt af muligheder' (Baecker 1999, s. 10), hvilket hænger sammen med at systemer er en måde at kommunikere kontrol på, hvor kontrol indebærer en reduktion – linitering - af udfaldsrummet når man skal selekttere/vælge (Baecker 1999, s. 3).

Baecker lægger for det første vægt på at systemteoriens kontrol-koncept hænger sammen med kommunikation, og derfor kun kan opnå succes hvis kommunikationen er succesfuld (Baecker 1999, s. 2). For det andet er systemteorien et opgør med den klassiske videnskabs lineære kausalitetsbegreb. Istedet for flade årsag-virkningskæder baserer systemteorien sig på distinktion og selektion.

Den helt afgørende indsigt er at et socialt fænomen ikke kan bestemmes isoleret, ved blot at betragte fænomenet i sig selv. Bestemmelse sker ved at skelne fænomenet fra noget andet – under en samtidig iagttagelse af begge sider af denne distinktion.¹⁶¹

"One has to look at both sides of the distinction in the sense of Spencer-Brown (1969) : at the selection being selected and the set of possibilities the selection is selected from." (Baecker 1999, s. 8).

Spencer-Brown udtrykker det et andet sted sådan :

"Any indication implies duality, we cannot produce a thing without coproducing what it is not, and every duality implies triplicity : what the thing is, what it isn't, and the boundary between them." (Spencer-brown (1969) 1973, Preface ix). "The skin of a living organism cuts off an outside from an inside." (ibid, Preface xxix).¹⁶²

Distinktionen indikerer et 'marked space' som er selve bestemmelsen, og et 'unmarked place' som er det sæt af muligheder bestemmelsen selekteres fra (Baecker citerer Spencer-Brown, Baecker 1999, s. 8).

Form konstitueres af alle tre komponenter – det markerede felt, det umarkerede felt og distinktionen mellem de to felter. De tre komponenter må alle være til stede for at bestemme en form. Når systemet gør sig operativt, og reproducerer sig selv gennem sine operationer er det kun det markerede felt der bestemmes - "the other two play along". (Baecker 1999, s. 12).

Baecker tilskriver Luhmanns brug af Spencer-Brown det forhold at Luhmann ønskede "kun at tilordne hvert autopoietisk system én operationstype", som betyder at den samme operation både 'gør, hvad den gør' og samtidig 'selv kan iagttage, hvad den gør'. Samme operationstype skal således kunne iagttage både på første og anden orden (reflektere). (Baecker 2000, s. 123-124).

Den vigtigste faktor i operationen er distinktion.

"We take as given the idea of distinction and the idea of indication, and that we cannot make an indication without drawing a distinction. We take, therefore, the form of distinction for the form." (Spencer-brown (1969) 1973, s. 1).¹⁶³

Og det der sker når noget bestemmes – 'markeres' – på denne måde kalder Spencer-Brown et 'cross', som er "an instruction for the operation of an intention".

(Spencer-Brown, s. 6). Baecker kalder det 'operationen at sætte distinktion' (Baecker 1999, s. 11).

Faktisk skal der en ting mere til for at aktivere figuren¹⁶⁴ - nemlig en iagttagere. Introduktionen af en iagttagere forudsætter også en distinktion mellem et udsnit af muligheder og iagttageren, som så er tvunget til at vælge – ud fra den vinkel han ser. (Baecker 1999, s. 3). Jeg går ud fra at udskillelsen af en iagttagere svarer til Spencer-Browns "first distinction" (Spencer-brown (1969) 1973, s. 3-5), som udbygger form-figuren til et inklusivt forhold mellem to 'marks of distinction', der – udtrykt i systemsprog - starter med distinktionen af en iagttagere, et 'subjekt' som iagttagere (ved hjælp af) en distinktion.

På den måde distancerer systemteorien sig også fra den klassiske videnskabs deling i subjekt og objekt. Det bliver i systemteorien til en distinktion, dvs. triaden af bestemt, ubestemt og skelnen, hvor det bestemte (subjektet) ikke har nogen anden status end det ubestemte (objektet).

Det væsentlige for Baecker er at systemteorien forudsætter at en iagttagere altid vælger sin vinkel, herunder at han vælger sig selv som iagttagere. Med det udgangspunkt kan han da vælge forskellige vinkler på det han iagttagere og dermed få forskellige resultater ud af sine iagttagelser.

Med systemteoriens forankring i den (post)moderne samfundsopfattelse, hvor alt som udgangspunkt er ubestemt og flydende - hvor hele denne konstruktion (sæt af muligheder, systemet, triaden) er "embedded" i ubestemmelighed (Baecker 1999, s. 11), kan man spørge hvordan distinktionen overhovedet kan opretholdes.¹⁶⁵ Svaret på det er selv-reference.

"The self-reference compensates for the indeterminateness of the construction. It is the 'tool' the system use in order to be able to determinate the indeterminate from one case to the next – taking into account, to vary on Heinz von Foerster's (1993) phrase that it is only the undecidable questions that we are able to decide upon". (Baecker 1999, s. 11).

Selvreferencen kommer også til udtryk i systemteoriens omdefinering af det lineære kausalitetsbegreb (jvf. ovenfor). Baecker opererer med to systemteoretiske 'kausaliteter' som begge bliver paradokser fordi de negerer deres egen kausalitet. Den ene - som omfatter forholdet mellem system og omverden - er 'ubestemt' og den anden er 'cirkulær'.

"They are paradoxical in that they negate the very causality they claim, the first one imagining causes that do not effect effects, and effects that are not caused by causes, the second one imagining an effect being a cause of its own cause." (Baecker 1999, s. 6).

Endelig kan selvreferencen læses i måden systemets - socialt og kulturelt definerede - sæt af muligheder reproduceres.

"...the set of possibilities is not a given one but is reproduced by the very selections being feasible which recursively constitute (by being remembered, forgotten and reinvented) the set of possibilities just as Anthony Giddens' (1984) 'structures' are used and reproduced by his 'actions'." (Baecker 1999, s. 9).¹⁶⁶

Baecker lægger stor vægt på begrebet 'binding' (eller limitering), og overvejer hvad der opnås til gengæld for denne limitering af 'frihed' (Baecker 1999, s. 3). En af

gevinsterne er en øget sandsynlighed for at det man forventer også sker (Baecker 1999, s. 3).

Forventningsbegrebet er centralt hos Luhmann. Ifølge Baecker ser Luhmann simpelthen koordinering af forventninger til den forventelige adfærd som selve løsningen på 'problemet : menneskelig adfærd'.

“Social phenomena...are stable when all people implied know which expectations they have to expect of all others who participate (in presence or absence) – independent of the question whether these expectations are then going to be fulfilled or not.” (Baecker 1999, s. 25).

Sociale systemer består i at 'tilbyde forventninger der kan forventes' (Baecker, s. 25).

En anden gevinst ligger i refleksionen over system-omverdens distinktionen. Faktisk bruger Baecker selve introduktionen af system-konceptet/teorien som eksempel på det, når han citerer Luhmanns formulering : ”The following considerations assume that there are systems” (Baecker 1999, s. 5). Jeg forstår det sådan, at det er accepten af at der findes denne begrænsning – at der findes systemer – der gør det muligt at reflektere over verden.

Alt i alt betegner Baecker den systemteoretiske tænkning som en epistemologisk anvisning på hvordan der under kommunikation, sættes tre distinktioner, 1) den sociale – mellem aktør og iagttagere, 2) den økologiske – mellem system og omverden, og 3) den tidslige – mellem fortid, nutid og fremtid (Baecker 1999, s. 13-14).

Baecker betegner hele Luhmanns systemetori som en teori om 'utilregnelige systemer'.

”It accounts for systems which reduce their own complexity and the complexity of their environments in a way subtle as it is negligent, and as sophisticated as it is blind. Its sociological maneuver consists of describing social systems and thereby presenting the systems with themselves, showing them that their environment is observed by them selectively and may be observed by other observers differently (yet equally selectively). The re-entering of these observations was the project of his sociological enlightenment, knowing perfectly well that the only thing he may be able to change is sociology itself.” (Baecker 1999, s. 30).

2) *Del og helhed*

”There is perhaps no idea more systems theoretical in its spirit and its elaboration than the idea that any part of a sum is more intelligent than the sum”. (Baecker henviser til Wiener - Baecker 1999, s. 4).

Forklaringen på det er (ifølge Gotthard Günther), at der kræves en omverden for at et fænomen skal kunne reflektere over sig selv (Baecker 1999, s. 4).

Baecker gør nogen betragtninger over det moderne samfunds tendens til at omsætte distinktioner mellem forskellige livsformer til sammenligninger. Det indebærer et bortfald af eksklusioner. Baecker lægger den yderligere fordel til, at – som han formulerer det – intelligens er at se muligheden for at erstatte sin egen ikke-viden med andres viden.

”The irony about these exclusions of exclusions, as Luhmann (1995) also remarks, is that at the same time society loses the notion of an outside it seems to produce such an outside in a yet unprecedented measure when excluding two thirds of the world

population from participation in politics, economy, law, education, health and even religion (church religion)." (Baecker 1999, s. 5).

Flere og flere mennesker marginaliseres, fordi de simpelthen ikke besidder de nødvendige 'kvalifikationer' - penge, teknologi, bopæl, etc. etc.

Baecker peger på begreber som "milieu", "Umwelt", "environment" der – som jeg forstår det - er kommet til at fungere som substitutter for en 'omverden', og som i realiteten fastholder mennesker der hvor de er. Fordi "det moderne samfund ikke længere accepterer nogen yderside", må det "frembringe et begreb, der tillader, at man begriber en del af det indre som ydre." (Baecker 2000, s. 127).

Jeg tror Baecker mener at systemtænkningen kan re-introducere omverdenen i det moderne samfund, ved at synliggøre den som en integreret del af refleksionen over det sociale (sociologi). Måske er denne forestilling udsprunget af den samme tanke som Spencer-Brown udtrykker i sin helt centrale 'programerklæring' :

"It becomes apparent that if certain facts about our common experience or perception, of what we might call the inside world, can be revealed by an extended study of what we call, in contrast, the outside world, then an equally extended study of this inside world will reveal, in turn, the facts first met within the world outside : for what we approach, in either case, from one side or the other, is the common boundary between them". (Spencer-brown (1969) 1973, Introduction, xxv).

Systemteorien går ud fra at de enkelte systemer reproducerer sig ved hjælp af deres omverden, som de gensidigt indgår i og som derfor 'tvinger' dem til 'co-evolution'. Enheden er ikke helhedens enhed, men enheden af systemer som er organisk forbundet. Der findes intet 'supersystem' der kan føre verden frem til en bedre fremtid.

"The systems theory is no way to ensure the unity and wholeness of the world regarded as a united system." (Baecker 1999, s. 6).

Målet for Luhmann var at danne én, og kun én teori, om ét, og kun ét samfund. Med henvisning til Webers *Wirtschaft und Gesellschaft*, var der et ord som forblev udefineret, ordet "und".

"How are you going to develop a verstehende Soziologie if you are not going to understand, in its gemeinte Sinn, the word "und"?". (Baecker 1999, s. 19).

Luhmann gav sit hovedværk titlen *Die Wirtschaft der Gesellschaft* og begav sig ud på en rejse "into the heterarchical, supplementary, and polycontextural interdependencies of social systems." (Baecker 1999, s. 19).

Jeg forstår del-helhedsperspektivet i systemteorien sådan, at samfundet for det første ikke kan forstås som en helhed der består af – og kan reduceres til - dele. Samfundet udvikler og forandrer sig, men det sker gennem en indre differentiering, som en slags celledeling. De differencer den indre differentiering deler sig efter udtrykker alle en helhed (system-grænse-omverden) i hver sin særlige skæring. Disse uddifferentieringer kan i princippet ske efter uendelig mange skæringer – differencer, men de bestemmer altid helheder, ikke dele.

Når Luhmann betoner samfundet som *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, og ikke 'und', er det fordi samfundssystemet ikke har nogen omverden. Derfor kan samfundssystemet – som en helhed – ikke uddifferentiere sig. Det ville være meningsløst at tale om en 'fremmedreference' ved samfundets yderste grænse. Derfor

kan samfundet – i Luhmanns tolkning – kun udvikle sig gennem en indre differentiering.

3) *Kommunikation*

Med reference til Glanville beskriver Baecker Luhmanns dobbelt-kontingens koncept (systemet) som den 'white box' der opstår gennem interaktionen mellem to 'black boxes'. (Baecker 1999, s. 4).

Den 'white box' som iagttageren og det iagttagne (f.eks. en anden iagttager) befinder sig i er ubestanding og ustabil. Der kan anlægges mange forskellige vinkler på det iagttagne, og det kan tilskrives mange forskellige handlinger, egenskaber og fortolkninger. Men betingelsen for en dialog er at det accepteres at både iagttager og det iagttagne (fænomen) er 'black boxes' – man kan hverken bestemme sig selv, eller den anden, samtidig med at man afsøger mulighederne for interaktion. (Baecker citerer Glanville - Baecker 1999, s. 10).

Ikke alene kommunikerer der om noget – der kommunikeres også om kommunikationen.

"we are always operating on a second order level, always looking not just at the communication but at the selection of the communication as well (Ruesch/Bateson 1987)." (Baecker 1999, s. 24).

Luhmanns 'projekt' var at udvikle en tilgang som ikke forfaldt til at henføre iagttagelser til 'personer'. Det drejer sig om at iagttage kommunikation, istedet for 'personer'. (Baecker 1999, s. 28). Det sprog der kunne understøtte sådan et skift fandt Luhmann i anden ordens kybernetikken.

"that new how to talk about self-reference, circular constitution, and recursivity, and that knew how to underpin such a language by an epistemology of black boxes that exactly matched an utterly German experience of society." (Baecker 1999, s. 28).

Systemteoriens udvikling

Systemteorien gør sin entre i samfundsvidenskaberne i slutningen af anden halvdel af 1900-tallet hvor først og fremmest Ludwig von Bertalanffy (1901-1972) strækker det nye paradigme ud over biologien til de andre videnskaber under betegnelsen den Almene Systemteori (General System Theory).¹⁶⁷ Von Bertalanffy definerer disciplinen på denne måde :

"Its subject matter is the formulation and derivation of those principles which are valid for 'systems' in general." (von Bertalanffy (1956) 1969, s. 32).

Den Almene Systemteori bryder med nogle af de på den tid dominerende videnskabsparadigmer. Den gør op med en reduktionistisk forståelse af verden der forudsætter at videnskaben kan producere fyldestgørende viden ved at bryde den ned i stadig mindre bestanddele, og flytter fokus fra elementerne til relationerne mellem dem, fra delene til helheden - mennesker er ikke maskiner. De udvikler sig som mennesker gennem sine indbyrdes relationer. Relationer som man ikke kan få fat på ved at betragte de enkelte dele.

"Now we have learned that for an understanding not only the elements but their interrelations as well are required." (Bertalanffy (1956) 1969, s. xiv).

Von Bertalanffy definerer systemer simpelthen som "sets of elements standing in interrelation". (Bertalanffy (1956) 1969, s. 38).

Den Almene systemteori stiller krav om at forstå i helheder. Dels i form af tværvidenskabelighed : "- det er en teori om fælles lovmæssigheder for alle systemer og dermed for alle niveauer i materien" (Køppe 1990, s. 340) - dels i sin antireduktionisme : "det er nødvendigt at anskue fænomener af en vis kompleksitet som helheder, der ikke uden videre kan opløses i elementer; hvis de opløses, mister man muligheden for at beskrive helheden." (ibid, s. 340).

I systemteorien er det relationerne der kvalificerer delene og giver dem deres særlige identitet. Derfor er interaktionen vigtigere end tilstanden. Processen vigtige end resultatet.

Den helhed systemet udgør er ikke et passivt – beregneligt - resultat af påvirkninger. Systemet er åbent og interagerer aktivt med sin omverden. Det bestemmer selv hvordan det vil reagere på påvirkningerne udefra, og påvirker selv sine omgivelser.

Allerede systemtænkningen i sig selv rækker fundamentalt ved det klassiske forklaringskema der forudsætter at fænomener kan opdeles i ensrettede kæder af årsager og virkninger, fordi den søger mod forståelse i helheder og sammenhænge.

"Its necessity resulted from the fact that the mechanistic scheme of isolable causal trains and meristic treatment had proved insufficient to deal with theoretical problems." (von Bertalanffy (1956) 1969, s. 11).

Systemer i den Almene Systemteori er kybernetiske¹⁶⁸ i den forstand at de regulerer – ændrer - sig selv, ved at reagere på omverdenen. Men til forskel fra det klassiske kybernetiske system, hvor tilbageløbet justerer udløbet under størst mulig kontrol for at opnå bestemte tilstande eller resultater, er interaktionen mere dynamisk og uberegnelig. Det dynamiske system når aldrig tilbage til en bestemt, eller den samme, tilstand. Under den proces hvor systemet producerer sig selv – sine relationer - i interaktion med omverdenen, er reguleringen altid baseret på den foregående regulering og altid udgangspunktet for den næste.

Når systemer opfattes som helheder der regulerer sig selv gennem input-output mellem sig selv og omverdenen, bliver distinktionen mellem systemet og dets omverden central. Luhmann ser denne distinktion mellem system og omverden som erstatningen for den traditionelle forskel mellem helhed og del.

"What had been conceived as the difference between whole and part was reformulated as the theory of system differentiation and thereby built into the new paradigm." (Luhmann 1995, s. 7).

Under påvirkning fra bl.a. antropologien repræsenterer Heinz von Foerster i 70'erne en drejning af kybernetikken mod den selv og mod iagttageren (Umpleby 1994). En erkendelse af at 'videnskaben om iagttagne systemer' ikke kan adskilles fra 'videnskaben om at iagttage systemer'. (von Foerster 1974).

Den erkendelse introducerer i systemteorien et brud med et andet af de klassiske videnskabsidealer - adskillelsen mellem objekt og subjekt, mellem det iagttagede og iagttageren, idealet om objektivitet.

"..an observer has no operational basis to make any statement or claim about objects, entities or relations as if they existed independently of what he or she does." (Maturana 1980).

Når både det fænomen der iagttages og den der iagttager - og prøver at beskrive det - opfattes som kybernetiske systemer opstår der en interaktion mellem de to systemer.

”In order to describe an absolute object we must interact with it, but as we interact all that the said absolute object can do is to trigger in us changes of state specified by our structure. Therefore, the changes of state in ourselves that would constitute the description of the absolute object which, since the description would only reflect us in an interaction, would vanish in the relative relations of consensuality.” (Maturana 1978).

For at forstå det er der brug for en anden ordens kybernetik. Det er denne cirkularitet som i sin rene form - ”A implies A” – bliver til selvreference. (von Foerster 1994).

Det at en iagttager – eller helt præcist en iagttagelse – i sig selv kan påvirke og forandre det betragtede fænomen, og i yderste konsekvens kan være selve årsagen til det der iagttages, har størst betydning i forhold til psykiske og sociale systemer, der baserer sig på mening og kommunikation. ”Psychical and social systems are fundamentally different in their ’responsiveness’ to theories.” (Umpleby 1994).

Introduktionen af en iagttager og 2. ordens iagttagelse baner vejen for teorien om selvreferentielle systemer, der forudsætter at systemer refererer til sig selv når de konstituerer deres operationer. (Luhmann 1995, s. 9). For at kunne referere til sig selv må systemer bruge en beskrivelse af sig selv (jvf. ovenfor).

Det er ved hjælp af en selvbeskrivelse systemet får mulighed for at anvende forskellen mellem system og omverden i sine interne operationer, fordi selvbeskrivelsen indeholder anden ordens betragtningens refleksion over systemets identitet, dets ’selv’, forskellen mellem identitet (bestemmelse) og forskel (differens). (Luhmann 1995, s. 10). Når systemet på den måde selekterer sin specifikke forskel mellem system og omverden – sin identitet - og via selvbeskrivelsen får mulighed for at anvende den i sine operationer, kan det hele tiden sikre sig at de nye relationer/elementer det danner er dets egne. Det kan sørge for at selektere netop de relationer som svarer til ledeforskellen mellem system og omverden.

Efter Luhmanns opfattelse ophæver teorien om selvreferentielle systemer også den klassiske skelnen mellem åbne og lukkede systemer, og fokuserer istedet på hvordan selvreferentiel lukning kan generere åbning. (Luhmann 1995, s. 9).

Åbenhed og lukkethed hører sammen når det drejer sig om selvreferentielle systemer. Det er systemets evne til at fastholde sin identitet (kun producere sine egne relationer/elementer) der sætter det istand til at håndtere en kompleks omverden. Og det er den samme – ubestemte - omverden der muliggør at systemet kan selektere sin særlige difference og dermed reproducere sig selv. Det er ved at lukke sig om sig selv systemet kan åbne sig mod omverdenen – og omvendt.

”Closure increases, by constituting elements more capable of being determined, the complexity of the environment that is possible for the system.” (Luhmann 1995, s. 37).¹⁶⁹

Selvreferencen kommer i meningssystemer (se nedenfor) til at inkludere selve lededifferencen system-omverden. Systemet selekterer selv grænsen og det skaber en dynamik i forholdet lukkethed-åbenhed, som Luhmann kalder :

”the evolutionary advance provided when ‘meaning’ was achieved as the basis of a self-referentiality in system building for which there was then no stopping.” (Luhmann 1995, s. 37-38).

Det indebærer bl.a. at selvreferentielle sociale systemer selv kan etablere en selv-iagttagelse (beskrivelse) og via den importere sin system-omverdensforskel ved at konstituere den som mening. Til forskel fra ikke-meningssystemer som kun kan opnå selvbeskrivelse via en anden iagttagelse (et andet system).

Sidste trin i den nyere systemteori udvikling er introduktionen af autopoiesis-begrebet.

Autopoietiske systemer er en betegnelse der stammer fra biologerne Maturana og Varela, og som Maturana beskriver som :

”a composite unity (system), as a network of productions of components which : a) through their interactions recursively constitute and realize the network of productions that produced them; b) constitute the boundaries of the network as components that participate in its constitution and realization; and c) constitute and realize the network as a composite unity in the space in which they exist.” (Maturana 1978, s. 33).

Det store spring i systemteorien, som Luhmann kalder en ”turbo charger”, ligger i at autopoietiske systemer ikke blot – som selvreferentielle, selvorganiserende systemer – (re)producerer sin egen organisering, struktur og grænse : de producerer også deres egne elementer.

”Thus, everything which is used as a unit by the system is produced as a unit by the system itself. This applies to elements, processes, boundaries and other structures, and last but not least to the unity of the system itself.” (Luhmann 1986, s. 173).

For systemer, hvor alt er underordnet deres autopoiesis, må næsten pr definition gælde at de er lukkede.

”However, with respect to its components an autopoietic system is open to the extent that their production implies an interchange with a medium.” (Maturana 1978).

Autopoiesis begrebet har altså rod i biologien som betegnelse for levende systemer. Luhmann udstrækker begrebet til også at gælde psykiske og sociale systemer ved at abstrahere det som en almen form i systembygningen – der anvender selvreferentiel lukning. (Luhmann 1986). Luhmann opererer med forskellige typer af systemer, som dels indebærer at sociale (og psykiske) systemer ikke betragtes som levende systemer, dels en videre opdeling af meningssystemer efter om de bruger bevidsthed eller kommunikation til at konstituere sig på.

Vurdering

Helt grundlæggende har Luhmann udviklet en sammenhængende samfundsteori, baseret på en række koncepter, som i høj grad korresponderer med de karakteristika fænomenet markedsøkonomi har i dette projekt. De vigtigste er grænse (GK 1), som er helt fundamental for hele teorien, mening (GK 4), som er definatorisk for sociale systemer, selvreference (GK 5 og SK 12), som er tilsvarende central for systemets strukturdannelse og reproduktion, reduktion (SK 15), som også befinder sig på det definatoriske plan, idet systemer simpelthen betegner reduktion af

omverdenskompleksitet - Luhmann går også du fra at de neoklassiske antagelser (SK 14) er konstruktioner. Yderligere er der et element af fremtid (SK 13) i relation til strukturbegrebet - forstået som forventningsdannelse - og endelig er der dækning for dialektik elementet (GK 3) i relation til den måde strukturen dannes og virker, hvor nøgleordet er selektion.

Disse nøglekoncepter er bygget sammen i Luhmanns teori om sociale systemer.

Samtidig indebærer systemteorien nogle brud og begrænsninger, der umiddelbart kommer i konflikt med andre vigtige karakteristika ved fænomenet, herunder mikro-makro niveauet (GK 2), ontologi-epistemologi (GK 6) og udviklingsperspektivet (GK 7). (Disse, og andre problemstillinger, vender jeg tilbage til i kapitel 5).

Gennemgangen i dette afsnit har taget udgangspunkt i Luhmanns generelle teori om sociale systemer. Teorien er anvendt af Luhmann på en række konkrete områder af samfundet, herunder det økonomiske. Der foreligger således en fuldt appliceret teori om det økonomiske system fra Luhmanns side (gennemgås detaljeret i kapitel 4).

Det vil vise sig at Luhmanns teori om det økonomiske (sub)system, yderligere giver dækning for flere af de specifikke karakteristika ved fænomenet, herunder økonomisk/ikke-økonomisk (SK 8), delvist den økonomiske videnskab (SK 11), delvis økonomisk handlen (SK 9), og delvist 'normalforestillingen' (SK 10). Altså koncepter som ligeledes indgår organisk i den samlede teori om systemet.

I tilknytning til dialektik og mikro-makro sammenhængene kan tilføjes, at systemteorien opfylder en væsentlig videnskabsteoretisk forudsætning om ikke at være reduktionistisk.

“Systemteorien er grundlagt på to antireduktionistiske hypoteser. For det første, at det er nødvendigt at anskue fænomener af en vis kompleksitet som helheder, der ikke uden videre kan opløses i elementer; hvis de opløses, mister man muligheden for at beskrive helheden...For det andet er det en afgørende systemteoretisk pointe, at beskrivelse af systemerne er tværvideenskabelig. Systemegenskaber, der præciseres for en bestemt videnskabs genstandsområde, er i princippet *isomorf* med andre genstandsområders, hvilket vil sige, at de gælder alle genstandsområder.” (Køppe 1990, s. 342).

3.8 Opsummering og begrundelse af teoretisk valg

Der er to hovedbegrundelser for valget af systemteorien som grundlag for en teori om fænomenet markedsøkonomi, i den form det fænomen har taget i dette projekt.

Den første er at systemteorien ubetinget dækker de fleste af de karakteristika der er opsummeret i afsnit 3.1. Den anden – og endnu vigtigere – er at denne række af koncepter er sat konsistent sammen til en omfattende sociologisk teori.

Jeg vil yderligere fremhæve to andre begrundelser :

- 1) Mening forstås i systemteorien som et spørgsmål om reduktion af kompleksitet, idet systemet konstituerer sig som en differens mellem højere og lavere kompleksitet. Når der på den måde sættes en grænse bliver begge sider automatisk inkluderet. Forbindelsen mellem fænomen og omverden er genuin – konstitutiv.
- 2) Fænomenet er i systemteorien pr definition selvstændiggjort som et socialt fænomen, i betydningen selvkonstituerende. Der åbnes for at inkorporere en (selv)beskrivelse, som en integreret del af systemets selvkonstituering.

Disse to egenskaber betyder at fænomenet umiddelbart kan ses som en konsekvens af sin omverden, og med en konsekvens for sin omverden.

Systemteorien åbner for at kunne forklare markedsøkonomien som et selvstændigt socialt fænomen, der ikke alene er istand til at konstituere en referenceramme for meningsfuld (økonomisk) adfærd, men også anvender denne konstituering til at konstituere sig selv – gennem en adskillelse af sig selv fra sin omverden.

Det tyder på at konceptet er så stærkt at de(t) spørgsmål problemstillingen rejser kan besvares ikke alene under en lineær kausalitet fra 1) selvstændigt socialt fænomen, til 2) konstituering af en referenceramme, til 3) meningsfuld økonomisk adfærd, men – endnu stærkere – under en cirkularitet, hvor disse elementer er så integreret at de gensidigt konstituerer hinanden.

Weber dækker nogle af de centrale koncepter (karakteristika). Udfordringen, i forhold til problemstillingen i dette projekt, er Webers teoretiske bidrag i relation til en samlet teori om markedsøkonomien som et sammenhængende, selvstændigt socialt fænomen. Weber er som sagt mere optaget af begrebslige afklaringer end af begrebslige sammenhænge.

Polanyi og Fligstein er begge institutionelle teoretikere. Fligstein er mere optaget af de institutionelle arrangementers betydning for markedsøkonomien, end omvendt. Polanyi er mere dynamisk (og kritisk) i sin beskrivelse af forholdet mellem markedet og institutionerne. Begge tilgange ligger på kanten af dette projekts afgrænsning.

Polanyis 'embedded/dis-embedded' koncept er formentlig egnet til at indfange processerne omkring markedsøkonomiens uddifferentiering (reduktionen). Meningsdimensionen er ikke fremtrædende hos Polanyi. Og der er ikke nogen oplagte veje ind til en forståelse af fænomenet markedsøkonomi, som et selvstændigt – selvkonstituerende – socialt fænomen.

Fligstein trækker på Bourdieus begreb om 'fields', tilsyneladende baseret på den samme forståelse som Bourdieu.

Hos Bourdieu betegner 'fields' relationer mellem de forskellige (objektive) positioner der forekommer i feltet. Disse positioner kan indtages af både aktører og institutioner og er bestemt af de ressourcer (kompetencer) de råder over, og begrænset – bundet – af feltets struktur. (Ritzer (1983) 2000, s. 535). De dominerende grupper i feltet kan udøve 'symbolic violence' over de andre (som jeg forstår som en form for hegemoni).

Det er også på den måde Fligstein bruger begrebet til at forklare dannelsen - gennem netværk - af sociale strukturer i markedet.

Bourdieu bruger 'fields' i sammenhæng med 'habitus', som betegner 'mentale og kognitive strukturer' "through which people deal with the social world" (Ritzer (1983) 2000, s. 533) - en måde for mennesker at få mening på. Den sociale praksis medierer dialektisk mellem 'habitus' og den sociale verden. Den sociale verden er et resultat af praksis, og praksis dannes gennem 'habitus' - uden at 'habitus' bliver determinerende.

"The habitus merely 'suggests' what people should think and what they should choose to do." (Ritzer (1983) 2000, s. 534- 35). "On the one hand, the field *conditions* the habitus; on the other, the habitus *constitutes* the field as something that is meaningful, that has sense and value, and that is worth the investment of energy." (Ritzer (1983) 2000, s. 537).

Det vigtige (hos Bourdieu) er at de to begreber virker dialektisk sammen.

Jeg kan ikke se i det materiale jeg har brugt om Fligstein også tænker hele konceptet ind i sin teori om markedet, men det ville uden tvivl være mest nærliggende at bruge hele konceptet 'habitus-field' i forhold til dette projekt. Jeg har dog valgt ikke at gå ind i en nærmere undersøgelse af Bourdieus koncepter, fordi jeg opfatter dem mere 'empirisk', mikro-orienterede, og mindre i retning af sammenhængende teoridannelse til forklaring af sociale makro-fænomener som markedet/markedsøkonomien.

Whites tilgang er institutionel, men han udvikler et avanceret markeds-koncept, som lægger vægt på en række elementer der er yderst relevante i forhold til dette projekt : 1) markedet som en social struktur, dannet gennem aktørernes beslutninger, og udløsende for disse (forventninger) beslutninger – baseret på gensidige iagttagelse af hinandens omsætninger, 2) usikkerhed under iagttagelserne/beslutningerne, som forudsætning for dannelsen af netværk, 3) aftager-siden som et spejl af producenterne, og 4) differentiering som drivkraft i markedet.

Whites koncept forekommer, næstefter systemteorien, som det mest nærliggende indenfor de undersøgte teori-retninger. Problemet, og forskellen til systemteorien, er at White også bliver på mikro-niveauet og tilsyneladende ikke er optaget af at udvikle en mere abstrakt – generaliseret - teoretisk forståelse af hele markedet/markedsøkonomien.

Det viser sig imidlertid at de 4 elementer af konceptet der er fremhævet ovenfor, stort set videreføres af Luhmann i hans teori om det økonomiske system. (Se kapitel 4).

Den vurdering der er foretaget i dette kapitel af forskellige teoriers potentiale i forhold til projektets problemstilling, er baseret på et udvalg af teoriretninger. Der kunne givetvis have været inddraget endnu flere retninger og koncepter. Et af

hovedkriterierne for udvælgelsen var at teoretikerne opfattede og behandlede markedet/markedsøkonomien som et væsentligt socialt fænomen.

Man kunne måske plædere for Habermas teori om 'system og livsverden' - i det omfang 'systemet' er (markeds)økonomien, og jeg vil derfor til sidst - kort - omtale og kommentere det koncept.

'Livsverdenen' består af kultur, samfund og personlighed, og reproduceres gennem den gensidige forståelse der opnås under deltagelse i 'kommunikative handlinger'.

"It involves a wide range of unspoken presuppositions about mutual understanding that must exist and be mutually understood for communication to take place." (Ritzer (1983) 2000, s. 543).

Samfundet opfattes som 'livsverden' af disse kommunikerende aktører, mens 'systemet' ser det udefra – fra et iagttagers perspektiv. (Habermas citeres i Ritzer (1983) 2000, s. 544). Det er det samme samfund, men iagttaget fra to forskellige steder. 'Systemet' udvikler sig fra 'livsverdenen', i form af en strukturel selvstændiggørelse. En sådan – rationaliseret struktur - kunne være 'økonomien'.

Efterhånden som sådanne strukturer ('systemer') bliver mere selvstændige (uddifferentierede) udøver de tilsvarende mere styring i forhold til 'livsverdenen'. (Ritzer (1983) 2000, s. 544). I det økonomiske 'system' er det mediet penge der kommer til at dominere over – kolonisere - 'livsverdenens' kommunikative kapacitet, i forhold til koordinering af handlen.

Der er en klar korrespondance til baggrunden for dette projekts problemstilling i Habermas opfattelse af den udvikling hvorunder 'systemet' skiller sig ud fra, og overtager mere og mere af 'livsverdenen'.

"In other words, he is interested in the breakdown of the dialectic between system and life-world and the growing power of the former over the latter.()". (Ritzer (1983) 2000, s. 545).

For Habermas er det hele et spørgsmål om kommunikation. Om hvordan 'systemet' begrænser den frie kommunikation. Jeg mener ikke Habermas udvikler nogen teori om hvordan (markeds)økonomien kan beskrives som et selvstændigt socialt fænomen. I det omfang han teoretiserer, er det først og fremmest i form af kommunikationsteori.

"In sum, Habermas's attempt to reinterpret economic processes in light of his construction of a theory of communicative action distorts the actual workings of the capitalist economy." (Sitton 1998, s. 81).¹⁷⁰

Habermas og Luhmann startede oprindeligt ud sammen, og jeg mener at de kommunikationsteoretiske grundelementer indgår i en helhed – sammen med en række andre vigtige koncepter – i Luhmanns teori om sociale systemer (jvf. kapitel 4).

4 Niklas Luhmanns teori om det økonomiske system

Det foregående kapitel mundede ud i en begrundelse for valget af Luhmanns teori om sociale systemer som teoretisk udgangspunkt for besvarelsen af min problemstilling.

I dette kapitel gennemgår jeg Luhmanns anvendelse af systemteorien på det økonomiske system, sådan som det - ifølge Luhmann - har uddifferentieret sig som et af det moderne samfunds funktionssystemer, eller delsystemer.¹⁷¹ Formålet er at få en tilstrækkelig bredde og dybde i grundlaget for at overføre, og modificere, teorien i forhold til dette projekts problemstilling og forståelse af fænomenet markedsøkonomi (jvf. kapitel 2).

Den første forudsætning for en dækkende fremstilling af Luhmanns teori om det økonomiske system er et nogenlunde dækkende udgangspunkt i Luhmanns egne originalværker om netop det sociale system.

Jeg mener, at de værker jeg har angivet og anvendt i de efterfølgende afsnit i det store og hele er dækkende i den retning. Det bygger jeg på bibliografiske oversigter¹⁷², henvisninger hos andre forfattere, og krydscheck med Luhmanns egne henvisninger til sig selv.

Så vidt jeg har kunnet konstatere, findes der ingen værker på dansk der behandler Luhmanns fremstilling af det økonomiske system – udover mindre henvisninger etc - og meget lidt engelsk litteratur om emnet (bortset fra oversættelser). Al sekundær litteratur om det økonomiske system er helt overvejende af tyske forfattere.

I det hele taget ser det ud til at der kun er meget få forskere – udover Luhmann selv – der har anvendt systemteorien på netop (markeds)økonomien. Faktisk har jeg kun kunnet finde en sammenhængende fremstilling fra Dirk Baecker, som baserer sig helt og fuldt på Luhmanns teoretiske grundarbejde.

I min gennemgang har jeg derfor suppleret Luhmanns egne fremstillinger med nogle af Dirk Baeckers omfattende uddybninger, og Jens Beckerts (Richard Münchs) diskussion/kritik. (Jeg inddrager enkelte yderligere kommentarer senere, i afsnit 5.1).

Alt i alt tror jeg at fremstillingen i de efterfølgende afsnit er nogenlunde dækkende i bredden.

I dybden er det et noget mere komplekst billede. Jeg har forsøgt at få en vis dybde ind ved at gennemgå og sammenholde Luhmanns tidligere og senere fremstillinger. Men en virkelig dybtgående fremstilling vil kræve en mere indgående kortlægning af de vigtigste af de teori-komponenter Luhmann inddrager fra andre forfattere (Spencer-Brown, von Foerster, Maturana), som bidrag til forståelsen af hvordan Luhmann har omsat dem til sit brug. Jeg har her kun strejft nogle af dem.

Og så vil jeg tro, at der alligevel, selv med en større dybde, bliver en række områder tilbage som kan forekomme – og måske er – uklare.

Luhmann trækker meget store veksler på kommunikationsteorien, og det fører til vanskelige afgrænsninger af hvad Luhmann overhovedet mener med kommunikation, herunder balancen mellem kommunikation og handling. Det udtalte ønske om at fjerne sig fra en sociologi der har individet som centrum, fører til at Luhmann næsten skyller barnet ud med badevandet. Det bliver vanskeligt at få hold på hvordan mennesker og sociale handlinger overhovedet skal forstås, hvordan et system i det hele taget kan overtage rollen som den sociale 'prime mover', og hvordan det sociale bliver alene kommunikation. Både omverdens- og handlingsbegrebet bliver problematiske.

Jeg opfatter Luhmanns raffinering af sin teori om sociale systemer som en proces der gør den mere og mere rigid i sin afgrænsning fra andre teori-traditioner, og mere og mere abstrakt i sin udelukkelse af konkretiseringer og eksemplificeringer. Det rendyrkede teoriniveau efterlader rum for mange (mis)fortolkninger.

Da min intention ikke er at overtage Luhmanns systemteori en bloc, men at udvælge dele af den og sætte dem ind i min egen videnskabs- og samfundsforståelse, har jeg hovedsagelig fokuseret på eventuelle uklarheder i de områder af teorien jeg har brug for.

Sigtet med at gennemgå Luhmanns teori har ikke været en dybtgående kritisk analyse. Hensigten er at identificere og anvende relevante komponenter til at bygge en teori om markedsøkonomien som et socialt fænomen, i tråd med den opfattelse af fænomenet jeg præsenterede i afsnit 2.1-2.3 (og 3.2).

I det efterfølgende kapitel 5 vil jeg vurdere hvor godt det er lykkedes.

Afsnit 4.1 gennemgår Luhmanns tidlige udlægninger af teorien om det økonomiske system fra begyndelsen af 70'erne. Afsnit 4.2 er hovedfremstillingen af teorien, baseret på Luhmanns *Die Wirtschaft der Gesellschaft*

Afsnit 4.3 er en udfyldende og uddybende fremstilling, baseret på Dirk Baeckers bidrag.

Der foreligger en del kritik af den systemteoretiske udlægning af det økonomiske system, eller – i de fleste tilfælde – dele af den. Her har jeg udvalgt en nyere kritisk kommentar fra Jens Beckert, som jeg behandler i afsnit 4.4.

Hvert af afsnittene 4.1 - 4.4 er efterfulgt af en grundig opsummering.

Jeg runder kapitlet af med en sammenfatning af hovedelementerne i Luhmanns teori om det økonomiske system og trækker en tråd igennem nogle af de væsentlige diskussioner (afsnit 4.5).

4.1 Luhmanns tidlige udlægninger af teorien om det økonomiske system¹⁷³

Hensigten med dette afsnit er at få et indblik i hvilke teori-elementer der er de oprindelige – og dermed et perspektiv på hvorfra og hvordan hovedkomponenterne og teorien som helhed har udviklet sig. Jeg har derfor lagt mest vægt på de dele i artiklerne der uddyber og supplerer i forhold til de efterfølgende afsnit, og forsøgt at reducere gentagelser.

Efter min opfattelse giver disse tidlige udlægninger af teorien om det økonomiske system et værdifuldt bidrag, måske specielt der hvor man kan se at teorien har flyttet sig i forhold til den endelige udgave i 1988.

Luhmann 1972A udgør, så vidt jeg kan se, den tidligste sammenhængende fremstilling af det økonomiske del-system fra Luhmanns hånd.¹⁷⁴ Artiklen behandler først og fremmest spørgsmål om hvordan 'økonomien' kan beskrives under de nye systemteoretiske koncepter.

Luhmann 1972B tematiserer som titlen angiver penge, knaphed og 'det borgerlige samfund'. Luhmann bruger også en del plads på at gennemgå systemets kontingensformel og de økonomiske organisationer.

Luhmann 1974 er generelt om symbolske medier, herunder penge-mediet. Luhmann lægger stor vægt på at redegøre for dobbeltkontingens-konceptet - specielt sat i forhold til Parsons handlings-teori.

En samfundsteori om systemer

I et stort perspektiv kæder Luhmann overgangen fra 'det politiske samfund' til 'det borgerlige samfund' sammen med overgangen fra politikens primat til økonomiens primat. (Luhmann 1972B, s. 186).

Han overvejer hvilke tilgange der er bedst egnede til at møde 'den Marx'ske fordring' om at udnytte det abstraktionspotentiale tidsdimensionen muliggør, og konkluderer at hvis det er rigtigt at økonomien er blevet dominerende, "dann müssten diese Reflexionspunkte im Denken über Wirtschaft zu suchen sein". (Luhmann 1972B, s. 187).

Med det udgangspunkt vurderer Luhmann hvilken teoretisk ramme der er mest velegnet til at beskrive 'økonomien'. Han mener ikke man kan tage udgangspunkt i den økonomiske teori, med den forsigtige begrundelse, at den ikke er indrettet på at 'belyse implikationerne for en teori om samfundet'. (Luhmann 1972B, s. 187)¹⁷⁵.

Heller ikke sociologien har indtil nu magtet at forklare økonomien i sin helhed, fordi de sociologiske teorier forsøger at begribe samfundet som et i sig selv økonomisk foretagende. (Luhmann 1972A, s. 204).

De forsøg der hidtil har været gjort har således ikke løst opgaven tilfredsstillende og har heller ikke ført til nogen tættere kontakt mellem økonomi og sociologi.

"Vielmehr müssen allgemeine – und wie ich meine : systemtheoretische – Denkmittel eingesetzt werden." (Luhmann 1972B, s. 187).

Luhmann ser den store landvinding i nyere systemteori i at systemer sættes i forhold til en *omverden*, som de er afhængige af og kommunikerer med. (Luhmann 1972A, s. 205).

Luhmann foreslår en deling i to system-niveauer, hvorefter økonomi forstås som et funktionelt – nødvendigt – del-system i samfundet. (Luhmann 1972A, s. 205).

Differentiering skal herefter forstås som dannelse af delsystemer i dette 'fællessystem' (Gesamtsystem), hvor delsystemerne kan opnå fordelene ved systemdannelsen flere gange. Således forløber den evolutionære proces hvorunder samfundet uddifferentieres i funktionelle delsystemer som en "zunehmende Innendifferenzierung" (Luhmann 1972A, s. 219). En slags celledeling.

Uddifferentiering betyder ikke at forbindelsen mellem økonomi og samfund afbrydes. Men der sker en omstrukturering hvorefter de forskellige funktionsområder ikke længere er indbyrdes afhængige i alle deres funktioner. Der sker en afgrænsning af funktionsområderne – en arbejdsdeling - hvorefter de indbyrdes afhængigheder tager form af system-omverden relationer. Økonomiens uddifferentiering betyder ikke en adskillelse eller isolering i forhold til samfundet, men en høj grad af autonomi og selvorganisering. (Luhmann 1972A, s. 209-210).

Luhmann ser denne overgang fra forestillingen om det økonomiserede samfund til forestillingen om det økonomiske som et del-system i samfundet (han bruger betegnelsen 'det økonomiske socialsystem'), som en forudsætning for at komme videre inden for økonomisk sociologi. (Luhmann 1972A, s. 225).

Denne konklusion kommer Luhmann også frem til i sit opgør med både det klassiske systemkoncept om 'del-helhed' og det 'organiske' systemkoncept, som han mener er henholdsvis for uklart og for klart til at håndtere det han betegner 'de konkrete interaktioners højkomplekse, selvkonstituerende meningssammenhænge'. (Luhmann 1972A, s. 204)¹⁷⁶.

Hvor de klassiske systemteorier retter opmærksomheden mod systemets indre forhold, forsøger den moderne systemteori at forstå systemet i en omverden, ud fra den antagelse at systemer er reduktion af verdenskompleksitet. (Luhmann 1972A, s. 205). Det helt afgørende er denne forståelse af omverdensrelationen som et forhold af *kompleksitet*.

Systemers primat hænger sammen med deres evne til at opbygge en egenkompleksitet (forstået som en udvidelse af det der er økonomisk muligt), for at kunne redegøre for den øgede kompleksitet i det omgivende samfund (Luhmann 1972A, s. 205).¹⁷⁷ Forklaringen på at nogle systemer får mere succes end andre skal således findes i forskelle i deres kapacitet til at opbygge egenkompleksitet.

"Der funktionale Primat scheint jeweils dem Teilsystem zuzufallen, das sich mit jeweils höherer Eigenkomplexität ausdifferenzieren und strukturieren lässt."
(Luhmann 1972A, s. 226).

Heri ligger således forklaringen på at den ledende rolle i samfundsudviklingen er overgået til det økonomiske system, som på grundlag af sin kompleksitetskapacitet og dynamik præger samfundsudviklingen og bestemmer mulighedsrummet for andre delsystemer. Systemets højere egenkompleksitet skyldes at det eksproprierer ikke bare den rumlige, men også den tidslige dimension. (Luhmann 1972A, s. 227). Luhmann pointerer dette afgørende skift i forklaringsprincip : primatet skyldes ikke iboende egenskaber ved systemet. (Luhmann 1972A, s. 204 og 226).

Samlet konkluderer Luhmann om det økonomiske del-system :

"Die wirtschaftliche Entwicklung kann also nicht, wie Theoretiker des 19. Jahrhunderts annahmen, von einer Art Humaner Unersättlichkeit getrieben werden. Ihr Antrieb liegt vielmehr in den Strukturen des sozialen Systems der Wirtschaft."
(Luhmann 1972A, s. 207).

Samfundssystemet som socialt system reducerer 'verdenskompleksitet', ved hjælp af sine delsystemer, dvs. ved at uddifferentiere sig i forskellige retninger, som hver især leverer en bestemt form for reduceret kompleksitet.

Da det enkelte delsystem indgår i de andre delsystemers omverden, vil det økonomiske delsystems højere egenkompleksitet øge omverdenskompleksiteten for de andre delsystemer. Der ligger derfor en form for selvforstærkning i et begyndende primat, fordi det delsystem der har noget højere kapacitet i udgangspunktet forøger presset på de andre delsystemer – alene i kraft af sin egen kapacitet.

Den økonomiske funktion

Gennem sin højere kapacitet til at håndtere et mere komplekst samfund, dvs. muliggøre social praksis, opnår det økonomiske system primat i 'fortolkningen' af verden. Dette primat hjælpes specielt frem af det økonomiske systems særlige kapacitet til at operere i en tidslig dimension, dvs. konstruere en fremtid, som muliggør handlinger, eller, endnu vigtigere, undladelse af handlinger, i nutiden.

"Letzlich scheint es bei allem Wirtschaften nicht um bestimmte, abgrenzbare Bedürfnisse zu gehen, sondern um *die Möglichkeit, eine Entscheidung über die Befriedigung von Bedürfnissen zu vertagen, die Befriedigung trotzdem gegenwärtig schon sicherzustellen und die damit gewonnene Dispositionszeit zu nutzen*. So gefasst, liegt das Grundproblem der Wirtschaft in der Zeitdimension." (Luhmann 1972A, s. 206).

Set i et systemperspektiv kan den økonomiske funktion således forstås som reduktion af kompleksitet i en tidslig dimension, som gør det muligt at etablere en nutidig mulighed for at træffe beslutninger om fremtiden. (Luhmann 1972A, s. 212). Hvis man har nogenlunde sikkerhed for at et behov også kan dækkes imorgen, behøver man ikke nødvendigvis at dække det idag. Dermed frigøres et potentiale for handling (disponering). Man kan sige at systemet etablerer en differens mellem 'nutid' og 'fremtid'.

Systemdannelsen forudsætter et særligt kommunikationsmiddel, nemlig penge (Luhmann 1972A, s. 213), som kan transformere varetagelsen af de mange individuelle behov til "ein Funktionsrisiko des Geldmechanismus" (Luhmann 1972A, s. 217).

"Man braucht im Grunde nur noch für Geld zu sorgen, um der Zukunft im Rahmen des technisch und gesellschaftlich Möglichen gewachsen zu sein." (Luhmann 1972A, s. 214).

Som en modsætning til det 19. århundredes forståelse af den økonomiske udvikling som drevet af en slags 'menneskets umættelighed' (Luhmann 1972A, s. 207 – se ovenfor), finder Luhmann forklaringen i det økonomiske systems struktur. Systemet opnår sin beherskelse af fremtiden gennem en nutidig værdisætning af penge, som hviler på en kunstig fremskrivning af forekomsten af et forbrug ("illusionäre Aufwertungen des Konsumgeschehens"), dvs. en forventning. (Luhmann 1972A, s. 207).

Kontingens, knaphed og kodning

Råmaterialet for systemdannelse er *kompleksitetsforskelle*. Forskelle i kompleksitet trækker en grænse mellem system og omverden, hvorefter omverdenen altid er mere kompleks end systemet. (Luhmann 1972B, s. 188).

Systemer kan tilpasse sig (sin struktur, sine processer) til den situation ved hjælp af *kontingens*. Kontingens betyder ifølge Luhmann "die Sinnhafte Interpretation von Umwelt und System im Hinblick auf andere Möglichkeiten" (Luhmann 1972B, s. 188). Når systemet etablerer en bestemmelse, gør noget meningsfuldt, etablerer det samtidig alt det ubestemte, alle de potentielle muligheder for andre bestemmelser som bliver tilbage.

Det økonomiske system udvikler kontingens på grundlag af *knaphed*. Knaphedsforestillingen er forudsætningen for den sociale relation, som systemkoden 'have/ikke-have' ('ejendom/ikke-ejendom') introducerer : det den ene besidder, fratages alle andre.

"Knappheit bewirkt, dass dieses Problem der Zugriffs auf Güter und Leistungen zunächst nicht als Angelegenheit behandelt werden kann, die nur den Besitzer und den Erwerber angeht, also in der Form einer tauschförmigen Einigung unter Zweien abgewickelt werden kann. Denn wenn A das Pferd aus dem Besitz des B erhält, kann C es nicht mehr von B erwerben." (Luhmann 1972B, s. 198).

Knaphedsforestillingen gør den individuelle udveksling, hvor den ene fratages det den anden tildeles, til et alment og legitimt socialt vilkår, dvs. den legitimerer systemet. Man kan – "bei angenommener Summenkonstanz" – ikke undgå at forfordele andre "wenn ein Teilnehmer sich befriedigt". (Luhmann 1974, s. 250).

Kontingens er en eksistensbetingelse for systemet, idet den etablerer det Luhmann kalder 'tilslutningskapacitet' under systemets operationer (Luhmann 1994, s. 64-65). Det er præcis fordi fordelingen kunne have været anderledes at nye udvekslinger finder sted. Og det er denne kombination af kontingensformel¹⁷⁸ og kode som genererer kontingensen. I Luhmanns formulering "lässt sich Knappheit diskutieren als *systeminterne Formel der Rekonstruktion von Kontingenzt*" (Luhmann 1972B, s. 188).

Knaphed eksponerer, gennem systemkoden, en generel *relation* mellem at 'have' og 'ikke-have', netop fordi de to sider af differensen er både disjunkte og hinandens forudsætninger, og dermed altså også muligheden for at det (fordelingen) kunne være anderledes. C kunne have haft A's rolle, D kunne have været istedet for B, etc.etc..

"Mit ihrer letzten Sinngebung erfüllen alle Medien die Funktion von Kontingenzformeln. Das heisst : Sie müssen verständlich und plausibel machen, dass in bestimmter Weise erlebt und gehandelt wird, obwohl – oder sogar : gerade weil – auch anderes möglich ist." (Luhmann 1974, s. 250).

Kontingensformlen fungerer som en 'symbolsk generalisering' der kan refereres til i de konkrete situationer. Som Luhmann formulerer det :

"Die Interdependenz der Handlungen wird unabhängig davon erfasst und unabhängig regelbar, ob Meier einen Teil der Kartoffeln von Schmidt benötigt." (Luhmann 1972B, s. 188).

I og med den samlede kompleksitet (system og omverden) faktisk øges i kraft af denne tilførte kontingens, så medfører den også at systemet udsættes for et større selektionspres, som 'reducerer det mulige til det realiserbare'. (Luhmann 1972B, s.

188). Presset for selektion, og dermed systemets selektionsydelse, forøges. Systemets kapacitet til at omsætte verdenskompleksitet til interne muligheder (egenkompleksitet) er udtryk for denne ydelse.

”Systemdifferenzierung ist eine Form der Selektivitätsverstärkung.” (Luhmann 1972A, s. 219).

Penge som generaliseret medie

”Erst die bürgerliche Gesellschaft ersetzt die Omnipräsenz Gottes durch die Omnipräsenz des Geldes.” (Luhmann 1972B, s. 191).

”Der Wandel zur bürgerlichen Gesellschaft vollzieht sich innerhalb der Knappheitsformel dadurch, dass ein neuartiges knappes Gut substituiert wird, nämlich Geld.” (Luhmann 1972B, s. 192).

Den endelige uddifferentiering af det økonomiske system er uløseligt forbundet med penge-mediet.

Penge bidrager til en neutralisering af systemkoden ’have/ikke-have’ ved at gøre ”Reichtumstoleranz möglich als Bedingung hoher Spezifikation ökonomischer Prozesse” (Luhmann 1974, s. 245), mediere den fuldstændige frakobling af systemet, og danne bro over den ellers uoverstigelige kommunikationskløft der følger af dobbelt-kontingens.

”Die Funktion dieses Mediums liegt vordergründig in der Vermittlung von Tauschprozessen durch unspezifizierte Äquivalente.” (Luhmann 1974, s. 245).

Penge implicerer en reduktion, eller generalisering, i både den tidslige, saglige og sociale dimension. Penge må både være neutrale i forhold til de forskellige mulige tidspunkter for handling, i forhold til ’varernes’ specifikke egenskaber (den saglige dimension), og i forhold til den man udveksler med (den sociale dimension). (Luhmann 1972A, s. 215). (Luhmann mener formentlig at den vigtigste generalisering ligger i tidsdimensionen).

Penge bliver så stærkt generaliseret at de mister karakter af at være et ’gode’. (Luhmann 1972B, s. 192-193). At have rådighed over penge bliver til en ’engangsforeteelse’. Penge kommer til at eksistere i et vacuum, hvor man ikke længere kan se hvad der går forud for og hvad der følger efter en betaling.

”Sie hat daher keine weitreichende (ausserökonomische) symbolische Signifikanz – weder für die Position noch für die Person des Verfügenden. Sie bleibt in diesem Sinne strukturell folgenlos.” (Luhmann 1972A, s. 214).

Pengenes indifferens betyder på den ene side en reduktion af verdens kompleksitet, og på den anden side en – netop derfor – yderligere tilgang af kontingens. Jo mere penge-mediet generaliseres, jo flere muligheder er der for at anvende penge. Det øgede antal muligheder for at anvende penge, fører til et større selektionspres i systemet (behov for flere beslutninger om betaling/ikke-betaling), som – underforstået – fører til en højere selektionsydelse.

”Vielmehr produziert die Wirtschaft als ausdifferenziertes Sozialsystem ein Übermass an Möglichkeiten, die sie bei weitem nicht alle verwirklichen kann, aus denen vielmehr das zu verwirklichende erst noch ausgewählt werden muss.” (Luhmann 1972A, s. 222).¹⁷⁹

Penge-mediet forøger systemets kapacitet til at reducere verdenskompleksitet ved at øge dets selektionskapacitet.

Dobbelt-kontingens og kommunikation

Luhmann udvider kontingens-begrebet i forhold til Parsons til at være "das 'Auch-Anders-möglich-sein' des Seienden bezeichnet und durch Negation von Unmöglichkeit und Notwendigkeit" (Luhmann 1974, s. 238). Og kontingens bliver til dobbelt-kontingens så snart systemer indstiller deres egen selektion (kommunikation) på at også andre systemer er kontingente. (Luhmann 1974, s. 238).

Luhmann ændrer koblingsproblemet i en almindelig udveksling fra at handle om gensidig behovstilfredsstillelse til at handle om kommunikation.

"Man wird dann nicht mehr von Tauschmedien, sondern von Kommunikationsmedien sprechen. Kommunikation setzt Kontingenz voraus und besteht in der Information über kontingente Selektion von Systemzuständen" (Luhmann henviser til Mackay). (Luhmann 1974, s. 238).

Herefter handler det ikke længere om en udtømmende reciprocitet i kommunikationen, men blot om at sikre et afsæt for kommunikation. (Luhmann 1974, s. 238).

For Parsons derimod var udfordringen at sikre systemets opretholdelse i form af en symbolsk generalisering af nogle 'overgribende værdier', som opretholder komplementariteten og den gensidige anerkendelse af forventninger. (Luhmann 1974, s. 238). Her udgør sproget grundformen af symbolsk generalisering, og 'penge' bliver specialformer af sproget.

Ifølge Luhmann indebærer det at der kræves to niveauer i udvekslingen, et samfundsmæssigt 'for-forståelsesniveau' og et konkret udvekslingsniveau. De to niveauer svarer til den sproglige skelnen mellem 'kode' og 'besked'.

"Das Problem der Motivation zur Annahme selektiver Reduktionen wird ins Psychologische verschoben und mit dem Konzepten Internalisierung und Sozialisation gelöst." (Luhmann 1974, s. 238).

For at komme over den binding transformerer Luhmann laget af 'for-forståelse' – koder – til "spezifische Abstraktionen als Disjunktionen". For økonomien bliver det altså til 'have/ikke-have'. (Luhmann 1974, s. 238).

I det økonomiske system sikrer den system-specifikke kode 'have/ikke-have', at man ved hvad situationen handler om. Mediet (penge) får da sin form (i Spencer-Browns forstand) i kraft af koden.

Kommunikation forudsætter ikke-identitet, dvs. ikke-identiske deltagere. Den usikkerhed det indebærer for kommunikationen løses ifølge Luhmann gennem sprogets "Negationspotential", som betyder, at der stilles både en negativ og en positiv udgave af alle informationer til rådighed (Luhmann 1974, s. 239). Det er denne duplikering som i systemtermer bliver til systemets 'kode'.

Luhmann bestemmer medie-koder som dikotomiseringen af præferencer i 'værdi/ikke-værdi' (Luhmann 1974, s. 241).

"In Bezug auf solche Codes gewinnen Kommunikation den Wert von Informationen über ein Auswahl aus zulässigen Möglichkeiten – im Falle des Geldes zum Beispiel den Charakter von Preisen." (Luhmann 1972B, s. 201).

Koden tillader systemet at selektere, dvs. selv at vælge enten 'ja' eller 'nej' til de informationer det modtager under kommunikationen. Det betyder at kommunikation bliver en udveksling af selektionstilbud. (Luhmann 1974, s. 239).

Luhmann udvikler her sin forståelse af hvordan kommunikationssystemer dannes som kode-baserede selektioner under betingelse af dobbelt-kontingens.

”Nur unter dieser beiden Voraussetzungen *hoher Kontingenz der Selektionen* und ausreichender *Nichtbeliebigkeit in den Relationen zwischen ihnen* können komplexe Systeme entstehen, die strukturell offen lassen und doch synchronisieren können, wie man sich in einzelnen verhält.” (Luhmann 1974, s. 240).

For Luhmann er netop sandsynligheden for dannelsen af 'selektive' systemer den vigtigste stabilisator under en succesfuld evolutionær udvikling. Stablisering forstår Luhmann som en større kapacitet til at reproducere problemløsninger. (Luhmann 1974, s. 246). Det Parsons ser som svagheden ved at sammenkæde systemdifferentieringen med et bestemt medie, ser Luhmann som styrken.

Penge spiller som nævnt en afgørende rolle som 'bro' under dobbeltkontingens. Luhmann antager at samfundssystemet kun kan nå til højere kontingens og kompleksitet ved at udvikle specifikke kommunikationsmedier som kan styre selektionsoverdragelsen mellem dem der udveksler (kommunikerer). (Luhmann 1972B, s. 197).

Det særlige ved kommunikationsmediet penge er, at det udløser handlinger. Den part der råder over penge træffer en beslutning om at tilfredsstille et bestemt behov, og reducerer derved kompleksitet for sig selv. Samtidig motiverer han sin modpart til at handle for at tilfredsstille sine behov, ved at give afkald på og overdrage til ham, en "Freiheit der Auswahl" (Luhmann 1972A, s. 213). Jeg forstår det sådan, at denne frihed følger med betalingen, overdragelsen af penge, som påny åbner for alle muligheder (kontingens).

Luhmann karakteriserer dette som en adskillelse mellem 'oplevelsen' og 'handlingen' i form af en differentiering mellem henholdsvis Ego og Alter. I den forbindelse mobiliseres en gensidig 'selektionsforstærkning', forstået på den måde at Ego overtager Alters selektioner som præmisser for sine egne selektioner – og omvendt. Luhmann pointerer den vigtige forudsætning om at Ego forstår - og accepterer - at de selektioner han tager ind som præmisser, faktisk skyldes Alters handlinger, og ikke bare er noget der sker. (Luhmann 1972B, s. 199).

Den forestilling om at udvekslingen er resultat af alters og egos *handlinger*, bliver i den 'borgerlige' terminologi til at "Selektion nicht als Natur, sondern als Freiheit akzeptiert wird" (Luhmann 1972B, s. 199).

Luhmann tilføjer, at skriftsformen, som en "Zweit-Codierung der Sprache", betyder en enorm udvidelse af kommunikationspotentiallet i tid og rum. (Luhmann 1974, s. 239).

Organisationer og strukturer

Uddifferentieringen af økonomien sker i første omgang i form af særlige markeder.

”Dazu kam, mit nachhaltigen Erfolg erst seit der neuzeitlichen Industrialisierung, die Differenzierung von Betrieben und Haushalten, so dass wir heute die Erfolgreichen, unpolitischen Wirtschaften der Westlichen Welt durch eine Dreiteilung von Märkten, Betrieben und Haushalten zu kennzeichnen haben.” (Luhmann 1972A, s. 219-220).

Luhmann skelner på dette tidspunkt mellem en 'segmentær' og en 'funktionel' uddifferentiering. Den segmentære form omfatter husholdningerne (forbruget), som deler sig i nogenlunde ens enheder, mens markeder og virksomheder danner uens enheder.

"Diese Teilsysteme (markeder og virksomheder – min tilføjelse) des Wirtschaftssystems können sich nach Bedarf funktional differenzieren und dadurch einen hohen Grad spezialisierter Effektivität erreichen." (Luhmann 1972A, s. 220).

I det omfang samfundet er struktureret gennem knaphed og penge, vil den strukturering også gøre sig gældende som omverden for samfundets organisationer. Fordi organisationer allerede forudsætter den samfundsmæssige orden, kan de realisere mere usandsynlige forventninger (strukturer). (Luhmann 1972B, s. 207). Den omstændighed at kompleksiteten i samfundet allerede er reduceret – i kraft af penge og knaphed – muliggør en strukturdannelse i organisationer, som ellers ikke ville have været mulig (på grund af den højere kompleksitet).

I organisationer nedbrydes knaphed i budgetenheder, der blot fungerer som en slags husholdning. I det hele taget betyder denne 'Parzellierung' en opløsning af netop det som knaphed skulle afstedkomme - afhængighed. Organisationer kommer på den måde i en 'strukturel diskrepans' til samfundet. (Luhmann 1972B, s. 207).

Luhmann bruger dobbeltkontingens til at beskrive forholdet mellem organisation og system. Det kontingens-brud, som skaber dobbeltkontingensen mellem systemet og de "kontingenten formalen Verhaltensregeln im System" (og her menes system i betydningen organisation), muliggør en relativ stor frihed til at omsætte omverdensbetingelser (knaphed og penge) til egne adfærdsregulerende strukturer i de forskellige organisationer, herunder en relativ stor indifferens overfor "Persönlichkeitsunterscheide und mitgebrachte Motive" (Luhmann 1972B, s. 207-208).

Luhmann mener at den belastning af 'ret' og 'moral' som knaphedsprincippet fører med sig på samfundsniveauet modvirkes af organisationernes egen indre strukturering. Der er tale om en forskel i differentieringsmåde mellem samfund og organisationer.

"Die Ausdehnung des Knappheitsprinzips auf der Ebene des Gesellschaftssystems zu Lasten der normativen Mechanismen von Recht und Moral wird kompensiert durch den gegenläufigen Trend auf der Ebene organisierter Sozialsysteme, nämlich durch 'Verrechtlichung' und programmässige strukturierung der Organisationspraxis zu Lasten knappheitsorientierter Rationalität." (Luhmann 1972B, s. 208).

Det er en vigtig tilføjelse fra Luhmann her, at han erkender en uklarhed mellem disse to selektionsmåder (systemdannelser) med hensyn til hvor deres grænse går, og hvad deres kosekvenser er. I det omfang den samfundsmæssige knaphed blot opfattes af organisationer som en 'eksistensbetingelse', mister den sin betydning i deres operative processer. Og omvendt når organisationernes reflektioner ikke frem til det samfundsmæssige lag, men varierer og fikserer blot de pågældende organisationers aktuelle identitet. (Luhmann 1972B, s. 208).

Luhmann ender med at konkludere :

"Mehr als jede andere vor ihr beruht die bürgerliche Gesellschaft auf Organisationen, und weniger als jede andere vor ihr kann sie Organisation sein." (Luhmann 1972B, s. 208).

Luhmann bruger betegnelsen 'struktur' mange steder, men definerer ikke begrebet eksplicit.

Et sted bruges betegnelsen "Erwartungsstruktur" (Luhmann 1972A, s. 212) i betydningen læring, dvs behovet for en stadig justering og tilpasning af forventningerne. Luhmann peger på markedsstruktur, regnskabsvæsen, husholdningsbudgetter som eksempler på mekanismer der bidrager mere eller mindre i denne tilpasningsproces.

Forventningsstrukturens opgave er her at træde istedet for 'moral' (den neutraliserede sociale dimension), og sikre "der dauernden Verfügbarkeit von Kapital oder regelmässigem Einkommen." (Luhmann 1972A, s. 212).

Luhmann taler om "Umstrukturierungen des Wirtschaftssystems als Veränderungen seiner Komplexität und seiner Selektionsleistungen" (Luhmann 1972A, s. 222). Og sammenligner som eksempel markedsorienterede og planorienterede systemer.¹⁸⁰ Hvorefter struktur knytter sig til mængden af muligheder systemet stiller til rådighed, og dets kapacitet til at understøtte selektionen blandt disse muligheder

Struktur handler om kapacitet til at omsætte – reducere – kompleksitet til beslutninger. Det forudsætter at systemet sørger for veludviklede orienteringspunkter for beslutningerne.

"Vor allem mit Hilfe des Geldmechanismus bildet die Wirtschaft eigene Werte, eigene Zwecke, Normen, Rationalitätskriterien und eigene Abstraktionsrichtungen aus, an denen sich die Verhaltenswahlen in ihrem Bereich orientieren." (Luhmann 1972A, s. 210).

Jeg mener Luhmann ser strukturen som en nødvendighed for at der kan ske en uddifferentiering, idet uddifferentieringen netop betyder en indifferens i forhold til f.eks. sociale bindinger. Det tomrum der opstår når det generaliserede penge-medie neutraliserer den saglige, sociale og tidslige dimension, kræver en ny form for binding eller begrænsning af et ellers 'uendeligt' udfaldsrum. Strukturen bidrager til at begrænse – orientere - muligheder, og dermed muliggøre selektion.

Samtidig er strukturen en system-komponent. Den dannes på grundlag af konkrete selektioner (beslutninger), og må derfor kunne tilpasse sig hele tiden for at kunne danne nye sandsynlige – troværdige - udfaldsrum.

Sagt på en anden måde er strukturdannelse en nødvendig forudsætning for at systemet kan skille sig ud som et selvstændigt fænomen. Den proces indebærer en frakobling fra samfundet (omverdenen), og indebærer at systemet selv må re-etablere det det mister ved denne frakobling. Det må gøre sine egne operationer meningsfulde.

Opsummering

Luhmann ønsker at bygge en teori om økonomien, som er istand til at redegøre bedre for den særlige rolle økonomien spiller i det moderne samfund end den økonomiske og sociologiske videnskab indtil nu har magtet.

Han overfører nogle af de helt fundamentale landvindinger i nyere systemteori, herunder det perspektiv der placerer systemer i en *omverden*. Jeg mener godt man kan sige at hele hans teori om sociale systemer er bygget op omkring relationen *system-omverden*.

Systemer består herefter ikke længere af nogen egentlig egen-substans. Systemer er blevet til *koder*. Koder der identificerer relationen system-omverden. På

dette tidspunkt bestemmer Luhmann det økonomiske systems kode som have/ikke-have.

En af de afgørende forskelle mellem systemet på den ene side og omverdenen på den anden er kompleksitetsgraden. Systemet er sat i verden for at reducere kompleksitet og derved muliggøre social (meningsfuld) handling. Derfor vil det altid være sat overfor en omverden der er mere kompleks end det selv er.

Måden at håndtere, reducere, den kompleksitetsforskel på, er at danne *kontingens*. Det sker gennem en digitalisering af koden. Ved at duplikere en bestemmelse ('at have noget') med dens negation ('ikke at have noget'), opnås samtidig med lukningen af systemet, en åbning mod alle de muligheder i omverdenen som bestemmelsen udelukker – det kontingente. I det økonomiske system forudsætter denne duplikering, for at kunne blive meningsfuld, indførslen af en *knaphedsforestilling* (det Luhmann kalder systemets kontingensformel).

Hvis der ikke var knaphed ville det ikke være meningsfuldt at påstå at B ikke kan besidde det A besidder - på samme tidspunkt. Man ville ikke kunne opfatte A's erhvervelse som B's tab. I og med at knaphed bliver et generelt vilkår, bliver det dels mindre spændingsfyldt at udveksle, dels muligt at forestille sig alle andre fordelinger. Det bliver meningsfuldt at fortsætte med at udveksle.

Luhmann introducerer også begrebet *medie*, som noget eksklusivt for hvert system. For det økonomiske system er mediet penge, og penge er på alle måder en forudsætning for at netop dette systems differens – have/ikke-have – kan udvikle sig til et socialt system.

Penge sørger for at systemet kan opnå autonomi i forhold til resten af samfundet, herunder alle andre sociale systemer, fordi det neutraliserer – reducerer - udvekslingen i både en saglig dimension (udvekslingen kan vedrøre hvad som helst), en social dimension (det kan være hvem som helst der udveksler), og en tidlig dimension (der kan disponeres nu, eller senere).

Luhmann lægger særlig vægt på systemets kapacitet til at reducere kompleksitet i den tidslige dimension. Formentlig anser han netop den kapacitet for at være hovedgrunden til at dette system overhovedet dannes. Luhmanns forståelse bygger i grunden på en funktionel opfattelse af samfundet, hvor de sociale (del)systemer løser forskellige opgaver/funktioner for 'samfundssystemet'. I det perspektiv anser Luhmann det økonomiske systems vigtigste funktion som den at reducere usikkerhed (kompleksitet) omkring fremtidige dispositioner.

Dette systems kapacitet til at omsætte en ukendt fremtid til rationelle, nutidige kalkuler, baseret på veludviklede forventninger, muliggør kapitaldannelse og dermed hele den industrielle udvikling. Man er ikke tvunget til at bruge alt hvad man har for at erhverve så meget som muligt idag, hvis der er en nogenlunde sikkerhed for at ting også kan erhverves imorgen og penge stadig er et acceptabelt medie.

Penge virker yderligere neutraliserende på de potentielle konflikter mellem at have og ikke-have gennem sin fordobling af knaphedsforestillingen, og repræsenterer en ekstrem høj grad af generalisering gennem sin frakobling i de tre nævnte dimensioner.

Endelig er penge-mediet afgørende i relation til dobbelkontingens. *Dobbelkontingens* er en af de helt store kommunikationstekniske landvindinger i Luhmanns teori. I modsætning til Parsons opnår Luhmann med dette koncept at den økonomiske kommunikation, udvekslinger, kan køre helt uafhængigt af forudgående værdisystemer o.lign.

Det skyldes kombinationen af den digitaliserede kode, der omformer kommunikation til selektioner (mellem de to sider af koden), det generaliserede

medie, som dels muliggør kommunikation mellem alle om alt, dels indeholder tilstrækkelig information til at gøre kommunikationen entydig økonomisk (priser), og endelig forventningsdannelsen, strukturen, som muliggør den endelige beslutning. (Kommunikationen er 4-leddet, og består i rækkefølge af information, meddelelse, forståelse og beslutning, dvs. udveksling eller ikke-udveksling).

Systemet magter således med sit stærke medie at bygge bro mellem to parter som begge opererer under kontingens, dvs. høj usikkerhed. Forudsætningen er at de accepterer hinandens selektioner, som vilkåret for deres egne selektioner. Det er forudsætningen for at der overhovedet kan dannes kommunikation (at der i Webersk forstand overhovedet er tale om en social handling).

Kommunikation er det sidste vigtige led i Luhmanns første udgave af teorien om sociale systemer. Luhmann gør sig allerede fra starten fri af individet og den handlende aktør. Sociale systemer er rene kommunikationsfænomener. Når to parter (som iøvrigt iflg. Luhmann i sig selv er systemer) udveksler, dannes et kommunikativt felt imellem dem, hvor de hver især - som 'støj' for det økonomiske system - omformes til henholdsvis et Ego og et Alter internt i systemet. Det er herefter systemet der suverænt styrer hvad der foregår. Det er systemets egen fortolkning af 'støjen' der bliver til kommunikationen. Det er på den måde der dannes '*order from noise*'. Der er tale om et ægte 2. ordens kybernetisk system.

Luhmann går hele linen ud og bestemmer hele samfundet, og alle dets (del)systemer, som kommunikation. Kommunikation forstået som en underafdeling af mening (bevidstheden, 'det psykiske system', kan arbejde meningsfuldt uden at der er tale om kommunikation).

Til sidst et par bemærkninger til Luhmanns koncept om *organisationer*.

På dette tidspunkt opererer Luhmann med (del)markeder, virksomheder og husholdninger i betydningen organisationer, og han skelner mellem en segmentær og en funktionel uddifferentiering. Den første form gælder for opdelingen i (ellers ens) husholdninger. Den funktionelle opdeling skal formentlig forstås som en opdeling inden for brancher (industrier), herunder de del-markeder der kunne knyttes til brancher.

Organisationer opnår tilsyneladende en vis selvstændighed i forhold til det økonomiske system. De kan definere knaphedsforestillingen mere som et 'omverdensvilkår', og dermed nå til en større suverænitet i forhold til andre aktører i systemet. De kan – bl.a. derfor - tilføre egne 'værdier' i form af 'ret' og 'moral' i deres strukturdannelse (programmer), og til en vis grad kompensere for det økonomiske systems afkobling. Endelig kan de opbygge en højere grad af egenkompleksitet, fordi de opererer i forhold til det økonomiske systems allerede reducerede kompleksitetsniveau.

Luhmann går faktisk så langt at han bestemmer forholdet mellem systemer og organisationer som et forhold af dobbeltkontingens.

Organisationer opfylder en rolle i det økonomiske system ved at stabilisere strukturdannelsen og facilitere beslutninger, sørge for orienteringspunkter for selektionerne. Men det er uklart om det skal forstås sådan at de tilfører egentlige system-eksterne kapaciteter som forudsætning for systemdannelsen. I det omfang de gør det, rejser det spørgsmål om systemets kapacitet til at reproducere sig selv.

Luhmann erkender selv en vis uklarhed i afgrænsningen mellem system og organisationer.

Dette tema, om organisationers rolle i teorien om sociale systemer, kommer jeg til at behandle og uddybe nærmere gennem resten af projektet. Det danner bl.a. hjørnестenen i Beckerts kritik af Luhmann (afsnit 4.4).

Nøglekoncepter i denne tidlige udgave af Luhmanns teori :

- System-omverden som differens i kompleksitet.
- Digital Systemkode (have/ikke-have).
- Kontingens som det ubestemte.
- Knaphed som kontingensformel.
- Penge som afkoblings- og generaliseringsmedie.
- Systemer er kommunikation.
- Penge som medie for kommunikation under dobbeltkontingens.
- Organisationer som struktur-stabilisering (beslutning).

4.2 Die Wirtschaft der Gesellschaft

I dette afsnit præsenteres Luhmanns endelige udlægning af økonomien som et socialt system, sådan som han fremstiller det i hovedværket *Die Wirtschaft der Gesellschaft* (Luhmann 1994).¹⁸¹

Jeg henviser også enkelte steder til Luhmanns generelle fremstilling af teorien om sociale systemer i *Social Systems* (Luhmann (1984) 1995).

Fra klassisk til nyere systemteori

Luhmann starter med at konstatere at særligt nyere sociologisk teori ikke beskæftiger sig meget med økonomiske problemstillinger. Fremfor alt slår abstaktionsgraden i sociologiens grundbegreber, "(etwa : Handlung, Rolle, Institution, Norm, Konflikt)", ikke til, til at opfange den økonomiske aktivitets kompleksitet, og slet ikke til at forstå rekursiviteten mellem den økonomiske videnskabs beskrivelse og økonomisk aktivitet. (Luhmann 1994, s. 13).

Luhmann bemærker at et eventuelt sammenfald mellem den teori han nu vil udvikle og økonomisk teori "wäre das reiner Zufall", og han passer på med at pointere at han ikke er ude efter at kritisere den økonomiske videnskab. (Luhmann 1994, s. 13).

Det økonomiske system

Luhmann fastslår for det første, at "wirtschaftende Gesellschaften" eller "ausdifferenzierte Wirtschaftssysteme" skal forstås som systemer. (Luhmann 1994, s. 14)

For det andet pointerer han, at systemdannelse finder sted på det kommunikative niveau. Kun det niveau kan i egentlig forstand betegnes som "soziale Wirklichkeit", respektive "soziales System". (Luhmann 1994, s. 14). Sociale systemer er kommunikative fænomener. De 'består' kun af kommunikation. Og ligesom alle samfundets øvrige del-systemer er det økonomiske system et kommunikationssystem

For det tredje fremhæver han, at hverken "die Ressourcen, um die es geht, noch die psychischen Zustände der beteiligten Personen" er elementer i systemet. De er momenter i systemets omverden. (Luhmann 1994, s. 14).

Fordi alle sociale systemer er kommunikationssystemer, kan ingen af dem, heller ikke det økonomiske, skille sig ud alene af den grund. Det har brug for sit helt eget konstitueringsprincip - et der ikke findes noget modsvar til i dets omverden. (Luhmann 1994, s. 51).

Systemets elementære operation er betaling, og det er gennem en fordobling af denne operation med dens negation 'ikke-betaling', systemet opnår sin enhed, og dermed sin forskellighed fra alle andre systemer. Det er netop denne fordobling som uddifferentierer systemet. (Luhmann 1994, s. 54). Og det er netop denne 'binære kode' (Luhmann 1994, s. 243), betaling/ikke-betaling, der udgør systemets identitet (Luhmann 1994, s. 236).

Systemet består kun når og hvis der bliver betalt eller ikke betalt. (Luhmann 1994, s. 243). Penge er forudsætningen for at det økonomiske system kan uddifferentiere sig. (Luhmann 1994, s. 14, 243).

"The modern economic system has its unity in money. It is monetarized through and through. This means that all operations that are economically relevant, and only

operations that are economically relevant, refer to money.” (Luhmann (1984) 1995, s. 461).¹⁸²

Økonomiens 'funktion'

Sammen med en teoretisk-teknisk forklaring af delsystemernes uddifferentiering er Luhmann helt utvetydigt af den opfattelse at netop disse systemer uddifferentierer sig fordi de løser en særlig opgave, har en særlig funktion i samfundet.

Det økonomiske systems særlige funktion er at varetage tilfredsstillelsen af fremtidige behov, ved at hver betaling videregiver en betalingsevne til modtageren (Luhmann 1994, s. 132). På den måde garanterer systemet ”Zukunftssicherheit in der Form der Zahlungsfähigkeit” (Luhmann 1994, s. 66)¹⁸³.

Systemer opfattes som både lukkede og åbne på samme tid : lukkede i forhold til deres egen kode, og åbne i forhold til omverdenen. De to sider hænger sammen, sådan at enhver der kan betale også kan få tilfredsstillt sine behov, og at enhver der ønsker at tilfredsstille sine behov må være istand til at betale. (Luhmann 1994, s. 66-67).

Behov spiller således en afgørende rolle for systemets åbenhed.

”Das System zwingt sich, Gründe zu finden; es zwingt sich durch seine Geschlossenheit zur Offenheit.” (Luhmann 1994, s. 59).

På den ene side har systemet altså ’brug for’ at importere betalingsgrunde, for at få betalingsmaskinen til at køre – dvs opretholde sig selv. På den anden side har samfundet ’brug for’ at få opfyldt en række behov. Brug for at systemet åbner sig og leverer betalinger til sin omverden. Brobygningen afspejler sig i det Luhmann kalder fordoblingen af knaphedsbegrebet (se nedenfor).

Det er vigtigt ikke at opfatte denne sammenhæng som en input-output proces (Luhmann 1994, s. 133). Systemet har egentlig ikke noget med sin omverden at gøre. Det omsætter den blot til noget den har brug for, for selv at kunne fungere.

Systemets bidrag til at betalinger fortsat kan finde sted fører til ”einer Systematisierung der Unsicherheit auf Wirtschaftspecifische Abhängigkeiten” (Luhmann 1994, s. 268), i forhold til en omverden der repræsenterer både ”Schadenseintritt” og ”Risiken”. (Luhmann 1994, s. 269).

Det dobbelte knaphedsbegreb

Knaphedsbegrebet opfattes af Luhmann som et paradoks, forstået på den måde, at et udtag af de ressourcer der forudsættes knappe samtidig reducerer knapheden for den der får glæde af dem, og øger knapheden for alle andre – i samme moment. Når dette paradoks ikke opleves sådan, er det fordi man altid befinder sig ”in einer geschichteten Situation”, hvor paradokset bliver usynliggjort. (Luhmann 1994, s. 182).

Knaphedsproblemet omsættes i økonomien først til et symbolsk generaliseret medie med koden ’ejendom’ (Luhmann 1994, s. 188), hvorefter det den ene ejer er alle andres ’ikke-ejendom’. Denne kodning er ifølge Luhmann ’ekstremt usandsynlig’ som omdrejningspunkt for en videre udvikling (af systemet) - for hvorfor skulle alle andre acceptere at de blev udelukket på den måde. (ibid, s. 189).

Den omstændighed fører til en *fordobling* af knaphedsfunktionen i form af en – kunstigt tilført – pengeknaphed. Det er fordi pengemængden fastholdes som knap, at

den kan kodes som differensen betaling/ikke-betaling, dvs. fremprovokere en beslutning om betaling eller ikke-betaling (Luhmann 1994, s. 198-199).

Overgangen fra 'ejendomsøkonomi' til 'pengeøkonomi' muliggør at de økonomiske operationer mere og mere kan afvikles som pengetransaktioner, og at 'ejendom' efterhånden bliver betragtet som et penge-aggregat, en bestemt sum penge. Alle goder har herefter en dobbelteksistens : "als Gut und als Geld." (Luhmann 1994, s. 201).

Denne spejling af knapheden i et pengesystem forløber i takt med at penge overtager kontrollen med økonomien (Luhmann 1994, s. 194). Det betyder en fuldstændig udskillelse af penge kredsløbet fra resten af samfundet, en "Unterbrechung sozialer Synchronisationen" (ibid, s. 196).¹⁸⁴

Det pengebaserede kredsløb – det økonomiske system - får nu også en funktion som "Knappheitsregulativ". Den der betaler får hvad han vil have. Den der ikke betaler er henvist til at iagttage dette. (Luhmann 1994, s. 267).

Luhmann ser et andet paradoks der følger med pengesystemet. Det beskrives som et 'dobbeltekredsløb' i systemet, et 'indre kredsløb' der omfatter betalinger, hvor betalingsevnen følger betalingen, altså overgår til den der modtager betalingen - og et 'ydre kredsløb' der indikerer at betalingsevnen går den modsatte vej, til den der betaler (i det indre kredsløb). (Luhmann 1994, s. 137).

Selvom der hele tiden videregives betalingsevne gennem betalingerne, så betyder hver betaling også at den betalende må afgive betalingsevne. Denne afgivelse af betalingsevne forudsætter at der kan opretholdes en forventning om at betalingsevnen genopstår senere.¹⁸⁵

Luhmann nævner flere eksempler på dette paradoks. Jeg nøjes med det ene, hvor det antager form af et kapitalproblem - "Man gibt Geld nur aus, when und soweit eine hinreichende Aussicht besteht, dass *genau dadurch* Geld wieder eingeht." (Luhmann 1994, s. 136).

Dette paradoks løses iflg. Luhmann gennem uddifferentieringen af et banksystem, der i det 18. århundrede afrunder uddifferentieringen af økonomien. (Luhmann 1994, s. 144). Banksystemet hviler på paradokset i enheden af betalingsevne og ikke-betalingsevne, og har den funktion at muliggøre udvekslinger, på trods af dette paradoks - at lukke paradokset. (ibid, s. 145).

Problemet med at opretholde det dobbelte kredsløb løses således ved at systemet får stillet tid 'til rådighed'. (Luhmann 1994, s. 147). Luhmann hentyder til banksystemets buffer-funktion i økonomien, f.eks. i form af kreditter, opsparinger og investeringer.

Operationer

Den uddifferentiering som penge, i form af en 'saglig/tidslig/social' generalisering af byttemuligheder, muliggør, fører til en systematisering af en særlig form for kommunikativ handling, nemlig betaling. (Luhmann 1994, s. 14).

Systemets sidste-elementer – der ikke kan opløses yderligere – er betalinger og 'ikke-betalinger' (Luhmann 1994, s. 17, 52-53), som gensidigt negerer hinanden udtømmende og derfor tilsammen udgør en enhed - systemets enhed. Dets særlige kode eller identitet. (ibid, s. 54).

"The elemental autopoietic process, the ultimate communication that composes the system, is payment." (Luhmann (1984) 1995, s. 461).

Betalinger/ikke-betalinger er udtryk for en aktivitet. Elementerne har ingen varighed og eksisterer kun i selve betalingsøjeblikket (ikke-betalingsøjeblikket), i form af hændelser¹⁸⁶, som altså er systemets basale operationer. (Luhmann 1994, s. 20).

Enheden af betalinger/ikke-betalinger, systemets binære kode, udskiller systemet fra dets omverden (Luhmann 1994, s. 14, 131, 243, 245) og giver det identitet som det 'økonomiske system'. Eller rettere, det er den kode systemet bruger til at adskille sig selv fra en omverden, trække en grænse. Systemet kan, som alle andre systemer, kun identificeres ved sin særlige system-omverden differens, som også er en gensidigt udfyldende negering. Koden deler verden i to, systemet og omverdenen, som er residualen. Tilsammen udgør de en helhed.

Når man bestemmer et eller andet som 'noget', vil man altid opnå en helhed ved at lægge alt det til, bestemmelsen lader ubestemt tilbage. Og når koden forener det bestemte og det ubestemte, bliver den til enheden af forskellen. På den måde kan man lægge en hvilken som helst skæring på verden. Og når man ser på verden med netop den vinkel, er det også netop det man får at se (jvf. nedenfor under *Kommunikation*).

Systemets enhed af betaling/ikke-betaling gemmer et potentielt paradoks, fordi der ikke samtidig kan både betales og ikke betales. Der må – overvejende – tages en beslutning om enten eller. Ellers går operationerne i baglås, og systemet ophører med at eksistere (Luhmann 1994, s. 243).

Luhmann præciserer senere i fremstillingen at det faktisk er *beslutningen* om at betale/ikke-betale (Luhmann 1994, s. 277, 282), der er sidste-elementet, og at det er strukturen der løfter hændelsen fra handling til beslutning. (ibid, s. 284). Det er systemets eneste mulighed for "Einheit zu realisieren unter Bewahrung von Differenz." (ibid, s. 278). Det hænger sammen med at beslutningen i et glimt forener system og omverden. Man beslutter f.eks. at købe (system) et eller andet (omverden), som straks efter købet (betalingen) er adskilt igen (i system-omverden).

Det er derfor systemets operationer har brug for at etablere en omverden, som kan tilføre overvejelser, vurderinger, motiver, behov etc. til beslutningssituationen. Det stærkt reducerede, digitale beslutningskoncept, betaling/ikke-betaling, kan – i Luhmanns teori - ikke løse den opgave. Man kan ikke træffe beslutning hvis det eneste man kan forholde sig til er, at der enten skal 'betales' eller 'ikke betales'. Den hårde lukning af systemet omkring dets egen kode, tvinger det til at åbne sig og etablere en omverdenen. (Luhmann 1994, s. 131).

De betalingsgrunde systemet gennem sin omverdensorientering importerer for at få sin autopoiesis til at køre, er "zugleich Artefakt von Gesellschaft und von Wirtschaft." (Luhmann 1994, s. 61). De er systemets kanal til omverdenen. Men det er vigtigt for Luhmann at holde fast i den fuldstændige afkobling af hensigter, mening, mål etc. (ibid, s. 72). Alt er kun systemets selektioner af det brændstof der skal til for at fortsætte strømmen af betalinger/ikke-betalinger. Økonomien er

"ein zirkulär konstituiertes, durch Evolution zustande kommendes System (), bei dem es keinen Sinn hat, nach Anfängen oder nach externen Ursachen zu fragen." (Luhmann 1994, s. 105).

Luhmann indfører begreberne 'programmer'¹⁸⁷ og 'budgetter', som betegnelse for henholdsvis omverdensorienteringen (strategier og handlingsplaner f.eks.), og systemorienteringen (afvejninger af samlede økonomiske betalingsforventninger og prognoser). Der forudsættes et samspil mellem denne fremmedreference og

selvreference, såfremt en afgørelse skal kunne anses for rigtig (Luhmann 1994, s. 250).

Koblingen mellem den indre og ydre verden sker ved hjælp af priser (ibid, s. 64, 226). Jeg kommer mere ind på det nedenfor under *Kommunikation*.

Penge

”Beide Seiten einer Tauschbeziehung, in der Geld benutzt wird, müssen sich ihre Leistung monetarisiert vorstellen können, und das heisst, dass alles, was überhaupt auf wirtschaftliche Verwendung hin ausgesehen wird, auf einen Geldausdruck reduziert wird.” (Luhmann 1994, s. 238).

På den ene side indebærer betalingsmediet penge, et enormt informationstab (reduktion), i kraft af en ekstremt høj generaliserings- og abstraktionskapacitet. Penge kan bruges til at betale hvad som helst, når som helst, hvor som helst og af hvem som helst. Den eneste iboende information der er tilbage, er det der er nødvendigt for at få kommunikationen afviklet (jvf. ovenfor).

Pengemediets styrke ligger således dels i at (penge)betalinger kan afgrænses entydigt fra alt andet, dels i at mediet så at sige ingen sociale konnotationer har overhovedet (Luhmann 1994, s. 245). Derfor er det så anvendeligt til at uddifferentiere og facilitere et selvstændigt socialt system. (ibid, s. 68).

På den anden side betyder abstraktionen at penge ikke kan begrunde sig selv, sin egen anvendelse. Netop fordi de stort set er tømte for indhold, giver det ikke i sig selv mening at bruge penge til noget, betalinger f.eks. Det problem fører til et nyt vigtigt begreb i Luhmanns systemopfattelse, nemlig tilslutningskapacitet eller koblingskapacitet, i form af betalingsevne. (Luhmann 1994, s. 16)

Der må noget til for at betale, give penge ud, og acceptere betalinger, og for så vidt også noget til at undlade, dvs. beholde penge. Og det der skal til, er forventningen om at penge kan bruges igen og igen. At penge(betalinger) bærer en betalingsevne, et potentiale som kan bruges til nye betalinger i fremtiden. Denne medfølgende betalingsevne er således en forudsætning for systemets basale operationer. (Luhmann 1994, s. 66-67, 132, 134, 148).

Luhmann beskriver dette forhold (jvf. afsnit 4.1) som at den der modtager betalingen, modtager muligheden for at disponere disse penge, til at betale/ikke-betale. En mulighed der samtidig fratages alle andre. Og omvendt, den der beholder penge, eksekverer en ’ikke-betaling’, beholder også denne disponeringsmulighed, og fratager dermed alle andre den. Der etableres også her et binært differensforhold mellem ’betalingsevne’ og ’ikke-betalingsevne’.

Videregivelse af betalingsevne (koblingskapacitet)¹⁸⁸ som grundlag for nye betalinger (elementer) er det der gør systemet til et *autopoietisk* system. (Luhmann 1994, s. 17, 35, 53-54, 75). Og det forhold at betalingsevnen gives videre i den ene ende, og samtidig fratages i den anden, er det der giver autopoiesen retning, dvs. sørger for at systemets operationer ikke går i loop.

Kommunikation

Ifølge Luhmann består den ”soziale Wirklichkeit” (Luhmann 1994, s. 14) af kommunikation, og kun af kommunikation. Al social systemdannelse er kommunikation, og al kommunikation er systemdannelse (Luhmann 1994, s. 234), eller reproduktion af sociale systemer, ”die aufgrunds Kommunikation Handlungen bestimmen und zurechnen.” (ibid, s. 14). Følgelig udgøres den sociale virkelighed kun

og udelukkende af sociale systemer. Alt andet end kommunikation tilhører de sociale systemers omverden.¹⁸⁹

Det økonomiske systems kommunikation foregår udelukkende i priser. Omvendt kommunikerer priser udelukkende i det økonomiske system - identificerer og trækker grænsen for hvad der er økonomisk. (Luhmann 1994, forblad, s. 38, 234)¹⁹⁰. Man kan måske sige at priser er det økonomiske systems 'sprog' (eller rettere sprogets 'ord').¹⁹¹

Priser er på sin side informationer om betalinger. Ikke alene allerede eksekverede, men forventede, fremtidige betalingshændelser (Luhmann 1994, s. 18, 55), jvf. afsnittet *Struktur* nedenfor. Kommunikationen i det økonomiske system omfatter, udover priser, forskellige former for behandlede informationer, dannet på grundlag priser¹⁹² (ibid, s. 20, 128).

Kommunikation af priser er en forudsætning for systemets reproduktion. Priser gør det muligt for systemet at orientere sig mod sin omverden, og understøtter beslutningen om betaling/ikke-betaling, og dermed systemets autopoiesis, gennem en operationalisering af det almene "Differenzierungsparadox" at "the same is different". På den ene side kan en pris identificeres helt utvetydigt, og på den anden side kan den betyde noget forskelligt for forskellige aktører. (Luhmann 1994, s. 110).

Priser danner bro mellem system og omverden, selv- og fremmedreference, idet prisen altid er om noget (i omverdenen), og samtidig henviser til systemet selv. Det sker i form af 'medløbende selvreference'. (I økonomien er 'penge' den 'institutionaliserede selvreference'). Sociale systemer er selvreferentielle, og selvreference forekommer kun i kombination med fremmedreference. (Luhmann 1994, s. 15, 30).

Hvis kommunikationen skal være 'økonomisk', må den altid, samtidig med at den kommunikerer om noget i omverdenen, sørge for at reproducere det økonomiske system. Selv- og fremmedreference betinger hinanden gensidigt, og det er det der bærer uddifferentieringen af det økonomiske system. (Luhmann 1994, s. 14-15).¹⁹³

Systemet iagttager, beskriver og kommunikerer om noget i sin omverden ved hjælp af priser. Idet systemet bruger sin egen kode til denne iagttagelse, reproducerer det samtidig sig selv. I det øjeblik der etableres og formidles en konkret pris, åbnes en kommunikation. Der kan herefter forekomme mange kommunikationer der ender med afvisning, ikke-betaling, inden der eksekveres betaling, eller prisen ændres og en ny kommunikation startes.

Fordi sociale og psykiske systemer er lukkede omkring deres individuelle system-koder, bliver kommunikation til et forhold af *dobbeltkontingens*.¹⁹⁴ I virkeligheden kommunikerer ingen systemer med hinanden, de kommunikerer med deres egne forestillinger om de andre, og sig selv (den medløbende selvreference).

"Auf beiden Seiten der Beziehung weiss man, dass beide Seiten im erwünschten Sinne und auch anderes handeln können." (Luhmann 1994, s. 237).

Kommunikationen er derfor forbundet med betydelig usikkerhed.

Det er i den forbindelse kommunikationsmediet penge får betydning for systemets uddifferentiering, funktionsopfyldelse og overlevelse (Luhmann 1994, s. 68-70, 132, 230, 237-240).

"Symbolisch generalisierte Kommunikationsmedien sind evolutionär entstandene und bewährte Antworten auf ein Problem doppelten kontingenz." (Luhmann 1994, s. 240). "Sie leisten ein Sinnformangebot, dass ein besser organisiertes Beobachten

ermöglich und mit höherer Komplexität der Systeme besser kompatibel ist." (ibid, s. 238).

Penge som symbol fungerer som et medie der tillader den 'meddelende' (Alter) og den 'forstående' (Ego) at stræbe efter enighed, og alligevel forblive forskellige. (Luhmann 1994, s. 257).

Kommunikationsteknisk ser Luhmann kommunikationen i 4 led (se f.eks. Luhmann (1984) 1995, s. 150-157), information, meddelelse, forståelse, og beslutning. Overført på det økonomiske system, forstår jeg *information* som informationer om priser og sammenhænge mellem priser i almindelighed (hvad koster tingene, og hvordan ændrer disse priser sig), *meddelelsen* som den konkrete pris og udvekslingssituation, der er tale om, *forståelsen* som forståelsen af hvad det hele handler om – hvad det overhovedet betyder at udveksle, og endelig *beslutningen* som beslutningen om betaling/ikke-betaling. Det er denne form for kommunikation der grundlæggende udgør det økonomiske system, og det er det 4. led som er sidste-elementet i systemet. Det er det der sørger for systemets autopoiesis, gennem videregivelsen – eller fastholdelsen - af betalingsevnen.

Selve kommunikationsprocessen er en selektionsproces, hvor der i hvert led foretages et valg mellem to muligheder, faciliteret af systemets struktur. I det økonomiske system er den basale selektion af informationen baseret på dette systems kode (betaling/ikke-betaling).

Struktur

Det er væsentligt under uddifferentieringen, at systemet frigør sig fra alle sociale og moralske 'forpligtelser'. Penge-mediet repræsenterer ved sin frakobling i de tre dimensioner "einen sehr hohen Informationsverlust". Det er netop derfor mediet er så velegnet til at uddifferentiere et system på (Luhmann 1994, s. 18).

Systemets operationer – beslutninger om betaling/ikke-betaling – kan derfor ikke knyttes til f.eks. præferencer, som strukturerende princip. Luhmann omlægger præference-konceptet til et forventnings-koncept, og foreslår at :

"eine Handlung immer dann als Entscheidung anzusehen, wenn sie auf eine an sie gerichtete Erwartung reagiert." (Luhmann 1994, s.278).

Grundlaget for forventningsdannelsen er priser. Priser, som i denne sammenhæng skal forstås som informationsleddet i kommunikationsprocessen, kompenserer for informationstab. Både "Zahlungserwartungen und Zahlungserinnerungen" orienterer sig mod priser. (Luhmann 1994, s. 18).¹⁹⁵

Det er tilførslen af forventning der muliggør den konkrete beslutning, og iagttagelsen af beslutningen, fordi den indfører en forskel der kan henvises til. Man kan nu enten handle i overensstemmelse med den eller afvige fra den. (Luhmann 1994, s. 278, 281, 283). Forventningen vil i sig selv føre til et pres mod dem den retter sig imod, for at beslutte. (ibid, s. 279).

I Luhmanns teori er forventninger strukturer¹⁹⁶, som får "Realität" udelukkende gennem deres funktion : at muliggøre reproduktion af elementer ved hjælp af elementer. (Luhmann 1994, s. 283-284).

Forventninger er i systemteorien ikke en åbning af muligheder, men en reduktion, eller binding, af muligheder. Forventninger bliver til ved at 'binde' antallet af muligheder, og de dannes i det rum der opstår mellem den konkrete hændelse, betaling/ikke-betaling, og alle de kontingente nye betalings-/ikke-betalingsmuligheder

denne bestemte hændelse åbner for. Forventninger muliggør det økonomiske systems basale proces, i form af ”temporalisierten Selektionen aus Ereignissen.” (Luhmann (1984) 1995, s. 21).

Grundlæggende retter strukturen sig således fremad, mod kommende hændelser. Men den har også den vigtige funktion at bidrage til at tidsfæste hændelser, som noget der foregår imellem ’før’ og ’efter’, og dermed gøre det muligt at *iagttage* dem. Forventningen fokuserer en fremtidig hændelse, og er kun aktiv indtil hændelsen er eksekveret. Hændelsen får på den måde identitet i ’forskellen mellem før og nu’ (Luhmann 1994, s. 284).

Jeg antager at Luhmann mener at systemets struktur dannes på grundlag af hændelser, dvs. ved at iagttage hændelser efterhånden som de eksekveres, elaborere over forskelle/sammenfald mellem forventede og faktiske hændelser, og derpå justere de næste forventninger. Der udspiller sig en dynamisk og rekursiv proces mellem hændelser og struktur. Så udover at give betalingsevnen videre, virker alle betalinger også forventningsdannende.

”Das Regenerieren von Zahlungen durch Zahlungen bildet wie von selbst Strukturen aus.” (Luhmann 1994, s. 55).

Rekursiviteten indebærer også at systemet først ændrer sig hvis strukturen ændrer sig. (Luhmann 1994, s. 284) –

“Strictly speaking (though we ignore this convention for practical and linguistic reasons), one cannot say that “a system” changes, because the system is composed of immutable elements, namely, events. Yet systems are identified by structures, which can change. To this extent, one is justified in saying that the system changes when its structures change because, after all, something that belongs to the system (i.e., what makes its autopoietic reproduction possible) changes.” (Luhmann (1984) 1995, s. 345).

Disse ændringsprocesser er helt systeminterne, fordi de operationer der skaber ændringen også selv afhænger af systemets strukturer. (1995, s. 26).

Selviagttagelse og selvbeskrivelse

Luhmann ser, som i så mange andre sammenhænge, to sider også af penge-mediet, en symbolsk og en diabolsk side.

Den diabolske side viser sig under iagttagelser der bruger system-omverden koden som differens-kode, og derfor ser at ”Wer zahlt, bekommt, was er wünscht. Wer nicht zahlt, muss dies beobachten.” (Luhmann 1994, s. 267).

Denne diabolske side ophæves når iagttagelsen flyttes ind i systemet, og det bliver systemet selv der iagttager – sig selv. Set ’indefra’ støtter systemet sig til penges symbolske side, og bruger sin system-kode betaling/ikke-betaling til at skelne med. Og disse iagttagelser retter sig mod priser, dvs mod systemets egne operationer.

”Man kann dies als Selbstbeobachtung bezeichnen, weil der Gegenstand der Beobachtung stets eine systemeigene Operation ist.” (Luhmann 1994, s. 127).

Det er på den måde jeg forstår overgangen fra iagttagelse til *selviagttagelse*. Der er således en sammenhæng til den ovenfor nævnte knaphedsfordobling, og den tilhørende uddifferentiering af systemet, respektive generalisering af mediet.

Et væsentligt yderligere moment er påkrævet for at få systemlogikken til at holde, og det ligger i at selviagttagelsen også har brug for en omverden. Domesticeringen af iagttagelsen hænger derfor sammen med inkluderingen af markedet som en 'indre omverden' i systemet (Luhmann 1994, s. 127). (Det vender jeg tilbage til nedenfor).

Iøvrigt er selviagttagelse kommunikation, ligesom systemets andre operationer. "Hier geht es darum, wie in der Wirtschaft über Wirtschaft kommuniziert wird." (Luhmann 1994, s. 76).

Men selviagttagelse med priser som momentvise fixpunkter er en omfattende, og formentlig umulig opgave, fordi systemet i sin fulde kompleksitet er uoverskueligt. Derfor forskyder *selviagttagelse sig til 'løbende' selvbeskrivelse*, som retter sig mod systemets mere vedvarende struktur, dvs. information om priser, og som forudsætter "hochselektive Vereinfachungen" (Luhmann 1994, s. 33, 277).¹⁹⁷

"This rudimentary self-observation of the system at the level of its operations becomes *self-description* if it produces semantic artifacts to which further communication can refer and with which the system's unity is indicated." (Luhmann (1984) 1995, s. 456).¹⁹⁸

Det er strukturen der gør det muligt for systemet at iagttage sine egne hændelser, idet den etablerer et 'før', 'nu' og 'efter'.

"Innerhalb komplexer Systeme muss die Orientierung der basalen Ereignisse und Prozesse am System durch eine Selbstbeschreibung vermittelt werden".

"Die Selbstbeschreibungen des Wirtschaftssystems bauen auf Informationen über Preise auf. Das ist kein Zufall. Preise bieten den besten Ausgangspunkt, weil sie sowohl dem temporären Charakter der basalen Elemente (Zahlungen) Rechnung tragen als auch, darauf bezogen, ein erwartungs- und kommunikationsfähiges Gemisch aus Stabilität und Instabilität darstellen".

"Sie (selvbeskrivelsen – min tilføjelse) repræsenterer also ein System, das nicht aus substanzen, sondern nur aus Ereignissen besteht; und sie repræsenterer die darauf bezogenen Erwartungsstrukturen, die zwar über das Einzelereignis hinausgreifen, aber ihrerseits instabil, nämlich änderbar installiert sind." (Luhmann 1994, s. 33).

Selvbeskrivelsen bygges op af informationer om priser (Luhmann 1994, s. 33). Selviagttagelse er således "the operation that underlies the formation of structures in the social system that produces them." (Luhmann (1984) 1995, s. 301) (se nedenfor).

Pris som kvantitativt udtryk opnår sin kommunikationstekniske præcisering gennem differens-skemaet 'mere eller mindre'. En given pris bestemmes altså ved hjælp af en differens - den "difference that makes the difference" (Luhmann citerer Bateson). Her er der således ikke tale om differensen system-omverden, "sondern als Differenz an Hand einer Zahl : als nicht mehr und nicht weniger". (Luhmann 1994, s. 34).

Ændring af priser sker på grundlag information om priser, men ikke på grundlag af prisen i sig selv. Hvad en given pris står for, er 'ubestemt' – kan ikke læses ud af prisen. (Luhmann 1994, s. 20).

Selvbeskrivelsen er derfor ikke bare en gengivelse af priser. Den er sammenligninger af priser i et tidsperspektiv, og den er forskellige former for behandling af prisændringer, som søger "zu berechnen, zu erklären, zu verändern". (Luhmann 1994, s. 76).¹⁹⁹

Selvbeskrivelsens funktion er at orientere de basale hændelser og processer mod systemet og at opretholde den nødvendige forventning om fortsatte betalinger/ikke-betalinger. Selvbeskrivelsens umiddelbare, og helt centrale, bidrag er

derfor at sikre systemets autopoiesis gennem reproduktionen af tilslutningskapaciteten, betalingsevnen.

Rekursiviteten mellem system og selvbeskrivelse

Som angivet er det muligt ved hjælp af priser, og informationer om priser, at danne en selvbeskrivelse ”in die eingeht, dass und wie das System mit selbstoproduzierter Sensibilität auf sich selbst reagiert”. (Luhmann 1994, s. 33).

Det økonomiske systems selvbeskrivelse, i form af aggregeringer og vurderinger (som bygges op over priser), er beskrivelser af systemets tilstande som, når de kommunikerer i systemet, virker tilbage på systemet. (Luhmann 1994, s. 128).

En pris er nok i sig selv udtryk for en forventning, men selvbeskrivelsen træder et skridt længere tilbage ved at sætte priser i relation til hinanden og ’reflektere’ over det. Selvbeskrivelsen må også selektere sin fremstilling. Selvbeskrivelsen udvælger en bestemt måde at fremstille og kommentere prisdifferenser, som derefter virker tilbage på systemet. (Luhmann 1994, s. 76).

Systemet forandrer sig med sin struktur, og derfor påvirker den måde selvbeskrivelsen gengiver strukturen også systemet. Luhmann ville sikkert formulere det i retning af at systemet bruger selvbeskrivelsen til at forandre sig med, ved at kommunikere om den, tematisere sig selv. Omvendt reagerer selvbeskrivelsen på de systemændringer den selv er årsag til. (Luhmann 1994, s. 81).

Forholdet mellem system og selvbeskrivelse er rekursivt, og selvbeskrivelsen kan således ikke påberåbe sig at beskrive et objekt. Den er selv deltager i det den beskriver. Luhmann pointerer flere steder forskellen mellem at opfatte – iagttagelse – det økonomiske system som en ”eindeutige Realität, über die es nur wahre oder falsche Aussagen gibt” og at være klar over at iagttagelsen retter sig mod iagttagelser, som samtidig både er resultat og fortsættelse af denne rekursive proces (Luhmann 1994, s. 127).

Derved bidrager selvbeskrivelsen (reflektionsteorien) til uddifferentieringen af det økonomiske system. (Luhmann 1994, s. 82).

Luhmann ser udviklingen som en proces hvor det økonomiske system, der gennem sin uddifferentiering frigør sig fra sine tidligere bindinger til religion, moral, ret og politik, skaffer sig et nyt ’tilslutningspunkt’, hvorved det vinder større frihed. Det økonomiske systems selvbeskrivelse kan ”kühles Blut bewahren” overfor den samfundsmæssige problemstilling ’rig-fattig’, hvad samfundssystemet ikke kan – ”Also Indifferenz als Differenz !” (Luhmann 1994, s. 82-83).

Luhmann tidsfæster overgangen fra det han betegner den ’skolastiske argumentationsmåde’ til en reflektionsteori, til det 18. århundrede (Luhmann 1994, s. 195). Og han knytter den forandring sammen med uddifferentieringen af det pengebaserede økonomiske system som et autopoietisk del-system.

”Erst jetzt entsteht auch in der der Wirtschaft selbst ein Reflexionsbedarf mit dem Bemühen, die Operationsweise, die Strukturen und den Strukturwandel des eigenes Systems als Einheit des eigenes Systems zu begreifen.” (Luhmann 1994, s. 77).

Økonomisk teori – videnskabsystemets beskrivelse

Luhmann sonderer mellem det økonomiske systems selvbeskrivelse og ’videnskabsystemets’ – eksterne - beskrivelse af det økonomiske system.²⁰⁰

Forskellen ligger mellem det han kalder den traditionelle systemopfattelse af økonomien, der resulterer i model-beskrivelser, hvor genstandsfeltet opfattes

objektivt som noget der kan beskrives ”richtig oder falsch” af en iagttager. (Luhmann 1994, s. 124) - og på den anden side den dynamiske forståelse af forholdet mellem system og beskrivelse, hvor systemet reagerer på beskrivelsen. En sådan beskrivelse kan ikke nøjes med at beskrive aggregater af (pris)data m.v..

”Sie muss ausserdem beachten, dass, und beobachten, wie das System selbst auf Beobachtungen und Beschreibungen seiner selbst reagiert.” (Luhmann 1994, s. 126).

Videnskabssystemets ”weitere Beschreibungen” (Luhmann 1994, s. 128), karakteriserer Luhmann som ”rein wissenschaftliche”, dvs. teori (ibid, s. 129). Sådanne teori-elementer griber også, ligesom reflektionsteorien – ”rekursiv vernetz” - ind i økonomien når de kommunikeres. (ibid, s. 128).

Videnskabssystemet indfører en ny form for ’teoretisk selvbeskrivelse’ (Luhmann 1994, s. 78), hvor knaphedsforestillingen udgør genstandsfeltet. En teoretisering af selvbeskrivelsen som virker tilbage på den økonomiske politik, investeringer, etc. (ibid, s. 78).

Disse beskrivelser er – ifølge Luhmann - ikke så optaget af at forholde sig til og beskrive markedet, men har først og fremmest brug for markedsdata som grundlag for ”das Destillieren von Beobachtungen”. Det drejer sig om før-og-nu-sammenligninger, effekten af indgreb, trends og prognoser, etc. (Luhmann 1994, s. 129-130). Luhmann kalder dem parasitiske, fordi de forsøger at snylte på og bemægtige sig kontrollen med systemets selvbeskrivelse. (ibid, s. 129).

Videnskabssystemets beskrivelse overfører sine teoretiseringer til reflektionsteorien, som optager dem i sin egen beskrivelse, og dermed fører dem tilbage på systemet.

I modsætning til denne parasitiske teori, som altså bare bruger det økonomiske system som råstof for sin egen (re)produktion, sætter Luhmann reflektionsteorien som er optaget af at beskrive markedet og systemets enhed, identitet, ”als Moment der modernen Gesellschaft.” En reflektion der ligger ”eher parasitären Semantikken.” (Luhmann 1994, s. 130).²⁰¹ Knaphedsforestillingen bliver derfor i høj grad også genstand for systemets reflektionsteori. (Luhmann 1994, s. 64-65).

Det rekursive forhold mellem system og selvbeskrivelse/reflektionsteori, kommer indirekte til at virke mellem videnskabssystemets beskrivelse og det økonomiske system, selvom der systemteoretisk er der tale om to systemer der befinder sig i hinandens omverden.

Der er tilsyneladende en tæt forbindelse mellem den beskrivelse af økonomien der stammer fra videnskabssystemet og den det økonomiske system selv producerer. Det er ikke helt åbenbart hvor Luhmann trækker grænsen/forskellen. ”Beides geht in der Tat Hand in Hand und lässt sich empirisch nicht trennen.” (Luhmann 1994, s. 82).

Endelig kan man træde endnu et skridt tilbage og beskrive systemet som sociolog, med den vinkel man nu vælger. I så fald er der tale om en iagttagelse og beskrivelse af iagttagelser på 2. eller 3. orden. (Luhmann 1994, s. 95). Spørgsmålet om hvordan forholdet bliver mellem en sådan sociologisk beskrivelse, reflektionsteorien og systemet, lader Luhmann stå åbent. (Luhmann 1994, s. 130).

Markedet

Luhmann diskuterer forskellige muligheder for indplacering af fænomenet marked i relation til systemteorien. Man kunne opfatte markedet som et selvstændigt

socialt system. Man kunne da sidestille begreberne 'økonomi' og 'marked'. Det ville dog passe dårligt, mener Luhmann, med at der findes både en planøkonomi og en markedsøkonomi, eftersom forskellen mellem disse to fænomener ikke kan forstås som forskelle mellem systemer (forskellene har at gøre med ordnings- og skatteprincipper). (Luhmann 1994, s. 91-92).

Eller man kunne opfatte markedet som et sub-system til det økonomiske system. Men det fører også til problemer, "wenn man den Markt im Unterschied zu Produktion und Konsum, zu Betrieben und Haushalten konkret definieren will." (Luhmann 1994, s. 92).

Markedet ender et helt andet sted.

Jvf. den klassiske opdeling af økonomien i forbrug, produktion og fordeling, sætter Luhmann for det første markedet ind som grænse mellem forbrug og de to andre sfærer, som "Die *Differenz von bestimmter und unbestimmter* (eigener und umweltmässiger) *Komplexität*." (Luhmann 1994, s. 74).

Det bestemte i produktions- og fordelingsfæren er "eine historische Bestimmtheit" (Luhmann 1994, s. 74), som jeg forstår som den organisering af f.eks. kapitalen (virksomheder) der skyldes mange års konkrete investeringer og udviklinger. Det er denne organisering – på indersiden af grænsen - der stabiliserer og lægger begrænsninger på forandringshastigheden.

Det ubestemte på den anden side af grænsen skyldes først og fremmest uforudsigeligheden i samspillet mellem konkurrenterne og aktøren selv. Der dannes en selvreferentiel cirkel i form af dobbeltkontingens : "Was man tut, hängt unter anderen davon ab, was man tut." (Luhmann 1994, s. 74).

Systemteoretisk er markedets opgave altså at artikulere differensen mellem bestemt og ubestemt kompleksitet. Dets samfundsmæssige funktion er ifølge Luhmann at varetage forbruget overfor produktions- og fordelingsfærene. (Luhmann 1994, s. 75)

Ved hjælp af markedet får det økonomiske system i virkeligheden to roller. Dels som del-system, hvor det uddifferentierer sig fra omverdenen ved sin almindelige system-kode 'betaling/ikke-betaling'. Dels som en *indre omverden* (for 'deltagende' systemer), der muliggør en videre uddifferentiering, og en iagttagelse af sig selv, ved hjælp af disse indre uddifferentieringer. (Luhmann 1994, s. 100).

Til forklaring af den indre uddifferentiering indfører Luhmann begrebet "partizipierenden Systeme des Wirtschaftssystems" (Luhmann 1994, s. 94). Luhmann bruger betegnelsen for at adskille denne type systemer fra del-systemerne, idet han pointerer at der hverken er tale om en begrebslig (*divisio*) eller en real (*partitio*) opdeling. Deltagende systemer (husholdninger eller virksomheder f.eks.) deltager gennem 'interpenetrering'. De kan altså lige så lidt eksistere som selvstændige systemer, adskilt fra det økonomiske system, "so wie Gehirnzellen nicht ohne Gehirn und umgekehrt." (Luhmann 1994, s. 94, note 6).

Markedet får det økonomiske system til at optræde i rollen som omverden for de deltagende systemer, der på den måde etablerer en økonomi-intern system-omverdens differens som kan iagttages af systemet (Luhmann 1994, s. 119). I den rolle bliver det økonomiske system til "*Umwelt seiner eigenen Aktivitäten*." (ibid, s. 94).

Det er gennem indføring af en system-omverdens grænse i sig selv ved hjælp af markedet, at det økonomiske system organiserer sin selviagttagelse. (Luhmann 1994, s. 95).

Markedet ordner iagttagelserne efter differentieringen i kategorierne udbud og efterspørgsel. Disse to størrelser kan yderligere slut-paradoksere det Luhmann

kalder ”der Knappheit des Überflusses”, fordi de ikke længere udelukker men fordrer hinanden. Gennem differensen udbud-efterspørgsel opstår nemlig enheden i form af ’ligevægt’. (Luhmann 1994, s. 203-204).

I markedet iagttager man kun ved hjælp af priser. (Luhmann 1994, s. 95). Og at (selv)iagttage priser er også at iagttage andres iagttagelser.

”Preise sind immer auch Preise für andere, also soziale Fakten.” (Luhmann 1994, s. 118).

Når f.eks. producenter iagttager markedet, er det i virkligheden sig selv og deres konkurrenter de iagttager²⁰², under betingelserne for dobbeltkontingens. (Luhmann 1994, s. 108)

Markedet er ikke et system, og konkurrence²⁰³ er ikke en struktur i et system, men en struktur²⁰⁴ i en omverden. ”Es handelt sich um eine Struktur der Sozialdimension des Erlebens und Handelns.”(Luhmann 1994, s. 102).

Gennem priser, og tilhørende informationer, kan de enkelte aktører iagttage og reagere på hinanden (og sig selv), uden at have noget som helst med hinanden at gøre, hvilket iøvrigt har vidtrækkende følger. (Luhmann 1994, s. 101-102).

Luhmanns særlige opfattelse af markedet indebærer iøvrigt, at det bliver irrelevant at tale om den traditionelle opdeling i delmarkeder, i form af sub-systemer med ’relativt faste grænser’. (Luhmann 1994, s. 115). I Luhmanns bestemmelse af markedet og konkurrencen, er det ikke muligt at trække grænser mellem f.eks. et finansielt marked og et arbejdsmarked. Det er samme struktur der virker.

Systemets betydning

”Die derzeit wohl zentralen Probleme der modernen Gesellschaft liegen in der Rückwirkungen von Umweltveränderungen, die die Gesellschaft ausgelöst hat, auf die Gesellschaft selbst.” (Luhmann 1994, s. 169).

En væsentlig bidrager i skabelsen af disse virkninger er selvsagt det økonomiske del-system.²⁰⁵

Luhmann diskuterer hvordan det økonomiske system virker tilbage på sin omverden.

”Muss man damit rechnen, dass ein solches System seine Umwelt wesentlich verändert oder dass es gar die Umweltvoraussetzungen untergräbt, von denen er selbst abhängt ?” (Luhmann 1994, s. 36).

Det fører til nogle forskellige betragtninger over omverdens-begrebet. For det første er sociale systemer kommunikationssystemer. Derfor må f.eks. ”ökologische Bedingungen und mentale Zustände der Menschen, Ressourcen und Motive” regnes til sociale systemers omverden.

Luhmann skelner herefter mellem en samfunds-intern omverden, som omfatter andre – ikke økonomiske – kommunikationer (sociale systemer), og samfundets egen omverden, dvs. alt det der ikke er kommunikation. Det skal forstås sådan at denne sidste omverden, samtidig er ”Umwelt des Wirtschaftssystems (und auch : des Gesellschaftssystems)” (Luhmann 1994, s. 36).

Luhmann konkluderer at det økonomiske systems eneste mulige kommunikationsform – priser – indvirker på ressourcer og motiver.

”Sie ändert damit die Umwelt, von der sie selbst abhängt, und zwar die Umwelt des Gesellschaftssystems, nicht nur die Umwelt des Wirtschaftssystems”.

”Der letzte Tropfen Öl mag auf einer Auktion zu welchem Preis immer versteigert werden – aber danach gibt es kein Öl mehr” (Luhmann 1994, s. 38).

”Die gewaltigen Veränderungen in Ressourcen, Naturgleichgewichten und Motiven, die das System der Geldwirtschaft ausgelöst hat, sind durch das Funktionieren der monetären Selbstreferenz bedingt.” (Luhmann 1994, s. 16).

F.eks. forudsætter systemets opretholdelse en vis grad af kompleksitet i omverdenen, dvs. en kompleksitets-differens mellem system og omverden. Det indebærer at behovene i omverdenen må være ulige fordelt, så ’goder’ ved samme pris kan forekomme mere eller mindre attraktive, og at pengene må være ulige fordelt i systemet, ”Gleichheit wäre tödliche Entropie.” (Luhmann 1994, s. 112)

Luhmann indikerer at denne forskel på den ene side er systemets udgangsbetingelse, men også at den er et produkt af økonomien. (Luhmann 1994, s. 112). Luhmann taler om “die Tragik der notwendigen Verlierer” som en konsekvens af at et ”subsistenzwirtschaftlich orientiertes System marktwirtschaftlichen Bedingungen ausgesetzt wird.” (Luhmann 1994, s. 123).

Men hvordan får vi viden om de økologiske virkninger af det moderne samfund ? – ihvertfald ikke ud af priser. (Luhmann 1994, s. 35).

Luhmann overvejer anvendelsen af systemets selvbeskrivelse, i betydningen informationer om samfundets tilstand. Kan man f.eks. slutte fra prisstigninger til større knaphed på de ressourcer i omverdenen priserne er på. Hans konklusion er at alt er systemets egen konstruktion, også knapheden. En iagttagelse må gå ud fra at det iagttagende system finder selvreferencens begrænsninger og systemets form for slutparadoksering ”natürlich” og ”notwendig”, ”und nicht weiter hinterfragt.” (Luhmann 1994, s. 180).

De priser der er hele det økonomiske systems kommunikationsgrundlag, underforsyner systematisk samfundet med information om ”Auswirkungen der wirtschaftlichen Operationen in der gesellschaftlichen und natürlichen Umwelt.” Det betyder at ”Der Erfolg der Wirtschaft gefährdet Gesellschaft und Natur.” (Luhmann 1994, omslag).

Men dette vigtige spørgsmål, om hvorvidt prisdata overhovedet leverer, eller kan levere, os valide informationer om vores samfund, fortrænges når det blot drejer sig om fordeling af penge. (Luhmann 1994, s. 171). Og konklusionen er :

”Über Daten, die auf der Basis von Preisen gewonnen werden, wird man die Auswirkungen der Wirtschaft auf ihre Umwelt innerhalb und ausserhalb des Gesellschaftssystems nicht kontrollieren können.” (Luhmann 1994, s. 42).

Den tilsyneladende beslutnings-rationalitet der knytter sig til økonomien er måske ikke helt ”was wir Menschen uns wünschen : Rationalität als Schicksal und vielleicht als Ruin.” (Luhmann 1994, s. 297).

Opsummering

Denne fremstilling viser tydeligt hvordan Luhmann i mellemtiden har udviklet en stor forkærlighed for *paradokser*.

Første paradoks ligger i at det indgreb i de knappe ressourcer der finder sted under en udveksling nok reducerer knapheden for modtageren, men samtidig øger knapheden for alle andre, som jo nu har den mulighed mindre (’når A har solgt sin hest til B, mister C muligheden for at købe den af A’).

I første omgang transformeres paradokset til mediet ejendom. Men da det medie – iflg. Luhmann – er ekstremt usandsynligt som uddifferentieringsmedie for et socialt system (konfliktpotentialer er alt for stort), kommer der først for alvor skub i sagerne på det tidspunkt hvor paradokset kan skjules gennem en fordobling i form af *penge-knaphed*.

Systemkoden er nu blevet til *betaling/ikke-betaling*, som systemets (udelelige) sidstelement, og Luhmann introducerer *autopoiesis-konceptet*²⁰⁶ til at beskrive den fortløbende formidling af *betalingsevne* der knytter sig til betalingerne. Den der betaler, afgiver betalingsevne til den der modtager, og på den måde får systemet sine operationer til at fortsætte – ved egen kraft.

Luhmann finder her et nyt paradoks i det han kalder det '*dobbelte penge kredsløb*', som sender betalingsevnen hver sin vej. Et indre kredsløb hvor betalingsevnen følger betalingen, dvs. den der betaler afgiver betalingsevne til den der modtager betalingen - og et ydre kredsløb, hvor betalingsevnen går den modsatte vej. Den ydre pengestrøm forudsætter at den betalende har en berettiget forventning om at få betalingsevnen tilbage igen.

Paradokset lukkes ved hjælp af et bankvæsen, som kæder afgivelsen og modtagelsen af betalingsevne sammen i en tidsdimension (og vel iøvrigt stabiliserer hele betalingssystemet). Det bliver muligt f.eks. at investere i forventning om at afgivelsen af betalingsevne kompenseres f.eks. i form af et afkast (der måske ligefrem indebærer en nettoforøgelse af betalingsevnen).

Iflg. Luhmann afslutter bankvæsenet på den måde uddifferentieringen af systemet i løbet af det 18. århundrede.

Luhmann ender sine overvejelser omkring endnu et – potentielt - paradoks med, at det der faktisk adskiller betaling fra ikke-betaling, er selve *beslutningen*. Det er beslutningen der sætter differensen ved at lade kommunikationen falde ud til enten den ene eller den anden side (den kan ikke være på begge sider samtidig. Der kan ikke samtidig både betales og ikke-betales). Beslutningen bliver på den måde en slags 4. led i kommunikationsforløbet, og det glimt hvori systemet realiserer enheden af differensen system-omverden (netop i det øjeblik der besluttes, er betalingen eller ikke-betalingen koblet sammen med det betalingen vedrører).

Systemets omverden bliver her tydeliggjort som det sted hvor systemet henter sine *betalingsgrunde*. Luhmann pointerer at det ikke betyder at betalingsgrunde er system-eksterne. Det er egenskaber som systemet selv hæfter på - hvad det nu måtte være - i det omkringliggende samfund. Selve omdannelsen til betalingsgrunde er noget systemet står for, for at få betalingerne – autopoiesen – til at køre. I den forstand er systemets omverden derfor noget systemet selv konstruerer.

Kommunikationsteknisk forklarer Luhmann fænomenet som *fremmedreference*. Når systemet kommunikerer, dvs. eksekverer betaling/ikke-betalinger, kan det ikke kun referere til sig selv. Det er nødt til at have noget at kommunikere om (betalingen/ikke-betalingen må vedrøre et eller andet), ellers ville det ikke kunne skelne den ene kommunikation fra den anden. En betaling er i sig selv meningsløs. Uden noget at hægte betalingen op på, ville systemet gå i selvspind ('systemets lukkethed tvinger det til åbenhed').

En af de store landvindinger i Luhmanns teori er dobbelkontingens-konceptet, hvorunder de forskellige led i kommunikation eksekveres som *binære selektioner*. Så, udover en grund til overhovedet at kommunikere (udveksle), skal der tilføjes en kapacitet til at selekttere. Og det der skal selekteres er i sidste instans en *pris*. Beslutningen om ja eller nej til en pris faciliteres af systemets struktur. Spørgsmålet

om hvorvidt en pris er 'rigtig' eller 'forkert' kan altid kun afgøres i forhold til en forventning.

Struktur-konceptet er da også udviklet betydeligt i forhold til den første udgave af teorien. Luhmann introducerer i den forbindelse de centrale koncepter for *iagttagelse*²⁰⁷, *selviagttagelse* og *selvbeskrivelse*.

Iagttagelse er at sætte en differens, at aktivere en system-kode. Iagttagelse er en proces der forløber på 1. ordensniveauet. I det økonomiske system vil det sige at iagttage betalinger/ikke-betalinger eller betalingsgrunde – systemets operationer.

På 2. ordensniveauet²⁰⁸ iagttages iagttagelser. Det betyder at iagttage selve systemets kode, den systemet selv bruger til at skelne med. Alt i Luhmanns sociale systemer er kommunikation, og det der iagttages – kommunikeres om - i det økonomiske system, er priser. Når systemet iagttager sin egen kommunikation er der tale om selviagttagelse.

Det fænomen er en vigtig brik i forståelsen af systemets selvreference, for den kommunikation der kommer ud af at systemet kommunikerer om sine egne priser, er et system-internt produkt (både selv- og fremmedreferencen tilhører systemet), som det kan bruge til at danne struktur af.

Forudsætningen er en radikal omdefinering af *markedets rolle* fra den tidligere udgave af teorien. Dels generaliserer Luhmann markedet og opererer ikke længere med funktionelt uddifferentierede delmarkeder. Dels placerer han markedet som systemets indre omverden.

Det indebærer at markedet virker inden for systemets differens. Det etablerer ikke selv nogen ny omverden, men bruger systemets. Dermed kan systemet gentage sin initiale differens-sætning inden for sin egen grænse. Hver gang der udveksles i markedet er det en gentagelse ('re-entry') af den initiale system-omverdens differens.

Markedets kapacitet til at returnere system-omverdendifferensen til systemet, betyder at organisationerne får mulighed for at øge deres egen kompleksitet. De kan anvende markedet som deres omverden (White's spejl-metafor), og dermed bidrage til en højere grad af egenkompleksitet ved at bygge videre på den kompleksitet markedet og det økonomiske system allerede har opbygget.

Organisationer bliver i den forbindelse omdefinert til det Luhmann kalder 'deltagende systemer', der nok kan anlægge deres egne vinkler, men altid er knyttet uløseligt til det økonomiske system. Det er f.eks. meningsløst at operere med et moderne virksomhedsbegreb uden et økonomisk system (som forholdet mellem 'bevidsthed og hjerne').²⁰⁹

Denne indplacering af markedet betyder at systemet kan iagttage sig selv (priser), ved at iagttage hvad der sker på markedet.

I den forbindelse leverer Luhmann endnu et paradoks, som han kalder '*overflodens knaphed*'. Det forhold, at der kan produceres i overflod i den ene ende af systemet samtidig med at grundbetingelsen (kontingensformlen) jo er knaphed. Dette paradoks lukkes gennem markedsforestillingen om ligevægt mellem udbud og efterspørgsel.

Det sidste skridt på vejen til strukturdannelse går fra selviagttagelse til selvbeskrivelse. Luhmann forklarer den overgang med, at det ville være omsonst for systemet at forsøge at iagttage alle sine enkelthændelser og bruge alle disse enkelt-observationer til noget meningsfuldt. Derfor sker der en processering af priser, hvorunder de sættes i relation til hinanden (f.eks. under differenskoden større-mindre) som grundlag for at trække nogen mere sammenhængende og blivende informationer frem, f.eks. vurderinger af prisernes bevægelser. Det er i den proces systemet danner sin selvbeskrivelse.

Systemet opbygger på den måde, ved at iagttage og beskrive sig selv, sin struktur. Produktet er de forventninger som kan udløse selektionen af priser og dermed skabe grundlaget for den videre forventningsdannelse. Der er tale om et rekursivt forløb, hvorunder strukturen samtidig dannes og virker. Hændelserne bliver – via strukturen - både sine egne årsager og virkninger. Systemet er selvreferentielt.

Under udviklingen af struktur-konceptet finder organisationerne deres plads i systemet som stabilisatorer af strukturen. De bidrager med at 'binde' de mange muligheder til en stabil forventning. Stadig efterlader Luhmann dog en nærmere diskussion af forholdet mellem system og organisationer, jvf. foregående afsnit. Det er en diskussion jeg vender tilbage til.

Nyt i forhold til den tidlige teori, er, at Luhmann nu også forholder sig til den *økonomiske teori*.

Han skelner nu mellem systemets selvbeskrivelse, som bliver til reflektionsteori, og videnskabssystemets beskrivelse af det økonomiske system. Sidstnævnte får en 'parasitisk' karakter, fordi det blot snylter på det økonomiske system for at kunne reproducere sine egne beskrivelser (sig selv). I forhold til videnskabssystemet befinder det økonomiske system sig i omverdenen, og bliver herfra reduceret til leverandør af udvekslinger. Genstandsfeltet for videnskabssystemet er således – iflg. Luhmann – først og fremmest markedet, mens det for det økonomiske system er knaphed.

Selv med disse forskelle, er der klart et samspil også. Videnskabssystemets teoridannelse optages i reflektionsteorien (selvbeskrivelsen), og derigennem indvirker den på sin genstand – det økonomiske system. Den rekursivitet der ligger mellem system og selvbeskrivelse bliver videnskabssystemets beskrivelse således en del af.

Iøvrigt afklarer Luhmann ikke nærmere - i det materiale jeg har brugt - forholdet mellem disse to beskrivelser og systemer. (Er der f.eks. nogen form for autonomi i Videnskabssystemets beskrivelse ? Er den økonomiske teori i en eller anden grad at betragte som et system-ekstremt indslag i forhold til det økonomiske system ?). Det er også en diskussion jeg vender tilbage til.

Et område der heller ikke forekommer helt tydeligt hos Luhmann er omverdensbegreberne. Luhmann opererer ihvertfald med to omverdensbegreber. Det ene er mellem system og omverden, det andet mellem alle sociale systemer (alt hvad der er kommunikation=samfundet) og alt andet (den ydre - materielle, fysiske og psykiske verden). Så vidt jeg kan se, må der også være et omverdensbegreb imellem systemets omverden (den omverden systemet bestemmer som sin=betalingsgrunde) og resten af alt det der er kommunikation – f.eks. alle andre sociale systemer.

Det væsentlige i forhold til mit projekt er, at Luhmann tydeligvis ser konflikten mellem systemet og den ydre omverden. Både fordi systemet skaber enorme økologiske virkninger og fordi disse virkninger ikke kan aflæses gennem systemet – netop fordi det er selvrefererende. Alt hvad der produceres i systemet, er systemets egne produkter. Jeg går ud fra at Luhmann dermed mener, at en økonomisk størrelse er uden informationsværdi (meningsløs) fra alle andre vinkler end systemets egen.

Denne diskussion ligger i kernen af hele dette projekt. Jeg har været inde på den flere steder i de foregående afsnit, og jeg kommer ind på den fra flere vinkler i de efterfølgende.

Nye og ny-udviklede nøglekoncepter i forhold til den tidlige udgave af teorien :

- Paradokser

- Knapheds-fordoblingen
 - Det dobbelte penge-kredsløb
 - Betaling/ikke-betaling
 - Overflodens knaphed
- Betalingsevne som koblingskapacitet for autopoiesis.
- System-omverden koden bliver til betaling/ikke-betaling (beslutning).
- Omverden som betalingsgrunde.
- Kommunikation baseret på fremmedreference og 'medløbende selvreference'.
- Kommunikation som selektion i 4 led.
- Pris som kommunikation.
- Iagttagelse på 1. orden og selviagttagelse på 2. orden.
- Selvbeskrivelse som grundlag for strukturdannelse.
- Markedet generaliseret som indre omverden.
- Organisationer som stabilisatorer for strukturen.
- Økonomisk teori.
- Forholdet til den ydre omverden (økologi).

4.3 Dirk Baeckers uddybning af Luhmanns teori²¹⁰

Dirk Baecker er en af de mest prominente systemteoretikere i Luhmanns retning, og jeg gennemgår i dette afsnit Baeckers fortolkning af centrale komponenter i teorien om det økonomiske system.

Hensigten er at uddybe og udbygge min gennemgang af Luhmanns teori, og dermed grundlaget for min videre behandling. Baecker er nogle steder mere konkret end Luhmann i det materiale jeg har brugt.

Jeg har bestræbt mig på at begrænse gentagelser i forhold til Luhmanns fremstilling, men en del overlap kan ikke undgås når beskrivelsen skal fremstå nogenlunde sammenhængende.

Jeg går således ud fra at Baecker i sin forståelse af det økonomiske system – og systemteorien i det hele taget – ligger helt i forlængelse af Luhmann.

”Wir arbeiten mit der *Theorie selbstreferentieller Systeme* in der Gestalt, wie sie insbesondere von Niklas Luhmann für die Soziologie adaptiert, erweitert und formuliert worden ist.” (Baecker 1988, s. 324).

Baecker citerer og henviser mange steder direkte til Luhmann, og anvender i vidt omfang Luhmanns værker som kilde. Kun på enkelte – og så vidt jeg kan vurdere, ubetydelige – punkter afviger Baecker fra Luhmann. Disse punkter ser jeg mere som en videreudvikling af Luhmanns teori, end som en kritik af den.

Økonomiens funktion og uddifferentiering

Baecker gentager Luhmanns konstatering af at ”temporaliserede komplekse Systeme” ikke kan stabilisere sig ved at opretholde og kontrollere bestemte tilstande. De stabiliserer sig dynamisk, gennem opretholdelsen af en selvreference, ”und reagieren mit Strukturbildung auf die Unruhe, die ihre Strukturen schaffen.” (Baecker 1987, s. 522).

Det centrale begreb i det økonomiske systems selvreference er knaphed. Baecker henviser til den økonomiske teori, og konstaterer at

”Wirtschaft ist dann nichts anderes als *Einführung und Bewältigung von Knappheit*.” (Baecker 1987, s. 522).

Det er den ’funktion’ økonomien²¹¹ løser for samfundet. Økonomien er egentlig slet ikke en bestemt måde at løse et (knapheds)problem på, den er ikke engang en aktivitet. Den er dybest set kun ”ein Kalkül, ein Kostenkalkül”. Det knaphedsbegreb økonomien selv introducerer skal ses som en forudsætning for at kunne omsætte aktiviteter til omkostninger (”die Rechnung ausstellen”) og på den måde opstille beregninger der anviser hvordan knapheden kan behandles og håndteres. (Baecker 1987, s. 522).

Knaphedsforestillingen er udtryk for et paradoks. Knaphed er sin egen årsag. Baecker citerer Luhmann (Luhmann 1994) : ”der Zugriff schafft das, was er beseitigen will.” (Baecker 1987, s. 522).

Dette paradoks bliver usynliggjort i (af) økonomien i to dimensioner, en tidsdimension og en social dimension.

I tidsdimensionen skjules paradokset i form af en differens mellem problem og problemløsning der skubber problemløsningen ind i ”einen Horizont des allgemeinen Überflusses”. På den måde kan differensen trække problem og problemløsning

tidsmæssigt fra hinanden, temporalisere differensen, hvorefter ”die bürgerliche Welt, unkundig ihrer eigenen Manöver, sinkt in dem ’Schlaf des Wachstums’” (Baecker citerer George Bataille), (Baecker 1987, s. 523).

Udover at skjule paradokset i en tidsdimension, må det også skjules i den sociale dimension. Der kræves ”eine sozialisierung des Smerzes”. Det forudsætter en differens som kan levere et fixpunkt for systemets operationer og iagttagelser af operationer.

”Diese Differenz ist die Differenz von Haben und Nicht-Haben, die sowohl Resultat als auch Motiv der Zugriffs auf knappe Güter ist.” (Baecker 1987, s. 524).

Differensen etableres i form af konfliktende sociale positioner. Knaphedsproblemet bliver konsolideret i institutionen ’ejendom’, som tilskynder til videre udveksling.

”In Eigentum und Nicht-Eigentum ist die Erinnerung an Wirtschaftliche Operationen abrufbar aufgehoben und zu Stimulierung weitere Operationen verwendbar.” (Baecker 1987, s. 524-525).

Ejendom bliver et *medie* som gør det meningsfuldt at anvende differensen ’have/ikke-have’. Det medie som systemet kan tage form og identificere sig i, med sin første kode, ’have/ikke-have’. Ejendom kan ses som en institutionalisering af knaphed fordi differensen ’have/ikke-have’ skaber en *relation* mellem de to sider, og dermed introducerer det som et ’socialt faktum’ at ejendom er noget nogen kan være i ’ikke-besiddelse’ af fordi andre er i ’besiddelse’ af det.

Samtidig ligger kimen til en begyndende dynamisering, fordi differensen også skaber mulighed for ’crossing’ (jvf. Spencer-Brown, afsnit 3.7). Selvom man ikke er i besiddelse af ejendom, kan man komme det. Den ejendom ’nogen’ er i besiddelse af (den bestemte side af differensen), er alle andre *følgelig* ikke i besiddelse af (den ubestemte side af differensen). Men netop derfor er ’alle andre’ potentielt (kontingent) mulige som dem der besidder.²¹²

Baecker pointerer hvordan systemets hændelser får en særlig betydning som anledninger (Baecker 1988, s. 61) til at adressere knaphedsproblemet, der derved bliver omdrejningspunkt for hvordan systemet - ”an ihrem eigenen Schopf” – uddifferentierer sig i samfundssystemet.

”Unter Berufung auf Knappheit distanziert die Wirtschaft alle anderen sozialen Relevanzen.” (Baecker 1987, s. 526).

For at kunne håndtere knaphedsparadokset effektivt kræves dog endnu et skridt i udviklingen af systemet, som sætter paradokset kontingent. (Baecker 1987, s. 528). Det sker i form af ’monetariseringen af økonomien’ (Baecker 1987, s. 526), hvorefter knapheden på goder overtages af knapheden på penge.

Ved at distancere det direkte konfliktpotentiale til pengeformen opnås en tilsyneladende afspænding, som skaber større sikkerhed for at autopoiesen kan køre videre (i form af penge-betalinger).

”Diese Duplikation löst die Selbstreferenz der Wirtschaft aus ihren sachlichen, sozialen und zeitlichen Bindungen und verselbständigt die Operationsweise des Systems gegenüber den jeweiligen Motiven, Anlässen und Absichten der Operationen.” (Baecker 1987, s. 527).²¹³

Det økonomiske system

Baeckers overvejelser om hvilke elementer og operationer der konstituerer det økonomiske system tager udgangspunkt i "die Theorie *autopoietischer*, das heisst *selbstreferentieller und selbstproduzierender Systeme*" (Baecker 1988, s. 87), hvorefter systemer hverken er en iagttagers konstruktioner eller 'modeller'. Systemeteorien går ud fra at "Systeme in der Realität tatsächlich vorkommen" (ibid, s. 87).

"Die Aufrechterhaltung der Einheit des Systems ist dem System selbst aufgetragen und nicht etwa dem Beobachter." (Baecker 1994, s. 25).

Systemet er et autopoietisk system, der producerer sine elementer ved hjælp af sine elementer. Systemets enhed – dets identitet - opretholdes ikke som en samling eller et netværk af elementer, men alene gennem det enkelte elements enhed og tilslutningskapacitet.

Systemets elementer optræder både som 'elementarhændelser' og som operationer, på den måde at betalingsoperationer reproducerer systemet ved at producere betalingshændelser. (Baecker 1988, s. 108-109). Det er ved hjælp af fordoblingen af betaling med dens negation systemet opnår sin selvreference.

"Nur mittels dieser Differenz zwischen Zahlung und Nicht-Zahlung kann sich die Wirtschaft aus ihren Umwelt abkoppeln und ausdifferenzieren." (Baecker 1994, s. 26).

Det er netop fordi systemet realiserer sin selvreference gennem en differens, at denne differens kan virke som systemets binære kode. Med henvisning til Luhmann angiver Baecker videre at den positive værdi af koden er den der sikrer tilslutningskapaciteten (videregiver betalingsevne), mens den negative er den der "dient als Reflexions wert : als Anlass, über Zahlungsgründe oder Gründe für ausbleibende Zahlungen nachzudenken" (Baecker 1994, s. 26). (Se videre nedenfor).

Og eftersom der kun er mulighed for disse to positioner - 'betaling' eller 'ikke-betaling' - må beslutningen afgøre entydigt hvem der afgiver og hvem der modtager betalingsevnen. (Baecker 1987, s. 531). Denne samtidige fratagelse og tildeling af betalingsevne er en grundforudsætning for at systemets autopoiesis.

Systemet opnår sin enhed i kraft af sine elementers enhed, dvs. enheden af betaling/ikke-betaling, og opnår dermed også sin adskillelse fra sin omverden. Omverdenen opfatter jeg både som forudsætning for og resultat af uddifferentieringen. Baecker har en lidt subtil udlægning af dette forhold :

"Die Einheit des Systems wie die Einheit seiner Elemente wird als Eigenleistung des Systems einem komplexen Unterbau abgewonnen, der als Umwelt des Systems eine unverzichtbare Voraussetzung des Systems ist, jedoch in keiner Weise determinieren kann, anhand welcher Differenz zu seiner Umwelt ein System sich ausdifferenziert und als Einheit konstituiert." (Baecker 1994, s. 26).

Ud af denne formulering kan man slutte, at omverdenen er en forudsætning for systemets uddifferentiering, fordi systemet vinder (aftvinger) sin enhed ud fra dette 'komplekse fundament'. Og, i og med systemet selv sørger for sin udskillelse, går jeg ud fra at det producerer den omverden det har brug til at differentiere sig imod.

"In ihren Operationen generiert und verarbeitet sie Informationen anhand von Distinktionen, die das System aus seiner Umwelt ausdifferenzieren und über der

Differenz von System und Umwelt eine Systemspezifische Realität beschreiben.” (Baecker 1988, s. 346).

Baecker konstaterer (idet han forholder til sig til Maturanas autopoiesis-kriterier) at det økonomiske system befinder sig i det sociale 'rum'. Det rum afgrænses af to kriterier. Det ene er at systemet, som andre sociale systemer, opererer på basis af mening. Det andet er at systemet, også som andre sociale systemer – men til forskel fra 'psykiske systemer', "sich...als *Kommunikationssystem* konstituiert und generiert"²¹⁴ (Baecker 1994, s. 27).

Det er på det grundlag Baecker konkluderer at betaling skal forstås som systemets kommunikative elementarhændelse. (Baecker 1994, s. 28).

Kommunikation

Kommunikation er elementer som dukker op og forsvinder igen.

"Das heisst, sie sind temporalisierte Elemente, *Ereignisse*, die es dem System ermöglichen, die Irreversibilität der Zeit mitzumachen". "Mit anderen Worten, die Zahlung muss als kommunikativer Akt verstanden werden können, der geeignet ist, spezifische Informations-, Mitteilungs- und Verstehensakte derart zu synthetisieren, dass eine hinreichend robuste basale Operation zu Verfügung steht, die geeignet ist, durch rekursive Vor- und Rückgriffe das Wirtschaftssystem zu schliessen, abzukoppeln und ausdifferenzieren". (Baecker 1994, s. 28). "Zahlungen sind *Kommunikationen* im Medium des Geldes." (Baecker 1988, s. 337).

Betalinger komprimerer, som alle kommunikative enheder, de tre selektioner information, meddelelse og forståelse. Baecker tilføjer et andet sted, at disse hændelser forekommer som beslutninger. (Baecker 1994, s. 127), i kraft af det 'fjerde led' i kommunikationen.

I det økonomiske system formidler betalinger *information* om priser op ydelser i almindelighed, *meddeler* de bestemte priser der bliver betalt for bestemte ydelser (Baecker 1988, s. 339), og sørger for at parterne *forstår* at de befinder sig i et økonomisk univers, som lader alle andre dimensioner ude af betragtning. (Baecker 1994, s. 29). Med andre ord : det handler om at betale eller ej. (Baecker 1988, s. 180).

"Die Kommunikation ist jenes Dritte, das immer schon mit im Spiel ist, wenn zwei oder mehr Individuen aufeinander treffen. Nicht die Menschen kommunizieren, sondern nur die Kommunikation kommuniziert" (Baecker citerer Luhmann - Baecker 1994, s. 28).

Jo mere kommunikationsgrundlaget kan reduceres, generaliseres, og stadig være entydigt om økonomi, jo flere betalings-beslutninger kan det udløse – jo mere effektivt fungerer distinktionen system-omverden i forhold til at løse samfundets 'økonomiske funktion'.²¹⁵

Kommunikation i det økonomiske system orienterer sig mod priser. (Baecker 1988, s. 97). Priser er det økonomiske systems informationsbærer.

"*Preise* sind Informationsdestillate : sie können steigen oder fallen, bleiben jedoch immer Preise. Sie sind der Ausgangspunkt und das Produkt von Rekursivität und Selbstreferenz der wirtschaftlichen Operationen." (Baecker 1988, s. 336).

Men uanset hvilken information en given pris komprimerer, har informationen forskellig betydning for forskellige iagttagere.²¹⁶ Priser informerer om forskelle i

forhold til andre priser. "Preise verweisen auf Preise, und nur dank Differenzen kann man sich an ihnen orientieren." (Baecker 1988, s. 71).

System – Omverden

Fordi betalinger kun finder sted i tilknytning til betalinger (forudsætter betalingsevne), og altid kun fører til betalinger (genererer betalingsevne), opfylder de betingelsen for rekursivitet.

"Und schliesslich ist ein Wirtschaftssystem, das sich durch die Reproduktion von Zahlungen durch Zahlungen reproduziert, operational geschlossen." (Baecker 1994, s. 27).

Denne lukning omkring systemets reproduktion (autopoiesis), forudsætter en åbning mod omverdenen, fordi "Zahlungen brauchen Anlässe, Motive und Absichten. Und die finden sie nur in der Umwelt." (Baecker 1987, s. 527).

Systemet reducerer omverdenen til (betalbare) ydelser som behovene kan knytte an til, og producerer på den måde, hele tiden en virkelighed som det kan sætte ind i 'den samfundsmæssige virkelighed' ("die gesamtgesellschaftliche Realität"). (Baecker 1988, s. 336-337). Denne konstruktion forudsætter "einer energetischen, materiellen, technischen, motivationalen oder gesellschaftlichen Realität an". (Baecker 1988, s. 67).

"Der Wert als Einheit der Differenz von Leistung und Preis koppelt Fremdreferenz und Selbstreferenz und macht so Entscheidungen möglich." (Baecker 1988, s. 72).²¹⁷

Betalings/ikke-betalings-operationer orienterer sig mod denne differens, som samtidig – hver gang den bliver aktiveret i en operation – trækker grænsen mellem system og omverden. "Die Differenz zu setzen, heisst, das System zu konstituieren." (Baecker 1988, s. 72-73).

Transaktioner opfattes af Baecker som en slags bro mellem ydelser og betalinger.

"Transaktionen sind Transfers von Leistungen, die die Zahlungen begleiten, ihnen vorausgehen oder folgen...Erst die Kopplung von Zahlungen an Transaktionen bewegt die Differenz von Preis und Leistung, die die Wirtschaft konstituiert, und ermöglicht es so, nicht nur Zahlungen zu reproduzieren, sondern auch die Möglichkeit der Reproduktion von Zahlungen zu reproduzieren." (Baecker 1988, s. 340-341).

Grænse

Eftersom systemet udelukkende består af kommunikation, er systemets grænse også kommunikation. (Baecker 1994, s. 29). Og som alle andre systemkomponenter er systemets grænse et produkt af systemet selv. Den virker både som resultat af og forudsætning for systemets reproduktion, og er unik for systemet. (Baecker 1988, s. 90-91).

Både 'betaling' og 'ikke-betaling' (de potentielle muligheder) sørger for afgrænsningen.

”Wenn gezahlt oder nicht gezahlt wird, wird eben damit eine Grenze zu familiärer, intimer, politischer, edukativer, ästhetischer, wahrheitsorientierter, gläubiger oder andere Kommunikation gezogen.” (Baecker 1994, s. 29).

Når differensen mellem betaling/ikke-betaling bestemmes som systemets kode, kan Baecker videre bestemme systemets grænse generelt mod omverdenen :

”die Unterscheidung zwischen Zahlung und Nicht-Zahlung unterscheidet als Code der Wirtschaft die wirtschaftliche Kommunikation von der Umwelt des Systems, von Gesellschaft, Bewusstsein, Leben, Energie und Materie.” (Baecker 1994, s. 30).

Elementet afgrænser hver enkelt kommunikation fra anden kommunikation, mens koden trækker grænsen mellem kommunikation og alt andet. Netop fordi systemet består af hændelser, ville det ikke give nogen mening at afgrænse systemet som en samling, et netværk af elementer. Det eneste der samler - og adskiller - elementer fra alle andre, er den måde de bliver ’kodet’ på. Den måde de får deres identitet (= systemets identitet) på.

Denne afgræsning af systemet indebærer at det f.eks. ikke er muligt ”*Waren* als die Basiselemente der Wirtschaft zu denken”. Det samme gælder ’værdi’ (forstået som relationen ’pris-ydelse’). ’Værdi’ bestemmer Baecker som ”typischerweise bereits Beobachtungskategorien von Wirtschaft”. (Baecker 1994, s. 30).

Iagttagelse og struktur

I samme øjeblik en betalingsoperation udløses, kan den iagttages i (af) systemet som en betalingshændelse og derved stimulere tilslutningsoperationer (videre betalinger). (Baecker 1988, s. 109).

“Die Beobachtung der Differenz von Zahlungen und Nicht-Zahlungen ermöglicht es, Informationen über die Anschlussmöglichkeiten und Risiken weiterer Operationen zu gewinnen und zu verarbeiten.” (Baecker 1988, s. 180).

Systemet består af operationer og iagttagelser. I systemet iagttages det der sker, som på sin side reagerer på det der bliver iagttaget. ”Das Wirtschaftssystem ist in einem hohen Masse mit sich selbst beschäftigt” (Baecker 1988, s. 9).

På det operative niveau er systemet henvist til at eksekvere de differenser der konstituerer det. Det vil sige de forventninger og informationer som dannes under systemets autopoiesis, ”es ist ’blind’ für alles andere”. (Baecker 1988, s. 139).

På iagttagelsesniveauet kan systemet til gengæld skaffe sig informationer om sig selv. Her er der plads til at det både rekonstruerer og reflekterer i begreber som ”Werten, Risiken, Anreizen”. (Baecker 1988, s. 139). Iagttagelserne kan også fungere som potentielle operationer, når de omhandler ”Preise und Leistungen, Kosten und Nutzen”. (Baecker 1988, s. 139).

“Mit anderen Worten : während Operationen momentweise den aktuellen Zustand des Systems determinieren, repräsentieren Beobachtungen eine mehr oder weniger bestimmbare Kontingenz der möglichen Aktualisierung anderer Zustände.” (Baecker 1988, s. 320). “Die Einheit der Differenz von Operationen und Beobachtungen ist die Einheit der Differenz von Bestimmtheit und Unbestimmtheit.” (ibid, s. 326).

Jeg vil prøve at konkretisere min forståelse af disse sammenhænge mellem systemets operationer og iagttagelser (og her trække på både Baecker og Luhmann selv).

'Betaling' og 'ikke-betaling' skal for det første ikke forstås tautologisk, men som to kvalitativt forskellige beslutninger. 'Ikke betaling' er ikke en konsekvens af at en bestemt sum penge nu er blevet anvendt ('betaling') på en bestemt måde, og derfor optræder som 'ikke-betaling' for andre anvendelser. 'Ikke-betaling' er en aktiv beslutning i en konkret beslutningssituation i forhold til en konkret anledning : at man f.eks. overvejer at købe, men afstår.

Selvom (beslutninger om) både 'betalinger' og 'ikke-betalinger' regnes til systemets operationer, er de to sider af differensen alligevel væsentligt forskellige. 'Betaling' indebærer en overførsel af betalingsevne – det gør 'ikke-betalinger' ikke. 'Ikke-betalinger' kan derfor ikke i sig selv, direkte, opretholde systemets autopoiesis. Hvis der kun forekom 'ikke-betalinger' ville systemet ikke kunne køre videre.

'Ikke-betalinger' har en mere reflektiv rolle i systemet. De giver anledning til overvejelser over hvorfor der ikke betales, og – dermed – anledning til reaktioner der øger sandsynligheden for betaling (næste gang). *Denne funktion af 'ikke-betalinger' skal ses i sammenhæng med strukturdannelsen*, dvs. systemets kapacitet til at generere (beslutning om) betalinger. Ræsonnementet baserer sig på det Luhmann selv kalder "eine ganz eigentümliche Verteilung von Sicherheit und Unsicherheit" (citeret af Baecker, Baecker 1988, s. 107).

Systemets reproduktion betinges af elementer med høj tilslutningssikkerhed på den ene side, og høj usikkerhed omkring elementernes forekomst på den anden. Sikkerheden knytter sig til betalingsmodtagerens 'tilfældige' (ubestemte) videre anvendelse af pengene. Han har fuldt herredømme, og kan anvende pengene til hvad som helst. For alle andre er der høj usikkerhed i forhold til den 'konkrete' (bestemte) anvendelse, hvad modtageren altså faktisk vil anvende dem til.

Det er dette spændingsfelt mellem sikkerhed og usikkerhed, der ansporer til systemets opbygning af strukturer, der kan understøtte forekomsten af (beslutning om) 'betalinger'. Og det er i den forbindelse 'ikke-betalinger' bidrager med et reflektivt potentiale.²¹⁸

Ved at reducere kompleksitet, i form af en promovning af tilslutningsmuligheder, reducerer strukturer det usandsynlige i at hændelser kan reproducere ved hjælp af hændelser (at betalinger kan give anledning til nye betalinger/ikke-betalinger). Og samtidig åbner strukturen – forventningen – for kontingens, i form af nye muligheder (som netop kommer frem som forskel til den valgte mulighed – tilslutning). (Baecker 1987, s. 521 og Baecker 1988, s. 121).

En betalingsbeslutning – en operation – er således en bestemmelse, som går hånd i hånd med kontingens. Det bestemte (beslutningen) og det ubestemte (alt det der også kunne have været besluttet, respektive kan besluttes) er relateret som operationer og iagttagelser, men forudsætter en tidsforskydning. Tid muliggør, at hver gang en betaling er udløst er den *straks efter* åben for nye anvendelser.

Hver gang man f.eks. beslutter sig for et bestemt køb, kan man ikke i samme øjeblik holde alle andre muligheder åbne. Netop i beslutningsøjeblikket gør man sig blind for alt det man også kunne have købt. Man kan ikke samtidig være på begge sider af differensen mellem bestemt og ubestemt. Først lige efter beslutningen, kan man iagttage differensen, og dermed alle de andre muligheder der blev åbnet i og med beslutningen.

“Soziale Systeme sind Systeme, die Unterscheidungen als Operationen verwenden, die, kaum sind sie als Operationen aufgetaucht, von anderen Unterscheidungen beobachtet werden können.” (Baecker 1994, s. 33).

Man kan iagttage samme operation fra flere forskellige vinkler, f.eks. iagttage betalings koblingskapacitet - betalingsevnen ”(so wie Zahlungen an Zahlungen anschliessen)”, eller man kan opdele den i f.eks. ’omkostninger-indtægter’, ’debit-kredit’ etc. - ”(so wie Zahlungen mit Hilfe der Differenz von Kosten und Nutzen beobachtet werden können, um Profitabilitäts- zumindest aber Rentabilitätschancen auszurechnen)” (Baecker 1994, s. 33).

Man kan træde endnu et skridt tilbage – i tid/rum – og iagttage både operation og iagttagelse, både det bestemte og det kontingente. Fra det niveau (af 2. orden) har man mulighed for at sammenfatte mange af den slags iagttagelser, og danne forventninger (strukturer) på det grundlag.

På 2. ordens niveauet “gelten die Beobachtungen *Beobachtungen*, um antezipieren zu können, wie andere anderes beobachten und wie man selbst *von* anderes beobachtet wird”. (Baecker 1988, s. 140).

Det man får ud af at iagttage operationer – 1. ordens iagttagelser – er en *ex post* viden, som ikke er tilstrækkelig til at opbygge forventninger. Det er først gennem iagttagelser af iagttagelser, som går forud for (den anden iagttagelses) operationer, man kan danne forventning.

”Man braucht vor allem Kenntnisse über mögliche Kunden und Konkurrenten. Informationen über gegenwärtige Anbieter und Nachfrager sind wichtig, aber sie reichen noch nicht aus, um Erwartungen über zukünftige Veränderungen des Marktes bilden zu können.” (Baecker 1988, s. 200).

“Kurz, die Beobachtung von Beobachtungen gilt *kontingenten Relationen zwischen Beobachtern und Ereignissen*. Man will sehen, was andere sehen, um zu wissen, was sie möglicherweise tun.” (Baecker 1988, s. 201).

Hver handling eller transaktion som man beslutter sig for, bestemmes i tilknytning til en forventning, som enten retter sig mod handlingen – eller omvendt. (Baecker 1988, s. 126).²¹⁹

Problemet med beslutninger ligger ikke i at finde ’rationelle’ kriterier, men i at de

”*beobachtet* werden und dass zu den Konsequenzen der Entscheidung auch die Konsequenzen dieser Beobachtung gezählt werden müssen.” (Baecker 1988, s. 127). “Entscheidungen reagieren auf (eigene und/oder fremde) Erwartungen.” (ibid, s. 131).

Forholdet mellem beslutninger og struktur i systemet er med andre ord ikke lineært, men cirkulært.

”Legt man den Begriff der Erwartungsstruktur zugrunde, kann man sagen, dass jede Entscheidung auf Strukturen reagiert end jede Entscheidung, wenn sie beobachtet wird, Anlass für eine neue Strukturbildung werden kann. Im ’Spiegel’ des Marktes werden Erwartungen getestet und Entscheidungsmöglichkeiten sichtbar.” (Baecker 1988, s. 319).²²⁰

Det er ikke åbenbart om Baecker opererer med en struktur for hele markedet, eller om der er flere forskellige strukturer, på flere forskellige markeder. Kasuga

arbejder med en generaliseret struktur, ”Diese Erwartung nennen wir *Erwartung in Bezug auf die Generalisierung des Marktes*” (Kasuga 1987, s. 552).

Markedet

”Der Markt ist durch die Beobachtung der Handlungsmöglichkeiten von seiten des Verkäufers oder von seiten des Käufers konstituiert” (Kasuga 1987, s. 551).

”Der Markt wird, so die allen ökonomischen und soziologischen Ideen widersprechende These, *durch Beobachtungen konstituiert*. Er ist nicht seinerseits operationsfähig.” (Baecker 1988, s. 18-19).

Markeder konstitueres simpelthen gennem iagttagelser af 2. orden. (Baecker 1988, s. 202).

Baecker henviser – ligesom Luhmann – til Harrison White’s spejlmetafor²²¹, hvor producenter (udbydere) ser andre producenter, og efterspørgere ser andre efterspørgere. Men spejlet er uigennemsigtigt. Udbyder og efterspørger ser ikke hinanden direkte. De ser hvordan ydelser bliver afsat og penge bliver betalt. (Baecker 1987, s. 536). Markedet er således ikke i sig selv synligt, eller iagttageligt : ”alle Marktforschung stösst nicht auf den Markt, sondern auf Kunden und Konkurrenten”. (Baecker 1988, s. 14).

Markedets vigtigste funktion er at genindføre differensen mellem system og omverden i systemet, dvs. differensen mellem priser og ydelser, selv- og fremmedreference.

”Märkte ermöglichen, im Sinn von George Spencer-Brown, den Wiedereintritt (’re-entry’) der das Wirtschaftssystem konstituierende Differenz in das System. Das System verfügt somit über die Bedingungen seiner eigenen Konstitution.” (Baecker 1988, s. 206-207).

Markedet muliggør således at systemet selv kan anvende sin egen system-omverden differens til at skaffe sig viden om sig selv. Gennem gentagelsen af sin kode opnår systemet en større afstand til sig selv, og på den måde større kapacitet til at iagttage, reflektere over og beskrive sig selv. (Baecker 1988, s. 326). Markedets funktion er simpelthen at muliggøre ’iagttagelser af iagttagelser’. (ibid, s. 347).

”Märkte sind die in der Wirtschaft ausdifferenzierte und unverfügbare Einheit der Differenz von System und Umwelt.” (Baecker 1988, s. 208).

Idet systemet konstituerer sig gennem sin differens til omverdenen, har det ikke umiddelbart adgang til sin egen omverden (det kan ikke krydse grænsen mellem bestemt og ubestemt). Men systemet kan alligevel skabe sig mulighed for at iagttage sin omverden gennem ’re-entry’ af system-omverden differensen.

”Es findet einen Zugang zu seiner Umwelt, aber es kann diesen Zugang nur in sich selbst und für sich selbst herstellen”, ”es kann genau Unterscheidung zwischen System und Umwelt in das durch diese Unterscheidung bezeichnete (das System) wieder einführen.” (Baecker 1994, s. 32).

Systemet kan begynde at kommunikere om – forholde sig til – hvordan det kommunikerer, og derved øge sin kompleksitet.

Baecker gentager Luhmanns beskrivelse af markedet, ikke som et selvstændigt system i det økonomiske system, men som det økonomiske systems indre omverden

(Baecker 1988, s. 202) i forhold til de 'deltagende' systemer (husholdninger, virksomheder etc) (Baecker 1988, s. 18-19).

“Märkte sind nichts anderes als Repräsentationen der Wirtschaft insgesamt im Horizont der partizipierende Teilsysteme.” (Baecker 1988, s. 205).

På et enkelt punkt adskiller Baecker sig fra Luhmann, som – ifølge Baecker – betragter markedet som konstitueret gennem en 1. ordens iagttagelse. Derved forsvinder muligheden for at lade iagttagelser påvirke iagttagelser. Kun ved at iagttage på 2. orden kan man se systemet fra flere vinkler samtidig og derved skabe et felt hvor man ”mit überraschenden Operationen rechnen muss” (Baecker 1988, s. 205). (Kompleksiteten øges).

Ved at muliggøre systemets selviagttagelse og –beskrivelse bidrager markedet til dannelsen af strukturer.

“Denn die Beobachtung des Marktes führt zu nichts anderes als zum Aufbau, zum Testen und zum Abbau von Erwartungen. Der Markt bestätigt oder enttäuscht Erwartungen. Genau darin besteht seine strukturelle Leistung.” (Baecker 1988, s. 318).

Kasuga argumenterer for en generaliseret forventning, der følger generaliseringen af markedet. Generaliseringen af markedet kommer til udtryk i (de neo-klassiske) kurver for 'udbud og efterspørgsel'. Kasuga går herefter ud fra, at alle 'virkelige markeder' i en eller anden grad fjerner sig fra dette idealbillede af et fuldstændig generaliseret marked (selvom der egentlig kun er tale om en generalisering i den saglige dimension. (Kasuga 1987, s. 554).

De økonomiske organisationer

Det er i de økonomiske organisationer at 'betalingsevne og betalingsvillighed' forenes. ”Organisationen, die in der Wirtschaft als Unternehmen, Haushalte oder Banken tätig sind, binden das Geld” (Baecker 1987, s. 528-529), og forsyner økonomien med de beslutninger som man 'ikke kan forlange af mediet selv'.

”Das Geld macht Entscheidungen sichtbar und motiviert Entscheidungen, aber es trifft sie nicht.” (Baecker 1987, s. 532).

Gennem deres prissætning af dels det forbrug der medgår til at producere ydelser, dels de ydelser der produceres, kobler organisationerne pengesiden (systemets selvreference) med behovssiden (systemets fremmedreference). (Baecker 1987, s. 531).

Systemteorien henviser til et niveau hvor økonomien, ligesom organisationerne, kan betragtes som et selvreferentielt, lukket system - for at finde måder at sætte økonomien og organisationerne i forhold til hinanden på (Baecker 1994, s. 38). Baecker betragter – med henvisninger til Luhmann – organisationer som en form for selvstændige, autopoietiske 'beslutnings-systemer' i forhold til det økonomiske system (ibid, s. 40).

Selvom beslutninger er momenter der opstår og forsvinder, har de også en værdi for det økonomiske system der rækker ud over øjeblikket. Hertil bidrager organisationerne.

”Indem Zahlungsentscheidungen auf Zahlungsentscheidungen rekurrieren und in dem Kontext etwa eines Konsumplans, eines Produktionsprogramme, eines Investitionsprojektes oder eines Spekulationsvorhabens eingeschrieben werden, werden im Wirtschaftssystem auf Organisationen und deren Umwelten zurechenbare Ereignisabläufe sichtbar.” (Baecker 1987, s. 533).

Baecker opfatter de økonomiske organisationer som en slags medie for systemets hukommelse.

”Die Erinnerungen werden in der Sprache des Geldes geschrieben, doch nur Organisationen können die Schrift aufbewahren und lesen.” (Baecker E, s. 529).

Og det sker altså i form af regnskaber, budgetter, investeringsprogrammer etc.²²²

System, selvbeskrivelse, økonomisk teori og systemteori

I de efterfølgende fire afsnit gennemgår jeg Baeckers opfattelse af forholdet mellem system, selvbeskrivelse (reflektionsteori), økonomisk teori og systemteori (sociologisk teori).

Spørgsmålet om specielt økonomisk teoris rolle i denne sammenhæng bliver - så vidt jeg kan se - ikke afklaret.

Umiddelbart ser det ud til at Baecker opfatter økonomisk teori (videnskabssystemets beskrivelse) som en del af det økonomiske systems selvbeskrivelse (reflektionsteori), og dermed en del af det økonomiske system. Men eftersom han på den anden side arbejder med at finde tematiske og problemmæssige sammenfald i genstandsfeltet for økonomisk teori og systemteorien, og således i den sammenhæng ser ud til at betragte de to 'teorier' på samme niveau (3. orden) i forhold til systemet, er jeg i tvivl om hvad han mener.

Jeg har indsat et specielt afsnit til at behandle Baeckers opfattelse af forholdet mellem de to 'teorier'.

Forholdet generelt mellem system og systemteori (sociologisk teori)

Systemer kan ikke reduceres til og beskrives efter enkle regler. De kan beskrives på flere måder og med forskellige resultater. Uanset hvilken beskrivelse der anlægges forandrer den systemet :

”je mehr unterschiedliche und zugleich zutreffende Beschreibungen von einem System angefertigt werden können, desto komplexer wird es. Jede weitere Beschreibung erhöht die Komplexität des Systems.” (Baecker 1988, s. 329).

Der er her tale om den sociologiske – systemteoriens - beskrivelse af systemet. Koblingen mellem ”Theorie des Beobachters” og ”Theorie der Selbstreferenz.” (Baecker 1988, s. 330), karakteriserer Baecker som en af de største metodiske udfordringer. Det hænger sammen med at systemteorien jo også bygger på iagttagelser, dvs. differenser som den selv udvælger, og at genstanden for disse iagttagelser reagerer på dem.

En vej ud af dilemmaet kunne starte med at konstatere at selvreference ikke kan iagttages. Den sociologiske iagttagelse må, som al anden iagttagelse, tage udgangspunkt i differenser istedet for 'genstandens' (systemets) selvreference.

”Sie setz den Beobachter, also sich selbst, in Differenz zu aderem, und sie setz ihren Gegenstand, das System, in Differenz zu anderem.” (Baecker 1988, s. 331).

Oplægget forstår jeg som en slags oplyst ’trail-and-error’ proces, hvor iagttageren prøver forskellige differenser (angrebsvinkler) til at afdække systemet (”weil sie es konstituieren”). Ved at iagttage de operationer systemet anvender kan han da forsøge at lægge sig op ad systemets selvreference og derigennem nå til større indsigt i systemets struktur og distinktionspotentiale. (Baecker 1988, s. 331).

Forholdet mellem økonomisk teori og systemteori (sociologisk teori)

Hellere end at diskutere ud fra en konkurrence mellem økonomisk teori og sociologisk teori, vil Baecker sammenligne hvad de to teorier iagttager ved og i økonomien. For selvom de to discipliner til en vis grad er lukkede for hinanden, er det ikke umuligt at krydse grænsen. Som en kommentar til sociologernes kritik og den økonomiske videnskabs selvkritik – som iøvrigt overhovedet ikke behøver at ændre på, at dens koncepter kan være ”ebenso erklärungskräftig wie prognosefähig” - konkluderer Baecker at man måske kommer til bedre resultater med en teori som man kender svaghederne i, end med en teori ”die noch darunter zu leiden hat, dass sie sich für richtig hält” (Baecker 1994, s. 35).

Baecker udpeger herefter tre områder hvor han mener der er et sammenfald i genstandsfeltet mellem økonomisk teori og systemteorien (”eine systemtheoretisch ansetzende Soziologie”).

”die Informations- und Risikoökonomie ist es auf der Ebene der Untersuchung von Kommunikationsproblemen der Wirtschaft, die Chaos-Theorie auf der Ebene der Untersuchung von Erwartungsstrukturen und die Transaktionskostentheorie auf der Ebene der Untersuchung der System/Umwelt-Verhältnisse des Wirtschaftssystems einerseits und der Organisationssysteme andererseits.” (Baecker 1994, s. 35).

Første problemfelt omfatter forskellige økonomiske relationer under overskriften ”dem Problem der informationellen Asymmetrie”, som alle har at gøre med utilstrækkelig viden. Det nye i udviklingen i økonomisk teori er da, at koordinationsproblemer overhovedet ”unter dem Gesichtspunkt des Beobachtens kommunizierter and nicht kommunizierter Absichten betrachtet werden”. Ellers har iagttageren ikke haft nogen plads i økonomisk teori. (Baecker 1994, s. 36-37).

I det andet problemfelt har økonomisk teori nærmet sig sociologien gennem nyere modelleringer af økonomien ved brug af ’tilfældig gang’ og ’kaos’ teorier. Da ’forventninger’ i ligevægtsmodellerne kun kunne indgå som enten exogene eller rationelle, er det interessante derfor forsøgene på at sammentænke forventninger i ’selvopfyldende profetier’, og konstruere økonomien som ’tilfældig gang’. Selvom forventninger i den model stadig holdes eksogene.

”Zwar werden Unruhe Ungewissheit in diesem Modell noch als exogen gedacht, aber immerhin hat man bereits die Vorstellung, dass die Wirtschaftsteilnehmer im Vollzug ihrer Zahlungsentscheidungen auf die eigene Erwartungen reagieren und genau dies, solange sie an der Wirtschaft teilnehmen, auch nicht mehr korrigieren können.” (Baecker 1994, s. 37-38).

I kaos-teorien bliver det økonomiske systems fluktuationer betraget som endogene, hvorved forventningsdannelsen indebærer at deltagerne kommer til at forholde sig til konsekvenserne af deres tidligere beslutninger. På det grundlag kan

man konstruere makroøkonomiske modeller som kun er tænkelige under forudsætning af kapacitet til selviagttagelse "(vertreten durch die Wirtschaftsteilnehmer)". (Baecker 1994, s. 38).

Transaktionsomkostnings-teorien, som Baecker iøvrigt betegner som "einen Brückenschlag zur Organisationstheorie" (iøvrigt også et udestående for den økonomiske sociologi), fokuserer hverken på virksomheder eller markedet, men på transaktioner som basisenhed for analysen. Hensigten med disse analyser er dog i sidste instans at minimere (transaktions)omkostninger. (Baecker 1994, s. 39).

"Wir können die Transaktion als genau den Sachverhalt...in eine Theorie der Wirtschaft als soziales System einbauen, indem wir Transaktionen im Gegensatz zur Selbstreferenz der Zahlungen, als die Fremdreferentielle Operationen des System auffassen, die die Güter und Leistungen bewegen, für die sich im System Zahlungen (und Nicht-Zahlungen) finden lassen." (Baecker 1994, s. 39).

Baeckers pointe er at man deltager i de økonomiske transaktioner af profit-hensyn, eller ihvertfald under forudsætning af rentabilitet, og at en transaktionsomkostnings-kalkule derfor kan ses som reproduktion af betalingsevne.

Når man betragter organisationer som operativt lukkede beslutningssystemer (Baecker henviser til Luhmann), kan transaktioner ses som strukturelle koblinger mellem økonomi og organisationer. Gennem iagttagelse af 'mulige transaktioner' kan der derfor dannes forventningsstrukturer i begge 'systemer', som er indrettet på at øge sandsynligheden og tilslutningskapaciteten (vedrørende betalinger i det økonomiske system og beslutninger i 'organisationerne'). (Baecker 1994, s. 40).

Endelig ser Baecker en sammenhæng mellem den almindelige økonomiske teoris fokusering på at finde muligheder og løsninger under knapheds-betingelsen – sådan som det f.eks. formuleres af Robbins og Walras (Baecker 1988, s. 47-48) og det økonomiske systems 'funktion' – jvf. systemteorien. Han mener således, at den økonomiske teori og teorien om selvreferentielle systemer godt kan korrespondere på problem-niveauet. (ibid, s. 50).

Jeg fortolker, som nævnt, Baecker sådan, at han egentlig ikke ser nogen formel forskel mellem de to teori-niveauer, men mere en kvalitativ forskel i forhold til deres kapacitet til at fortolke det økonomien 'har brug for'. Økonomisk teori kommer i sagens natur til at se for snævert på 'økonomien', og her kan sociologisk teori bidrage med en større horisont, flere løsningsmuligheder på økonomiske problemer.

"Es ist vielleicht deutlich geworden, dass der soziologisch-systemtheoretische Ansatz einerseits eine durchaus eigenständige soziologische Wirtschaftstheorie erarbeiten, andererseits jedoch für ökonomische Theorien anschlussfähig bleiben kann." (Baecker 1994, s. 40).

I de felter af sammenfald hvor de to teorier, efter Baeckers opfattelse, mødes, bliver grænsen mellem videnskabsystemets beskrivelse og en systemteoretisk udlægning derfor flydende.

Forholdet mellem økonomisk teori og systemets selvbeskrivelse (reflektionsteori)

Inden for rammerne af systemteorien, eller teorien om selvreferentielle systemer, betragtes økonomisk teori som det økonomiske systems reflektionsteori (Baecker 1988, s. 52). Den forståelse formidler Baecker også under henvisning til Luhmann (note 113), men gør – så vidt jeg kan se – mere tydeligt end Luhmann

opmærksom på at den økonomiske teori optages som (en del af) det økonomiske systems selvbeskrivelse.

”Sie setzt an der Selbstbeobachtung des Systems an und erarbeitet Selbstbeschreibungen, die die Reproduktion des Systems unter Bedingungen zunehmender Komplexität (der Umwelt und des Systems) wenn nicht zu steuern, so zumindest ausschnittsweise zu erfassen vermögen.” (Baecker 1988, s. 52).

Sammenlignet med sociologisk teori (systemteorien) er reflektionsteorien – og altså dermed økonomisk teori - forpligtet på en anden måde overfor sin genstand, systemet.

”Sie fungieren gleichsam als eine Art Selbstbeschreibung des Systems unter den Ansprüchen einer ausgearbeiteten Semantik und Mathematik und scheinen daher gezwungen zu sein, zentrale Identitätsbestimmungen des Gegenstands durch sich selbst zu übernehmen und nicht in dem Masse auf die Kontingenz dessen, was die Wirtschaft für notwendig hält, reflektieren zu können, wie es die Soziologie dank ihres gesellschaftstheoretischen Blickwinkels vermag.” (Baecker 1994, s. 35).

Jeg forstår ræsonnementet sådan, at netop fordi økonomisk teori nødvendigvis må producere de begreber og den logik der udgør selvbeskrivelsen, er teorien også tvunget til at operere med en bestemt forståelse af sit genstandsfelt, en ’økonomisk identitetsforståelse’, som begrænser teoriens kapacitet til at tænke i andre muligheder – kontingens. Den kapacitet har sociologien fordi den kan betragte økonomien udefra, fra et samfundsniveau.

Forholdet mellem system og selvbeskrivelse (reflektionsteori)

Forholdet mellem system og selvbeskrivelse er rekursivt. Systemet forandrer sig på grundlag af beskrivelsen, og omvendt. Beskrivelse og system reagerer på hinanden. (Baecker 1988, s. 52). Selvom beskrivelsen derfor ikke kan være dækkende, vil en systemteoretisk undersøgelse af økonomien opfatte ”die Reflexionsleistungen der ökonomischen Theorie als Information über das System”. (ibid, s. 54).

Systemets selvbeskrivelse bygger på iagttagelse af betalingsbeslutninger (Baecker 1987, s. 533), men den er ikke bundet til alene at indhente og bearbejde informationer der baserer sig på systemets binære kode.

”Für sie geht es eben nicht nur um Zahlung oder Nicht-Zahlung, sondern auch und gerade um Transaktionen, um Erwartungen und Entscheidungen, um Produktion und Konsum, Anreiz und Risiko, um Eigentum, Bedürfnisse und Arbeit.” (Baecker 1988, s. 182).

Baecker overvejer hvordan den klassiske økonomiske teoris begreber om en produktions- og en forbrugssfære skal indplaceres under et systemteoretisk perspektiv. Da et autopoietisk system kun kan realisere sig som en enhed, og ikke tillader nogen forestilling om asymetri, kan ingen af de to sfærer indgå som ”elementare wirtschaftliche Operationen”. (Baecker 1988, s. 143-145).

Produktions- og forbrugssfæren indsættes istedet ”als Reflexionsfigur in der Beobachtung wirtschaftlicher Operationen”. Differensen forbrug-produktion bruges ”zur Beobachtung und insbesondere Selbstbeobachtung von Kommunikationen und Handlungen im Wirtschaftssystem”. (Baecker 1988, s. 145).

Baecker tildeler økonomiske transaktioner den samme rolle, som mulighed for selviagttagelse. (Baecker 1988, s. 149).²²³

“Die Beobachtungen sichern die Möglichkeit einer Selbstbeobachtung der Wirtschaft, an die, jeweils anforderungsreicher, semantisch ausgewiesene Selbstbeschreibungen oder theoretisch erarbeitete Reflexionen anschliessen können.” (Baecker 1988, s. 181).

Systemets betydning

”Die Marktwirtschaft der modernen Gesellschaft erscheint nach all dem nicht nur als *autonom*, sondern auch als *souverän* gegenüber anderen sozialen Systeme. Sie verfügt nicht²²⁴ nur über eine Selbstbeobachtung ermöglichende *Distanz* zu der Differenz, die sie konstituiert, sondern kann überdies zu dieser Distanz wiederum Distanz gewinnen, die Selbstbeobachtung in Operationen umsetzen und derart die Differenz differentiell, das heisst in unterschiedlichen Realitätskontexten bestätigen.” (Baecker 1988, s. 208).

Systemet opnår – gennem den dobbelte iagttagelses-afstand til sine operationer - internaliseringen af ’sig selv’ som sin egen omverden, den helt særlige mulighed at kunne bruge sin egen system-omverden differens operativt, dvs. sætte sig selv ind i mange forskellige sammenhænge, ’Realitätskontexten’. Konkret kunne det forstås som systemets helt unikke evne til at optræde inden for andre systemers domæne og der opnå primat som den ’afgørende’ faktor.²²⁵

Afgørende er ihvertfald dette systems helt særlige status. Det er ikke bare et selvferentielt system, det er et selvreferentielt system der har opnået en helt unik dynamik i forhold til samfundet og samfundets øvrige sociale systemer.²²⁶

Opsummering

På alle basale komponenter understøtter Baecker Luhmanns fremstilling af det økonomiske system. Han bevæger sig lidt længere videnskabetsteoretisk og ser ud til at tildele systemet en form for ontologisk status. Ihvertfald er der ikke kun tale om et epistemologisk fænomen, for systemet magter at opretholde sin enhed – sig selv – af sig selv, uafhængigt af om det bliver iagttaget. (I modsat fald, ville jo også hele tanken om selvreferentielle systemer blive absurd).

Baecker elaborerer videre på knapheds-paradokset ved at opdele afskærmningen i dels en social, dels en tidslig dimension.

I den sociale dimension mener Baecker – ligesom Luhmann - at paradokset i første omgang skjules i mediet ejendom. ’Ejendom’ institutionaliserer det som et socialt vilkår at nogen kan eje det andre – følgelig – ikke kan eje. Dermed danner ’ejendom’ også en relation mellem de to sider. Man kan flytte sig fra den ene til den anden side (’crossing’). Det er muligt at komme til at eje det man ikke ejer. Netop den mulighed sørger i sig selv for at udveksling bliver interessant, og faciliterer dermed systemets uddifferentiering.

Baecker fordobler efterfølgende knapheds-paradokset, med samme begrundelse som Luhmann, i form af en penge-knaphed.

Derudover ser Baecker også en bearbejdning af knapheds-paradokset i en *tidslig dimension* der adskiller problem og problemløsning (og jo egentlig kommer tæt på hele systemets *raison d’être*). Den omstændighed at knaphed – set i det perspektiv – kan afhjælpes ved at gøre ’kagen’ større, udvikler sig naturligt videre ind

i forestillingen om økonomisk vækst som det store lokomotiv i markedsøkonomien. Samfundet synker ned i en 'Schlaf des Wachstums'.

Baecker tilføjer en ekstra betydning til differensen betaling/ikke-betaling ved at lade ikke-betalings-siden stille et refleksionspunkt til rådighed som bidrag til strukturdannelsen. Denne kortvarige opbremsning i systemets autopoiesis kan give en anledning til at reflektere over både hvorfor betalingen ikke blev udløst, hvorfor andre betaler og over hvad der eventuelt kræves for senere at nå fra ikke-betaling til betaling. Der er et større refleksionspotentiale i ikke-betalinger end i betalinger.

Baecker indfører begrebet '*værdi*' som betegnelse for enheden af forskellen pris-ydelse (værdien af en given ydelse aktualiseres i udvekslingen, som den pris der bliver betalt for den), og begrebet '*transaktion*' som flytning af ydelsen den modsatte vej af betalingen.

Til forskel fra Luhmann behandler Baecker også et *grænse-koncept*. Systemets grænse går iflg. Baecker mellem betalinger/ikke-betalinger (systemet) og 'alt andet'. Hvis jeg har forstået det rigtigt mener Baecker således at også systemets omverden ligger uden for systemet. Det kan forekomme som endnu en uklarhed i omverdens-konceptet, for hvordan kan systemets grænse ligge inden for den del af omverdenen der er et produkt af systemet

selv? Eller, sagt på en anden måde, hvordan kan systemet producere noget ('betalingsgrunde') der ligger uden for dets grænse? I givet fald, er det svært at få øje på forskellen mellem systemets differens-kode (system-omverden) og dets grænse. (Grænsen ligger iøvrigt ikke 'omkring' systemet, den er indbygget i hvert enkelt element).

Markedet installerer Baecker på samme måde som Luhmann, men påpeger selv den forskel at Luhmann lader det konstituere gennem iagttagelser på 1. ordensniveauet (iagttagelser af systemets operationer), mens Baecker mener det sker på 2. ordensniveauet (iagttagelser af iagttagelser), som giver et større rum for en dynamisk udvikling fordi iagttagelserne kan reagere direkte på hinanden.

Organisationer optræder også på samme måde som hos Luhmann, med den tilføjelse at de hos Baecker får en vigtig rolle som systemets '*hukommelse*'. Gennem organisationernes programmer opnår systemet også en lagringskapacitet, som kan bidrage til den videre selvbeskrivelse og strukturdannelse. Systemet får en historie.

Baecker gør en del ud af forholdet mellem økonomisk teori, systemteori og selvbeskrivelse – uden at de indbyrdes grænser og relationer nødvendigvis bliver meget mere afklaret.

På den ene side lader Baecker, som Luhmann, økonomisk teori indgå i systemets selvbeskrivelse. Luhmann prøver at skelne selvbeskrivelsen fra videnskabssystemets beskrivelse, ud fra at førstnævnte hovedsagelig er fokuseret på knaphedsproblemet, mens sidstnævnte 'snylter' på systemet ved at udnytte markedet som sit råstof. Den skelnen fremgår ikke hos Baecker, som også ser knaphed som genstanden for den økonomiske teori.

På den anden side undersøger Baecker en række tematiske sammenfald mellem systemteoriens og den økonomiske teoris genstandsfelt, som indikerer at han ser den sociologiske teori og den økonomiske teori på samme niveau. Det ser generelt ud til at Baecker følger hovedstrømmen i opfattelsen af økonomisk sociologi som en slags 'hjælpeteori' til den økonomiske teori. Han mener at systemteorien kan hjælpe økonomisk teori til et bredere perspektiv.

Baecker betragter iøvrigt forholdet mellem systemteorien og systemet som problematisk. Både fordi systemet reagerer på beskrivelsen og fordi systemteorien jo også anses for et systemprodukt (videnskabssystemet), som nødvendigvis må have sig

selv som 'medløbende selvreference', dvs. det kan ikke – umiddelbart ihvertfald – komme ud over sit eget perspektiv (f.eks. et særligt paradigme eller en særlig tradition) i sin kommunikation om og af beskrivelsen.

Alt i alt ender den økonomiske teori i et grænseland mellem et system-internt og et system-eksternt fænomen.

Nye og ny-udviklede nøglekoncepter i forhold til Luhmanns fremstillinger :

- Præciserer at knapheds-paradokset også håndteres i en tidslig dimension.
- Den tidslige lukning af knapheds-paradokset fører til vækst som mål.
- Elaborerer ikke-betalings-siden af differensen i forhold til struktur.
- Introducerer begrebet 'værdi', som koblingen mellem pris og ydelse.
- Installerer system-grænsen mellem betaling/ikke-betaling og 'alt andet'.
- Markedet konstituerer sig på 2. orden – ikke 1. orden.
- Organisationer er også systemets hukommelse.
- Placerer økonomisk teori i en mellemposition mellem system og sociologi.

4.4 Jens Beckerts kritik af Luhmanns teori²²⁷

Beckerts hovedspørgsmål er, om Luhmanns teori om det økonomiske system bidrager til en afklaring af ”the problem of action under conditions of fundamental uncertainty”. (Beckert (1997) 2002, s. 202). Den diskussion har jeg gennemgået i 5 punkter.

Derudover vil Beckert undersøge teoriens bidrag i forhold til de to andre spørgsmål han behandler i sin bog - ’cooperation’ og ’innovation’.

Handling under usikkerhed

1) Beckert trækker en linie bagud til klassisk sociologi, hvor problemet omkring handling under usikkerhed i begyndelsen kun lige antydes. Beckert finder at Weber afviser determinismen i forhold til sociale fænomener, og dermed ”attempts of economists to emulate the natural sciences” – dvs. anvende kausale forklaringer. (Beckert (1997) 2002, s. 202).

Problemet omkring usikkerhed har en langt større plads hos Parsons (Beckert (1997) 2002, s. 203), f.eks. i den centrale problemstilling der knytter sig til ”the normative ideal of optimization” (Beckert (1997) 2002, s. 204), hvor Parsons bruger begrebet ’fejl’. Dog med den afgørende begrænsning, at

”from no positioning ex ante can it be said by which means an end can be achieved; the notion of ’error’ can therefore be introduced only as an ex post evaluation.” (Beckert (1997) 2002, s. 204).

Først senere forlader Parsons helt forestillingen om at optimering er mulig, og formulerer for første gang – sammen med Shils i 1951 – problemet om kontingens fuldt ud. (Beckert (1997) 2002, s. 205). Uden at det dog lykkes for Parsons at finde en tilfredsstillende løsning på dobbeltkontingens problemet. (ibid, s. 205).

Det bliver til gengæld udgangspunktet for Luhmann og behandles af ham som reduktion af kompleksitet og dannelse af selv-referentielle systemer.

Beckerts gennemgang af Luhmanns teori om det økonomiske system bliver således en redegørelse for

”the evolution of the functional differentiation of the economic system from the problem of double contingency.” (Beckert (1997) 2002, s. 206).

2) Systemteoriens helt essentielle bidrag er efter Beckerts opfattelse det ”order-from-noise principle”, ”which links the improbability of reciprocal action connections with their simultaneous arbitrariness” (Beckert (1997) 2002, s. 210).

Beckert citerer her Luhmann :

“If everyone acts contingently, and thus everyone could also act differently and knows this about oneself and others and takes it into account, it is, for the moment, improbable that one’s own action will generally find points of connection (and with them a conferral of meaning) in the actions of others; self-commitment would presuppose that others commit themselves and vice-versa. Along with the *improbability* of social order, this concept explains its *normality*; under the condition of double contingency, every self-commitment, however accidentally arisen or however calculated, will acquire informational and connective value for the action of others.” (Luhmann (1984) 1995, s. 116)

Og Beckert konkluderer at netop dette kommunikative udgangspunkt for systemdannelse bygger på en “initial accidental determination” som hverken forklares med normative værdisystemer eller kollektiver, eller “an expression of aspiration to utilitarian maximation” (Beckert (1997) 2002, s. 210).

Beckert fremhæver kapaciteten til at reducere kompleksitet gennem selektion, hvor ethvert start-punkt for kommunikationen (ego’s selektion), hvadenten det er overvejet eller tilfældigt, betyder en samtidig åbning for og strukturel limitering af (koblings)mulighederne for den man kommunikerer med (alter’s selektion). Kommunikation bliver kun meningsfuld hvis de kommunikerende forholder sig til hinandens kommunikation. Dermed både åbnes og begrænses tilslutningen hele tiden under kommunikationen.

”Such structurings are called systems. They allow *differences* that enable the mutual connection of action in an overcomplex environment to be created.” (Beckert (1997) 2002, s. 211).

Men det forhold der endnu ikke er behandlet har at gøre med at priser ikke i sig selv kan udløse beslutninger om betaling. Beckert mener at koden er indifferent overfor beslutningen ’betaling/ikke-betaling’ og derfor ikke i sig selv kan løse selektionen. Ifølge Beckert kan systemet forklare hvordan betalinger kan komme istand under usikkerhed, men det kan ikke forklare hvorfor der betales – både mediet og koden mangler et motiv. (Beckert (1997) 2002, s. 220-222).

3) Derfor bliver Beckerts næste spørgsmål :

”through what mechanisms are actors (systems) moved to a position to make decisions for concrete payments if, in situations with uncertainty, prices do not necessarily induce any selections.” (Beckert (1997) 2002, s. 221).

Og hans svar på det bliver ‘*programmer*’, som dannes på et andet niveau end systemets operationer og tjener til at kompensere for kodens manglende ‘mening’. (Beckert (1997) 2002, s. 222-224).

Med henvisning til Baecker (se ovenfor) placerer Beckert programmer på niveauet for 2. ordens selviagttagelser. Jeg går ud fra at Beckert mener, at programmer for det første ikke i sig selv er betalingsoperationer, men iagttagelser. For det andet nøjes de ikke med at iagttage operationer, men kan iagttage på niveauet over, dvs. de kan iagttage systemet selv, fordi markedet fungerer som indre omverden for programmer (de økonomiske organisationer), og dermed stiller systemet til rådighed for sin egen iagttagelse. De deltagende organisationers iagttagelser kan defilere henover system-omverden grænsen, og dermed både forholde sig til priserne og til det priserne er på. Til både selv- og fremmedreferencen.

”Programs in the economic system indicate reasons for payments and consist of needs, expectations, and structures.” (Beckert (1997) 2002, s. 224).²²⁸

‘Needs’ forstået som de ’behov’ systemet har brug for, for at kunne køre sin autopoiesis. De udgør fremmedreferencen, og befinder sig i systemets omverden.

”By attaching the self-referential code closely to programs, payments are linked to reasons ’which ultimately refer to the environment of the system’” (Beckert citerer Luhmann). “*Selection criteria* are fed into the enterprise only through *programs*, which create the reasons that motivate payments.” (Beckert (1997) 2002, s. 231).

Med andre ord indfører Beckert – gennem sin fortolkning af programmer – et eksternt element som betingelse for systemets reproduktion. ”Programs enable the reentrance of *the excluded third party*” (Beckert (1997) 2002, s. 224). Beckert citerer Luhmanns egen udlægning af denne sammenhæng med formuleringen ”but only to co-steer the allocation of the code values on which it primarily depends”. (ibid, s. 224).

Forholdet mellem system og program, har, til forskel fra den neoklassiske maksimeringsantagelse, ikke en detreminerende karakter – det drejer sig alene om limitering. (Beckert (1997) 2002, s. 231). Hvilket skal forstås, som et grundliggende krav om at systemets autopoiesis skal kunne opretholdes, uanset hvordan programmet så iøvrigt er formuleret.

Beckerts forståelse er, at systemet alene er lukket for så vidt angår dets kode. Hvis den ændres, ophører autopoiesis. Hvorimod systemet er åbent i forhold til programmer. Forstået på den måde, at de kan ændres, dog må de altid verificeres i forhold til systemets kode. (Beckert (1997) 2002, s. 224). Validiteten af et program afhænger altid af om det bidrager til at udløse betalinger/ikke-betalinger.

Programmer i det økonomiske system kan ikke overskride den grænse koden sætter for hvad der er økonomisk kommunikation.

Beckert konkluderer at Luhmanns teori om det økonomiske system, inklusive programmer i betydningen ’kontigens-reducerende strukturer’, er en vigtig brik i forståelsen af allokeringsbeslutninger under usikkerhed (Beckert (1997) 2002, s. 233-234).

Beckert skelner system og programmer som henholdsvis ’kode’ og ’strukturer’.

”Limiting the range of semantics through codes and building structures creates rigidification that reduces complexity. The breadth of possible programs shows that the separation of the economic system from other social semantics applies only with regard to the code. The economic system remains linked with its environment through programs that decide about the allocation of code values.” (Beckert (1997) 2002, s. 234).

4) Ifølge Beckert antager Luhmann ”a normatively ambivalent posture with regard to steering payments through programs” (Beckert (1997) 2002, s. 224), og Beckert åbner hermed en diskussion som i sidste instans handler om systemets autopoiesis - dets kapacitet til at reproducere sig selv ved egen kraft.

Ambivalensen skulle ligge i forhold til betydningen af system-eksterne faktorer, hvilket i denne sammenhæng først og fremmest handler om ’motiver’ til udløsningen af betalinger/ikke-betalinger. Beckert mener at Luhmann prøver at nedtone den strukturelle betydning af reciprociteten i selv- og fremmedreferencen i forhold til ”the self-referential functioning of economic processes” (Beckert (1997) 2002, s. 225). Det eksemplificerer Beckert med ’profit’²²⁹. Ved at tilpasse sig til ’profit’ kan det økonomiske system kontrollere sig selv og gøre sig uafhængig af private motiver og hensigter (Beckert (1997) 2002, s. 225) – og derved komme omkring det faktum at koden ’betaling’ ikke i sig selv indeholder noget motiv.

Beckert mener at denne – Luhmanns - udlægning af ’profit’-elementets rolle på den ene side netop tilsiger at der er tale om noget system-internt. På den anden side fungerer profit som motiv til betalingen (’betalingsgrund’), og befinder sig derfor – på programniveau – i systemets omverden. (Beckert (1997) 2002, s. 225-226).

Beckerts opfattelse er, at selvom teorien begrebsmæssigt kan komme rundt om betydningen af det reelle grundlag for knaphed og betalingsmotiver ved at lægge vægten på systemets kode, så forbliver teoriens selvreference-konstruktion afhængig af en system-ekstern reference. Et forhold som Luhmann åbner for teoretisk, men uden at udnytte dets potentiale. Tværtimod lægger Luhmann vægten på den udvekslingsmæssige styrke i at ekskludere de sociale konnotationer. (Beckert (1997) 2002, s. 226-227).

Den diskussion Beckert rejser her har både implikationer i forhold til selvreference-begrebet, autopoiesis og omverdens-begrebet hos Luhmann. Det vender jeg tilbage til i opsummeringen og i flere efterfølgende afsnit.

5) Når Beckert stiller spørgsmålet ”how increased efficiency of economic functions is enabled by forming a system that leads to a separation of economic communication from other social semantics”. (Beckert (1997) 2002, s. 211), er det fordi økonomisk ’effektivitet’, som jeg forstår Beckert, i bund og grund er hvad økonomisk sociologi – og Beckerts bog - handler om.

“The starting thesis of this book is that it is precisely the social embedding of economic action that enables economic efficiency. Thus a theory that disputes this possibility would contribute little to establishing economic sociology based on this premise.” (Beckert (1997) 2002, s. 217).

Det er på det grundlag Beckert flere steder henviser til en kritik fra Münch (Beckert (1997) 2002, s. 211, 219), som specielt har reageret på forestillingen i systemteorien om det økonomiske systems afkobling ”from the moral discourse of society”. Med reference til Parsons er Münchs opfattelse at i ”empirical reality” er økonomiens reproduktion ikke en fortløbende betalingsproces ”but rather a boundary interchange between economic, political, legal, religious, scientific, and other thoughts and acts, which must constantly be redefined and is socially contested”. (Beckert citerer Münch, *ibid*, s. 219).

Münch opfatter i det hele taget Luhmanns systemteoretiske udlægning som en tankekonstruktion – uden større forankring i ”die empirische Realität” (Münch 1990, s. 385).

”Im trivialen tautologischen Sinne ist es richtig, dass Wirtschaft nur Wirtschaft und Moral nur Moral sein kann. Empirisch ist es jedoch falsch, dass wirtschaftliches *Handeln* nur auf ökonomische Gesetzmässigkeiten und moralisches *Handeln* nur auf moralische anforderungen eingestellt ist.” (Münch 1994, s. 406).

Münch er i sin kritik først og fremmest optaget af den rolle det handlende menneske spiller og det samspil der er mellem de forskellige ’systemer’ i samfundet. Vi får en fejlagtig forståelse af samfundet ”wenn wir sie allein als ein Kompositum von eigengesetzlich arbeitenden Sphären begreifen, zwischen denen es keine Brücke gibt”. (Münch 1994, s. 388).

Det væsentlige er at handlinger ikke kun tilhører et analytisk afgrænset funktionssystem, men repræsenterer snitfaldet mellem flere analytiske funktionssystemer, hvoraf de ”empirisch operierenden Funktionssysteme” konstitueres. (Münch 1994, s. 407).

For Münch afgøres spørgsmålet om hvad der er økonomi udelukkende af mennesker. (Münch 1990, s. 385). Grænsen mellem økonomi, politik, ret, moral,

religion og videnskab kan ikke bare bestemmes gennem definitionen af et økonomisk system af betalinger.

”Eine Grenze des wirtschaftlichen Handelns bedarf des *kulturellen* Legitimation, des *rechtlichen* Absicherung, des *solidarischen* Unterstützung und der *politischen* Durchsetzung, andernfalls wird sie ständig durchbrochen und ist deshalb keine wirkliche Grenze.” (Münch 1990, s. 386).

Til at beskrive koblingen mellem systemer bruger Münch bl.a. begrebet ’interpenetrering’. Han taler om ”eine überkreuzende Allzuständigkeit einer Mehrzahl von Systemen”. (Münch 1990, s. 387). Det er den egentlige motor i udviklingen af det moderne samfund. Løsningen i den stadig voksende konflikt mellem de forskellige ’systemer’, kan – efter Münchs opfattelse – kun løses gennem ”Vernetzung, Interessenausgleich und Kommunikation zwischen den jeweiligen Rollenträgern der entsprechende Systeme des gesellschaftlichen Handelns liegen.” (ibid, s. 388).

Specielt imellem det økonomiske system og moral, indsætter Münch et medierende ’system’ i form af ”Berufsarbeit”, der trækker ’den moralske fordring’ ind i økonomien og ’den økonomiske nødvendig’ ind i moralen. (Münch 1994, s. 390).

En virksomhedsleder kan dog ikke ændre på ’økonomiens lovmæssigheder’, i form af det ’prisernes sprog’ der er underlagt ’konkurrencen på markedet’.

”Niemand wird von ihm erwarten, dass er an seine Mitarbeiter höhere Löhne zahlt, als er erwirtschaften kann, oder Massnahmen zum Schutz der Umwelt trifft, die auf dem Markt nicht honoriert werden und sein Unternehmen in den Konkurs treiben. Im Gegenteil, er käme seiner Berufspflicht nicht nach, wenn er nicht rentabel wirtschaften würde.” (Münch 1994, s. 389).

Münch henviser også til Luhmanns begreb om ’strukturel kobling’ mellem systemer der gensidigt kan stabilisere hinanden (f.eks. den statsligt garanterede ejendomsret som understøtter det økonomiske system). Men han mener at Luhmann – med dette begreb - blot bevæger sig væk fra sin egen teori om autopoiesis, fordi reproduktionen nu ikke længere kan løses suverænt indefra systemet – ”sondern zusätzlich von aussen gestürzt werden muss”. (Münch 1994, s. 407).

Det er Beckerts opfattelse at reduktionen til ’prisernes sprog’ ikke nødvendigvis ekskluderer moral og politik i forhold til de økonomiske betalinger, men nærmere formulerer ”*conditions for their articulation*” (Beckert (1997) 2002, s. 221) – sådan som det kommer til udtryk i hans udlægning af forholdet mellem system og programmer (jvf. ovenfor).

Så selvom Beckert nok mener at Münchs kritik er berettet ud fra en økonomisk sociologisk vinkel, så mener han samtidig at program-konceptet, sådan som han selv fortolker det, tager luften ud af den kritik i forhold til Luhmann.

Samarbejde og innovative processer

Beckert henviser til systemteoriens bidrag omkring beslutninger under usikkerhed og vil yderligere vurdere om det også er muligt at anvende Luhmanns koncepter til at forstå problemerne omkring ”cooperation and innovation”. (Beckert (1997) 2002, s. 234).

Beckert stiller spørgsmålet

”whether in the economic system relations of cooperation can be imagined between the subsystems that can affect one another contingently only from outside, without

having an intersubjectively shared horizon of meaning, which functions as a mechanism to ensure the commensurability of their mutual observations.” (Beckert (1997) 2002, s. 235). Og sådan et fælles meningsunivers kunne f.eks. være et 'value system', som "represents a common third party, to which social behaviour can be oriented." (ibid, s. 235-236).

Og da Beckert kan konstatere at Luhmanns teori netop bygger på afvisningen af en intersubjektiv, "(intersystemic)", meningshorisont, bliver hans konklusion at autopoiesis konceptet ikke kan løse problemet bedre end det allerede er håndteret i den økonomiske teori. (Beckert (1997) 2002, s. 236).

Luhmanns teori er endda "behind the theories of Durkheim and Parsons", som repræsenterer intersubjektive referencepunkter i form af "moral order", "general systems of values" og "the concept of interpenetration of social systems", som bidrager til at forklare "the stabilization of contexts of cooperation". (Beckert (1997) 2002, s. 236).²³⁰

I forhold til innovative processer starter Beckert med at konstatere (med reference til Schumpeter) at disse ikke skal forstås som en passiv tilpasning til eksisterende strukturer, "but rather require the creativity of actors who are involved in the process of research and development". En teori om teknologisk forandring må derfor omfatte "structure *and* action" (Beckert (1997) 2002, s. 238) – en ren instrumentel opfattelse af handling er utilstrækkelig.

Der er ingen tvivl om, at Luhmann bidrager på det strukturelle område til forståelsen af den innovative process. Det er derimod ikke tilfældet når det kommer til 'action'. Beckert indfører, med henvisning til Alfred Schütz, en skelnen mellem 'Handlung' (act) og 'handeln' (action) og mener at sidstnævnte, i det store og hele, korresponderer med Webers opfattelse af handling, som henviser til 'subjektiv mening'. Systemteorien "does have access to a notion of 'act' but not to one of 'action'". (Beckert (1997) 2002, s. 238).

Følgelig tilskrives handling systemet, ikke individet. Hos Luhmann er 'act' knyttet til en hændelse, ikke en aktør, eller til "the intentionality of actors". (Beckert (1997) 2002, s. 238).

Beckert er sådan set enig med Luhmann på det teoretiske niveau i at innovative forandringer er strukturelle forandringer, som systemer reagerer på som omverdensforandringer. Men det interessante – som systemteorien altså ikke får fat på

-

"is not only the assessment made from an observer's perspective that processes have changed but especially the considerations used by the actors, their motives and their assumptions, which are all together a basis for their creativity in innovative processes." (Beckert (1997) 2002, s. 239).

Så Beckert konkluderer at systemteoriens udelukkelse af det intersubjektive og marginalisering af aktørens rolle indebærer alvorlige begrænsninger både i forhold til forståelse af samarbejde og innovative processer.

"the operation modes of social systems cannot be carried out independent of the actors, although they act against the background of an already structured horizon of experience." (Beckert (1997) 2002, s. 240).

Opsummering

Beckerts hovedkonklusion er at Luhmanns væsentligste bidrag ligger i udviklingen af dobbeltkontingens-konceptet som en afvisning af det normative rationalitets- og maksimerings-paradigme i den neoklassiske teori.

”While economic theory holds onto the possibility of optimizing decisions, the core application of Luhmann’s theory to economic contexts can be seen precisely in the rejection of this postulate.” (Beckert (1997) 2002, s. 208).

I systemteorien har kausale forbindelser ikke status af naturlove. De er kognitive strukturer som alene tjener til at reducere muligheder. (Beckert (1997) 2002, s. 209).

Beckert er enig med Münch i hans ønske om at inddrage kulturelle og institutionelle arrangementer i forklaringen af hvordan den økonomiske rationalitet bliver til, og fremhæve hvordan love og regler indvirker på beslutninger om betaling. Disse antagelser ligger i centrum af økonomisk sociologi. (Beckert (1997) 2002, s. 219).

Men Beckert mener ikke at den kritik har særlig stor betydning, fordi han netop forankrer det uddifferentierede system gennem institutionaliseringen af programmer, som kanaliserer den ’excluded third’ (’entreprenøren’) tilbage igen, og dermed muliggør beslutninger. (Beckert (1997) 2002, s. 212). Beckert ser systemet som ’koden’ der trækker grænsen, mens programmer er den egentlige strukturdannende faktor der kan udløse betalingen. Ved at tildele betalingsgrunde til priser sørger programmer for at tilføre det udskilte økonomiske system en politisk og moralsk regulering. (ibid, s. 226).

Derfor opstår der efter Beckerts opfattelse en ambivalens i Luhmanns teori. Programmer repræsenterer et eksternt element i det system der ellers forstås som lukket og selvreferentielt. (Beckert (1997) 2002, s. 212, se også 225-226).

I forståelsen af ’cooperation’ og ’innovation’ bidrager systemteorien - efter Beckerts opfattelse - ikke med noget nyt (Beckert (1997) 2002, s. 236). Det skyldes at den i sin abstraktionsiver kommer til at skylle barnet ud med badevandet og helt afvise et handlende subjekt.

”The thesis is that giving up the intersubjective horizon of reference of an always socially constituted subject and renouncing a notion of action prevent a sufficient understanding of cooperation and innovative processes.” (Beckert (1997) 2002, s. 234).

4.5 Sammenfatning og afsluttende tematiske diskussioner

Dette afsnit sammenfatter ganske kort teorien om det økonomiske system og de vigtigste af de uklarheder og forskelle mellem Luhmann, Baecker, Beckert og Münch jeg har været inde på i de fire afsnit.

Det økonomiske system

Det økonomiske system er en kontinuerlig kommunikation af priser, som alle indebærer en beslutning om udveksling eller ikke-udveksling. Beslutningen er i sidste instans et valg (selektion) - ja eller nej.

Det økonomiske system eksisterer kun når det kommunikerer. Det har ingen steder at være, hvis det ikke er i færd med at kommunikere.

For at kunne kommunikere må systemet iagttage, ellers har det ikke noget at kommunikere om. At iagttage er at skelne, og den mest basale skelnen går mellem den iagttagende og det iagttagede. Når systemet iagttager må det forudsætte sig selv, og under den forudsætning gå ud fra at det det iagttager er dets omverden. Systemet eksisterer i kraft af denne skelnen, som på samme tid definerer systemet til forskel fra omverdenen (ikke-system) og omverdenen i forhold til systemet (ikke-omverden).

Når det økonomiske systems identitet (selv) er (penge)betalinger (respektive ikke-betalinger), bliver omverdenen på den ene side alt det der ikke er 'betalinger'²³¹, og på den anden side alt det der kan betales for. Det økonomiske system er således yderst primitivt i den forstand at det kun kan iagttage og kommunikere om noget der kan betales for. Og den kommunikation – de 'ord' – det bruger til det er *priser*.

Priser vender på en gang ind imod systemet (selvreference) og ud imod dets omverden (fremmedreference), som repræsenterer henholdsvis 'betalinger' og 'betalingsgrunde'. I det økonomiske systems optik bliver verden reduceret til muligheder for at generere betalinger, betalingsobjekter, i hvilken som helst form. Systemet er fuldstændig indifferent overfor hvad betalingen vedrører og reagerer udelukkende på muligheden for at kunne udløse en betaling og dermed reproducere sig selv.

Kommunikation i form af priser har, gennem uddifferentieringen i penge-mediet, udviklet den enorme styrke der ligger i at priser kan være på hvad som helst, og kan dannes hvor som helst og når som helst. Og alligevel indeholder de så tilstrækkelig meget komprimeret information, at det er fuldt forståeligt at der her er tale om en økonomisk transaktion. En pris signalerer klart og tydeligt, at der hverken er tale om moral, politik eller kærlighed. Priser udgør således på samme tid en fuldstændig generaliseret og meget præcis form for kommunikation.

Det afgørende for det økonomiske system er, at kommunikationen fører helt frem til en beslutning om en konkret betaling. Det er kun når det lykkes, at systemet producerer et nyt element og reproducere sig selv. I hver kommunikation har systemet valget mellem betaling og ikke-betaling, og da en konkret pris ikke i sig selv kan bidrage til afgørelsen af om beslutningen skal gå den ene eller den anden vej, må systemet yderligere skabe de nødvendige præmisser for at udløse en beslutning. Ellers forbliver det uhjælpeligt låst i valget mellem to lige gyldige muligheder.

Systemet må udvikle en mere avanceret form for kommunikation der kan sætte den konkrete pris ind i en sammenhæng med andre mulige priser, diakront og synkront. Systemet må tilvejebringe en vis sikkerhed for at prisen ikke er fuldstændig tilfældig. Den må kunne sammenholdes med en forventning. Denne resource udvikler systemet gennem en iagttagelse af sig selv, nærmere betegnet en iagttagelse af de

iagttagelser systemet gør for at kunne udløse sine betalings-beslutninger (henholdsvis 2. og 1. ordens iagttagelser). Systemet må hæve sig op over det basale niveau, hvor det alene iagttager sin omverden for at skaffe sig betalings-grunde og skabe sig et overblik over mange priser i både en tidslig og rumlig dimension.

Under disse iagttagelser af iagttagelser kan systemet ikke sætte sig ud over sig selv (sin egen kode). Det er stadig systemet der iagttager, men det kan vælge at iagttage med forskellige andre differenser, herunder om priser er 'større/mindre'. På den måde kan systemet skaffe sig overblik over prisbevægelser og danne prisanalyser- og prognoser som muliggør en forestilling om hvor en given pris må forventes at befinde sig, og dermed muligheden for at sammenligne en konkret pris med en forventning, eller omvendt, og på det grundlag træffe en beslutning.

Det er markedet der giver systemet denne mulighed for at træde et skridt tilbage og betragte sig selv. Markedet afspejler systemets hændelser og lægger dem åben for iagttagelse.

Selvom systemet, når det reflekterer over sig selv, stadig kun kan udtrykke sig i priser, er det istand til at udvikle en semantik omkring disse iagttagelser af priser, som kan sætte observationerne i en meningsfuld sammenhæng. Det sker i form af systemets *selvbeskrivelse*.

Endelig kræver beslutningen et motiv til overhovedet at udveksle. Det er et af de kontroversielle punkter i teorien, som kan ses i sammenhæng med nogen andre kontroversielle spørgsmål – om organisationernes rolle, sondringen mellem hvad der er system og hvad der ikke er, ekskluderingen af aktøren (individet), grader af autopoiesis.

I Luhmanns forståelse af det økonomiske system, og sociale systemer i det hele taget, er det ikke individer der kommunikerer (og handler). Det er systemer. Systemer er aktive sociale 'aktører', der selv er istand til at skabe alt det der er nødvendigt for at de kan eksistere. Det eneste de har brug for er en (over)kompleks verden, som de kan skille sig ud fra ved at sætte differenser og opbygge en reduceret egen-kompleksitet på sin side af differensen. Systemerne har ikke som udgangspunkt forskellige verdener omkring sig, de fortolker den bare forskelligt.

Det er Luhmanns opfattelse at det moderne samfund uddifferentierer sig i en række forskellige funktionssystemer, herunder det økonomiske system, fordi disse systemer hver især løser bestemte 'opgaver' for samfundet. Det økonomiske systems funktion er at reducere så meget usikkerhed at det bliver muligt at vælge mellem at handle idag eller vente til senere.

Forudsætningen for det er en tillid til at penge der ikke gives ud idag kan bruges senere, og at hvis penge gives ud idag, så er der mulighed for at erhverve penge igen senere. En tillid til at penge kan anvendes, at der hele tiden dannes nye priser og udvekslinger.

Den opgave løser systemet ved at forsyne samfundet med en tidsdimension. En *fremtid* med en vis grad af forudsigelighed. Systemet bidrager med at gøre en ellers uoverskuelig, ustyrlig og hyperkompleks fremtid tilregnelig.

Den kæde af ræsonnementer som Luhmann, og Baecker, lægger op for at forklare hvordan det går for sig, tager udgangspunkt i knaphedsforestillingen, som skaber en forbindelse mellem at eje og ikke eje. Det nogen ejer, kan ikke samtidig ejes af andre. Men det kan skifte ejerskab, hvis man tager tiden i betragtning. At modtage betaling under en udveksling, er at modtage muligheden for at anvende penge til alt muligt andet efterfølgende (kontingens). Det der går videre er betalingsevnen (koblingskapaciteten).

Hvor kommer motivet fra ?

Så længe der kan opretholdes en knaphedsforestilling og en ulige fordeling, vil systemet, gennem sin samtidige lukning og åbning (system-omverden, selv- og fremmedreference), kunne opretholde et motiv til at ændre fordelingen gennem nye udvekslinger, og et motiv til at reducere knapheden gennem fremtidig vækst, dvs. atter nye udvekslinger.

På den måde reproducerer systemet, iflg. Luhmann og Baecker, sig selv i en uendelighed. Det bliver systemets betalinger der tildeler betalingsgrunde til omverdenen, og dermed reducerer den til ydelser, noget der kan udveksles - hvilke ydelser er for så vidt underordnet, de er kun et biprodukt i systemets autopoiesis.

Hvis man fastholder tesen om autopoietiske systemer, må også 'motiver' være et systemprodukt. Hvis man omvendt - som Beckert og Münch - mener at 'motiver' er system-eksterne, kan man ikke samtidig fastholde tesen om et lukket og selvreferentielt system.

Dette problemfelt kommer bl.a. op til overfladen i diskussionen af forholdet mellem system og organisationer. Det ser ud til at både Luhmann, Baecker (endnu mere) og Beckert (mest) tildeler organisationer en vis grad af autonomi.

Hos alle tre teoretikere har organisationer en rolle som stabilisatorer af systemets struktur (binding). De fungerer som det økonomiske systems forlængede arm. De aflæser og fortolker økonomiske tilstande, fastlægger på det grundlag fremtidige økonomiske forventninger og mål (programmer²³²), udløser økonomiske handlinger for at komme fra A til B - og påvirker derigennem på ny hinanden til nye økonomiske tilstande.

I sin tidlige udlægning af organisationernes særlige rolle fremhæver Luhmann at organisationerne opnår en relativt højere frihedsgrad til at udvikle sine indre strukturer. De bliver ikke direkte deltagere i den knaphedskonflikt som ligger mellem at 'have og ikke-have', men kan 'udparcellere' sine programmer under markedsøkonomien som en omverdensbetingelse. (Det er det Luhmann mener med at de kommer i en strukturel diskrepans til samfundet, som jo må håndtere dette spændingsfelt).

I sin endelige udformning af teorien om det økonomiske system beskæftiger Luhmann sig ikke særlig eksplicit med organisationer. Han karakteriserer dem som 'deltagende systemer' og mener hermed systemer som hverken formelt eller reelt kan adskilles fra det økonomiske system, som selvstændige systemer. (Deres relation har form af 'interpenetrering').

Baecker uddyber organisationernes rolle som 'beslutningssystemer' og tillægger dem tilsyneladende relativ stor selvstændighed. Derudover udvikler Baecker en forståelse af organisationer som en slags system-hukommelse. De medvirker, gennem regnskaber, budgetter, investeringsprogrammer etc. til at synliggøre og opbevare grundlaget for beslutninger, og bidrager dermed til systemets videre selvbeskrivelse.

Det er klart Beckerts opfattelse at det økonomiske systems betalings-kredsløb i sig selv ikke er tilstrækkeligt. Organisationerne må yderligere tilføre nødvendige sociale, moralske, etiske osv. overvejelser og intentioner for at udvekslingerne kan komme istand. Det er i den sammenhæng han kritiserer Luhmann for at nedtone reciprociteten mellem system og organisation. Og det gør han med en vis ret, i og med at Luhmann selv bestemmer den relation som et forhold af dobbeltkontingens, hvor der netop er tale om at tage den anden parts valg/position ind som vilkår for sit eget næste-valg.

Beckert taler om at systemet alene leverer betingelserne for motiv-dannelsen, ikke motiverne. Jeg er ikke helt sikker på hvad han mener med det, men det kunne tolkes i samme retning som det der udtrykkes klart af Münch, f.eks. i følgende formulering om hvordan en virksomhedsleder ræsonnerer :

”Niemand wird von ihm erwarten, dass er an seine Mitarbeiter höhere Löhne zahlt, als er erwirtschaften kann, oder Massnahmen zum Schutz der Umwelt trifft, die auf dem Markt nicht honoriert werden und sein Unternehmen in den Konkurs treiben. Im Gegenteil, er käme seiner Berufspflicht nicht nach, wenn er nicht rentabel wirtschaften würde.” (Münch 1994, s. 389).

Med disse formuleringer, mener jeg til gengæld at Münch lige præcis udelukker gensidighed mellem system og organisation. Det bliver tydeligvis det økonomiske vilkår der i første omgang afgør om der overhovedet skal udveksles, og de supplerende 'motiver' der i anden omgang afgør hvilken konkret betalingsgrund udvekslingen i givet fald skal tildeles.

Hvis det er rigtigt, kunne man godt omdefinere relationen fra gensidig til hierakisk (eller inklusiv) og fastholde tesen om et autopoietisk system. Det er da systemet der bestemmer sin egen omverden som betalingsgrunde - mens det kan være helt indifferent overfor hvilke betalingsgrunde.

Jvf. de senere diskussioner og modifikationer af teorien i afsnit 5.1, kunne et sådant forhold også forklares som et strukturelt dominansforhold, hvilket igen ville give mulighed for at opretholde tesen om et – i kommunikativ forstand - selvforsynende økonomisk system.

Hvor går grænsen ?

I systemteorien er grænser ikke et spørgsmål om at slå en cirkel rundt om noget, f.eks. systemets elementer, og derved markere en forskel mellem det der er inden for cirklen og det der er uden for. Systemets grænse konstitueres hver gang det eksekverer sin operation.

Systemets operation er at bestemme noget, nemlig betaling/ikke-betaling (systemet), til forskel til noget andet, nemlig alt det der ikke er betaling/ikke-betaling (systemets omverden). Det er hele kernen i systemteorien, at alt må bestemmes ved hjælp af en distinktion til det det ikke er. Dermed kommer operationen til at bestå af 3 dele, systemet, dets omverden og grænsen mellem system og omverden :

“Any indication implies duality, we cannot produce a thing without coproducing what it is not, and every duality implies triplicity : what the thing is, what it isn't, and the boundary between them.” (Spencer-brown (1969) 1973, Preface ix). (Jvf. afsnit 3.7)

Luhmann taler ikke meget direkte om systemets grænse. Baecker taler om grænse, eller adskillelse, på to niveauer. På det kommunikative niveau adskiller det økonomiske system sig fra alle andre former for kommunikation, gennem sine særlige operationer (betaling/ikke-betaling). Og på systemniveauet ligger grænsen mellem systemet og dets omverden, idet Baecker som omverden opregner ”Gesellschaft, Bewusstsein, Leben, Energie und Materie”. (Baecker 1994, s. 30).

Umiddelbart kan det virke forvirrende at Baecker i sidstnævnte afgrænsning regner samfundet med som omverden. Samfundet er jo per definition alt hvad der er kommunikation, dvs. alle sociale systemer, og dermed allerede omfattet af den første afgrænsning.

Når begrebet grænse anvendes i teorien om sociale systemer, tror jeg der er tale om grænsen mellem system og omverden, hvor alle tre komponenter – system, omverden og grænsen mellem dem – da er at opfatte som kommunikative komponenter, der altså er en del af samfundet. Når systemet etablerer sin fremmedreference er det et kommunikativt fænomen. De betalingsgrunde systemet 'kommunikere om' i sin omverden er systemets produkt (når prisen er på en bil, er det abstraktionen, begrebet om, denne bil der er tale om – ikke den fysiske bil).

Jeg mener der kan skelnes mellem en indre omverden, der er systemets produkt, og en ydre omverden, der ikke er kommunikation, dvs. den omverden Baecker karakteriserer som 'Bewusstsein, Leben, Energie und Materie'.

Hermed kan man tale om grænse på tre niveauer :

- grænsen system-omverden, den system interne, selvproducerede, grænse
- grænsen mellem det økonomiske system og andre sociale systemer, mellem samfundets forskellige differens-koder
- grænsen mellem sociale systemer og alt hvad der ikke er kommunikation, uden for samfundet

Når Luhmann i sit hovedværk om sociale systemer diskuterer omverdensforholdet, er hans udgangspunkt en de-ontologisering. Et systems elementer er ikke noget der findes 'i forvejen'. Det er noget der bliver til som elementer via et system. Og han opererer med systemer af højere og lavere orden, med henvisning til forskellige niveauer af kompleksitet. Højere kompleksitet er ikke et spørgsmål om akkumulering, "but rather an interruption and new beginning in the constitution of complexity." (Luhmann (1984) 1995, s. 23) – dvs. emergens.

Jeg opfatter Luhmann sådan at der er tale om et emergensspring fra system til omverden, som bl.a. er karakteriseret ved at man ikke kan komme til en forklaring af systemets omverden gennem en dissekering af systemets elementer, dvs. ud fra systemet selv. Ihvertfald ikke hvor der er tale om en kategorisk anden omverden.

"No decomposition of neurophysiological processes could ever reach individual cells as its ultimate elements and no decomposition of social processes could ever arrive at consciousness." (Luhmann (1984) 1995, s. 179).

Fordi systemer danner deres egen kompleksitet emergent er de "independent of their material substratum", deres kompleksitet er ikke "predetermined materially". (Luhmann (1984) 1995, s. 22-23).

Emergens findes mellem forskellige kategorier af systemer, f.eks. mellem 'bevidsthedssystemer' og kommunikationssystemer, eller 'bevidsthedssystemer' og biologisk-kemiske systemer (jvf. også gennemgangen af systemteoriens udvikling i afsnit 3.7), og muligvis også indenfor samme kategori systemer, f.eks. mellem sociale systemer i den forstand at de er hinandens omverden,

Jeg vil ikke gå nærmere ind i fortolkninger af Luhmann her, men vende tilbage til dette tema i forbindelse med mine diskussioner og modifikationer i afsnit 5.1.

The prime mover

Luhmann redegør flere steder for hvordan han ser systemteorien i en moderne udgave som et paradigmeskift i sociologien (se f.eks. Luhmann (1984) 1995, s. 3-5). Teorien bryder først og fremmest med den subjekt-objekt og ontologisk baserede sociologi.²³³ I teorien om sociale systemer er individet, og hvad der ellers måtte ligge foran eller bagved den system-omverden differens systemerne sætter ind, forsvundet.

Det er systemer der handler, og det vil for sociale systemers vedkommende sige kommunikerer. Handlingen hos Luhmann er kommunikation, og det er systemet der allokerer handlinger til individer, for derved at gøre sig operativt. Den opfattelse gentages af Baecker.

Beckert, og Münch, kritiserer teorien på det punkt.

Beckert henviser til Schütz's opdeling i 'act' og 'action', hvor sidstnævnte skulle svare til sociologiens klassiske forestilling om 'subjektiv mening' (det at handle), mens 'act' kun omfatter selve handlingsakten. Ifølge Beckert anvender systemteorien kun 'act'-konceptet i sine operationer, og udelukker dermed "the intentionality of actors" (Beckert (1997) 2002, s. 238). (Denne kritik hænger således sammen med diskussionen om hvor motivet kommer fra, og organisationernes rolle).

For Beckert udvikler systemet sig ikke kun indefra som et resultat af selviagttagelse. Det er først og fremmest den dynamiske og kreative aktør - de 'innovative entreprenører' - der er kilden til udvikling :

"the considerations used by the actors, their motives and their assumptions, which are all together a basis for their creativity in innovative processes." (Beckert (1997) 2002, s. 239).²³⁴

Münch finder dynamikken i forholdet mellem systemerne og opfatter det der sker i samfundet som et resultat af en stadig udfordring og afbalancering i grænselandet mellem de forskellige funktionssystemer. Det er som et resultat af den proces – interpenetrering - de enkelte funktionssystemer konstitueres.

Den centrale faktor i disse fortløbende 'forhandlinger' mellem politiske, moralske, religiøse, økonomiske etc. positioner er mennesket.

I sin helt grundliggende kritik (afvisning) af Luhmanns teori går Münch således hele vejen tilbage til Parsons værdisystemer, og kommer derved også til at trække tæppet væk under det bidrag som Beckert finder aller vigtigst hos Luhmann, nemlig dobbeltkontingens-konceptet.

Grader af selvreference

I systemteorien er systemets kapacitet til at organisere og reproducere sig selv, selve indbegrebet af autopoiesis. Teoriens udgangspunkt er en fuldstændig 'dis-embedding' i alle dimensioner.

For Luhmann ligger udviklingsperspektivet i systemets kapacitet til at øge sin egen-kompleksitet. Det økonomiske system har et særligt stort potentiale i den henseende på grund af markedets og organisationernes facilitering af en omfattende indre-differentiering.

Der findes til gengæld ingen stadier på vejen fra en tilstand uden system til en tilstand med system. For Luhmann ville den overvejelse formentlig forekomme helt irrelevant, da han netop forudsætter at det er systemet der kommunikerer. Det ville ikke være muligt at gøre den forudsætning uden eksistensen af et selvrefererende system, et system med en allerede fuldt udviklet identitet (jvf. også Baeckers uddybninger i afsnit 3.7).

Jeg går derfor ud fra, at diskussioner om grader af selvreference forudsætter at man forlader Luhmanns tese om systemet som *the prime mover*.

I så fald kunne diskussionerne ovenfor, om hvor motivet til handling kommer fra, understøtte et udviklingsperspektiv hvorefter systemet bevæger sig fra en lavere grad af autonomi, over successiv dis-embedding, til fuld selvreference – i takt med at de eksterne motiv-bidrag mere og mere underordnes den økonomiske logik.

5 En teori om markedsøkonomien som socialt fænomen

Dette kapitel lægger op til, og formulerer, den teori om markedsøkonomien der er hele projektets akse.

Jeg bygger i vidt omfang videre på den teori om det økonomiske system jeg har gennemgået i kapitel 4, og redegør (afsnit 5.1) for hvilke områder af teorien jeg modificerer, for at tilpasse den til den videnskabsforståelse og den forståelse af markedsøkonomien som et socialt fænomen, der er præsenteret i dette projekt.

Den mere fragmenterede brug af teoriens komponenter, som følger af disse modifikationer, kræver en vurdering af teoretisk konsistens (afsnit 5.2).

Teorien sammenfattes i afsnit 5.3, og efterfølgende fremhæves de særlige fortrin jeg mener den giver belæg for i forhold til markedsøkonomiens udbredelse og dominans (afsnit 5.4).

Besvarelsen vurderes i forhold til problemstillingen i afsnit 5.5, inkl. teoriens styrker og svagheder med en indikation af de områder som jeg mener det er oplagt at arbejde videre med, herunder muligheder for emperi, som uddybes i det sidste afsnit 5.6.

Kapitlet overfører således teorien til problemstillingen, og omfatter herunder mine egne bidrag.

5.1 Uddybninger og modifikationer af nøgle-koncepter i Luhmanns teori om det økonomiske system

De uddybninger og modifikationer der foretages i dette afsnit har to hovedformål. Det ene er at uddybe og præcisere områder af Luhmanns teori som er vigtige i dette projekt, men som forekommer uklare i den fremstilling jeg baserer mig på – jvf. kapitel 4, og specielt afsnit 4.5. Det andet er at tilpasse²³⁵ teorien til bestemmelserne i afsnit 2.2 og mit videnskabsteoretiske udgangspunkt – jvf. afsnit 2.6.

Begge dele er forudsætninger for at kunne overføre teorien til den opfattelse af markedsøkonomien som et socialt fænomen der opereres med i dette projekt.

Til støtte for dette arbejde trækker jeg yderligere på Luhmanns hovedværk (Luhmann 1998) og en række sekundære kilder.

Udgangspunktet for modifikationerne er Luhmanns teori om det økonomiske system, som fremstillet i kapitel 4. Derfor anvendes foreløbig de samme begreber og betegnelser som blev introduceret i det kapitel. Senere – i afsnit 5.3 – sammenkobles begreberne fra Luhmanns systemteori med de anvendte bestemmelser i dette projekt.

Som antydte nogle steder i kapitel 4, og i det hele taget på grund af Luhmanns relativt høje abstraktionsniveau, kan det være vanskeligt at finde klare holdepunkter for forståelsen af dele af Luhmanns teori. Derfor kan det visse steder også være svært at skelne mellem uddybninger og modifikationer.²³⁶

Omverden, individ og handling

Det er en vigtig pointe i systemteorien at system og omverden konstitueres på en gang. ”By observing it, the system ’invents’ (von Foerster 1985) its environment, which is not given a priori” (Beckert 2002, s. 213). Omverdenen eksisterer ikke uden systemet, hverken i en tidlig eller en rumlig dimension²³⁷. I systemteorien bliver omverdenen til, når distinktionen system-omverden sættes.

Det økonomiske system repræsenterer en indre uddifferentiering i et alt omfattende samfundssystem (som Luhmann kalder ’Gesamtgesellschaft’, eller bare ’Gesellschaft’), som ikke selv har nogen omverden. Set fra det enkelte del-system, udgør samfundssystemet omverdenen, som de andre del-systemer indgår i.²³⁸

Ifølge Luhmann findes der ikke noget socialt – ingen samfundsdele - som ikke er sociale systemer.

”Communication is the last constituent of the social, behind which there are neither actors nor things, but only operations. These are the sole, variously specifiable constituents of all communicative systems.” (Clam 2000, s. 67). Med den konsekvens at ”In seiner Realität sind ausschliesslich Kommunikationen gesellschaftsrelevante Tatsachen, während materielle oder energetische Prozesse sich in der ungesellschaftlichen Natur d.h. Umwelt abspielen.” (Metzner 1989, s. 879).²³⁹

Med Luhmanns begrænsede behandling af omverdenen følger også en begrænset behandling af relationerne.

”Wo Luhmann mit seiner Verwendung des Begriffs ’Sinn’ psychische und soziale Systeme noch miteinander verklammern kann, fehlt ein gleichartiger Begriff für die Beziehungen des lebendigen menschlichen Organismus zu seinen gesellschaftlichen Sein ebenso wie seiner Beziehungen zur natürlichen Umwelt.” (Metzner 1989, s. 879). ”Versteht man natürliche Umwelt nicht als abstrakte Bedingung allen menschlichen Lebens und Wirtschaftens, sondern als konkreten materiellen Zusammenhang, kann man einsehen, dass die Beziehungen zwischen

gesellschaftlicher Kommunikation und ökologischer Realität weit vielschichtiger sind als dies von Luhmann wahrgenommen wird." (ibid, s. 880).

Mit udgangspunkt – jvf. afsnit 4.5 og 2.6 - er :

at samfundet er andet end kommunikation og sociale systemer,

at der findes en biologisk-fysisk verden, herunder en biologisk-fysisk menneskeskabt verden - socialitet (som iøvrigt eksisterer uanset, menneskets erkendelse af den)

at der findes andet end samfund,

at der findes relationer (dialektiske, rekursive, etc.) mellem system(-omverden) og det der ikke er system, og mellem det der er samfund og det der ikke er det.

Luhmanns teori går ud fra at det er systemer der handler (hvilket hænger sammen med hans opfattelse af at samfundet er sociale systemer), og teorien henviser individet til en ubestemt eksistens som en slags medie for systemets operationer.²⁴⁰

Mit udgangspunkt – jvf. afsnit 2.2 – er :

at der findes individer som handler,

at sociale handlinger er sammensat af mening (kommunikation) og en biologisk-fysisk del (aktivitet),

at det handlende individ medierer mellem det biologisk-fysiske og det kommunikative lag.

Begge sider af handlingen aflejrer sig som et samfund når handlingerne bliver sociale (orienteres mod hinanden).

Samfundet består således af et kommunikativt lag og et biologisk-fysisk lag som begge er menneskeskabte. Det kommunikative lag omfatter sociale systemer. Det biologisk-fysiske lag består af de biologisk-fysiske produkter af menneskets handlinger – jvf. afsnit 2.3 og 2.6.²⁴¹ Og mellem disse to lag medierer individets sociale handlinger.

Selvom de biologisk-fysiske produkter kun kan 'forstås' - få mening - gennem en meningshorisont (et socialt system), er de ikke lig med en meningshorisont. De kan ikke udledes, som 'det de nu er - en gang for alle', fra en meningshorisont. Og på den anden side, ville de biologisk-fysiske samfundsprodukter, selvom de måske kunne tildeles en hvilken som helst mening, alle miste mening (selve begrebet 'mening' ville miste mening), hvis alle meningshorisonter var lige gyldige i forhold til alle biologisk-fysiske forekomster.²⁴²

Social handling er forankret både i det biologisk-fysiske lag og det kommunikative lag. Dels i et dialektisk forhold mellem handling og mening, idet meningshorisonter både dannes gennem mange individers kommunikation og virker i forhold til alle individers kommunikation. Dels i et dialektisk forhold mellem handlingens biologisk-fysiske udfoldelse og de biologisk-fysiske produkter af alle

handlinger. Samfundet er i sin biologisk-fysiske forekomst et resultat af mange individers aktivitet og udgør betingelser for hvert enkelt individs aktivitet.

Fordi individers sociale handlinger på den måde påvirker og påvirkes simultant fra begge sider, medierer de et dialektisk forhold mellem det kommunikative lag og det biologisk-fysiske lag, som tilsammen udgør det sociale. (Disse betragtninger kommer jeg iøvrigt ikke nærmere ind på i dette projekt, som afgrænser genstandsfeltet til det meningsbærende niveau – jvf. afsnit 2.2).

Luhmanns teori går ud fra at det økonomiske systems operationer er betaling. Da jeg går ud fra at den bevægende, operative enhed i samfundet er individer, er mit udgangspunkt :

at betalinger eksekveres af individer, som udfører økonomiske handlinger (udvekslinger – jvf. afsnit 2.2),²⁴³

at den meningsbærende del af økonomiske handlinger konstitueres og leveres af det økonomiske system,

at individet handler på basis af en – individuel – afvejning af de verserende meningshorisonter, herunder den der leveres af det økonomiske system.

Genindførelsen af individet indebærer en radikal omlægning af systemteorien. Herefter mobiliseres sociale systemer som resourcer i individers bevidsthed.²⁴⁴ Systemer er de reservoirer af mening som den sociale aktivitet normalt folder sig ud i.

Meningshorisonten lægger sig ind igennem alle sociale bevidstheder og stiller sin differens til rådighed når individet iagttager og handler i verden.

I forhold til den individuelle handling kan flere systemer indvirke på en gang. Der er tale om en individuel afvejning af flere optikker med tilhørende forventningsstrukturer.²⁴⁵ Det enkelte individ danner netop det mix af forventninger der udløser handlingen. (Se også *Forholdet mellem systemer*).

Roar Hagen fremstiller, med reference til en række andre forfattere (Teubner, Willke, Habermas, Stark), et noget lignende billede hvor individer er

“‘carriers of communication’, forming a substratum or common ground for the operations of the different function systems, and which therefore supply a basis for inter-systemic communication (). Individuals are members of several or even all the different function systems, and individuals in contrast to systems have the cognitive capacity to reflect on the negative consequences of the operations of one function system for other function systems.” (Hagen 2000, s. 34).

Systemet stiller en horisont til rådighed, i kraft af sin selvbeskrivelse, som det enkelte individ normalt ikke tænker ud over, men transformerer til handling i en sammenvejning med andre meningshorisonter.

Meningshorisonten er ikke determinerende, men limiterende. Handlinger er ikke ’låst’. Individet kan sætte sig ud over meningshorisonten, iagttage den fra en anden vinkel, og derigennem indse at det netop er en særlig optik, der også kunne være anderledes. Men den er altid et socialt produkt, dvs. den udvikler og forandrer sig sammen med (mange) menneskers sociale aktivitet.

”Human intentional activity does not *create* social structures for...the latter is presupposed by such activity. Instead individual agents draw upon social structures as a condition of acting, and through the actions of individuals taken in total, social

structure is *reproduced* or (in part at least) *transformed*. Equally, though, social structures cannot be reified. Only at the moment of acting can it be interpreted as given to any individual. Through individuals drawing upon it in (always potentially transformative) action, structure is continually reproduced or modified in form.” (Lawson 1998, s. 169).

Individet anlægger i princippet sin handling individuelt. Strukturen virker som en tendens. Den er det tema som handlinger kan varieres over. Og når en given variation bliver mere sandsynlig end temaet selv – f.eks. affødt af ændrede biologisk-fysiske sociale betingelser - kan strukturen ændre sig.

Forholdet mellem systemer

Hele fundamentet i Luhmanns teori går ud fra sociale systemer som lukkede, autopoietiske systemer, der ingen kontakt har med hinanden. En forudsætning han alligevel hæver ved at indføre begrebet *strukturel kobling* (fra Maturana).²⁴⁶

”Beobachtungen können nur auf Beobachtungen einwirken, können nur Unterscheidungen in andere Unterscheidungen transformieren, können, mit anderen Worten, nur Informationen verarbeiten; aber nicht Dinge der Umwelt berühren – mit der wichtigen, aber sehr schmalen Ausnahme all dessen, was über strukturelle Kopplungen involviert ist.” (Luhmann 1998, s. 92).

For Luhmann er den vigtige forskel ikke ’differentiering/integration’ (som det blev behandlet ’fra Durkheim til Parsons’), men ’autopoiesis/strukturel kobling’. Sociologien må finde en integrationsform som ’passer til’ den funktionelle differentiering. (Luhmann 1998, s. 778). Luhmann ser ud til at kæde mængden af et systems strukturelle koblinger med *forskellige* segmenter i omverdenen sammen med et øget pres for autopoiesis. Det begrunder han med at systemet ikke kan ’overlade styringen’ til eksterne forbindelser. (ibid, s. 780).

Luhmann ser tilsyneladende strukturel kobling som en mulighed systemer kan vælge at bruge i højere eller mindre grad under uddifferentieringen. Han ser ’koblingen’ som betinget af ’fra-koblingen’, og sammenligner med Polanyis begreber for ’embedding’ og ’disembedding’. (Luhmann 1998, s. 780).

Strukturel kobling er på mange måder et vanskeligt begreb – specielt i forhold til Luhmanns teorikompleks. Ikke bare åbner dette koncept spørgsmålet om oprindelse, det rækker også ved forudsætningerne om lukkethed, selvreference og –produktion. Konceptet åbner for en omverden, der ikke kun er systemrelativ. På det mere fundamentale plan åbner det for spørgsmål om graden af radikalitet i teoriens konstruktivisme, herunder om muligheden af en ontolgi.²⁴⁷

Virksomheden af strukturel kobling, er at det koblede system får limiteret ”den Bereich möglicher Strukturen”, som det kan gennemføre sin autopoiesis med. (Luhmann 1998, s. 100).

Jeg forstår strukturel kobling som en måde at omsætte omverdenen – ’irritation’ – til en effekt på systemets strukturdannelse. Istedet for at system og omverden blot løber i parallelle strømme, i form af kompleksitetsforskelle (antager jeg), indebærer en strukturel kobling en langt mere direkte – og ikke kun systemstyret – påvirkning via en differens. Luhmann taler om at omforme ’analoge relationer til digitale relationer’ og omforme ’en kontinuerlig ved-siden-af hinanden’ til ’en diskontinuerlig efter-hinanden’ relation. (Luhmann 1998, s. 101). F.eks. er kommunikation strukturelt koblet til bevidsthed (her altså kobling mellem to systemer – i Luhmanns terminologi).²⁴⁸

Som eksempler nævner Luhmann at en strukturel kobling mellem det politiske og det økonomiske system kan ske ”durch Steuern und Abgaben” (Luhmann, s. 781).

Jeg er som sagt noget usikker på hvordan begrebet strukturel kobling præcist skal forstås hos Luhmann, men i denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at bruge det som indgangsvinkel til at åbne muligheden for et forhold mellem systemer.

Selvom det kan være teoretisk frugtbart at adskille struktur-dannelse i autopoietiske systemer, går jeg ud fra at forventninger i praksis dannes på grundlag af mange, og sammensatte, erfaringer og iagttagelser. Selvom hver enkelt iagttagelse altid må basere sig på en bestemt differens, så vil et individ bevæge sig henover mange forskellige differenser, når det danner sine forventninger.

Jeg ser tre typer af relationer/påvirkninger mellem systemer.

1) For det første vil jeg antage er der foregår en *strukturel påvirkning* mellem systemer. Strukturer kan påvirke andre strukturer, men uden at en struktur i et system kan indvirke direkte på selektionen i et andet system.

En struktur vedrører altid kun systemets egne elementer. Den er altid systemspecifik. Systemets identitet bestemmes af dets elementer, ikke af dets strukturer. Det kan ændre struktur uden at ændre identitet – uden at ophøre.

En strukturel påvirkning mellem to systemer forudsætter et individ der kan iagttage et fænomen skiftevis med det ene og det andet systems differens, som kan se fænomenet under både den ene og den anden vinkel (meningshorisont).

For at tale om en strukturel påvirkning, fra f.eks. det økonomiske system mod det politiske system, skal tendensen i selektionen i sidstnævnte system, udfaldet af den politiske beslutning, ændre sig, som følge af at det politiske tema parallel-iagttages under en ’pris-ydelse’ distinktion, som kanalisere en forventning til ’pris-ydelse’ ind i den politiske overvejelse.

Når der er tale om strukturel påvirkning, er det i sidste instans stadig det politiske systems distinktion der er afgørende. Det er stadig dette system der reproducerer sig og danner et nyt element.

Jeg vil gå ud fra at en sådan påvirkning over tid kan medføre en permanent struktur-ændring, en ændret forventning til beslutnings-mønstret i det politiske system, svarende til at politiske overvejelser i stigende grad udløses ud fra økonomiske hensyn.

Et system kan på den måde få *voksende relativ indflydelse* på den samlede sociale adfærd, sådan som jeg antager at den økonomiske strukturdannelse påvirker flere og flere af sin omverdens strukturdannelser, mens andre systemers strukturelle påvirkninger af den økonomiske strukturdannelse bliver mindre og mindre.

Iøvrigt forudsætter konceptet formentlig et ontologisk niveau. Ellers ville det ikke være muligt at tale om at iagttage *det samme* fænomen med forskellige differenser. I en radikal konstruktivisme ville der jo slet ikke være noget fænomen – kun iagttagelsen (jvf. afsnit 2.6).

2) For det andet vil jeg antage at forholdet mellem systemer kan udvikle sig som det jeg vil kalde *strukturel limitering*. Her lægger det limiterende system rammerne for det limiterede systems strukturdannelse. Der kan stadig dannes forventning og udløses handling gennem det limiterede system, men kun så længe forventningen og handlingerne er i samklang med forventningsdannelsen i det limiterende system.

For systemer der limiteres af det markedsøkonomiske system, betyder det, at deres forventningsdannelse vil opfatte dette systems struktur som et rammevilkår. Deres handlinger må, uanset hvordan de iøvrigt fortolkes, forekomme økonomisk meningsfulde

Hvis ikke de limiterede systemer direkte opfatter det markedsøkonomiske system som deres omverden, må de i det mindste betragte dette systems opdeling af verden i 'betalinger' og 'ydelse', som det ultimative perspektiv.

Der er den afgørende forskel mellem strukturel påvirkning og strukturel limitering, at det påvirkede system stadig er istand til at udløse nye elementer (handling/hændelser) selvom de måtte forekomme meningsløse set fra det markedsøkonomiske systems logik. Det er ikke tilfældet under strukturel limitering.

Jeg går ud fra at den deciderede underordning (limitering) af et andet system kan udvikle sig som en radikalisering af en strukturel påvirkning.

Jeg mener at den udvikling jeg interesserer mig for i dette projekt netop skyldes at flere og flere systemer påvirkes af og efterhånden underordnes det økonomiske systems meningshorisont.

Det er iøvrigt også i det perspektiv begrebet afledte handlinger (afsnit 2.3) kan forstås. Det forhold, at det økonomiske system modificerer andre systemers handlingsudfald i sin egen retning, betyder i sidste instans (ved fuld underordning) at de andre systemer alene udløser handlinger, afledt af det markedsøkonomiske system.

I bund og grund handler dette projekt om hvordan det markedsøkonomiske system udvikler sig til at være samfundets limiterende system par excellence. Det kan beskrives som en *større udbredelse* af det økonomiske systems meningshorisont, forstået som en tiltagende økonomisk reduktion af verden til 'betalingsgrunde'.

En sådan udvikling indebærer, at de limiterede systemer kommer til at optræde som sub-systemer i det limiterende system. De limiterede sub-systemer ophører med at være selvstændige systemer og indgår istedet i udløsningen af 'hændelser' i det limiterende system - sådan som jeg opfatter forholdet mellem det markedsøkonomiske system og de økonomiske organisationer.

I yderste konsekvens vil det markedsøkonomiske system overtage rollen som samfund - i Luhmanns fortolkning af forholdet mellem systemer og samfund - i den forstand at alt vil blive forstået som potentielle 'ydelse' (mulige betalingsgrunde), og at andre systemer bliver variationer over det tema. Markedet kommer til at fungere som 'indre omverden' for al social praksis. Det ville herefter forekomme meningsløst at foretage sig noget som ikke var økonomisk forståeligt.²⁴⁹

Med hensyn til det økonomiske systems relative dominans fortolker Roar Hagen indirekte Luhmann i samme retning.

For det første konstaterer han at

"when it comes to pointing out the dynamics of intersystemic transactions, Luhmann is indeed very brief, merely stating that relations of performances between systems in modern society presents a confusing picture, not to be reduced to principles (for instance the principle of exchange)...". I samme åndedrag konstaterer Luhmann "even if this (and this is the significant sentence, RH) is the mechanism that channels the dynamics of the social integration of society." (Hagen 2000, s. 32).

Hagens konklusion er således at Luhmann, i afvisningen af 'the principle of exchange' - som eksempel - netop kommer til at indikere det markedsøkonomiske system som 'the prime mover' i relationen mellem systemer.²⁵⁰

”So, after all, it is the market and the economic system that integrates the operations of other subsystems of society.” (Hagen 2000, s. 32).²⁵¹

Luhmann taler f.eks. selv om overgangen fra ”*einem Primat der Politik zu einem Primat der Wirtschaft in der Gesellschaft*” (Luhmann 1972B, s. 186).

3) For det tredje opererer jeg med begrebet *strukturel overføring*, som er i slægt med strukturel påvirkning, men som har den særlige egenskab at kunne krydse mellem den formelle og den informelle sfære i samfundet.

Det falder uden for dette projekts rammer at gå nærmere ind på forholdet mellem den formelle og den informelle økonomi, men jeg vil antage at den informelle økonomi i vidt omfang overtager den samme struktur som det markedsøkonomiske system opererer med.

Forskellen er i sigens natur at den informelle økonomi ikke direkte kan indgå i det markedsøkonomiske systems selvbeskrivelse, da den fungerer illegalt. Man kunne måske se det informelle system som en isoleret variant (en ’dialekt’) af det markedsøkonomiske system, hvorunder hovedpåvirkningen går fra dette system mod det informelle system. Påvirkninger begge veje finder formentlig sted når organisationer opererer med parallelle ’sorte’ og ’hvide’ økonomier, og når aktører krydser grænsen.

I givet fald vil den informelle økonomi virke understøttende i forhold til det markedsøkonomiske system, og måske i virkeligheden medvirke til at sprænge grænserne for hvad der i den formelle økonomi anses for legitime (afledte) handlinger i bestræbelserne på at nå økonomiske mål.

Strukturel overføring finder kun sted - når den finder sted - i det omfang den informelle økonomi er pengebaseret. Den kan ikke forekomme i natural- eller subsistens-økonomier.

Selvreference

I og med at Luhmann går ud fra at samfundet udelukkende består af kommunikation og sociale systemer, og at de sociale systemer dermed er de ’handlende enheder’, må han også forudsætte at systemer er autopoietiske og selvrefererende. Hvis de ikke kunne reproducere sig selv, ved hjælp af sig selv, måtte der findes endnu et niveau eller endnu en instans i samfundet.

Med Luhmanns udgangspunkt (’der findes systemer’) bliver det meningsløst at tale om grader af selvreference. I hans teori ligger udviklingsaspektet i forhold til kompleksitet og uddifferentiering. Et højt udviklet system er istand til – gennem ’re-entry’ af sin differens – at opbygge højere egenkompleksitet og dermed ’håndtere’ en højere omverdenskompleksitet (gøre ’betalinger/ikke-betalinger’ meningsfulde).

Det brud med teorien der ligger i at (gen)indføre individet som den ’handlende enhed’ åbner for at operere med grader af selvreference (jvf. afsnit 2.4 om *Selvkonstituering - Selvreference*). Grader af selvreference svarer til at et individs økonomiske handlinger udløses helt eller delvist på grundlag af den økonomiske meningshorisont – ’normalforestillingen’.

Ved fuld selvreference udløses handlingen helt og fuldt i overensstemmelse med den forventningsstruktur der bygger på udbuds- efterspørgselsfunktionen og på grundlag af priser (’profitmotivet’).

Hvis man ser ud over slutforbruget i en markedsøkonomi og bevæger sig op på virksomhedsniveauet, kan selvreferencen illustreres ved at betragte

virksomheden²⁵² som en økonomisk enhed, der processerer indgående betalinger/ikke-betalinger (ved salg) og udgående betalinger/ikke-betalinger (køb). Virksomhedens samlede økonomiske tilstand²⁵³ på ethvert givet tidspunkt er et resultat af alle forudgående indgående og udgående betalinger/ikke-betalinger.

Virksomheden kan ændre sin økonomiske tilstand ved at ændre på det indgående og/eller det udgående betalingsflow.²⁵⁴ Omvendt påvirkes virksomheden af de andre aktørers forsøg på at ændre deres tilstand. Når betalingsflow'et for en given virksomhed ændrer sig, ændrer betalingsflow'ene sig også for de aktører virksomheden udveksler med.

Hvis virksomheden skal kunne agere meningsfuldt i forhold til at påvirke sit betalingsflow, forudsætter det en eller anden form for forventning om at bestemte handlinger fører til bestemte resultater. Det er disse sammenhænge (herunder markedet som 'indre omverden') systemets meningshorisont stiller til rådighed og som virksomheden kan omsætte til sine egne strategier, handlings- og forretningsplaner.

Men det er ikke tilstrækkeligt til at danne fuld selvreference. Virksomheden kunne godt vælge at handle ud fra andet end rene økonomiske motiver, og samtidig (er)kende systemets forklaring på de økonomiske konsekvenser af at handle sådan. Det afgørende for om der er fuld selvreference er, om handlingerne udløses alene ud fra økonomiske motiver, udelukkende for at opnå nye økonomiske tilstande. Mål og motiver må have en karakter der gør det muligt at opretholde dem som meningsfulde alene på basis af systemet. De må kunne (re)produceres af systemet, med systemets egne midler.

Den kvalifikation opfylder 'økonomisk vækst', 'profit' og 'økonomisk effektivitet', som ultimativt måles og dannes på grundlag af indgående og udgående betalingsflow²⁵⁵ - priser/pris-aggregater. Økonomisk succes – og fiasko – kan da konstrueres som rene økonomiske fænomener, dvs. som et helt systeminternt anliggende.

I sidste instans, der hvor systemet opnår fuld selvreference, kan dets indre univers af elementer og sammenhænge opretholdes helt uafhængigt af omverdenen. Mening og motiver leveres eksklusivt fra systemet selv. Det bliver systemet der regisserer aktørerne – ikke omvendt.²⁵⁶

Jeg er enig – med både Baecker og Beckert – i at virksomheder kan virke stabiliserende for det økonomiske systems struktur ved at danne mikro-strukturer i form af strategiske programmer. Dem ser jeg som variationer over det grundlæggende udbuds-/efterspørgselstema (se videre om det nedenfor).

Delvis selvreference forekommer når den handlende udveksler på grundlag af en individuel afvejning af flere meningshorisonter (jvf. ovenfor under *Omverden, individ og handling*). Der udløses en bevægelse i retning af fuld selvreference i det omfang det økonomiske systems meningshorisont bliver mere dominerende i denne afvejning.

Forholdet mellem system og organisationer (virksomheder)

Forholdet mellem system og organisationer lapper ind over både diskussionen om omverdens-konceptet, selvreference, system contra aktør/handling, forholdet mellem systemer, og forholdet mellem selvbeskrivelsen og den økonomiske teori.

Jeg tager tråden op fra sammenfatningen i afsnit 4.5, hvor jeg sammenlignede positionerne mellem Luhmann, Baecker, Beckert (og Münch). (Dette er et af de

områder hvor det kan være vanskeligt at skelne mellem uddybninger og modifikationer, set i forhold til Luhmanns egen position).

Nogle af de væsentligste diskussioner i de tekster jeg har anvendt foran, ligger omkring systemets strukturdannelse. Disse diskussioner placerer selvreference og forholdet system-omverden i en form for omvendt proportionalitet mellem graden af selvreference og graden af system-eksterne faktorer der medvirker til systemets strukturdannelse.

Konsekvensen af at operere med økonomiske organisationer i strukturdannelsen kan vanskeligt adskilles fra en diskussion om i hvilken grad systemet er istand til at reproducere sig selv ved egen kraft. På en linie fra Luhmann over Baecker til Beckert ligger grænsen for systemets selvproduktion længst ude hos Luhmann og længst inde hos Beckert, og det er egentlig kun ham (Beckert) der kæder forholdet sammen med selvreference og systemets lukkethed. Beckert ser det som en teoretisk åbning der kan være frugtbar for videreudvikling af systemetorien hos Luhmann.

Sådan ser jeg også den diskussion, men med et helt andet fortegn end Beckert. Jeg ser den teoretiske åbning som et bidrag til at forklare hvordan systemet kan befinde sig på forskellige stadier af selvreference (jvf. ovenfor). For det markedsøkonomiske systems vedkommende mener jeg der er tale om en bevægelse imod stadig større suverænitet og dominans (påvirkning/limitering).

Dybest set er gradueringen af selvreferencen således et spørgsmål om i hvilken grad de konkrete betalingsgrunde systemet importerer er afgørende for om der udløses betalinger. Jeg mener, at når systemet har nået stadiet af fuld selvreference, så er de det ikke. Der må stadig være en 'ydelse' som betalingen kan knyttes til, men ved fuld selvreference er denne ydelse – betalingsgrund - helt underordnet det økonomiske motiv.²⁵⁷

På det stadie er det ikke programmer der selvstændigt etablerer og injicerer motiver og beslutninger i systemet. Det er systemet der limiterer udfaldsrummet for organisationernes programmer, som derefter producerer beslutninger. (Den opfattelse ligger vel mest i tråd med Luhmanns egen beskrivelse af organisationer som deltagende systemer med markedet som indre omverden).

Beckert mener at et fuldt frakoblet system mister muligheden for selv at producere mening, at profit f.eks. ikke kan være et system-produkt. Det er jeg uenig i. Jeg mener netop at systemet på vejen frem til fuld selvreference substituerer tabet ved afkoblingen (dis-embedding) med at re-etablere egne økonomiske mål (økonomisk effektivitet, vækst, profit). Det er netop mål som kan bygges på systemets egne elementer, og som er istand til at drive systemets autopoiesis videre.

Det antyder Baecker indirekte i diskussionen om knapheds-paradokset, der opløses gennem en adskillelse af problem og problemløsning i en tidsdimension. Paradokset lukkes gennem forestillingen om fremtidig vækst, som bliver motor for systemets videre udløsning af betalinger/ikke-betalinger.

Münch kommer ud i en tvetydig position, når han på den ene side kritiserer teorien grundlæggende for at ekskludere de sociale, moralske, etiske etc dimensioner, og på den anden side erkender at ingen virksomhed kan sætte sig ud over 'økonomiens lovmæssigheder', at man naturligvis ikke kan forlange af en virksomhed at den f.eks. betaler 'for høje lønninger', og dermed risikerer konkurs. Det er præcis det der er kernen. Det er præcis derfor man kan tale om det økonomiske systems dominans og underordning af andre hensyn end de rent økonomiske, herunder andre

systemer. (En virksomhed kan tage hensyn til hvad som helst – bare det ikke fører til handlinger der er 'økonomisk uforsvarlige').

Beckert forsøger hvad jeg vil kalde en mellemlanding med formuleringen om at der ikke er tale om at udelukke de andre dimensioner, men blot om at 'formulere betingelser for deres artikulering' (Beckert 2002, s. 221 – jvf. afsnit 4.4). Det er ikke tydeligt for mig, hvordan det forhold skal forstås, men det kunne tolkes i retning af det jeg har kaldt strukturel limitering.²⁵⁸

Jeg er helt enig i, at der er tale om et mix under de forskellige stadier på vej til fuld selvreference, men under den ultimative selvreference er det det økonomiske system der eksklusivt udløser betalinger/ikke-betalinger af egen kraft, og 'tvinger' sig til at finde betalingsgrunde (lukkeheden tvinger det til at åbne sig), for at nå til nye økonomiske tilstande. Profit, vækst og effektivitet er meningsløse begreber uden for det markedsøkonomiske systems meningshorisont.

Betalingsgrundenes indhold af sociale, moralske, etiske, etc. elementer, kan være afgørende for hvilke konkrete betalingsgrunde der kobles til betalingen/ikke-betalingen, men ikke afgørende for om hændelsen udløses. Det er et rent internt systemanliggende.

Hvis man et øjeblik forlader de rent teoretiske overvejelser, så tror jeg at diskussionen mellem Beckert/Münch og Luhmann i høj grad skyldes forskellige perspektiver. Jeg mener at førstnævnte ligger meget mere ovre i det klassiske Schumpeter-perspektiv. (Se Beckert 2002, s. 238 – jvf. afsnit 4.4), hvor det er virksomheden der er omdrejningspunktet, mens Luhmann placerer sig i et makro-teoretisk perspektiv. Endelig er Beckert, som sagt, så klart optaget af at økonomisk sociologi skal fungere som en hjælpe-teori til mainstream økonomiens forestillinger om økonomisk effektivitet, til gavn for samfundet. (Se Beckert 2002, s. 217 – jvf. afsnit 4.4).

Muligvis er der også en sammenhæng med forskelle i opfattelsen af den økonomiske teoris rolle (se nedenfor).

Selvbeskrivelse, marked og økonomisk teori

Selvbeskrivelsen indgår i en central sammenhæng med selviagttagelse og strukturdannelse.

Selvbeskrivelsen er det eneste umiddelbart tilgængelige – og nogenlunde bestandige - vidnesbyrd om systemet : den form systemet manifesterer sig på.

Selvbeskrivelsen er samtidig nøglen til systemets strukturdannelse (forventningsdannelse) i større skala. Den er en helt basal forudsætning for udbredelsen af markedsøkonomien til et globalt fænomen.

Hos Luhmann er systemet et selvstændigt kommunikerende – 'handlende' – fænomen. Derfor er det også systemet der iagttager og kommunikerer om sig selv. Ligesom alt andet er selvbeskrivelsen et systemprodukt.

Det er min antagelse at det der efterhånden bliver til moderne 'økonomiske teorier' om markedsøkonomien, er vokset ud af denne selviagttagelse.²⁵⁹ Ved at træde et skridt tilbage og sammenholde udvekslinger i tid og rum - og tilføje bestemte samfunds- og menneskeopfattelser - udledes et mønster som 'forklarer' hvorfor nogle udvekslinger kan forventes udløst frem for andre, under de forudsætninger. Det er denne basale 'logik' på udvekslingsniveauet, der danner basis for udviklingen af et mere avanceret sprogligt univers. Jeg mener således at de økonomiske teoriudviklinger er bygget op af en lang række begrebslige aggregeringer af priser og udvekslinger.

Hvis man vælger (som Luhmann) at bestemme et 'videnskabssystem' som et selvstændigt socialt system, kan forholdet mellem de to systemer, jvf. ovenfor om *Forholdet mellem systemer*, forstås på den måde, at den del af 'videnskabssystemet' der producerer økonomisk teori limiteres strukturelt af det økonomiske system. Videnskabssystemet kan ikke sætte sig ud over det markedsøkonomiske systems meningshorisont og f.eks. overveje betimeligheden af at betragte verden som potentielle betalingsgrunde, eller overveje en verden uden markedsøkonomi.

Jeg har uhyre vanskeligt ved at se hvordan man kan komme af sted med at lægge iagttagelsepunktet for økonomisk (mainstream) teori uden for markedsøkonomien, som et punkt hvorfra teorien kan forholde sig til denne særlige måde at ordne samfundet på, som en blandt andre mulige ordninger. Jeg mener økonomisk teori – som anført i afsnit 2.3 - er skrevet 'indefra', med markedet som sin absolutte grænse og grundforudsætning. Økonomisk teori er en integeret del af det markedsøkonomiske system.

5.2 Vurdering af teoretisk konsistens

Luhmanns systemteori er bygget successivt op af en række teoretiske komponenter som Luhmann har importeret og omsat til sit eget brug. I den forstand kunne man beskrive hans teori-bygning som eklektisk. Og så alligevel ikke, for det er tydeligt at Luhmann har anvendt og sammenstykket disse forskellige komponenter ud fra en overordnet og sammenhængende plan. Det er ikke de enkelte komponenter der har været styrende for teoriens udvikling, det er i høj grad Luhmanns egne originale tanker og intentioner.

”He rejects any reliance on a global philosophical position. Instead, he combines a multiplicity of theoretical pieces to a conception of high abstraction and logical priority. The protological status of the whole synthesis is not always clear.” (Clam 2000, s. 76).

Spørgsmålet er så, om disse komponenter er så tæt sammenvævet, at de mister deres brugbarhed hvis man skiller dem fra hinanden. Det kunne man godt argumentere for at de ikke er.

”Yet, my conviction is that the central pieces of the theory are protological, and hence require a philosophical elucidation. Actually, protologic is a sort of unidentified transcendental logic which is poorly established and whose contours are still very ambiguous. I can see no way to dispense with a philosophical elucidation of its statements.” (Clam 2000, s. 76).

Jeg har kort kommenteret min anvendelse af ’form-kalkulen’, ’2. ordens kybernetikken’ og ’dobbelkontingens’ nedenfor.

1) *Form-kalkulen*²⁶⁰

Form-kalkulen er den ene hjørnesteen i Luhmanns teori om sociale systemer der uddifferentierer sig som lukkede systemer, baseret på hver sin differenskode.

Jeg går som nævnt også ud fra at der findes sociale systemer, men at det sociale er andet end lukkede systemer.

På systemniveauet fastholder jeg konceptet om at hvert socialt system baserer sig på en specifik differens, der er systemets ’identitet’. Den vil altid være styrende for dets særlige måde at reducere (verdens) kompleksitet på. Den meningshorisont det økonomiske system udvikler vil således altid være bundet til differensen mellem ’betalinger/ikke-betalinger’ (priser) og ’betalingsgrunde’ (’ydelser’).

Form-kalkulen er forudsætningen for hele forståelsen af systemets uddifferentiering og selvstændiggørelse som socialt fænomen. Differensen er en vinkel, en skelnen mellem det der bestemmes og det der efterlades ubestemt. I min forståelse er det individet der anvender denne skelnen når han iagttager og dermed aktualiserer systemets meningshorisont.

Helt grundlæggende må individet kunne skelne mellem sig selv og det der iagttager. Men udenpå den differens vælges en differenskode til at iagttage med i den konkrete situation (’vinklen’ i form-kalkulen fordobles). Individet ’tager en meningshorisont i brug’ som en resource til at skabe mening (muliggøre handling). Den er bygget op omkring én – og kun én – differenskode, der aktualiseres når den anvendes.

Den måde at anvende differensen – form-kalkulen – på rejser et filosofisk problem omkring ’selvet’. Når jeg taler om et systems ’selvbeskrivelse’, er det egentlig en tilsnigelse for systemet har ikke noget selv i forhold til den basale skelnen

mellem iagttager og det iagttagede. Systemet er ikke – som hos Luhmann – en selvstændig aktør. Det er altid et individ der iagttager. I min forståelse er systemets 'selv' (identitet) simpelthen = dets differenskode. (Se også Baeckers diskussion i afsnit 3.8).

Derfor kan man godt gå ud fra at systemet er et selvstændigt fænomen, under den fundamentale forudsætning at der findes aktører som anvender differensen.

2) 2. ordens kybernetik²⁶¹

Teorien om 2. ordens kybernetiske systemer er den anden hjørnestein i Luhmanns systemteori. (Den tredje er autopoiesis-konceptet, som er tæt knyttet til 2. ordens kybernetikkens forestilling om lukkede, selvrefererende systemer).

På systemniveauet fastholder jeg Luhmanns koncept om selvrefererende systemer. I den forstand forestiller jeg mig heller ikke at sociale systemer kan reduceres til hverken individer, handlinger eller biologisk-fysiske forekomster. Der er et element af emergens i systemdannelsen som er forudsætningen for dets selvreference.

I 2. ordens kybernetikken er systemet ikke upåvirket af sin omverden, det omsætter den blot til indre tilstande (reduceret, struktureret kompleksitet) efter sit eget hoved. (Til forskel fra 1. ordens kybernetik på formen 'input-output'). I teorien om sociale systemer etablerer 2. ordens niveauet en selvreflektion, som systemet kan bruge i processeringen af sine operationer.

Da jeg opererer med det økonomiske systems uddifferentiering som en proces, hvorunder systemet kan forekomme i forskellige grader af lukkethed – selvreference (jvf. afsnit 5.1), betyder det at systemet når det kun er delvist lukket, også kun delvist kan regulere sine egne operationer. Der vil på de stadier indgå andre kilder i udløsningen af systemets hændelser (betaling/ikke-betaling). Når systemets elementer (re)produceres af andet end systemet selv, samles de udløsende faktorer i det individ som Luhmann har ekskluderet.

Først når systemet er helt lukket, har opnået fuld selvreference, kan det eksklusivt reproducere sine egne elementer (autopoiesis). I det økonomiske system vil det sige at betalinger/ikke-betalinger udløses suverænt af den økonomiske meningshorisont - som på sin side dannes, opretholdes, udbredes og udvikles ved hjælp af 2. ordens iagttagelser og beskrivelser af de samme hændelser. Det bliver et kybernetisk system af 2. orden.

Luhmanns teori har ingen mellemstationer. Det opererer udelukkende med fuldt selvreferentielle – autopoietiske – systemer.

Man kunne måske parallellisere mellem en udviklingslinie fra lavere til højere grad af selvreference, og en udviklingslinie fra 1. til 2. ordens kybernetiske systemer. Det vil i virkeligheden sige en udvikling i graden af selvreflektion.²⁶²

3) Kommunikation og dobbelkontingens

Opløsningen af den rigide digitale forestilling om at enten forekommer systemer (og er da fuldt udviklede, autopoietiske og lukkede omkring deres egen kode) eller også forekommer de ikke - har også implikationer for Luhmanns kommunikationskoncept.

I Luhmanns kommunikationsteori er det lukkede systemer der kommunikerer. Systemet omsætter selv 'meddelelsen' til 'information', og der findes ingen 'forforståelse' af situationen. Alt formidles i selve kommunikationsøjeblikket via det generaliserede medie.

Eftersom jeg gen-indfører individet som den kommunikerende, bliver den simultane selv- og fremmedreference forskudt et led ud, og der kommer en 'vinkel' mere på form-kalkulen – jvf. pkt. 1.

Men selvom to kommunikerende individer i min forståelse vil anvende samme differenskode (den 2. 'vinkel'), kan man teoretisk godt fastholde Luhmanns dobbelkontingens-koncept og gå ud fra at de to kommunikerende er 'lukkede' for hinanden. De vil hver især trække på den samme meningshorisont, udløst af den konkrete kommunikationssituation, men de vil anvende og omsætte den individuelt. Deres konkrete handlinger kan ikke deduceres fra meningshorisonten. Individer vil kun handle tendentielt på samme måde, under samme meningshorisont ('normalforestilling').

Alt i alt mener jeg, at selvom min anvendelse af systemteorien indebærer en udviklingsdimension, hvorunder systemer kan forekomme mere eller mindre udviklede, i selvreferentiel forstand, så samles trådene igen gennem gen-indførelsen af individet som den handlende aktør.

Det er i det enkelte individ meningshorisonterne sammenvægtes til handling, og det er gennem den vægtning at et enkelt system kan etablere dominans, nemlig ved at udvikle en udtømmende meningshorisont der selvstændigt kan reducere kompleksitet tilstrækkeligt til at udløse handling – i en større og større del af den samlede sociale praksis.

5.3 En teori om markedsøkonomien som socialt fænomen

Baseret på Luhmann (kapitel 4) og de anførte uddybninger og modifikationer (afsnit 5.1) skal jeg i dette afsnit samle trådene til en teori om markedsøkonomien som et socialt system. Det gør jeg ved at sammenholde de resultater jeg har fået frem i afsnit 4.5, 5.1 og 5.2 med de generelle og specifikke karakteristika der blev udkrystaliseret i afsnit 3.2 – for at se hvor langt og hvordan grad disse karakteristika nu kan honoreres.

På den måde får jeg et samlet billede af hvor tæt teorien korresponderer med fænomenet - sådan som det er beskrevet i kapitel 2 - og en samlet fremstilling af teorien om markedsøkonomien som et socialt fænomen.

Generelle og specifikke karakteristika

De generelle og specifikke karakteristika er dem der blev skitseret i afsnit 3.2. De overvejelser, bestemmelser og diskussioner der ligger til grund for gennemgangen nedenfor er ført i kapitel 4, specielt afsnit 4.5, og i afsnit 5.1. Jeg vil derfor ikke henvise specifikt under hvert enkelt karakteristikum.

GK1) Grænse - SK8) Økonomisk/ikke-økonomisk

Systemet afgrænser en særlig meningshorisont hvorunder økonomiske handlinger bliver meningsfulde. Det økonomiske 'sprog' som udgør denne meningshorisont er bygget op af priser. For at et forhold, et fænomen, en begivenhed – hvad som helst, skal kunne komme i betragtning under systemets meningshorisont – inden for systemets grænse - må der kunne kommunikeres om det i form af en pris. I den forstand deler systemet verden op i alt hvad der har et modsvar i penge - en pris, og alt hvad der ikke har. Systemet kommunikerer alene om det der har en pris, alt andet giver ingen mening i det økonomiske univers. Omvendt giver priser kun mening i det økonomiske system.

GK2) Mikro-makro niveau - SK10) 'Normalforestillingen'

Systemet forekommer på makro-niveauet som en 'normalforestilling', der er bygget op omkring en forventningsstruktur. Hovedtemaet i forventningsstrukturen er den neoklassiske udbuds-/efterspørgselsfunktion, hvorefter der er en sammenhæng mellem pris/mængde og udvekslingsadfærd, som gør det muligt at danne en forventning om hvordan andre vil reagere på ændringer/udviklinger i pris/mængde. Dette hovedtema udspilles i mange variationer, som alle indgår i strukturen. Strukturen bygges op på priser/mængder og udvekslinger fra mikro-niveauet, men det er først når der skabes – forestillinger om - sammenhænge i dette virvar, at der kan dannes struktur. Derfor eksisterer 'normalforestillingen' kun som struktur (relationer), den falder fra hinanden hvis den brydes op i sine mikro-elementer. Strukturen virker som en limitering af et ellers uendeligt udfaldsrum, og muliggør dermed selektion – beslutning.

Virksomheder og andre økonomiske aktører kan bidrage til at stabilisere strukturdannelsen ved at lægge strategiske planer der konkretiserer strukturen i form af mikro-strukturer.

GK3) Dialektik - SK11) Den økonomiske videnskab

Strukturen er ikke determinerende, men (re)produceres i et dialektisk samspil med faktiske beslutninger (om udveksling). Grundlaget for strukturdannelsen er systemets selvbeskrivelse, som bygger på (selv)iagttagelser af systemets udvekslinger/priser, og som – når den kommunikeres – virker cirkulært tilbage på de næste udvekslinger. Efterfølgende reagerer selvbeskrivelsen på de udvekslinger den altså selv indvirker på. Den primære leverandør af selvbeskrivelser er den økonomiske videnskab.

GK4) Mening - SK9) Økonomisk handlen

Fænomenet består af mening. Det konstitueres af mening - og konstituerer mening inden for (ved hjælp af) sin egen grænse. Systemet danner mening ved at sætte sin differens mellem det bestemte (det økonomiske) og det – deraf – ubestemte (det ikke-økonomiske). Den basale forudsætning for at økonomiske handlinger bliver meningsfulde er grundantagelsen om knaphed. Den gør det meningsfuldt at udveksle, da der skabes en sammenhæng mellem det forhold at når nogen erhverver et eller andet, fratages det alle andre – som så til gengæld får muligheden for at erhverve det efterfølgende. Det lægger et pres på systemet for at fortsætte udvekslingerne. Den potentielle spænding - der ligger i at nogen kan eje noget, som andre følgelig ikke kan eje - distanceres med penge-mediet, 'fordoblingen af knapheden' (kontingensformlen). Anvendelsen af penge i udvekslingen lægger yderligere pres på en fortsat udveksling, da forventningen om at kunne bruge penge i nye udvekslinger er forudsætningen for at det bliver meningsfuldt at bruge dem.

GK5) Selvreference - SK12) Selvreference

Selvreferencen ligger i systemets kapacitet til at iagttage sig selv og kommunikere om sine iagttagelser (når f.eks. den økonomiske videnskab formidler sine teorier). For at kunne kommunikere om sig selv – på 2. ordensniveauet – må systemet, ligesom på første orden (system-omverden), oprette både en selv- og en fremmedreference (det kommunikationen er om). Det gør systemet ved at domesticere markedet som en indre omverden. Derved bliver det muligt at spejle sine egne udvekslinger/priser og referere til dem som om de var en fremmedreference. At referere til sig selv er at iagttage de priser der dannes i udvekslingen/på markedet og kommunikere om dem. Selvreference betyder at systemet kan danne den struktur ved egen kraft, som det bruger til at udløse (selektere) de udvekslinger, som danner grundlag for strukturen.

Der er grader af selvreference. Ved fuld selvreference vil aktøren handle (danne priser) alene på grundlag af systeminterne produkter – forventningsstruktur, økonomiske mål og tilstande. Ved delvis selvreference spiller flere meningshorisonter sammen i en individuel balance, når udvekslingen udløses.

GK6) Ontologi-Epistemologi

Systemet har en ontologisk eksistens i kraft af sin struktur, sin selvbeskrivelse, som har en vis varighed og bestandighed. Strukturen er en horisont af mening og er som sådan alene tilgængelig i form af sin egen beskrivelse – formidling - af sig selv, og i form af de adfærdsmønstre den udløser.

GK7) Udviklingsperspektiv

Systemet kan betragtes under flere udviklingsperspektiver. Der ligger en udvikling i retning af en øget frakobling ('dis-embedding'), i det Luhmann kalder en saglig, social og tidslig dimension. Pengemediet muliggør således en fuldstændig generalisering, hvorefter i princippet alt kan udveksles mellem alle – nu eller senere. Det giver systemet et enormt udbredelsespotentiale, hvilket jeg vender tilbage til (i afsnit 5.4). Der ligger også en udvikling i retning af større selvreference, som kommer til udtryk ved at systemet er istand til at udløse flere og flere udvekslinger ved egen kraft. Den udvikling afspejles også som en større dominans i forhold til andre sociale systemer – meningshorisonter. Endelig ligger et selvforstærkende udviklingspotentiale i samspillet mellem det meningsbærende fænomen, der behandles i dette projekt, og dets biologisk-fysiske forekomster, der ikke behandles i dette projekt.

SK13) (Frem)Tid

Gennem sin forventningsstruktur stiller fænomenet en tidsdimension til rådighed for økonomiske handlinger. Det forventede afærdsmønsters sammenhæng med pris/mængde-bevægelser åbner for – forestillingen om - at forskellige økonomiske handlinger kan udløse tilsvarende forskellige resultater i fremtiden. Det åbner også for at undlade at handle – i forventning om at behov kan dækkes også på et senere tidspunkt. På den måde reducerer systemet usikkerhed (kompleksitet).

SK14) Antagelser

Forventningsstrukturen (systemet) hviler på en række udtalte og uudtalte antagelser, herunder først og fremmest den, at der slet ikke eksisterer et særligt socialt (makro) fænomen, at al økonomisk aktivitet under det markedsøkonomiske arrangement skyldes individuelle motiver og handlinger ('frihed'). Af andre væsentlige forudsætninger kan nævnes antagelsen om 'knappe ressourcer', antagelsen om at aktørernes forfølgelse af egne interesser, gennem en 'spontan orden', eller 'usynlig hånd', leder til en totalt set større værdi (effektivitet og vækst) for alle - og antagelsen om at markedet dækker de individuelle behov og skaber ligevægt, eller forklarlige uligevægte.

SK15) Reduktion

Reduktion skal forstås i forhold til kompleksitet. Systemet repræsenterer en reduktion af verdenskompleksitet som muliggør meningsdannelse og handling. Ved at sætte en differens – grænse – foretages en bestemmelse, som indebærer reduktion af kompleksitet (og samtidig dannelse af kontingens). For at systemet kan danne udvekslinger (betalinger) skal det bruge en betalingsgrund. Man kan sige at systemet definerer sin omverden som betalingsgrunde ('behov'), for at få sine udvekslinger til at køre. Dette systems helt særlige evne til at håndtere kompleksitet skyldes først og fremmest pengemediets kapacitet til både at generalisere (i den saglige, sociale og tidslige dimension), og at formidle den information som er nødvendig for at udvekslinger kan finde sted (dobbeltkontingens). Den grad af generalisering udbuds-/efterspørgselsfunktionen antager, indebærer at alle priser ('varer') teknisk set bliver sammenlignelige, og at der i princippet ikke er nogen grænser for markedet. Udviklingen mod et stort

marked, globaliseringens motorvej, indebærer et successivt informationstab, hvorunder alle andre egenskaber end pris/mængde falder væk. (I Luhmanns logik betyder generaliseringen af pengemediet øgede muligheder for at anvende penge, og dermed også et større pres på systemet for at eksekvere betalinger. Det indebærer at systemets selektionskapacitet vokser, og dermed dets kapacitet til at håndtere kompleksitet).

Som afrunding af denne gennemgang kan jeg uddrage tre grundlæggende begrebskoblinger :

1) *Fænomenet markedsøkonomi* (jvf. bestemmelsen og afgrænsningen i afsnit 2.2 og 2.3) svarer til et *socialt system* (med de modifikationer der er angivet i afsnit 5.1). Det koncept omfatter og sammenføjer alle de andre komponenter som fænomenet består af til et teoretisk konsistent hele.

2) *'Normalforestillingen'* (jvf. bestemmelsen i afsnit 2.3) er den *meningshorisont* der dannes på grundlag af systemets forventningsstruktur.

3) *Den økonomiske videnskab* (jvf. bestemmelsen i afsnit 2.3) er systemets selviagttagelse og *selvbeskrivelse*, der indgår som det centrale element i den dialektiske dannelse og gendannelse af systemets forventningsstruktur - gennem sin udvikling og formidling af det neoklassiske tema om udbud- og efterspørgsel - med variationer.

Opsummering

Et socialt system repræsenterer et særligt perspektiv – en særlig vinkel. Når man betragter verden fra den vinkel, profilerer den sig på en ganske bestemt måde, og producerer derved dette bestemte sociale systems elementer.

Systemet bliver til et socialt fænomen ved at sætte disse elementer sammen på en måde der gør dem meningsfulde og danner social praksis. Det bliver muligt at eksistere og handle meningsfuldt i verden, når den betragtes under dette systems særlige vinkel - reduceres i denne særlige skæring (hvor utallige andre betydninger ellers var mulige).

Social mening og praksis forudsætter sprog og kommunikation, og der knytter sig en særlig form for sprog og kommunikation til ethvert socialt system. Den grundlæggende kommunikative (sproglige) enhed i det markedsøkonomiske system er priser. Når tal optræder i de særlige kontekster der gør dem til priser, udløst af det markedsøkonomiske systems særlige vinkel, opdeles verden i betalinger og betalbare ydelser. Og afhængig af hvilket niveau der ageres på (1., 2. eller højere orden) er priserne vævet ind i et mere eller mindre sofistikeret univers af økonomiske ræsonnementer, der kan udløse social praksis.

Et udviklet socialt system har, gennem den sociale praksis det gør meningsfuldt, selvstændige virkninger på verden. Forudsætningen for at tale om selvstændige virkninger er at systemet kan reproducere sig selv ved egen kraft. Det skal kunne opbygge sin egen logik, og – gennem den sociale praksis det faciliterer - stille både årsager, virkninger og motiver til rådighed for de ræsonnementer der udgør dets meningshorisont.

Det paradoksale er, at netop den omstændighed at det sociale system er selvrefererende, gør dets univers meningsløst – set under en anden vinkel. Fordi

meningshorisonten er skarpt afgrænset af dette system, vil den nødvendigvis falde sammen hvis man skifter vinkel og dermed bevæger sig ud af systemet. I princippet ville det sociale gå i opløsning hvis to systemer med samme styrke, og til hver en tid, gjorde krav på hver sin fortolkning af verden. Der ville ihvertfald udvikle sig to uforenelige sociale virkeligheder.

Når nu den 'empiriske realitet' er sådan, at mange sociale systemer faktisk kan eksistere side om side, tilsyneladende uden at den sociale verden går i opløsning, skyldes det, at der altid vil være et heiraki og en rangordning mellem sociale systemer (jvf. bl.a. *Forholdet mellem systemer*), hvorefter et lavere rangerende system kan reproducere sin særlige meningshorisont, så længe det ikke invaliderer et højere rangerende system (f.eks. kan en virksomhed godt operere med et økologisk ansvar, så længe det ikke tvinger den ud i handliner der er 'økonomisk uforsvarlige').²⁶³

Sameksistensen muliggøres dels af en generel orden på samfundsniveauet, som man kunne kalde 'samfundets systemprofil', dels af det enkelte individs ordning af meningshorisonter, som man kunne kalde de 'individuelle systemprofiler', og endelig gennem samspillet mellem de to niveauer af systemprofiler.

Det falder udenfor dette projekt at gå videre i disse overvejelser, men det forekommer nærliggende at antage en dialektik svarende til den der ligger mellem struktur- og aktør-niveauet (og et samspil mellem denne meningskonstituerende dialektik – og de biologisk-fysiske lag, herunder institutioner, kapitalstruktur, magtstrukturer, etc.).

5.4 Teoretisk bidrag til forklaring af fænomenets tiltagende dominans

I afsnit 2.4 og 2.5 blev problemstillingen begrundet, og problemets omfang blev skitseret og diskuteret.

Baseret på den teori om fænomenet markedsøkonomi der nu er etableret (afsnit 5.3) kan der udledes en række egenskaber som kan bidrage til at forklare dets helt særlige dynamik og potentiale i forhold til konkurrerende meningshorisonter (sociale systemer), herunder dets kapacitet til at afskærme sig fra sine egne – afledte – virkninger.

Dette afsnit er således en – teoretisk funderet – kommentar til systemets tiltagende dominans, som antydnet flere steder i dette kapitel, og til dets udbredelse og virkninger, som antydnet i kapitel 2.

1) *Et simpelt, entydigt og neutralt perspektiv*

Systemets *kode* er både simpel, noget nær universelt forståelig og fuldstændig entydig.

Den eneste forudsætning for at et fænomen kan optages inden for systemhorisonten er at det gøres omsætteligt, at det prissættes og dermed gøres tilgængeligt for udveksling på et marked. I det øjeblik fænomenet får tilført en betalingside kan det, via betalingen (prisen) – uanset om den eksekveres eller ej - optages i en hvilken som helst økonomisk sammenhæng. Det bliver til at regne med.

På den måde kan systemet i princippet udbredes til at omfatte alt hvad der i denne verden kan afgrænses tilstrækkeligt til at det kan udveksles mellem to aktører. Den eneste forudsætning for at en betaling kan udløses, er at det der betales for kan flyttes den modsatte vej, i ejendomsretslig forstand.

Det symbolske medie er så entydigt, at det kan få kommunikationen til at køre til trods for høj usikkerhed i begge ender af udvekslingen (dobbeltkontingens). Samtidig er det så generaliseret at kommunikationen kan etableres overalt. Den er uafhængig af hvem der kommunikerer (køber og sælger), og hvad der kommunikeres om (hvad der udveksles). Pengemediet er uden sociale bindinger. Systemet kan virke forudsætningsløst – i alle dele af verden, mellem alle kulturer og sprog.

Det betyder, at systemet får en høj sprednings-kapacitet. Forudsat udligning af tekniske forskelle mellem dels betalinger (f.eks. gennem fastkursarrangementer eller overgang til ens valuta), dels 'ydelser' (det der i EU kaldes at fjerne 'tekniske handelshindringer'), dels eventuelle forskelle i de mere grundlæggende – institutionelle – forhold mellem områder og kulturer, kan der i princippet udveksles mellem alle individer, hvilket som helst sted i verden, nu eller senere - udelukkende baseret på priser.

Luhmann, men mere eksplicit Baecker²⁶⁴, pointerer den tendens til selvdynamik der skyldes knaphedsforestillingen (kontingensformlen). Fordi knaphed accepteres som et grundvilkår etableres en relation mellem det at nogen bringer sig i besiddelse af en 'ydelse' under en udveksling, og at alle andre følgelig fratages muligheden for – umiddelbart - at komme i besiddelse af den samme 'ydelse'.

Her kiler systemet sig ind og åbner en tidsdimension der skaber håb om forandring. Det man ikke lige nu er i besiddelse af har man mulighed for at handle sig til senere - forudsat systemet kan opretholde tilliden til at penge også kan anvendes senere (hvilket bl.a. forudsætter at penge også holdes knappe). Og forudsætningen for den tillid er at betalinger fortsætter i det uendelige. Tidsdimensionen sætter derfor også systemet istand til at lukke det paradoks at knapheden umiddelbart øges når nogen bringer sig i besiddelse af en 'ydelse'.

Ved at spænde en tidsdimension ud imellem problem og problemløsning opretholder systemet en indre dynamik hvorunder det kontinuerligt reproducerer de betingelser det skal bruge til at komme videre på.

Og ikke kun det. Tidsdimensionen åbner yderligere forestillingen om at knaphed kan imødegås gennem øget produktion ('vækst'). Det er en foretelling der virker dobbelt selvforstærkende. Dels fordi den fremmer initiativer der får mængden af betalinger (udvekslinger) til at vokse, dels fordi den konstituerer et rent system-internt motiv for økonomisk aktivitet, der katalyserer systemets udvikling hen imod fuld selvreference.

Endelig kan det markedsøkonomiske system gennem sin kode afgrænses skarpt. Formentlig skarpere end noget andet socialt system. Det indebærer en høj grad af integritet. Der er ingen grå-zoner omkring systemet hvor man ville kunne være i tvivl om hvilken fortolkning (vinkel) man skulle lægge ned over situationen for at afgøre om et fænomen i det hele taget kunne og skulle forstås som et økonomisk fænomen og fortolkes i den logik.

2) Et effektivt beskrivelsesapparat

Det er en af hovedpointerne i teorien om sociale systemer at systemer er istand til at udvikle beskrivelser af sig selv som de efterfølgende kan henviser til.

Den økonomiske teori-industri har igennem de sidste 2 - 300 år udviklet enorme mængder af sofistikerede forklaringer på denne særlige form for social praksis. Med generaliseringen af markedet opdeles (selv) iagttagelserne i de generaliserede begreber om 'udbud og efterspørgsel'²⁶⁵, der i lang tid har dannet grundstammen i moderne mainstream teori og fundamentet for hele den markedsøkonomiske meningshorisont.

Forudsætningen for at kunne handle økonomisk meningsfuldt er at der eksisterer et meningsfuldt univers af sammenhænge mellem priser/prisbevægelser og udvekslinger. Det er i bund og grund forudsætningen for overhovedet at aggregere udvekslinger til økonomiske størrelser og tilstande der opfattes som meningsfulde (at det f.eks. giver mening at danne en 'balance', eller tale om 'stigende eller faldende inflation'). Det er her den omfattende økonomiske teori-produktion træder til som en særdeles resourcestærk hjælpe-industri.

Luhmann pointerer en styrke i systemets kapacitet til at af-paradoksere det han kalder 'overflodens knaphed' (som man måske også bare kunne kalde ulighed) gennem den neoklassiske teoris konstruktion af en overordnet ligevægt mellem udbud og efterspørgsel. Ligevægtsforestillingen udgør enheden af differensen udbud og efterspørgsel. Selv i situationer hvor efterspørgslen er enorm og udbuddet minimalt 'reguleres' konflikten gennem en prissætningsmekanisme der bygger på forestillingen om et naturligt balancepunkt mellem de to potentielt konfliktende positioner.

Fordi priser er eksakte kvantitative størrelser er de velegnede til at indgå i omfattende statistiske opsamlinger og matematiske beregninger, som bidrager til systemets dominerende status ved at tilføre selvbeskrivelsen et skær af større videnskabelighed (jvf. diskussionen i afsnit 2.3), og dermed en ekstraordinær høj kapacitet til at opbygge egenkompleksitet.

Begge disse forhold sætter det markedsøkonomiske system i en klasse for sig selv i forhold til andre sociale systemer.

3) Et højt kaosberedskab

Når systemet udsættes for en voksende verdenskompleksitet reagerer det ved at omsætte (reducere) den til sit eget univers og lade de nye forhold afspejle i en øget

egenkompleksitet. Det bruger sin kode for at gøre fænomenerne forståelige i sit eget perspektiv.²⁶⁶

De nye elementer reduktionen fører med sig kan kun optages i systemet ved at blive sat i sammenhæng med systemets allerede eksisterende elementer. Systemet udbygger sin meningshorisont – sin egenkompleksitet - ved at udvikle den økonomiske logik der forbinder priser (udvekslinger) til meningsfulde økonomiske størrelser. Med andre ord, systemet kan sætte nye elementer ind i en meningsfuld sammenhæng ved at referere til sig selv.

Gennem generaliseringen af pengemediet øger systemet faktisk mulighederne for at anvende penge, dvs. det tillader en højere omverdenskompleksitet. Det lægger et endnu større pres på systemet og fordrer at det kontinuerligt øger sin egen kapacitet til at selekttere – netop fordi der relativt kan realiseres færre muligheder.

Den stærke kode, det generaliserede medie og det effektive beskrivelsesapparat giver dette system en ekstraordinær høj kapacitet til at skabe 'økonomisk' orden, struktur og sammenhæng i en ellers kaotisk, usikker og uoverskuelig verden.²⁶⁷

4) Programmet som katalysator for selvreferencen

I min opfattelse af det markedsøkonomiske system indgår programmet (som hos Luhmann) i en stabilisering og udbygning af forventningsdannelsen, dels på mikroplan i form af f.eks. forretningsstrategier og planer, men også på makroplan i form af f.eks. nationale og overnationale politikker og budgetter. Alle programmer konstituerer den økonomiske logik, og udmønter den i konkrete (operative) handlingsplaner.

Organisationer (virksomheder) kan, gennem programmer, bidrage til at øge systemets egenkompleksitet, fordi de bygger videre på den egenkompleksitet systemet allerede har opbygget. Når det økonomiske system har reduceret verden til betalinger og betalingsgrunde, og dannet en struktur (herunder makroteori), kan organisationerne forædle og tilpasse denne reduktion til deres egne konkrete forhold (herunder mikroteori).

Organisationer/programmer er også vigtige i forklaringen af hvordan forskellige dele af systemet kan befinde sig på forskellige udviklingsstadier, forstået som grader af selvreference.

Under forskellige grader af selvreference fungerer programmer som katalysatorer for systemets operationer ved at mediere mellem systemets selektionsbidrag og de nødvendige system-eksterne bidrag der skal til for at udløse beslutningen om betaling/ikke-betaling.

I en fremskreden markedsøkonomi er det frem for alt 'bundlinierne' (faktiske og forventede) der måles på, når aktørerne vurderes og sammenlignes. I det omfang programmer, som jeg mener, hjælper til med at trække aktørerne ned på de rene bundlinier ved at katalysere økonomiske operationer, bidrager de til at øge det samlede systems grad af selvreference.

Alt i alt mener jeg at programmet spiller en vigtig rolle som et koncept der dels overfører systemets struktur til et operativt niveau der kan udløse betalinger, dels bidrager til at stabilisere systemets selvbeskrivelse, og endelig faciliterer systemets vedvarende bevægelse i retning af fuld selvreference ved at orientere aktøren mod den økonomiske tilstand og øge beslutningsberedskabet.

5) *Et stærkt immunforsvar*

Systemets kapacitet til at opbygge selvreference og egenkompleksitet betyder at det kan afskærme sin egen meningshorisont fra den virkelighed der omgiver det. Jo mere systemet løsriver sig fra den omgivende sociale og økologiske virkelighed, jo stærkere bliver dets 'immunforsvar'. Systemet forholder sig under fuld selvreference ensidigt til betalinger.

Det er en helt afgørende forudsætning for systemets fortsatte udbredelse at det er istand til at opretholde sin immunitet overfor de enorme ødelæggelser det forårsager.

De afledte virkninger der er en konsekvens af systemets betalinger – alle de forudgående handlinger der eksekveres for at nå frem til de ønskede betalinger og tilstande, og alle de ikke-betalingsmæssige virkninger der skyldes den ensidige fokusering på at flytte betalinger mod økonomiske mål - indgår ikke i systemets selvbeskrivelse og meningshorisont, og dermed heller ikke i opgørelsen af aktørernes økonomiske tilstande. De forbliver et tavst akkompagnement til de økonomiske operationer.

Faktisk øger systemet omverdenskompleksiteten dramatisk gennem sine afledte virkninger og bidrager dermed til at øge presset mod sig selv (og andre systemer) for at opbygge en ækvivalerende egenkompleksitet. Systemets fortrin i form af en høj reduktions- og selektionskapacitet udvikler sig således i et selvforstærkende kredsløb, hvorunder systemets afledte virkninger indirekte øger systemets udbredelse og relative dominans - og dermed skaber yderligere afledte virkninger.²⁶⁸

I Luhmanns tidlige udlægninger af teorien lægger han netop vægt på at det penge kredsløb der løber modsat af ydelserne bidrager til at neutralisere det spændingsforhold mellem at 'have' og 'ikke have' der ellers ville være direkte eksponeret.²⁶⁹ Det er langt mindre farligt at tale om økonomi end at tale om mennesker, natur og samfund. Det økonomiske system kan – modsat samfundssystemet - "kühles Blut bewahren"²⁷⁰, fordi pengemediet frakobler systemet.²⁷¹

Jeg mener at den afspænding som Luhmann taler om i forbindelse med det dobbelte kredsløb kan udvides til at omfatte alle det økonomiske systems afledte virkninger. Kapaciteten til at gøre det isoleret økonomiske til noget meningsfuldt friholder den økonomiske aktivitet fra at blive stillet til ansvar for sine samlede virkninger.

Systemet magter endda at formidle sin reduktion/selektion som en forestilling om at mennesker kan vælge frit. At beslutningen om betaling/ikke-betaling er et udtryk for (individuel) 'frihed'.

6) *Systemets innovative dynamik*

Jeg har ovenfor peget på en række forhold der tilfører det økonomiske system en hel særlig egen-dynamik i samfundsudviklingen. Ikke bare er systemet istand til at opretholde sig selv, det har et enormt selv-udviklingspotentiale, hvorunder det konstant presser omverdenen i retning af sit eget perspektiv, og i retning af adfærd som promoverer systemet.

Afledte handlinger kan ses som et resultat af det.

På den måde repræsenterer det markedsøkonomiske system en omfattende innovativ faktor i samfundsudviklingen.

Jeg opfatter i mindre grad den teknologiske udvikling som noget der er drevet ud fra egne præmisser og mål, men i højere grad som afledt af virksomhedernes behov. Forskning og teknologiudvikling præmieres og finansieres i stort omfang for sine bidrag til de økonomiske organisationers udvikling.

Det samme gør sig gældende i forhold til systemets selvbeskrivelse. Den økonomiske videnskab, og de tunge økonomiske institutioner (OECD, EU, WTO; Verdensbanken, IMF, NAFTA, osv) er hovedsagelig finansieret af de samme økonomiske organisationer som dels har brug for analyser og metoder til at udvikle virksomheden, dels har brug for at opretholde og legitimere forestillingen om markedsøkonomien som samfundets naturlige rammebetingelse.

Ultimativt er forskning og teknologiudvikling, og den økonomiske teori-industri, i sig selv udviklet til rene pengemaskiner, der optræder som – strukturelt limiterede - økonomiske sub-systemer.

5.5 Blev problemstillingens spørgsmål besvaret ?

Som teoretisk forståelsesramme mener jeg at systemteorien, med de uddybninger og modifikationer der er indikeret foran, leverer et i alt væsentligt dækkende svar på de spørgsmål problemstillingen rejser.

Teorien om markedsøkonomien som et socialt fænomen udgør en konsistent forklaring på hvordan markedsøkonomien kan forstås som et socialt system, der, som en af sine centrale komponenter, konstituerer en selvstændig meningshorisont – i form af en forventningsstruktur.

En forventningsstruktur som udvikles på grundlag systemets selviagttagelse og den økonomiske videnskabs mellemkomst som operatør og formidler af denne selviagttagelse. En forventningsstruktur som på den ene side muliggør økonomisk handling, og på den anden muliggøres af økonomiske handlinger. Struktur og handling konstituerer hinanden via priser, i en cirkulær, dialektisk proces.

Argumentationen og begrundelsen for problemstillingen, baserede sig på to fundamentale spørgsmål : 1) hvordan er det muligt at opretholde mening omkring økonomiske handlinger, på trods af de mange afledte virkninger, som ikke regnes med i begrundelserne for økonomisk handling ? - og 2) hvordan det er muligt at opretholde mening omkring økonomiske handlinger, på trods af at hele den samfundsmæssige begrundelse for markedsøkonomien – økonomisk effektivitet, vækst etc. - er tømt for social substans ?

Det interessante er, at disse spørgsmåls umiddelbart modstridende og uforenelige størrelser, istedet viser sig at være gensidigt afhængige og befordrende. Det er netop *fordi* fænomenet er istand til at frakoble økologiske og sociale virkninger, at det kan opbygge sin egen indre logik. Og det er netop *fordi* fænomenet kan opbygge en egen indre logik, at det er istand til at koble ud i forhold til sine virkninger.

Man kan sige at der ligger en dobbelt styrke i at systemet kan vende de virkninger det sender ud til sin egen fordel. Eller, sagt mere systemteoretisk, at det kan bruge den øgede omverdenskompleksitet som det selv skaber, til at udvikle sin egenkompleksitet.

”Closure increases, by constituting elements more capable of being determined, the complexity of the environment that is possible for the system.” (Luhmann 1995, s. 37).

Det forhold - *at lukningen øger systemets kapacitet til at håndtere en større omverdenskompleksitet* - er helt afgørende for at forstå dette fænomens gennemslagskraft i dannelsen af det moderne samfund.

Systemgrænsen sikrer for det første at verden kun slipper ind som ’betalingsgrunde’, dvs. påhægtet en pris. Handlinger der afføder virkninger, som ikke kan – eller ikke ønskes – omsat til økonomiske størrelser, udelukkes fra systemet.

For det andet indebærer dette skarpe adgangskrav - om at alle andre egenskaber ved den del af verden der slipper ind over grænsen, end den omstændighed at den kan identificeres og kvantificeres tilstrækkeligt til at kunne prissættes - at de økonomiske resultater der præsteres gennem markedsøkonomien tømmes for indhold, og ikke kan restaureres til noget meningsfuldt udenfor den økonomiske meningshorisont.

Det er en vigtig konsekvens af denne måde at betragte fænomenet på, at fordi systemet opbygger en egen indre logik (forventningsstruktur kombineret med økonomiske mål) gennem en successiv social og økologisk frakobling, så kan der ikke

– ved fuld selvreference – kobles tilbage igen. Systemet forbliver fange i sit eget økonomiske bur, og kan hverken bidrage til samfundsmæssige overvejelser og vurderinger af sine afledte virkninger, eller konsekvenserne af at nå/ikke nå de økonomiske mål, som er meningsløse – ’tomme’ - uden for det lukkede økonomiske kredsløb systemet konstituerer.

Selve den måde systemet konstituerer mening på har som konsekvens at der dannes afledte virkninger – udenfor systemet, og at de økonomiske virkninger bliver meningsløse – udenfor systemet. Systemet er lukket på den måde, at det selv danner alt hvad det har brug for, og at alt hvad det danner er uden mening udenfor dets grænse.

Selvreference betyder simpelthen at alt hvad der foregår i systemet kun har mening for systemet selv.

Baseret på den teori der nu er dannet om fænomenet (afsnit 5.3), kan der udledes nogle tendenser til udbredelse og dominans, som forstærker de konklusioner der er draget ovenfor.

Jeg vil specielt fremhæve den forestilling om tid strukturen genererer. Tidsdimensionen afdramatiserer knapheds-forudsætningen, og giver håb om at problemet kan løses gennem denne særlige økonomiske adfærd (’hvis-så’), som skaber vækst (i Baeckers formulering bliver det muligt at adskille problem og løsning). Tidsdimensionen internaliserer ’effektivitet og vækst’ som plausible – meningsfulde - økonomiske mål.

Disse økonomiske mål virker som en accellerator i systemet. Kravet om flere og flere udvekslinger ’tvinger’ systemet til at definere flere og flere ’betalingsgrunde’. Systemet øger sin reduktions-ydelse, hvilket – udover udbredelsen – øger dets relative dominans. Det forhøjer også presset på meningshorisonten, fordi egenkompleksiteten vokser (flere elementer-relationer kræver mere selektion). Dermed øges graden af selvreference.²⁷²

Teorien om markedsøkonomien som et socialt fænomen, er og bliver en teori. Der er intet i dette projekt der kan be-eller afkræfte om den teori er rigtig. Det var heller ikke intentionen.

Teorien må iøvrigt bøje sig for sin egen påstand om at systemer repræsenterer en bestemt vinkel, et bestemt perspektiv på verden. Verden kan ses på mange andre måder, med helt andre resultater. Da mit udgangspunkt er at markedsøkonomien er et fænomen med en ontologisk eksistens, mener jeg også at forskellige vinkler kan bidrage til en større, eller ihvertfald mere nuanceret, forståelse af det samme fænomen.

Min hensigt med at udvikle en teoretisk forståelse af markedsøkonomien efter de linier jeg har skitseret i de foregående afsnit, er netop at etablere et afsæt til at få sat dette fænomen ind i en bredere sammenhæng.

Det kommer jeg lidt mere ind på i afslutningskapitlet.

Teoriens styrker og svagheder

Teorien har helt grundliggende en stor styrke i at kunne indfange fænomenet markedsøkonomi i en ikke-reduktionistisk helhed, med en høj grad af indre konsistens mellem de enkelte teori-komponenter.

Teorien indfrier det fundamentale krav om selvreference, som jeg mener man må stille som forudsætning for at tale om et socialt fænomen med selvstændige

virksomheder. På en enkel, klar og konsistent måde anvender teorien konceptet om 2. ordens kybernetiske systemer til at udvikle selvorganisering, hvorunder systemet bruger sine egne operationer til at danne den struktur der sætter det i stand til at udløse nye operationer (selektorer).

Den mest basale forudsætning for at kunne tale om et selvstændigt fænomen, og dermed selvreference, er, at fænomenet kan afgrænses. Dette projekt fokuserer på fænomenets meningsbærende lag. Men jeg mener, som antydning flere steder, at dette lag står i tæt forbindelse med de biologisk-fysiske lag, og der ligger en stor opgave tilbage i at afklare og forklare disse forbindelser. En nærmere afklaring af omverdensrelationerne vil også bidrage til forståelsen af fænomenet i sig selv, herunder forståelsen af hvordan det udvikler sig. En væsentlig del af forklaringen på de forskellige stadier systemet gennemløber, ligger i ændrede omverdensrelationer.

Omverdensspørgsmålet hænger nøje sammen med hvilken status systemet tildeles rent videnskabsteoretisk. Luhmann vil plædere for at de traditionelle videnskabsteoretiske begrebspaar (ontologi-epistemologi, subjekt-objekt) er helt ophævede i systemeteorien. Det er muligvis rigtigt i den radikale udgave af teorien, men ikke i min modificerede udgave. I det område har jeg foreløbig blot sat fænomenet ind i min egen grundlæggende forståelsesramme.

En tredje vigtig omverdensrelation er forholdet mellem systemer. Jeg har peget på en række faktorer som kan begrunde hvorfor det markedsøkonomiske system opnår så dominerende en stilling i samfundets samlede systemprofil. Og jeg har antydning nogle koncepter til forklaring af forskellige typer af relationer mellem systemer. Men det er klart et område der er behov, og rum, for at udvikle videre.

Teorien magter at etablere et strukturbegreb der ikke optræder som en udefra kommende binding, men som et sammenvejet resultat af mange systemoperationer, uden dog at kunne henføres til nogen enkelt-operationer. Teorien undgår den klassiske problemstilling omkring determinisme-voluntarisme.

Det der betegnes den dialektiske forbindelse mellem f.eks. struktur-aktør er der behov for at udfolde mere detaljeret. Der kunne trækkes på forskellige koncepter, som nok skal være mere mikro-orienterede end denne teori iøvrigt. Man kunne formentlig anvende Whites koncept, eller måske konventionsteori.

I min modifikation af teorien ligger systemets meningshorisont i aktørernes bevidsthed som en 'normalforestilling', der aktualiseres når dette perspektiv lægges til grund. Der er ikke et en-til-en forhold, mellem struktur og handling, og det er netop variationer over normalforestillingen der udvikler systemets struktur og dermed dets kapacitet til at møde ny omverdenskompleksitet med en endnu højere selektionsydelse. For så vidt er strukturens aktuelle form fuldstændig ligegyldig, når bare den leverer en selektionsydelse der kan få en beslutning igennem.

Forholdet mellem systemets meningshorisont og sociale individers bevidsthed er dybest set også en omverdensrelation. Det er et forhold som jeg tror det vil være særdeles frugtbart at arbejde videre med. Her ligger formentlig væsentlige elementer til afklaring af både hvordan strukturer samvirker og forandrer sig. (Jeg antyder nogle muligheder i afsnit 5.6).

Et andet centralt forhold, og en af teoriens store styrker, er forståelsen af det sociale – mening – som et spørgsmål om kompleksiteter. Grænse mellem systemet og det der ikke er systemet - er karakteriseret ved en forskel i kompleksitet. Systemet er udtryk for en reduktion af kompleksitet, og er derfor altid mindre komplekst end omverdenen. Med andre ord, social mening er et reduktions(selektions)fænomen.

Men samtidig må systemet øge sin indre kompleksitet for at følge med en øget kompleksitet i den verden det reducerer. Reduktion i det perspektiv er således ikke en

endelig proces, hvor systemet til stadighed bevæger sig mod en mindre og mindre kompleksitet. Det er faktisk det modsatte der sker.

Kompleksitetskonceptet er på mange måder det måske allermest radikale nybrud i teorien, fordi det introducerer en helt ny system-opfattelse. Ved at omformulere systemer til koder, der sætter en differens mellem det bestemte og det ubestemte, opstår et åbent og langt mere dynamisk systembegreb. Systemer både reducerer og øger kompleksitet. Udvikling kan forstås som et spørgsmål om at håndtere (eller ikke håndtere) en voksende kompleksitet.

Generelt er det en svaghed, ihvertfald i formidlingen, at teorien er belagt med så få konkretiseringer. Jeg har forsøgt at lægge eksemplificeringer ind i forhold til mine modifikationer, men Luhmanns fremstilling udmærker sig ved at være næsten klinisk rensset for konkrete eksempler.

Jeg er heller ikke stødt på nogen forsøg på empiriske underbygninger eller anvendelser af systemteorien – i forhold til det økonomiske felt, hvilket nok hænger sammen med det høje abstraktionsniveau, men uden tvivl også med den radikale teoris vanskelige videnskabsteoretiske position. Jeg har brugt sidste afsnit til at antyde nogle empiriske muligheder.

5.6 Empiriske muligheder

Jeg slutter af med at pege på nogle af de muligheder jeg ser for at finde empirisk belæg for teorien om markedsøkonomien som et socialt system.

Sociale systemer er ikke umiddelbart til at få fat på. Den mest nærliggende vej til fænomenet er formentlig gennem dets selvbeskrivelse, dets kommunikation om sig selv. Den aflejrer sig som et socialt produkt, og har en vis udstrækning i tid og rum. Samtidig afspejler selvbeskrivelsen systemets udvikling.

En synkron empirisk undersøgelse, i form af en slags snapshot af systemet på et givet tidspunkt, ville være vanskelig at få brugbar information fra. F.eks. ville det blive vanskeligt at plædere for sammenhænge mellem de forskellige komponenter af teorien (fænomenet), og afgøre hvilke komponenter der i det hele taget skulle medtages.

Derimod vil et diakront perspektiv give mulighed for at vurdere grader af samvarians mellem de udvalgte komponenter over et tidsforløb, dvs. graden af indre konsistens og kohærens. Diakrone vurderinger bliver i høj grad vurderinger af forandringer i fænomenets omverdensrelationer. Det er et spørgsmål om at måle hvordan omverdensrelationerne ændrer sig over tid, og derfra slutte tilbage til antagelser om systemets udviklingsstadier.

Men jeg mener også det er muligt at vurdere isoleret på forandringer i selvbeskrivelsen, som en afspejling af stadier i udviklingen af bl.a. systemets selvreference.

Jeg peger nedenfor på tre områder, hvor jeg umiddelbart ser muligheder for empiriske undersøgelser. Der er sikkert en lang andre muligheder.

Graden af selvreference

Jeg har forudsat at økonomisk teori er motoren i udviklingen af systemets selvbeskrivelse. Oplægget her tager således udgangspunkt i en analyse af udviklingen i økonomisk teori, som eksponent for systemets selvbeskrivelse.

Man kunne gennemføre en helt generel undersøgelse af udviklingen i økonomisk teori over en årrække og herfra drage slutninger om systemet på globalt plan. Eller man kunne, for at begrænse omfanget, undersøge udviklingen inden for et mere afgrænset område.

Som *eksempel*, har jeg foretaget nogle helt indledende undersøgelser af udviklingen i økonomisk teori i Danmark over en periode på omkring 125 år (1873-1995).

Rationalet i den afgrænsning forudsætter en kobling mellem udviklingen af økonomisk teori i Danmark, og udviklingen af systemet i det geografiske område der er Danmark. Det forudsættes at den økonomiske teori i Danmark (udviklet af danske økonomer) altså i et vist omfang faktisk afspejler den økonomiske udvikling i Danmark, og f.eks. ikke bare er en ren import af den økonomiske teoriudvikling på verdensplan (selvom den danske teori selvsagt er stærkt præget af den).

Fremgangsmåden hviler på den yderligere antagelse, at systemet faktisk udvikler sig gennem et antal stadier (som antydnet flere steder) mod større selvreference.

Som grundlag for at etablere dette empiriske grundmateriale, udvalgte jeg *Nationaløkonomisk Tidsskrift*. Dette tidsskrift repræsenterer et relativt konsistent materiale (artikler af toneangivende danske økonomer), set over en lang periode, og

samtidig et materiale med en vis bredde, som kunne reducere risikoen for få et skævt, fejlagtigt eller mangelfuldt billede frem.²⁷³

Gennem en grundig analyse af dette omfattende materiale, tror jeg det er muligt at udlede nogen hovedtemaer som kan afgive værdifuld information om systemets forskellige udviklingsstadier. Nogle helt *forløbige eksempler* på det kunne være :

Kriser og Konjunkturer

Dette tema har stor vægt i starten af perioden, og kunne fortolkes som begrebsliggørelser af de særlige tilpasningsproblemer, der knytter sig til udviklingen af et moderne pengekredsløb der skal stabiliseres som en fordobling under knapheds-konditionen.

Genstandsfeltet for økonomisk teori

Jeg finder ret tydelige indikationer på en udvikling (fra omkring 1900 til begyndelsen af 30erne), der går fra at fokusere på udnyttelsen af produktionsmidlerne til at fokusere på omsætningen - herunder indikationer på en række af de faktorer jeg antager indgår i systemets strukturdannelsen.

Ligevægtsforestillingen

Ligevægtsteorien indgår i materialet helt fra begyndelsen, og ændrer sig i løbet af 30erne til at være nærmest et værktøj, eller en 'hjælpe-teori', for gengivelsen af sammenhænge i systemet. Jeg mener at ligevægtsforestillingen kan være en stærk indikation på strukturdannelsen, markedets placering som indre omverden, og af-paradokseringen.

Marginalismen og grænsenytteteorien

Grænsenytteteorien kommer til at indtage en central plads i økonomisk teori i løbet af 20erne og 30erne. Det understøttede forskydningen af genstandsfeltet for den økonomiske teori fra produktion til omsætning, og betød en omfattende matematisering af teoridannelsen.

Grænsenytteteorien kan ses som et afgørende bidrag til strukturdannelsen, gennem sin elaborering af kurverne for 'udbud' og 'efterspørgsel'. Samtidig indebærer grænsenytteteorien en ekstrem abstraktliggørelse, der kan ses som et udtryk for systemets (begyndende ?) frakobling.

Lovmæssigheder og metode i den økonomiske videnskab

I mellemkrigstiden ændres opfattelsen af de 'økonomiske loves' status fra at være universelle 'naturlove' til at være sociale produkter. Denne store bevægelse, som påvirker den økonomiske teori i empirisk retning, kan ses som en indikation på at der dannes selvbeskrivelse. Ikke alene er der tale om en iagttagelse af økonomisk adfærd, der er netop tale om en (selv)iagttagelse af 'udbud, efterspørgsel og pris'.

Fra statisk til dynamisk analyse

Overgangen fra statisk til dynamisk analyse betegner endnu en væsentlig udvikling i teorien. Med det dynamiske perspektiv tydeliggøres at markedet ikke blot er en reguleringsmekanisme, der træder i funktion for at bringe forholdene i balance, men at der er en reciprocitet i adfærden, som underminerer et lineært perspektiv.

Måske en vigtig indikator på udvikling af selvreference.

Økonometri

De tendenser til kvantificering af økonomisk teori økonometrien repræsenterer bidrager i høj grad til abstraktliggørelsen af økonomisk (tegn på frakobling – 'dis-embedding' ?), og fører for så vidt de tendenser, der fulgte med introduktionen af grænsenytteteorien og marginalismen, videre ud i ekstremer.

Virksomhedsøkonomi

Virksomheds- eller driftsøkonomien vokser frem (i mellemkrigstiden), som en mere praktisk orienteret aflægger af økonomisk teori. Den økonomiske enhed er virksomheden, og de aggregerede begreber indikerer dels samvarians i forhold til alle de udvekslingshandlinger den enkelte virksomhed udløser, men også samvarians mellem alle virksomheders udvekslingsadfærd.

Denne disciplin kan også opfattes som et udtryk for at de økonomiske organisationer er på vej ind under det økonomiske systems vinger (strukturelt limiterede ?), 'for at' bidrage til strukturdannelsen, bl.a. med profit-motivet som den drivende kraft.

Værdibegrebet

Jeg ser to vigtige trin i udviklingen af værdibegrebet. Det første er bevægelsen væk fra forestillingen om en 'naturlig' pris, dvs. et værdibegreb med en forankring i produktionsfaktorer (arbejdets værdi f.eks.). Det sker tilsyneladende omkring århundredeskiftet. Der er dog stadig 'menneskelige faktorer' tilbage i forklaringen af priser. Men i løbet af 30erne glider disse henvisninger til menneskets natur helt ud af prisforklaringen.

Udviklingen i værdibegrebet kunne tages som et stærkt tegn på frakobling ('dis-embedding'). Værdibegrebet gøres successivt til et flydende, uforankret begreb, der er helt internaliseret i det markedsøkonomiske system.

Penge

Hele udviklingen af penge-begrebet, kan ses som en lang abstraktionsproces. Første skridt med overgangen fra den merkantilistisk inspirerede opfattelse af penge som den egentlige værdi, til opfattelsen af penge som omsætningsmiddel. Overgangen fuldbyrdes omkring slutningen af forrige århundrede (overgangen er indirekte også en indikation på en drejning generelt af teoriens fokus imod omsætningen).

Næste skridt indebærer at hele den kvantitetsteoretiske opfattelse forsvinder ud af teorien - i løbet af 20erne og 30erne. Pris betragtes nu mere som et resultat af udvekslingsadfærd. Endelig betegner bevægelsen væk fra bindingen til guld/sølv, måske den endelige eliminering af forestillingen om at penge har en værdi i sig selv. Metalbindingen opgives i løbet af 30erne.

I løbet af hele denne periode gøres penge til et fuldstændig symbolsk generaliseret medie.

Denne hurtige tematiske gennemgang må ikke tages for mere end nogle ideer, for at gøre overvejelserne lidt mere konkrete. Der vil i givet fald være tale om omfattende undersøgelser og krydscheck af det empiriske materiale.

Et andet muligt emperi-spor kunne være en undersøgelse af udviklingen i virksomheders mål og strategier over en årrække, for at se om der er generelle tendenser til at de faktisk bliver mere orienterede mod økonomiske mål. Og herunder også undersøge om de økonomiske organisationer på den måde faktisk medvirker til at øge systemets egenkompleksitet.

Forholdet mellem systemer

For at eksemplificere denne emperi-linie vil jeg se på forholdet mellem det markedsøkonomiske system og det politiske system, eller – helt præcist – det første systems indvirkninger på det sidste.

Jeg foreslår igen en diakron angrebsvinkel, hvorunder nedslaget fra udvalgte temaer i den økonomiske teori (det markedsøkonomiske systems selvbeskrivelse) efterspores i det politiske systems selvbeskrivelse.

For at etablere et helt preliminært selvbeskrivelsegrundlag for det politiske system har jeg udvalgt åbningstalerne til Folketinget i en ca 100-årig periode²⁷⁴, nogenlunde sammenfaldende med perioden for det teorigrundlag jeg berørte under punkt 1.

Jeg udvalgte derefter nogle temaer fra analysen af *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, som står centralt i udviklingen af det markedsøkonomiske systems selvbeskrivelse, og som jeg samtidig kunne genfinde i det politiske systems selvbeskrivelse. (Se også afsnit 2.3 for en kommentar til disse påvirkninger).

Såfremt sådanne undersøgelser gennemføres i et vist omfang, burde de kunne give empiriske indikationer på koncepterne *strukturel påvirkning* og *strukturel limitering* (jvf. afsnit 5.1).

Her har jeg igen kun antydnet nogle få konkrete eksempler.

Kriser og konjunkturer

Det ser ud til, at langt den overvejende del af de politiske ræsonnementer faktisk kan henføres til specielt konjunkturbevægelserne, og at en stor del af den økonomiske politik i mellem- og efterkrigstiden orienteres af disse (u)balancer. Det politiske system er generelt stærkt præget i sine målsætninger af den økonomiske forestilling om ligevægt.

Temaet præger således hele grundlaget for relationen mellem de to systemer på en sådan måde, at det politiske system får en overvejende stabiliserende rolle i forhold til udviklingen af markedsøkonomien.

Velfærd og Vækst

Velfærdsteori-diskussionerne initieres i slutningen af 40erne, kulminerer i 60erne, og aftager i løbet af 70erne, hvor de, i deres politiske iklædning som fordelingsdiskussioner, overhales indenom af vækst-temaet. Fra da af handler det om at få 'kagen til at vokse' - "med den fortsatte vækst i produktionen vil den sociale spænding blive mindre" (Kristiansen 1952).²⁷⁵

Vækst-temaet indgår med betydelig vægt i orienteringen af de politiske målsætninger i stort set hele efterkrigstiden.

Specielt i tilknytning til vækst-temaet (men også - endnu tidligere - til konjunktur-temaet), kommer de økonomiske modeller i meget høj grad til at regulere den tekniske del af grænsefladen mellem de to systemer (modellerne udvikledes oprindeligt som konjunktur-modeller). Herigennem transformeres de politiske indgreb i en retning der, uanset hvilken udvikling man iøvrigt forfølger politisk, kommer til at understøtte reproduktionen af det markedsøkonomiske systems struktur.

Indland - Udland

Er et stort tema mellem de to systemer, hvorunder det politiske system i meget høj grad indtager rollen som stabilisator eller beskytter af den indenlandske økonomiske udvikling.

Jeg vil ikke gå nærmere ind på analysen her, men blot tilføje at jeg bl.a. ser muligheder for emperi i forhold til en center-periferi model for udviklingen af det samlede markedsøkonomiske system (både med hensyn til udbredelse og selvreference).

Systemets udbredelse

Der er en række muligheder for at undersøge systemets udbredelse empirisk.

Man kan foretage en helt generel undersøgelse af hvordan markedsøkonomien har bredt sig ud til flere og flere områder af verden - til et mere og mere globalt fænomen.

Man kan foretage forskellige undersøgelser af grader af samvarians på en række parametre (f.eks. priser), eller mellem bestemte geografiske områder, som kunne give indikationer på center-periferi bevægelsen.

Man kan undersøge eventuelle spill-over effekter fra mere udviklede dele af systemet (f.eks. USA) til mindre udviklede dele af systemet (f.eks. Danmark) over en periode, for yderligere at belyse center-periferi bevægelsen.²⁷⁶

Og man kan undersøge udbredelsestendenser i relation til selvbeskrivelsen (strukturen). F.eks. ved at forsøge at skabe et billede af hvordan – om – den økonomiske teoris begreber faktisk slår igennem og udvikler sig til en 'normalforestilling' i f.eks. det danske samfund. Medierne ville stå centralt i sådan en diakron undersøgelse.

6 Afslutning

Med markedsøkonomien ved roret skal verden præstere det kunststykke at skabe et civiliseret fællesskab, baseret på motiver og handlinger der i sit udspring kun kender individuelle hensyn.²⁷⁷ Man skulle tro det var en indlysende umulighed.²⁷⁸

Men lige siden Adam Smith introducerede sine berømte slagtere og bagere under Englands store industrielle revolution for 250 siden, har markedsøkonomien været hyldet for sin helt unikke evne til at omsætte den enkeltes kamp for 'en god forretning' - til 'en god forretning' for hele samfundet. Logikken var - og er - besnærende : jo mere ensidigt man forfølger sin egne interesser, jo bedre tjener man fællesskabet.

Projektet diskuterer ikke om dette dogme er sandt eller falskt. Det starter ved det langt mere fundamentale spørgsmål, om det overhovedet er muligt at koble fra økonomiske mål til en bedre – eller dårligere – verden.

Og det bliver en af projektets centrale indsigter, at den reduktion der gør markedsøkonomien mulig - giver den eksistens - samtidig gør den ubrugelig som målestok for verdens tilstand. Jo stærkere markedsøkonomien indvirker på et samfunds beslutninger, jo mere meningsløse bliver derfor dets forsøg på at udvikle sig i en bestemt retning.

Selvom det ikke er en forudsætning for problemstillingen i dette projekt, er min egen vurdering af den moderne markedsøkonomi stærkt kritisk.

Markedsøkonomien har utvivlsomt haft enorm betydning for udviklingen af det moderne samfund. Dens evne til at akkumulere kapital og øge produktiviteten trak Europa materielt og strukturelt ud af middelalderen, ved at nedbryde de stærke feudale bindinger som i århundreder havde fastholdt mennesker i et jerngreb. Når man tager i betragtning det sted den vestlige verden kom fra, da markedsøkonomien begyndte at tage form, kan dens betydning – positive og negative - næsten ikke overvurderes.

Men hvis der nogensinde i dette arrangements historie som samfundsfænomen har været et overskud af positiv værdi, har verden nok for længst passeret det punkt - i sit stadig mere intense samliv med markedsøkonomien.

Dette projekt tager afsæt der hvor 'det moderne' slår igennem, og mennesker og system langsomt begynder at skifte plads i verden. Det sted hvor markedsøkonomien begynder at overtage rollen som mål, og omdefinere mennesker, natur og samfund til midler for 'en god forretning'. En nedskrivning der invaliderer selve den tanke at nogen – eller noget - kan have værdi i sig selv.

Når forestillingen om 'et godt samfund' skiftes ud med forestillingen om 'en god forretning', opløses grundlaget for at danne samfund.²⁷⁹ 'Samfundet' bliver en resource i bestræbelserne på at gøre 'en god forretning'.

Den demokratiske proces punkteres i særinteresser som i det store og hele ender i en gold konkurrence om større eller mindre økonomiske fordele.

”Når den demokratiske politik har mistet sin evne til at forme diskussionen om, hvordan vi skal organisere vores fælles liv, og når den nøjes med at sikre de nødvendige betingelser for markedets fejlfri virke, er situationen moden, hvor dygtige demagoger kan artikulere folkelige frustrationer.” (Mouffe 2003, s. 125).

At skabe et andet samfund klares derfor ikke med at afbalancere markedsøkonomien eller prøve at reparere skaderne. Den opgave kræver et meget mere fundamentalt opgør med et tankesæt – en ideologi – som har vendt verden på

hovedet. Det bliver spørgsmål om at genindføre det politiske samfund – starte fra værdierne.

“For Polanyi the aim of socialism is to make economic existence answerable to ethical goals in modern conditions. It represents ‘the transcending of an industrial civilization through the deliberate subordination of the economy to the ends of the human community’ (), Economic life must be constrained by a publicly agreed conception of the good life.” (O’Neil 1998, s. 29-30).

En af grundpillerne i menneskelig civilisation er evnen til at se et andet menneske som en værdi i sig selv. Anerkende at ethvert menneske har en værdi der ikke kan, eller skal, begrundes. En værdi der dybest set er uendelig – for hvor skulle man ellers trække grænsen ?

En anden er evnen til at sætte sig i sit medmenneskes sted. At opleve et andet menneskes nød som tab af civilisation. At opleve det som en primitivisering af *sig selv* at være vidne til at den verden vi begge lever i kan bringe det andet menneske i nød.

”Buber (Martin Buber, *I and Thou*, (1958) – min kommentar) beskriver relasjonen til den andre som enten en jeg-du, eller en jeg-det relasjon. Den som har et det-forhold til sine medmennesker ser på dem som objekter som kan bruges, kontrolleres og manipuleres. Du-relasjonen er derimot gjensidig, preget av at den andre står i et kommunikativt forhold til meg. Jeg ser den andre på den andres premisser og ikke som instrument for mine egne hensikter. Fysisk nærhet er et grunnvilkår for en empatisk, ikke instrumentell relasjon til den andre av den typen Buber beskriver. ’Nærhet’ er her både et spørsmål om fysisk avstand, men også om innlevelse i den andres liv og tanker.” (Lorentzen 2004, s. 44).

Markedsøkonomien er i hele sin grundkonstruktion bygget på helt spinkle og simple menneskelige relationer. I bund og grund rækker den optimale menneskelige relation i en markedsøkonomi kun til ’en god forretning’. Ethvert forsøg på at danne dybere relationer vil altid støde på den kløft som er selve livsnerven i dette besynderlige arrangement.

Markedsøkonomien er godt på vej til at trække den menneskelige civilisation tilbage hvor den kom fra – og måske et godt stykke længere ud på den anden side.

Da jeg startede dette projekt undrede jeg mig over et påfaldende fravær af omfattende og kritiske samfundsvidenskabelige analyser af markedsøkonomien som et socialt fænomen. Dette – uden sammenligning – mest betydningsfulde sociale fænomen i moderne tid.

Mine bestræbelser for at finde et egnet teoretisk grundlag har blot bekræftet dette indtryk.²⁸⁰

Den eneste teori inden for samfundsvidenskaberne der for alvor er vokset med fænomenet i løbet af de sidste 2-300 år er den økonomiske. Og det har den helt naturlige forklaring, at den er en del af fænomenet.

Verden er tilsyneladende holdt op med at tænke mere over markedsøkonomien. Måske fordi fænomenet er sunket så dybt ned i den menneskelige bevidsthed, at det nu figurerer som et grundvilkår for social adfærd på linie med fødsel og død.

Jeg indser at den økonomiske teori-industri har stærke sponsorer, som har ligeså stærke interesser i at reproducere samfundet som det er – med den fordeling af magt og ressourcer det nu engang materialiserer. Og jeg kan også forstå, at andre grene af samfundsvidenskaberne til en vis grad er afhængig af de store økonomiske aktører

på markedet, som måske ikke er specielt optaget af at få kritisk forskning retur for sine sponsorater.

En anden forklaring ligger måske i de skræmmebilleder der er de eneste kendte alternativer til markedsøkonomien. Som økonomisk alternativ er planøkonomien trods alt forsvundet, mens den tilsyneladende lever videre i bedste velgående på det ideologiske plan. På det punkt har markedsøkonomien dog alle kort på hånden som det bevislige, omfattende og voksende svar på en ikke totalitær samfundsorden. Her spiller markedsøkonomiens helt specielle evne til at af-ideologisere sig selv som det bedste udtryk for 'individets frihed' formentlig en stor rolle.

Endelig kan man pege på markedsøkonomiens evne til at afgrænse sig som et rent økonomisk fænomen, og immunisere sig overfor sine sociale og økologiske nedslag – respektive transformere dem til økonomiske størrelser. Ifølge 'normalforestillingen' er arrangementet jo en rigtig god ide.

Samfundet skyldes mennesker. Selv de allermindst planlagte og allermost uønskede virkninger af vækst-økonomien skyldes mennesker. Der er altid en forbindelse mellem handling og virkning, selvom den kan forekomme nok så kompleks, indirekte og uigennemskuelig.

"Samfundsforskeren forsøger at forstå den menneskelige mangfoldighed på en systematisk måde, men i betragtning af dybden og bredden af denne mangfoldighed kan man med rette spørge ham : Er det i det hele taget muligt ? Er samfundsvidenskabernes forvirring ikke en uundgåelig afspejling af det, deres udøvere forsøger at udforske ? Mit svar er, at mangfoldigheden måske ikke er så 'uordnet', som den blotte opremsning af en lille del af den lader formode; at den måske ikke engang er så uordnet, som den ofte fremstilles i de kurser, der tilbydes på colleges og universiteter. Orden såvel som uorden afhænger af det synspunkt der anlægges : at nå frem til en ordnet forståelse af mennesker og samfund kræver et sæt af synspunkter, der er enkle nok til at muliggøre en forståelse, men samtidig så tilpas omfattende, at de tillader os at inddrage bredden og dybden af den menneskelige mangfoldighed i vore betragtninger. At finde frem til sådanne synspunkter er til stadighed samfundsvidenskabernes vigtigste opgave." (Mills (1959) 2002, s. 138).

Den teori der er bygget i dette projekt, er et forsøg i den retning. Der anvises en mulighed for at stille sig uden for orkanens øje, og se, ikke bare det der sker, men hvorfor det sker, og hvilke konsekvenser det har.

Det er ved at udforske og udfordre det bestående at noget nyt kan opstå. Forandringer må vokse ud af en diskussion om det der er. De kan ikke bestemmes på forhånd. Ingen kan tage patent på hvad verden har bedst af – heller ikke markedsøkonomien !

For så vidt er det jo netop en basal pointe hos Luhmann, at alt dannes ved at sætte en forskel, som derefter kan udgøre en enhed. Problemet er at den dominerende forskel ikke længere er politisk, mellem forskellige grundholdninger til udformningen af samfundet, den er reduceret til økonomiske forskelle. Forskellen mellem at 'have' og 'ikke have'.

"Denne kritik afslører, at et af de vigtigste problemer med liberalismen er, at den anvender en social logik, hvori væren opfattes som nærvær, og hvor objektivitet opfattes som iboende i tingene selv. Det er grunden til, at den ikke kan begribe den proces, hvori politiske identiteter konstrueres. Den er ikke i stand til at se, at der kun

kan være identitet, når denne konstrueres som 'forskell', og at enhver social objektivitet er konstitueret gennem magtmæssige handlinger." (Mouffe 2003, s. 122).

Den fundamentale indsigt, at man danner sin identitet ved at sætte forskelle (til det den ikke er) ligger under hele Marx' kapitalisme-og samfundsforståelse. Den forskel Chantal Mouffe pointerer ligger i om de to positioner forskellen etablerer er uforenelige, eller om de er modstandere der kæmper på et fælles demokratisk grundlag.

"Man kan sige, at målet med demokratisk politik er at transformere potentielle antagonismer til agonismer." (Mouffe 2003, s. 123).

Den første – og måske største - udfordring ligger i overhovedet at forestille sig at det er muligt at forandre. At det er muligt at føre ansvaret for verden tilbage på mennesket.

"Først når det virkelige, individuelle menneske atter indoptager den abstrakte statsborger i sig som individuelt menneske i sit empiriske liv, i sit individuelle arbejde, og i sine individuelle forhold er blevet *et med arten*, først når mennesket har erkendt og organiseret sin 'egenmagt' som *samfundsmagt*, og derfor ikke skiller samfundsmagten ud fra sig i skikkelse af den *politiske* magt, først da er den menneskelige frigørelse fuldbyrdet." (Marx 1962, s. 50).

Det er dybest set den udfordring dette projekt tager op.

Noter

¹ Swedberg mener for eksempel det er 'the interest' der er motoren i kapitalismen (hvor kapitalisme svarer nogenlunde til markedsøkonomi + profit/kapitalakkumulering) (Swedberg 2005). Andre mener "people can be moved and mobilized, not only by their interest, but also by their beliefs." (IESBS 2001, s. 14584).

² Swedberg refererer til Webers opfattelse af 'kultur'.

³ Det samme som Weber indikerer når han konstaterer at "The historical peculiarity of the capitalist epoch", er en voksende "approximation of reality to the theoretical propositions of economic theory." (Weber 1999, s. 21). Og det Østerberg mener mere generelt, når han siger at "Videnskab består ikke bare i at samle og opdage kendsgerninger, men også i at tolke nye såvel som gamle kendsgerninger på en ensartet måde. Hvis denne tolkning føres videre, opstår nye begreber og begrebsammenhænge (typologier, teorier), således at de fortolkede kendsgerninger selv forvandles og fremtræder anderledes, end de oprindeligt gjorde." (Østerberg 2005 (2003), s. 10).

⁴ "Obviously all one can do about manifestations of the forces of nature is to identify, verify and explain them; but in dealing with the workings of the human will, not only is it possible to identify, verify and explain them, but having done that, one can then control them." (Walras 1984 (1874), s. 61).

⁵ "the doctrine that all social phenomena...are in principle explicable only in terms of individuals" (Hodgson 1994, s. 61), dvs. "the idea that the basic unit of social analysis is not 'society' but individuals, their desires and calculations." (Slater og Tonkiss 2001, s. 32). Alle forekomster kan brydes ned i – og aggregeres op fra - enkeltindividens individuelle handlinger. Retningen minder meget om "The actionist Paradigm" (IESBS 2001, s. 15421).

⁶ "An important (but not indispensable) component of social action is its meaningful orientation to the *expectation* that others will act in a certain way, and to the presumable chances of success for one's own action resulting therefrom." (Weber 1978, s. 1375).

⁷ I en anden sammenhæng - er det det samme Max Weber giver udtryk for når han konstaterer at "any act of exchange involving the use of money (sale) is a social action simply because the money used derives its value from its relation to the potential action of others. Its acceptability rests exclusively on the expectation that it will continue to be desirable and can be further used as a means of payment." (Weber (1922) 1978, s. 636).

⁸ Samme problematik rammer forøvrigt mikroøkonomi og makroøkonomi (IESBS 2001, s. 9118).

⁹ Se f.eks. Marshall (1890,1920) 1994, appendix A og B.

¹⁰ Når jeg i dette projekt taler om den økonomiske videnskab – eller den økonomiske teori, mener jeg økonomisk 'mainstream' teori, forstået som den del af videnskaben der baserer sig på det neoklassiske værdibegreb (vædi er relativ, bestemt af prisen), udbuds- og efterspørgselsfunktionen og forestillingen om hvordan konkurrencen finder et prismæssigt balancepunkt hvor udbud og efterspørgsel er i ligevægt. Sådan som den f.eks. beskrives i en typisk nyere lærebog som Hardwick, Khan og Langmead (1982) 1996 (makro), eller Varian (1990) 2003 (mikro).

Jeg går ud fra at hovedparten af de valghandlingsteorier den økonomiske videnskab i en moderne markedsøkonomi producerer, på mikro og makro niveau, hviler på denne neoklassiske forestilling, også når den forklarer 'ubalancer', 'afvigende' adfærd og hindringer for de 'rene markeds kræfter'. (Jeg er opmærksom på inkonsistensen i at bruge begrebet 'mainstream' i den betydning om teori der ligger før neoklassikerne. Præciseringen er på den anden side nok også først nødvendig fra og med neoklassikerne, hvor teorierne bliver mere forgrenede).

¹¹ F.eks. Pedersen; Madsen og Nielsen 1996, kap. 2, og Hardwick, Khan og Langmead (1982) 1996, kap. 3-6).

¹² Udover de direkte citerede hovedværker, har jeg hovedsagelig bygget dette afsnit på følgende kilder : 1) Estrup 1991, 2) Feldbæk m.fl. 1993, 3) Heckscher (1931) 1994, 4) Pedersen 1981, 5) *Nationaløkonomisk Tidsskrift 1873-1993*, og 6) Udsendelsesrækken "De store økonomiske tænkere",

udsendt på DR's P1 i forår-sommer 1997 (Jesper Jespersen).

¹³ Se f.eks. Adam Smith's Indledning til Book IV i Smith 1846, om definitionen af 'Political Economy'.

¹⁴ Allerede fysiokraterne "gave to economics its modern aim of seeking after such knowledge as may help to raise the quality of human life" (Marshall (1890,1920) 1994, s. 626).

¹⁵ Efter Mill's opfattelse understøttes samfundet simpelthen på de tre produktionsfaktorers bekostning. Og de tre tilhørende klasser udgør - i 'the political economy' - "the whole community" (Mill (1848, 1871) 1994, s., 46).

¹⁶ For fysiokraterne (1750-1775) lå kilden til værdi i naturen, og værdien blev skabt gennem menneskers bearbejdning af naturen. Derfor skulle de indre begrænsninger på det økonomiske kredsløb - laugs- og toldskranker f.eks. - fjernes, så 'blodet' kunne cirkulere frit. Så ville konkurrencen 'rense ud' imellem rentable og urentable produktioner. Der blev hermed for første gang anlagt et helhedssyn på de forskellige økonomiske komponenter.

Man nåede frem til en forestilling om nogle lovmæssige sammenhænge for det samfundsmæssige kredsløb. Fysiokraternes *Tableau Economique* bliver grundlaget for vore dages input-outputmodeller, der beskriver ressourcestrømmene mellem samfundets sektorer, og danner grundstammen i moderne nationalregnskabsopgørelser. På den tid var det selvfølgelig en yderst enkel model, fordi landbruget betragtedes som den eneste værdiskabende sektor. Groft taget blev fordelingen opgjort sådan at 20% af værdien skulle genbruges i landbruget til råvarer (såsæd), 40% til aflønning, medens de sidste 40% - nettoværdien - kunne cirkulere videre ud af landbruget.

¹⁷ Nogle oversigtsværker vil adskille neoklassisk teori og marginalistisk teori. Tidsmæssigt ligger den marginalistiske teori vel også lidt tidligere end neoklassikerne, men til gengæld går der tilsyneladende relativt lang tid inden den slår igennem i den internationale videnskab. Substantielt supplerer de to udviklingslinier hinanden, med mange naturlige berøringspunkter.

¹⁸ Grænsenytteteorien introducerer forestillingen om de marginale 'nytter', den faldende grænsenytteløb, hvorefter den første enhed der konsumeres tilfredsstiller "Begæret med den højeste Intensitet", og de efterfølgende med aftagende intensitet, "indtil der indtræder et Mættelsespunkt" (om Gossen's 'Nydelselære' citeret fra (Keilhau 1931, s. 1-26).

Man kan således nå til et punkt hvor den yderligere - marginale - 'nytte' af to forskellige varer vil indebære samme marginale tilvækst i den 'samlede nytte'. Ved det punkt (ligevægtpunktet) er der derfor ikke længere noget 'incitament' for efterspørgeren til at udveksle mellem de to varer. Og lige nøjagtig på det punkt er der matematisk set samme nytte af en ekstra enhed af hver af disse to varer. På magisk vis, er de to varers (marginale) værdi blevet sammenlignelig.

Når det ræsonnement føres ud på alle individer (efterspørgere) og alle Varer, bliver det muligt at udvikle en abstraktion i form af en kurve (funktion), der viser sammenhængen mellem aggregerede mængder og aggregerede nyter.

Jevons mener at kunne formulere "The natural law of pleasure", sådan at "increase of the same kind of consumption yields pleasure continuously, diminishing up to the point of satiety" (Jevons (1871) 1965, Preface s. 2, xxxiii). Nyttens afhænger nemlig af mængden af besiddelsen (godet), og som en "general law" kan han slå fast at "the degree of utility varies with the quantity of commodity, and ultimately decreases as that quantity increases" (ibid, s. 53).

¹⁹ Den tendens føres senere ud i det ekstreme med disciplinen *økonometri*, der udvikler sig fra midten af 30'erne. "I mange år har nationaløkonomien lidt under noget i retning af en metodekrise.

Vanskelighederne ved at gennemføre nye fremskridt indenfor den teoretiske økonomi har været stigende. Som regel har man kunnet nå frem til udsagn om, at der formentlig eksisterer en sammenhæng mellem to eller flere størrelser i den eller den retning, hvorefter en anden forsker kort efter påstår det modsatte, medens alle andre økonomer derefter får travlt med at diskutere, hvem der har ret. Mange økonomer har følt, at økonomien vil blive ved med at være en tvivlsom videnskab, så længe den bliver stående ved sådanne vage udsagn, og hævdede, at først når økonomernes udsagn gøres kvantitative kan nationaløkonomien gøre krav på at regnes for en eksakt videnskab. Mange økonomer har da også forsøgt at arbejde efter disse linier, og efterhånden synes disse forskellige bestræbelser at samles under navnet *økonometri*." (Fog 1948, s. 191-207).

²⁰ I f.eks. Mill's *Principles of Political Economy* (Mill (1848, 1871) 1994), som Marshall iøvrigt tager udgangspunkt i. Jevons gør også opmærksom på det hensigtsmæssige skift fra betegnelsen 'political economy', til 'economy', som han iøvrigt sidestiller med matematikken (Jevons (1871) 1965, Preface s. 2, xiv).

²¹ Se for eksempel Jevons (1871) 1965, Preface s. 1.

²² "Efterspørgslens psykologiske Grundlag og de tilsvarende Undersøgelser om Arbejdets Smerte vil mange nu betragte som højest tvivlsomme filosofiske Spekulationer, som ikke hører hjemme i en videnskabelig Pristeori." (Zeuthen 1933, s. 69-79).

²³ "The term utility is defined in terms of a preference ordering, such that if x is preferred to y then x has a higher utility function than y. Willingness to pay, which in Marshall and Pigou is understood as an indirect measure of well-being understood in terms of the possession of a subjective state, is used as a measure of preference rankings." (O'Neill 1998, s. 36-37). (Her er transformationen beskrevet i relation til moderne velfærdsteori).

²⁴ Udviklingen mod dynamisk teori kommer tydeligt frem i dette resume. "Det er ganske interessant å sammenligne det dynamiske efterspørgselsbegreb vi her er kommet frem til, med det klassiske og det ny-klassiske efterspørgselsbegreb. En slik sammenligning viser en viss hierarkisk orden i tankekonstruksjonene.

For klassikerne var efterspørselen oprindelig et tall. Nemlig det efterspurte kvantum rett og slett. For ny-klassikerne er efterspørselen ikke lenger et tall men en variasjonsmåte, som viser hvorledes ett tall (kvantum) avhenger av et annet tall (prisen). Hvis denne variasjonsmåte representeres ved en kurve, kan vi si at det ny-klassiske efterspørselsbegreb ikke er et tall men formen på en kurve.

Det dynamiske efterspørselsbegreb er ikke lenger formen på en kurve, men en høiere slags variasjonsmåte, som viser hvorledes formen på een kurve (tidskurven for kvantum) avhenger av formen på en annen kurve (tidskurven for prisen)." (Frisch 1929, s. 321-379).

²⁵ Dette perspektiv har intet at gøre med et ønske om at begrænse markedet. Tværtimod, det drejer sig om at skabe optimale vilkår for udfoldelsen af den økonomiske liberalisme.

²⁶ "If we now leave the sociologists for a moment and switch to the economists, it is clear that these have not been very interested in producing theories about capitalism." (Swedberg 2005, s. 42). Swedberg taler her om kapitalisme, men med markedet som den helt centrale mekanisme – ved siden profittens kapitaldannelse (ibid, s. 8-9, 13 og 16).

²⁷ Man "har ret til at forkaste enhver Tankebygning - den være saa logisk gennemtænkt den vil - der fører til Slutninger, der ikke stemmer med Erfaringerne." (Sveistrup 1927, s. 266-327). Myrdal citeres f.eks. for at "Økonomien, hvis den skal være en Videnskab, maa holde sig til den "Iagttagbare" Virkelighed : Udbud, Efterspørgsel og Pris." Og forfatteren tilføjer "Det forekommer imidlertid mig, at af disse tre Fænomener kan man kun iagttage det ene, nemlig Prisen." (Pedersen 1931, s. 136-150).

²⁸ "Although mainstream economics often claims to be universal, by stressing individualism, scarcity and competition, its analysis reflects dominant ideological conceptions found in Europe and America in the modern age." (Hodgson 1999, s. 109).

²⁹ "Økonomernes abstrakte verden ble etter hvert tidløs, stedløs og friksjonsløs; en verden i automatisk harmoni, der det tar like lang tid å få et eiketre til å vokse opp som det tar å hugge det ned (nemlig ingen tid). Et resultat av dette høye abstraktionsnivået er at det stadig skjer ting i den virkelige verden som teorien hevder ikke kan skje" (Reinert 2004, s. 24).

"I lighed med juraen kommer økonomien dermed til at tage store og små forhold af ikke-økonomisk, samfundsmæssig art for givet, uden at dette bliver tilstrækkelig synligt i dens formelle sprog. Den økonomiske videnskab er altid i fare for at gå glip af det økonomiske liv i dets samfundsmæssige fylde, altså for at blive abstrakt i dårlig forstand." (Østerberg 2005 (2003), s. 8).

³⁰ "Virtually all other projects in economic methodology tend to neglect ontology. Most of the popular texts on economic methodology carry little or no discussion of ontology, and many do not even use the term at all. Cf. Blaug (1987); Boland (1991, 1992, 1997); Caldwell (1991); Hausman (1988, 1992); and Pheby (1990)." (Fleetwood 1999, note 9 s. 133).

³¹ Metodeudvikling er der til overflod i økonomisk videnskab. "For although in the last twenty years there has been a significant growth in contributions of an explicitly methodological kind in economics, most of these can be described as methodology for its own sake." (Fleetwood 1999, s. 127). Metodefikseringen inden for den økonomiske videnskab kan man også forvise sig om ved at tage et strejftog ned gennem de sidste 20-30 års artikler i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, eller et par helt ordinære lærebøger i mikro og makro økonomi.

³² "Økonomifaget i dag har stort sett et naivt syn på matematikk som 'verdinøytralt', og problematiserer derfor ikke de skylapperne den skaper." (Reinert 2004, s. 30).

³³ "...men kun peke på at av alle økonomifagets forutsetninger er likhetsforutsetningen – mangelen på mangfold og ulikheter – alle forutsetningers mor. Ved å forutsette vekk enhver form for ulikheter eller mangfold – mellom mennesker, mellom næringer, mellom land – har økonomifaget tatt det valget Schumpeter presenterte i forordets innledende sitat. Man har prioritert enkelhet og klarhet fremfor relevans. Dermed har man også fjernet alle de faktorer som kavlitativt skiller en 12-åring fra slummen i Lima som driver sitt 'skopusserfirma' fra Microsoft." (reinert 2004, s. 23).

³⁴ Mainstream økonomien antager at alle handlinger er rationelle, forstået som "efficient use of scarce resources" ud fra ønsket om "maximization of utility", og har kun helt rudimentære opfattelser af 'mening', som noget der kan udledes fra relationen "between given tastes on the one hand and the prices and quantity of goods and services on the other." (Smelser og Swedberg 1994, s. 5-8).

³⁵ "In sum, it is clear from the I.E.S.S. (International Encyclopedia of the Social Sciences – min tilføjelse) that contemporary economists assume the market, take the market as their established paradigm, their 'normal' science, and do not raise questions about either its theoretical connections to other parts of the social system or about current or past anomalies.()" (Barber 1995, s. 389).

³⁶ Set udefra ligner det en naturalistisk fejlslutning.

³⁷ I en diskussion af hvilke forhold der skal tages med "within the scope of economics", konkluderer Marshall bl.a. "if it is one on which the general machinery of economic analysis and reasoning cannot get any grip, then let us leave it aside in our purely economic studies." (Marshall (1890,1920) 1994, s. 23).

³⁸ Udviklingen i samfundsvidenskaberne af "Den Videnskabelige Metode" har medført "en slags metodisk hæmning" ved at sætte "grænser for, hvilken slags problemer der tages op, og hvordan de formuleres." (Mills (1959) 2002, s. 65).

³⁹ "In line with this instrumental mode of thought, markets promote a crudely materialistic orientation in which things are ascribed value only insofar as they can act as means to ends; they have no intrinsic value." (Slater og Tonkiss 2001, s. 75).

"Globaliseringstendenser forstærker betydningen af den første side af disse modsætninger. De forstærker i almindelighed den abstrakte bytteværdidimension i de forskellige strukturelle former og svækker brugsværdiens mere konkrete og indholdsmæssige dimension. Det er nemlig kapital i de abstrakte dimensioner, der nemmest kan løsriveres fra bestemte steder og derved flyde frit gennem rum og tid." (Jessop 2000, s. 68).

⁴⁰ "There is no such thing as absolute cost of labor; it is all matter of comparison." (Jevons 1965 (1871), s. 1).

⁴¹ Se f.eks. (Marshall (1890,1920) 1994, s. 271-274, 643).

⁴² "Economics was originally...a 'technique', at least in the central focus of its attention. By this we mean that it viewed reality from an at least ostensibly unambiguous and stable practical evaluative standpoint : namely, the increase of the 'wealth' of the population." (Weber 1999, s. 244).

⁴³ Med mere eller mindre nuancerede udgaver af den neoklassiske udbuds- og efterspørgselsfunktion, er den økonomiske videnskab (mainstream økonomerne) først og fremmest optaget af at finde mønstre i markedsadfærden som kan bruges til at fremskrive og forudsige konsekvenserne af forskellige former for indgreb i økonomien. Således f.eks. er de sidste års nobelpriser i økonomi.

År 2000 :

James J. Heckman og Daniel L. McFadden

"In the field of microeconometrics, each of the laureates has developed theory and methods that are widely used in the statistical analysis of individual and household behavior, within economics as well as other social sciences.

År 2001 :

George A. Akerlof, A. Michael Spence og Joseph E. Stiglitz

"for their analyses of markets with asymmetric information", hvor "actors on one side of the market have much better information than those on the other".

År 2002 :

Daniel Kahneman

"for having integrated insights from psychological research into economic science, especially concerning human judgment and decision-making under uncertainty".

"Kahneman's main findings concern decision-making under uncertainty, where he has demonstrated how human decisions may systematically depart from those predicted by standard economic theory.

Vernon L. Smith

"for having established laboratory experiments as a tool in empirical economic analysis, especially in the study of alternative market mechanisms". "He has demonstrated the importance of alternative market institutions, e.g., how the revenue expected by a seller depends on the choice of auction method. Smith has also spearheaded "wind-tunnel tests", where trials of new, alternative market designs – e.g., when deregulating electricity markets – are carried out in the lab before being implemented in practice."

(alle citater er fra pressemeddelelserne i forbindelse med annonceringen af de pågældende prismodtagere).

⁴⁴ Det er min grundlæggende opfattelse at de dominerende politiske og økonomiske begrundelser for markedsøkonomien har en dårlig sag, "that even on its strongest ground the case for market economies is weaker than is now standardly supposed. Arguments from neutrality, welfarist arguments, arguments from freedom and autonomy, the claim that the market is a sphere of recognition, the suggestion that only the market makes rational social choices possible, the arguments that markets solve the problems of human ignorance, that they run with the grain of human nature, these central arguments in defence of the market economy are weaker and more ambivalent than often supposed." (O'Neil 1998, s. 175).

⁴⁵ I Danmark talte man om 'balance mellem efterspørgsel og produktion' i 1940erne, 'stabiliseringspolitik' i 50erne, 'balance i samfundsøkonomien' og 'økonomisk ligevægt' i 60erne, 'samordningspolitik' i 70erne og 'strukturelt (betalingsbalance) underskud' i 80erne. 'Betalingsbalancen' går i ubalance efter anden verdenskrig, og bliver stort set ved med at være det helt frem til begyndelsen af 90erne.

⁴⁶ ADAM og SMEC modellerne invaderede dagsordenen i Danmark fra 1960erne og 70erne.

⁴⁷ Alle de meta-begreber som Keynes havde tilført økonomien under sin introduktion af staten som stabiliserende faktor i markedsøkonomien. "Keynes developed his ideas as a set of 'improvements in the techniques of modern capitalism', central to which was an expansion of the economic functions of government." (Slater og Tonkiss 2001, s. 122).

⁴⁸ Opgaven 'de seks' satte sig, var "gennem oprettelsen af et fælles marked og gennem gradvis tilnærmelse af medlemsstaternes økonomiske politik at fremme en harmonisk udvikling af den økonomiske virksomhed i Fællesskabet som helhed". (fra *Rom-Traktaten* 1957). Det drejede sig om at fremme "varernes frie bevægelighed" og skabe fri bevægelighed for "personer, tjenesteydelser og kapital" (ibid). Det drejede sig simpelthen om at skabe et frit fælles marked.

⁴⁹ "I 1970'erne og starten af 1980'erne...sker der et omslag og nyorientering i politisk økonomi fra midten af 1980'erne. Overordnet sker der to ting. For det første et skift væk fra konjunkturpolitik mod strukturpolitik (...I Europa sker der for det andet det, at samarbejdet i EF forstærkes og koordinationen af den økonomiske politik øges..." (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 191).

⁵⁰ Det sætter 'velfærdsstaten' under pres på flere måder. "Ikke kun velfærdsstatens opgaver påvirkes. En nok så vigtig udfordring ved globaliseringen er faren for et fald i skatteindtægter, der følger af den øgede mobilitet for især kapital og højtuddannet arbejdskraft; skattekonkurrence gør, at indkomst flytter derhen, hvor den bliver lempeligst beskattet, og dette kan føre til, at mindste fællesnævner bliver standard (færre skatteindtægter)." (Rasmussen og Andersen 2002).

Det er iverdigt i den periode begrebet velfærdssamfund afløser velfærdsstat. "Der tales om et velfærdssamfund forstået på den måde, at velfærd ikke længere hovedsagelig identificeres som en offentlig opgave, men ses som et anliggende for hele samfundet inklusive virksomheder, arbejdspladser, fagforeninger, naboskaber, andre lokale fællesskaber, frivillige organisationer, græsrodsorganisationer, selvhjælpsgrupper, familier og sociale netværk – samt ikke mindst individerne selv." (Mortensen 2004, s. 120).

⁵¹ "Det er dog rigtigt, som kraftigt understreget af Gill & Law, at markedsaktørerne, særligt TNC'erne (Transnational Companies – min tilføjelse), i sidste analysefase (fra oliekriserne – min tilføjelse) får en stærkere rolle, og er med til at disciplinere og strukturere national og international politisk økonomi." (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 265).

⁵² Jeg bruger begrebet i betydningen "discrete and relatively coherent systems of thought or belief which inform social and political action." (IESBS 2001, s. 7173) – dog sådan at jeg mener at ideologi, netop i den betydning, altid vil være et 'normativt' begreb.

⁵³ Min betegnelse 'markedsideologi', passer godt til Bourdieu's beskrivelse af det han kalder 'den amerikanske model': "Den økonomi, nyliberalismen opererer med som model og ideal, udviser en række træk, der hævdes at være universelle, men i virkeligheden skyldes, at den økonomiske tænkning er indskrevet i en bestemt samfundsform, det vil sige rodfæstet i et system af overbevisninger, værdier og moralforskrifter, kort sagt en fælles økonomisk forståelse, der på forskellige måder er snævert knyttet til en bestemt samfundsordens sociale og kognitive strukturer."

Af særlige træk ved denne liberalistiske økonomi peger Bourdieu på tre postulater, 1) "Økonomien er et separat område, der styres af naturlige og universelle love, som regeringer ikke skal blande sig i", 2) "Markedet er den optimale mekanisme til at organisere produktionen og udvekslingen af varer mest effektivt og retfærdigt i demokratiske samfund", 3) "Globaliseringen kræver en nedskæring af de offentlige udgifter, specielt på områder som dagpenge og bistandshjælp, der anses for at være dysfunktionelle og for omkostningstunge." (Bourdieu (2000) 2001, s. 30-31).

⁵⁴ "Hence a central component of recent liberal arguments in defence of the free market is that the market is a procedurally neutral device through which consenting adults can by way of free contractual arrangements pursue their own conceptions of the good life. For this reason interference by political bodies in the working of the market is sometimes taken to be an instance of the state departing from neutrality." (O'Neil 1998, s. 17).

⁵⁵ Som starter i 50erne med "The end of Ideology Thesis", (IESBS 2001, s. 7172).

⁵⁶ Bourdieu mener formentlig det samme når han skriver (om globalisering), at "Det, det hele drejer sig om, er en *afpolitiseringsproces*, hvilket er ganske paradoksalt, eftersom der er tale om en politik, som uden mindste blusel trækker på kernebegreber som (valg)frihed, liberalisme, liberaliseringer, dereguleringer og åbenlyst trækker i retning af at underkaste befolkningerne økonomiske lovmæssigheder ved at *frigøre* økonomien for enhver form for kontrol og derved opnå, at både regeringer og borgere på fatal vis holdes i et jerngreb af de økonomiske og sociale kræfter, der er blevet 'frisat'." (Bourdieu (2000) 2001, s. 63).

Med henvisning til Veblen deler Reinert i to typer teori, hvoraf den ene – "esoteriske teorier" - er abstrakt og "bare for det innvidde presteskab". "De esoteriske teorierne er imidlertid helt siden Adan Smith blitt brukt som et ideologisk og propagandistisk bolværk utad. Nyklassisk økonomisk teori som

'beviser' at alle vil bli rike under en kapitalistisk markedsøkonomi er et godt eksempel på dette." (Reinert 2004, s. 15-16).

⁵⁷ I den klassiske liberalisme går teorien om markedet "as the basis of economic organisation () along with a minimal theory of the state." Within an ideal free market model, there should be virtually no government intervention in market processes." (Slater og Tonkiss 2001, s. 118).

⁵⁸ "Med andre ord må liberal tænkning nødvendigvis være blind over for det politiske på grund af dens individualisme, som gør den ude af stand til at forstå dannelsen af kollektive identiteter." (Mouffe 2003, s. 121).

⁵⁹ "Bag ved alt dette...ligger den simple og afgørende kendsgerning, at det fremmedgjorte menneske er antitesen til den vestlige forestilling om det frie menneske. Det samfund, i hvilket dette menneske, denne velfornøjede robot, vokser frem, er antitesen til det frie samfund eller – i den bogstavelige og umiddelbare betydning af ordet – det demokratiske samfund." (Mills (1959) 2002, s. 176).

⁶⁰ Iflg. FNs Verdensbarometer er den "femtedel af verdens befolkning som bor i de rigeste lande () årsag til 53% af verdens kuldioxidforurening." (januar 2002).

⁶¹ "It is now widely accepted that global climate change is affecting many ecosystems around the globe and that its impact is increasing rapidly." (Williams 2003).
"Consequently, the balance of evidence from these studies strongly suggests that a significant impact of global warming is already discernible in animal and plant populations." (Root 2004).

⁶² "Climate change over the past – 30 years has produced numerous shifts in the distributions and abundances of species and has been implicated in one species-level extinction." (Thomas 2004).

⁶³ En af østaterne i Stillehavet – Tuvalu – er begyndt planlægningen af sin egen afvikling. Øgruppen ligger kun nogle få meter over havoverfladen, og vil sandsynligvis forsvinde i løbet af en 20-30 år. Østaten har annonceret et sagsanlæg mod USA og Australien for deres bidrag til den globale opvarmning. (*Mer uro i Stillehavet*, Morgenbladet, 12.9.2003). Den norske avis anslår tallet af miljøflyktninge på nuværende tidspunkt til ca 25 millioner – "og vi har så vidt begynt å telle."

⁶⁴ "Lomborg (Bjørn Lomborg – min tilføjelse) siger at valget står mellem å prioritere de fattige eller gjøre noe med global oppvarmning. Dette er tøv. Det internationale Røde Kors, Verdensbanken, FN og så videre, kan alle konstatere at global oppvarmning forverrer fattigdommen, og at fattigdommen i sin tur ødelægger økosystemer, gjennom at lede til avskogning, ørkenspredning og overbeiting. Studier på studier viser at man uansett ikke kan skille tydelig mellom global oppvarmning og lokale effekter på bakken, sier Dessau." (Morgenbladet 7.5.2004)

⁶⁵ Beviserne er nu så overvældende at USAs præsident på G8-topmødet i Gleneagle (Juli 2005), anerkendte at denne klimaændring er menneskeskabt– uden dog at tilslutte sig Kyoto-protokollen.

⁶⁶ "Evidence that climate change is affecting life on Earth continues to mount..., show that global warming, projected to the year 2050, could sharply increase extinction probabilities for a sample of 1.103 species representing terrestrial regions from Mexico to Australia." (Pounds 2004).

⁶⁷ Forskerne har endnu kun "fått et glimt av de økologiske virkninger som genmodifiserte planter kan få på miljøet. Økologiske systemer er så komplekse at vi aldri vil forstå dem til bunns. På mange områder vet vi så lite at vi ikke engang vet hvilke spørsmål vi skal stille." (norske forskere i *Aftenposten* 27.1.2000).

⁶⁸ F.eks. omkring brug af genkort til sortering af mennesker i 'ønskede' og 'uønskede'. England har allerede åbnet for at forsikringselskaber kan få indsigt i gentester for at identificere mennesker med arvelige sygdomme.

⁶⁹ Den danske sundhedsminister gav 1.4.2003 tilladelse til forskning i stamceller – befrugtede celler.

⁷⁰ Omtale af forskerkonference i Sverige, *Svenska Dagbladet* 15.10.2000 (min oversættelse).

⁷¹ "While the EF of the average African or Asian consumer was less than 1.4 hectares per person in 1999, the average Western European's footprint was about 5.0 hectares, and the average North American's was about 9.6 hectares." (*Living Planet Report 2002*).

⁷² Se f.eks. artiklen *More or less equal ?*, *The Economist*, 11.3.2004.

⁷³ Verdensbanken udgav i efteråret 2000 sin hidtil mest omfattende undersøgelse af verdens fattigdom, og konkluderede bl.a. at gennemsnitsindkomsten i de 20 rigeste lande er 37 gange højere end gennemsnitsindkomsten i de 20 fattigste lande - og at denne forskel er fordoblet i løbet af de sidste 40 år. Næsten halvdelen af jordens befolkning lever af mindre end 2 dollar om dagen, og af dem lever 1.2 milliarder under fattigdomsgrænsen. (Se yderligere Stiglitz 2000, s. 5).

⁷⁴ *Social Årsrapport 2002* (Socialpolitisk Forening og CASA) angiver at uligheden også i en række europæiske lande har været "stigende fra midten af 80'erne til midten 90'erne" (målingen går ikke længere). Danmark kan også være med, jvf. f.eks. artiklen *30.000 danskere er fattige* (*DR Nyheder Online*, 20.11.2003).

⁷⁵ Se for yderligere uddybning Krugman 2002.

⁷⁶ Det synspunkt opregner Slater og Tonkiss under det de betegner "the Heglian tradition". "In this tradition, the problem of capitalist and rational modernity is that the objective world becomes split off from any sense of agency : people are unable to connect their own labour to the ever greater world of objects surrounding them. The objective world that they have made comes to appear as if it were a natural order rather than a social or historical one." (Slater og Tonkiss 2001, s. 159).

⁷⁷ *Gallup International* udførte i slutningen af 2003 for *World Economic Forum* en meget omfattende undersøgelse i verden vedr. "different aspects of prosperity and security", hvor en af hovedkonklusionerne var "that individuals feel they have little or no personal effect on the economic, political and social factors which affect daily life" (*Gallup International for World Economic Forum, Executive Summary*, 5.1.2004).

⁷⁸ "Der findes kun een brugbar målestok for belønning : Hvad er produktet eller ydelsen værd for andre mennesker ? Den, der er dygtig til at tilfredsstille andre menneskers ønsker og behov, får en stor belønning. Den, der er mindre dygtig, får en mindre belønning. Det frie marked afgør belønningens størrelse.

Markedsbelønningen er hverken rigtig eller forkert, retfærdig eller uretfærdig. Den er blot et faktum." (Rasmussen 1993, s. 133).

Iflg. Østerberg ser Lukacs den udvikling som et aspekt af reifikation. "Beregningen og det beregnede ved sociale relationer tiltager stærkt. Det at bruge andre og sig selv udelukkende som midler og ikke som mål i sig selv, altså manipulation, bliver en stadig mere udbredt handlingstype.

Beregning som holdning og handling betegner Lukacs som (en art) *kontemplation*. Selv den mest geschæftige forretningsdrivende er kontemplativ, fordi han forsøger at stille sig uden for omgivelserne som et givet uforanderligt punkt og forsøger at betragte og udnytte dem til sine egne formål." (Østerberg 2005 (2003), s. 24).

⁷⁹ "The transition to market society was revolutionary in the way that social obligations came to be mediated by contracts.", hvilket indebærer at "The individuals simply go on to make further contracts with whomever they wish. As a principle of order, market contracts are not only individual but impersonal. The only social relationship they affirm is the formal freedom of individuals, rather than the place of those individuals within a cultural order." (Slater og Tonkiss 2001, s. 18).

⁸⁰ Med henvisning til Brubaker, taler Slater og Tonkiss om at "The formal rationalization of modern life undermines modern individuals in at least three ways ()". (Slater og Tonkiss 2001, s. 78) – "the disenchantment of the world empties the world of intrinsic meaning (as opposed to causal connections and empirical consequences), making it ever more difficult to define the meaning of life"... "rationalization reduces freedom, as argued by Marx, by separating individuals from the means of production and thereby reducing them, despite formal freedom, to labour power that can be sold"... "a purely formally rational calculator of marginal utilities, unbound by tradition or values other

than his or her own wants, appears to be utterly free, but in fact this kind of individual is merely driven by given wants, by unchosen impulses (however rationally pursued).” (ibid, s. 78).

⁸¹ Eller forsøg på at sætte endnu mere af verden på en økonomisk formel (f.eks. i form af ’grønt BNP’ eller ’etisk regnskab’). Kuriøst at læse økonomernes selvforståelse i artiklen *Bæredygtighed, økonomi og kommende generationer* : ”Økonomers teoriudvikling, modelanvendelse og helhedssyn på økonomi og natur som led i skabelsen af velfærd kan bl.a. medvirke til, at overvejelserne om bæredygtighed ikke resulterer i ensidige krav, udsprunget af de forskellige fagdiscipliners mere eller mindre objektive vurderinger, men derimod sættes ind i en overordnet prioritering.” (Mortensen 2002)

⁸² ”Eftersom kapitalismen altid præges af ulige udvikling og tendenser til polarisering, vil nogle økonomiske rums succes (og succes for de økonomiske rum, der har en vækst, der er komplementær til disse) uundgåeligt betyde, at andre økonomiske rum marginaliseres.” (Jessop 2000, s. 71).

⁸³ “it is when competition for opportunities of exchange starts to penetrate most of society outside the market that the market progresses from being a nondynamic force in society to becoming a dynamic one.” (Smelser og Swedberg 1994, s. 272).

⁸⁴ ”Formal rasjonalitet innebærer at foretaket gis maksimale muligheter til at foreta kvantitative kalkulasjoner av bruken av sine innsatsfaktorer eller produksjonsmidler, i forhold til teknisk/økonomiske målsetninger (). Dette rasjonalitetsbegrepet er helt knyttet til *form* – det sier ikke noe om i hvilken grad innholdet eller målene for den økonomiske virksomheten, er i overensstemmelse med, eller tilfredsstillende, konkrete, *substantielle* verdier. I tradisjonelle samfunn var økonomisk virksomhet typisk bundet til en bestemt livsform og underordnet et sett av overordnede absolutte verdier. Formal rasjonalitet innebærer at den økonomiske virksomheten løsriver seg fra en slik binding

More and more, people orient their lives to the idea of doing things efficiently, or achieving their ends by the most economical, precisely calculated means. But as they become more and more rationalistic in this sense their actions progressively cease to be oriented to values over and above that sort of rationality. (Abrams 1982:84))

Rasjonaliseringen gjør maksimal kalkulerbarhet til et mål i seg selv. Men i forhold til tradisjonelle samfunn er ikke dette noe mål i det hele tatt, men kan istedet karakteriseres som et generalisert middel som kan settes i tjeneste for en hvilken som overordnet verd. Denne neutraliteten eller likegyldigheten overfor spesifikke mål eller absolutte verdier er distinkt for den moderne vestlige kulturen (Brubaker 1984:38).” (Nilsen 1995, s. 7).

⁸⁵ Mest kendt er nok Pareto for sit ‘Pareto optimum’, hvorefter samfundet har nået et punkt af behovstilfredsstillelse, der indebærer at ”it has become impossible to distance oneself from this situation even to a small degree without benefit or damage to all members of this community” (Pareto citeret i (IESBS 2001, s. 11050)).

⁸⁶ Her er en sammenhæng til diskussionen nedenfor om selvreference, idet det jeg der har kaldt fuld selvreference indebærer at kun prisen er relevant handlingsparameter. Det er det samme som at der er sket en fuldstændig generalisering. Når alene forventningen til prisen og prisen afgør om udvekslingen udløses – eller ikke udløses – er al anden information om den underlæggende ’vare’ blevet irrelevant.

⁸⁷ Med reduktion tænker jeg ikke på reduktionisme, at noget kan forklares ved at reducere det til noget andet (mindre). Med reduktion tænker jeg i kompleksitetsbaner. Høj kompleksitet kan reduceres til mindre kompleksitet. Et fænomen, der er karakteriseret ved mange, og sammensatte egenskaber eller aspekter (et menneske for eksempel), kan reduceres til nogen få – eller en enkelt, for eksempel en pris (arbejdskraft). Jeg vender tilbage til dette senere (kapitel 4 og 5).

⁸⁸ Reduktion, som jeg bruger begrebet her, har ligheder med reifikation. Iflg. Østerberg peger Lukacs på tre vigtige konsekvenser af reifikation : 1) mennesker, natur og samfund bliver til midler, 2) ”de sociale relationer, stivner og bliver til noget *givet*, til *data*”, og 3) formalisme : ”den samfundsmæssige virkelighed selv bliver stadig mere utilgængelig, fordi den formidles gennem stivnede tanke- og handlingsformer – syllogismer, formel logik, bureaukratiske skemaer, rationaliserede arbejdsprocesser osv.” (Østerberg 2005 (2003), s. 25-26).

⁸⁹ "The account of well-being or welfare is purely formal. It says nothing about the content of human well-being, makes no claims about whether it is pleasurable states that makes a person's life go well, or virtues of character, the satisfaction of need or whatever." (O'Neil 1998, s. 36).

⁹⁰ "precisely because in market economies, economic decisions are not constrained directly by ethical considerations the economies are ethically indefensible." (O'Neil 1998, s. 5).

⁹¹ Det afgørende er overgangen fra et samfund der betjener sig af udvekslingstransaktioner overvejende af typen V-P-V, til et samfund der udfører et stigende antal transaktioner af typen P-V-P. I P-V-P-transaktioner er det ikke varen i sig selv det handler om, det er *omsætningen* der er afgørende for om transaktionen udløses. Varen bliver egentlig mere et middel til at opnå et delta mellem de to priser. Denne måde at se omsætninger på svarer til Marx', hvor han skelner mellem 'reproduktion' (første type transaktion) og 'kapitaldannelse' (anden type transaktion). "Der Kreislauf W-G-W geht aus von dem Extrem einer Ware und schliesst ab mit dem Extrem einer andren Ware, die aus der Zirkulation heraus under der Konsumtion anheimfällt...Der Kreislaif G-W-G geht dagegen aus von dem Extrem des Geldes und kehrt schliesslich zurück zu demselben Extrem. Sein treibendes Motiv und bestimmender Zweck ist daher der Tauschwert selbst." Og det pengeoverskud der fremkommer i sidste transaktion, når den afsluttende pengesum overstiger den initielle, bliver til "Mehrwert" (Marx (1867) 1969, s. 164-65).

⁹² Wallerstein har samme betragtning : "What distinguishes capitalism as a mode of production is that its multiple structures relate one to the other in such a way that in consequence, the push to endless accumulation of capital becomes and remains dominant. Production tends always to be for profit rather than for use. In a capitalist system, the realization of profit is made possible by the existence of an economy-wide market, which is the measure of value even for those economic activities that do not pass through it directly." (Wallerstein (1979) 1995, s. 272).

⁹³ "Som det fremgår af tabel 2, har 95 pct. af i alt 599 reguleringer af FDI fra 1991 til 1996 været af liberal karakter. Udviklingen har ført til, at integrationen af de nationale kapitalmarkeder i denne fase er sket med enorm hast, samt at kapitalmarkedet i dag er stærkt internationaliseret/globaliseret, integreret og interdependent." (Bøcher og Jørgensen 1999, s. 185-6).

⁹⁴ Globalisering er således ikke kun "the increasing integration of economies and societies, with the higher and faster flow of goods, services, finance, and people across borders. It also, implicitly, refers to a set of policies that almost all economists hold dear : policies that emphasize the benefits of market transactions. In that sense, globalization is about the spread of the liberal market system – a system that seemed to have triumphed just about everywhere, at least in name, by the close of the 20th century." (Birdsall 2003).

Globalisering er "an Anglo-American free-market doctrine that endows the relatively new concept of globalization with neoliberal norms, values, and meanings – all of which are produced and reproduced within the media and popular culture for public consumption" (Steger 2002) - "the dominant political ideology of our time – that is, the dominant system of ideas that make claims about social processes. Globalists put before the public an 'agenda of things to discuss' that supports their neoliberal political agenda." (ibid, s. 6).

Dette neoliberale tankesystem omfatter "the primacy of economic growth: the importance of free trade to stimulate growth; the unrestricted free market; individual choice; the reduction of government regulation; and the advocacy of an evolutionary model of social development anchored in the Western experience and applicable to the entire world." (Steger 2002, s. 9).

Under overskriften "Globalization and Neoliberalism as an American Project" beskriver Neil Fligstein hvordan han mener at "The ideology of globalization and shareholder value have become united, so that globalization is now not just the Japanese challenge, but now the challenge of a more diffuse 'other', and shareholder value means that firms should maximize profits for owners, and governments should just stay out of it. This ideology is a generalization about the American experience." (Fligstein 2001, s. 221).

⁹⁵ "Societies and Economics around the world are becoming more integrated. Integration is the result of reduced costs of transport, lower trade barriers, faster communication of ideas, rising capital flows, and intensifying pressure for migration." (*Globalization, Growth, and Poverty* 2002).

"1. Globalization is at its core an economic process of economic integration and interdependencies. It is a transformative intensification of economic, political, social and cultural relations across borders (Holm and Sørensen, 1995; Jackson 1999; Held and McGrew 1999), 2. As discussed, it is also a process of technological change in particular in the field of communication technology whereby the technological means for instant global communication are created and utilized (Bornschiefer and Chase-Dunn, 1999; Taylor 1997)" – citeret fra Holm 2001).

"David Henderson, former chief economist of the Organization for Economic Co-operation and Development, defines globalization as : free movements of goods, services, labour and capital, thereby creating a single market in inputs and outputs; and full national treatment for foreign investors (and nationals working abroad) so that, economically speaking, there are no foreigners.()" (Wolf 2004, s. 14).

"På denne måde er globalisering et resultat af stigende rumlig spredning, som reflekteres i arbejdsdelingen i forskellige former for aktiviteterets stigende rumlige udstrækning, og den er muliggjort af nye materielle og sociale teknologier som transport, kommunikation, ledelse, kontrol og viden." (Jessop 2000, s. 61).

"...what we are talking about is *movement in the direction of greater integration*, as both natural and manmade barriers to international economic exchange continue to fall. A necessary consequence of such a process of integration is the increased impact of economic changes in one part of the world on what happens in the others." (Wolf 2004, s. 15).

"Fundamentally, it is the closer integration of the countries and peoples of the world which has been brought about by the enormous reduction of costs of transportation and communication, and the breaking down of artificial barriers to the flows of goods, services, capital, knowledge, and (to a lesser extent) people across borders." (Stiglitz 2002, s. 9). "It is the more narrowly defined *economic* aspects of globalization that have been the subject of controversy" (Stiglitz 2002, s. 10).

⁹⁶ Økonomisk leder i *Aftenposten*, 13.9.2000.

⁹⁷ "But open borders are not the cause of globalization as much as they are the result." (*Globalization's last Hurrah ?*, 2002).

⁹⁸ Se også Luhmann 1994, s. 112 (omtales i kapitel 4).

⁹⁹ Fængselsvæsenet i USA repræsenterer en del af samfundets kontrol-systemer som ekspanderer enormt. I et super-liberalistisk system er sådan noget kun muligt fordi hovedparten af væsenet er lagt over til privat virksomhed, og i sig selv repræsenterer en særdeles lukrativ forretning. (Danmark er også med. Der er fremsat forslag om privat fængselsdrift fra Danmarks liberale parti).

¹⁰⁰ Weber ser markedspriser/udvekslinger som "the product of conflicts of interest and compromises; they thus result from power constellations." (Weber 1999, s. 228). "It is essential to include the criterion of power of control and disposal () in the sociological concept of economic action" (ibid, s. 203). "Exchange" ses som "a compromise of interests" (ibid, s. 208). En moderne markedøkonomi består af "deliberate planned acquisitions of powers of control and disposal." (ibid, s. 204). "Problemet er at det som i siste omgang blir den økonomiske teori som brukes i praksis overfor fattige land, er et resultat av de sterke rett." (Reinert 2004, s. 164).

¹⁰¹ "The Environmental Protection Agency is preparing to publish a draft report next week on the state of the environment, but after editing by the White House, a long section describing risks from rising global temperatures has been whittled to a few noncommittal paragraphs." (Revkin 2003).

¹⁰² Inden for disse organisationers egen forståelsesramme er det betydningsfulde WTO-topmøde i Cancun i 2003 blevet fortolket som en fiasko. I et andet – mere kritisk - perspektiv kan det fortolkes som en stor succes. "The most remarkable success in Cancun was the WTO meeting itself. What happened was simply that most of the countries refused to go along with the demands made by the cabal that has been running things up until now. It was the first time that the World Trade Organization began to feel like a truly global organization – not just an extension of the U.S. government's foreign and domestic economic policy. In previous Ministerial meetings, there have been small hints of shifting power relations at the WTO, but Cancun was a breakthrough : a glant shift in the balance of forces in global politics." (Ritchie 2003).

¹⁰³ Begrebet 'Spontaneous order' bliver bl.a. brugt indenfor New institutional economics.

¹⁰⁴ Som f.eks. i økonomisk mainstream teori. "It was the general idea of human nature and 'moral sentiments' (Adam Smith), or an ahistorical conception of the individual with exogenously determined 'tastes and preferences' (neoclassical theory) or with similarly given 'purposes and individual knowledge' (the Austrian school). Analysis was founded upon these universals in the pursuit of general and ahistoric truths." (Hodgson 1999, s. 103).

¹⁰⁵ F.eks. (henvisning til Sen) "He points to the circular nature of economic reasoning from preferences to choices. In analysis of economic decision making, preferences explain behaviour, which in turn is understood as an expression of individual preference." "Such a tautological argument, for one thing, offers only a weak causal explanation of social action." (Slater og Tonkiss 2001, s. 58). "At forsøge at forklare dette panorama (af mennesketyper – min kommentar) med udgangspunkt i en teori om 'menneskets grundlæggende natur' er at spørre selve menneskets historie inde i et ånsforladt bur af begreber om 'menneskets natur' – begreber, der som oftest er stykket sammen af pertentlige og irrelevante observationer af mus i en labyrint." (Mills (1959) 2002, s. 167). (Mills skriver på et tidspunkt hvor 'adfærsforskningen' er langt fremme i USA).

¹⁰⁶ Udtrykket selektion indikerer et mere komplekst forhold end en kausal relation (reduktion). "It appears that Marx was attempting to say that the social and economic conditions choose or select rather than cause certain forms of thought. Marx was trying to find the right words in which to express what was then in fact a new form of explanation that Darwin, whom Marx much admired, had introduced in *the Origin of Species*" (IESBS 2001, s. 3540).

¹⁰⁷ Det er iøvrigt ikke mærkeligt at der er ligheder, for Niveau-teorien peger i retning af tværvidevidenskab/enhedsvidenskab. "Systemegenskaber, der præciseres for en bestemt videnskabs genstandsområde, er i princippet *isomorfe* med andre genstandsområders" (Køppe 1990, s. 340).

¹⁰⁸ "Den symmetribrydende egenskab, som er fælles, er tidsformen eller -typen." (Køppe 1990, s. 456). Jeg er ikke helt sikker på hvad Køppe mener med begrænsningen til 'form' eller 'type'. Jeg mener simpelthen tid dannes som en helt ny dimension med de to niveauer. Jeg mener slet ikke 'tid' har eksisteret før mennesket kom til.

¹⁰⁹ Vi har en forventning om at der 'kommer en ny dag imorgen'. Vi kan bruge begrebet 'dag' til at beskrive det fænomen der ligger mellem at solen står op og solen går ned. Abstraktliggørelsen af dette fænomen, som vi oplever gang på gang, begrebsliggørelsen 'dag', gør det muligt at kommunikere om det.

¹¹⁰ Med udtrykket 'ren' konstruktivistisk mener jeg en tilgang der ikke i det hele taget tager udgangspunkt i en ontologi, men er udelukkende epistemologisk.

¹¹¹ Jeg tolker den samme tendens i 'kritisk diskursanalyse', når den argumenterer for at "the dialectical character of discourse calls for dialectical (constructivist-structuralist) theories of language and other semiotic systems, as opposed to the one-sidedly structuralist or interpretivist theorising which has dominated in linguistics and other areas of language and semiotic theory." (Chouliarki og Fairclough 1999, s. 37).

¹¹² En konstruktivistisk tilgang vil selvsagt altid kunne fastholde at også min teori er en konstruktion. Den ville kunne argumentere for at selvom jeg tror jeg etablerer mit genstandsfelt ud fra en ontologi, så er også det i sig selv en konstruktion. Et ontologisk standpunkt kan ikke 'bevises', det kan kun sandsynliggøres gennem argumentation/teori og test af argumenterne.

¹¹³ Swedberg placerer Weber i centrum af "the German tradition of *Wirtschaftssoziologie*" (Swedberg 1991, s. 252 og 260).

¹¹⁴ Se f.eks. (Mills (1959) 2002) for en uddybet kritik af Parsons

¹¹⁵ Dette tilsyneladende paradoks er indbygget i problemstillingen i dette projekt. Den teori om

fænomenet, der skal dannes skal netop kunne redegøre for hvordan dette tilsyneladende paradoks er muligt.

¹¹⁶ Jeg knytter nogle kommentarer til konceptet under den samlede vurdering, i afsnit 3.8.

¹¹⁷ Jeg knytter nogle kommentarer til konceptet under den samlede vurdering, i afsnit 3.8.

¹¹⁸ Jeg er opmærksom på at mikro-makro konceptet er overvejende amerikansk, og ikke umiddelbart kan sidestilles med det typisk europæiske struktur-aktør koncept. Struktur kan i princippet forekomme både på mikro og makro niveauet. I dette projekt bruger jeg de to begrebspar synonymt.

¹¹⁹ Hovedreferencerne til Webers forståelse af markedet findes i *Economy & Society* (Weber (1922) 1978), og fra 1914 i form af fragmentet kapitel 7 (side 635-640), og fra 1922 i kapitel 2 (side 82-85) – alt i alt ikke meget mere end 9 sider. Udover direkte referencer til *Economy & Society*, har jeg henvisninger til Weber fra Swedbergs *Max Weber - Essays in Economic Sociology* (Weber 1999). Der er enkelte overlap, idet Swedberg selv også har optrykt dele af *Economy & Society* i form af *Essays*

¹²⁰ Weber opsummerer en række egenskaber som han mener karakteriserer den moderne kapitalisme, ”1) *rational capital accounting*, 2) *autonomous private industrial enterprise*, 3) *freedom of the market*, 4) *rational technology*, 5) *calculable law*, 6) *free labor*, 7) *general commercialisation of economic life*.” (Weber 1999, s. 44). Se iøvrigt afsnit 2.3 for forholdet mellem kapitalisme og markedøkonomi.

¹²¹ Begge begreber er ’idealtyper’ i Webersk forstand – se nedenfor.

¹²² Formålsrationalitet (et nøglebegreb hos Weber) betyder at økonomiske handlinger først og fremmest er ”oriented to the problem of choosing the *end* to which a thing shall be applied;” (Weber 1999, s. 203) “This choice is, however, oriented to the scarcity of the means which are available or could be procured for these various ends.” (ibid, s. 201). (Se også afsnit 2.2).

¹²³ Den økonomiske handling baserer sig på ”the expectation of profit by the utilization of opportunities for exchange, that is on (formally) peaceful chances of profit.” (Swedberg 1994, s. 265).

¹²⁴ Weber bestemmer en ’økonomi’ som ”autocephalous economic action” (Weber (1922) 1978, s. 63), hvilket også giver associationer i retning af et selvstyrende/-organiserende fænomen.

¹²⁵ “den som handler (aktøren) søger å fortolke sine omgivelser og handlingsmuligheter, og har en opfatning av hvordan hun eller han bør handle innenfor disse rammene. Handlingen er sosial for så vidt som aktøren ikke bare orienterer sig ut fra sine egne opfatninger, men også fortolker andre aktørers handlinger, og søker å danne seg et bilde av hvordan verden fortøner seg for dem, hva slags normer, verdier eller planer de vil forholde seg til og handle ut fra.() Sosial handling innebærer altså at aktørerne søker å foregripe andres forståelse og forventninger.” (Engelstad 1999, s. 10).

¹²⁶ Kommisrud bruger betegnelsen ’sosiale handlingsstrukturer’, som opstår når de individuelle handlinger ”under bestemte betingelser i sitt samspil danner identifiserbare institusjonaliserte samhandlingsnettverk.” (Kommisrud 1995, s. 51).

¹²⁷ Under hensyn til : “that fundamental social-economic phenomenon : the scarcity of means.” (Weber 1999, s. 242).

¹²⁸ Weber forbindes også med en ’marcointerpretive method’ (EISBS 2001, s. 7878-7881), der angives som ’ideally suited to reconciling agency and structure (Sewell 1996).’ (ibid, s. 7879).

¹²⁹ Hvilke andre implikationer, er ikke vurderet nærmere.

¹³⁰ Weber, Max (1927) 1981, *General Economic History*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers. (ikke anvendt som litteratur i dette projekt).

¹³¹ Denne gennemgang er hovedsagelig baseret på Polanyi’s hovedværk *The Great Transformation* (Polanyi (1944) 1957).

¹³² Han har dog også tydelige funktionelle opfattelser af samfundet – se f.eks. om de forskellige klassers 'funktioner' i samfundet (Polanyi (1944) 1957, s. 133).

¹³³ Polanyi bruger åbenbart en række forskellige betegnelser for dette fænomen : 'self-regulating market economy', 'automatic market economy', 'early industrial capitalism', 'market capitalism', '19th century system' (Dalton (1959) 1985, s. 31, note 1). "In constructing his own argument, he carefully employes the term 'market society' instead of capitalism." (Block 2003, s. 280), hvilket her fortolkes som "symptomatic of a theoretical shift that distanced Polanyi from the forces versus relations framework." (ibid, s. 280). Block tænker her på 'produktivkræfter', som altså – ligesom 'capitalism' – er et begreb Polanyi ikke anvender længere når han kommer til *The Great Transformation*.

¹³⁴ Polanyi introducerer her forestillingen om "fictitious commodities – the concept that he uses to describe the role of land, labor and money in economic theory." (Block 2003, s. 281). Og eftersom disse tre komponenter kun er "fictitious commodities, completely subordinating them to the market mechanism would destroy society. Even in market societies, ways have to be found to embed labor, land, and money in social relations." (ibid, s. 282).

¹³⁵ Han mener at "the true starting point is long-distance trade, a result of geographical location of goods, and the 'division of labor' given by location." (Polanyi (1944) 1957, s. 58).

¹³⁶ "The sole regulator of the system, i.e., that which induces any market registered changes in demand and supplies (and thereby in prices) to compel explicit changes in output, techniques, and income division, is the quest by the individual participants for material gain." (Dalton (1959) 1985, s. 67).

¹³⁷ På den anden side, er det formentlig også Polanyis opfattelse at disse to motiver skyldes den økonomiske forudsætning om 'knaphed'. Polanyi anser således også disse basale antagelser, der fungerer som forudsætning for den neoklassiske udbuds-/efterspørgselsfunktion (prisdannelse), som komponent i en – konstrueret - forestilling. Denne antagelse kunne for så vidt godt flyttes med indenfor grænsen af det fænomen der dannes teori om i dette projekt (korrespondance med SK 14)..

¹³⁸ Se også Barber 1995.

¹³⁹ Åbenbart bestemmer Polanyi 'embeddedness' konceptet nærmere et andet sted, i *Our Obsolete Market Mentality*, 1947, i *Commentary* 3, s. 109-117, ref. (IESBS 2001, s. 11528).

¹⁴⁰ Begrebet stammer fra Bourdieu, som bruger det i sammenhæng med begrebet 'Habitus', svarende til en aktør-struktur relation. 'Habitus' uddyber faktisk meningskonceptet i betydningen "an internalized mental, or cognitive, structure through which people deal with the social world." Relationen bliver således at "While the field conditions the habitus, the habitus constitutes the field. Thus, there is a dialectical relationship between habitus and field." (Ritzer (1983) 2000, s. 220).

¹⁴¹ Potentialet i 'ustabiliteten' minder om White's brug af 'usikkerhed' (afsnit 3.6), og senere Luhmanns brug af 'støj' (kapitel 4).

¹⁴² Et af de virkemidler Fligstein omtaler som kontrolmekanismer i de processer, er 'shareholder-value' (som Reagan-administrationen åbenbart var "cheerleader for"). Dette koncept "is related to the finance conception of the firm, but it uses a stark discourse that only recognizes the rights of one group : those who own stock." (Fligstein 2001, s. 86).

¹⁴³ Afsnittet er hovedsagelig baseret på White 1981 – suppleret med en af de nyere artikler fra White (White 2002) (tæt knyttet til hans bog *Markets from Networks* fra samme år).

¹⁴⁴ I Zelizers model-opdeling falder White inden for 'der underordnede marked' modellen, i den afdeling hun kalder 'det strukturelle alternativ', jvf afsnit 3.1.

¹⁴⁵ Det er bl.a. denne spejl-metafor Luhmann overtager i sin bestemmelse af markedet som en 'indre omverden' for virksomhederne - der iøvrigt agerer på hver sin måde i forhold til denne fælles 'omverdensbetingelse'. (Se kapitel 4).

¹⁴⁶ "probably there will be a dozen or two." (Leifer 1985, s. 540).

¹⁴⁷ Leifer pointerer at det nye i White's markedsmode er at "Markets are *both* decision arenas and stable structures, but have been treated as *either* decision arenas *or* stable structures." På den ene side bliver virksomhedernes konkrete omsætning for en given – historisk – periode "*the basis for decision guidance* in the current production period.", og på den anden side bliver "resulting decisions...the vehicle through which structure reproduces itself." (Leifer 1985, s. 443). Det får Leifer til at karakterisere "markets as mechanisms, where stable structure reproduces itself through the guidance it gives for production decisions." (ibid, s. 464).

¹⁴⁸ Han opererer med forskellige typer af markeder. "One sort of market (PARADOX) has a Madison Avenue flavor, another is more conventional (GRIND), and a third (CROWDED) is a new form not included in any existing theory of markets." (White 1981, s. 517).

¹⁴⁹ Begrebet 'niche' omtaler Fligstein som "a place in the production process where other firms do not operate" og "a place in the market that optimises profits given their costs, the potential revenue of producing a certain amount of output of a certain quality, and the potential demand for their output by customers (i.e., the size of the market given the quality of the goods produced)." (Fligstein 2002, s. 673-675).

¹⁵⁰ Disse 'market profiles' beskriver Cetina som "an ordering of a handful (or slightly more) of producers located along a curve on the worth/revenue (x) axis and volume shipped (y)." (Cetina 2004, s. 137-148).

¹⁵¹ "Supply and demand denote one aspect of the feedback processes which shape markets, but not the behaviorally relevant one or, therefore, the theoretically relevant one." (White 1981, s. 524).

¹⁵² Se også (Leifer 1985, s. 448-450).

¹⁵³ Set i systemteoretisk terminologi er 'usikkerhed' iøvrigt en systembetingelse. Det er netop usikkerhed der ansporer sociale strukturer. Hvis usikkerhed, sat i modsætning til kalkulerbarhed, blev reduceret til 0, hvis den enkelte aktør kunne kalkulere sine betingelser 100%, ville de pågældende sociale relationer falde sammen – blive 'unødvendige'. Jeg mener der er paralleler til f.eks. Luhmanns koncepter om sammenhængen mellem systemers 'åbning og lukning' og 'order from noise'. Se senere i hovedafsnit 4.

¹⁵⁴ Afsnittet bygger i hovedsagen på Luhmanns hovedværk (Luhmann 1995) og en række sekundære kilder. Jeg har begrænset antallet af henvisninger, citater og noter, da de relevante dele af teorien gennemgås mere detaljeret og systematisk i de efterfølgende kapitler 4 og 5.

¹⁵⁵ Uddybningen er baseret på Baecker 1999 og Baecker 2000. Jeg har også anvendt Spencer-brown (1969) 1973.

¹⁵⁶ Baseret på nogen af hovedteoretikerne, enkelte sekundære kilder, og Luhmann selv.

¹⁵⁷ kompleksitet forstået som "den samlede mængde af mulige begivenheder og tilstande" (Kneer og Nassehi (1993) 1997, s. 44).

¹⁵⁸ I Luhmanns lukkede og selvrefererende systemer er det ikke mennesket, men systemet der iagttager verden gennem egne, selvkonstruerede linser. Faktisk iagttager de slet ikke verden - virkeligheden - de iagttager blot deres egen konstruktion af den, de spejler sig selv.

¹⁵⁹ Et socialt system spænder sin meningshorisont ud ved at sætte fænomenerne ind i en saglig, tidslig og social dimension, som gør det muligt at danne forventning om hvad der skal ske, hvornår noget skal ske, og hvem der handler. (Kneer og Nassehi (1993) 1997, s. 83).

¹⁶⁰ I indledningen til de to artikler, som er hovedkilden til dette afsnit, forklarer Baecker at han vil “discuss some main threads in Niklas Luhmann’s sociological systems theoretical thinking”, og at han “takes up Luhmann’s very recent small and comprehensive book on Huserl and places him, as he did himself, in a tradition of ‘enlightenment’ which aims for a self-critical constitution of reason.” (Baecker 1999).

¹⁶¹ “Hvis man koncentrerer sig om det, som man gerne vil koncentrere sig om, må man holde alt andet for øje – ligesom Luhmann jo også så sig nødsaget til at skrive en hel samfundsteori, fordi han kun tillod kommunikation som social operation.” (Baecker 2000, s. 124).

¹⁶² Spencer-Browns *Laws of Form* har tydeligvis haft afgørende betydning for Luhmann på dette punkt.

¹⁶³ Spencer-Browns “first command”, som er “draw a distinction”, kan bl.a. eksekveres ved at “describe a distinction” (Spencer-brown (1969) 1973, s. 84).

¹⁶⁴ Og det der er tale om - under distinktion, reduktion og selektion - er at etablere social mening, i henhold til et bestemt systems meningshorisont (dets ’sæt af muligheder’).

¹⁶⁵ Man kunne i høj grad også spørge hvordan den dannes, hvor den kommer fra, hvorfor netop den dannes etc. Det er et af de svagere områder af systemteorien, som jeg vil vende tilbage til.

¹⁶⁶ Jeg er dog usikker på om Baecker her faktisk mener systemet, når han bruger betegnelsen ‘sets of possibilities’, eller om han mener systemets struktur. Tilsyneladende skelner Baecker ikke særlig skarpt – se f.eks. hans reference til Turner (Baecker 1999, s. 11). Under alle omstændigheder er også strukturen en væsentlig del af systemets reproduktion.

¹⁶⁷ Publiceringen af den Almene Systemteori daterer sig til slutningen af 1940erne og begyndelsen af 50erne, se f.eks. *Zu einer allgemeinen Systemlehre* i *Biologia Generalis*, 1949, 195: 114-129, og *An outline of General Systems Theory* i *British Journal for the Philosophy of Science*, 1950, 1:139-164 – begge von Bertalanffy. Von Bertalanffy siger selv at hans “first statements go back to 1925-26.” (von Bertalanffy (1956) 1969, s. 12).

¹⁶⁸ Begrebet kybernetik opstår i samme periode som den Almene Systemteori. F.eks. Norbert Wiener, *Cybernetics, or control and communication in the animal and the machine*, Cambridge, Massachusetts : *The Technology Press*, New York, 1948

¹⁶⁹ Denne konstatering er helt afgørende (at lukningen øger systemets kapacitet til at håndtere en større omverdens-kompleksitet), og jeg vender tilbage til det flere gange igennem projektet – herunder i konklusionen.

¹⁷⁰ Sitton (Sitton 1998) har en god gennemgang af de problemer der ligger i Habermas forståelse af økonomien – i relation til problemstillingen i dette projekt.

¹⁷¹ Luhmann behandler andre uddifferentierede delsystemer, som ret, politik, kunst, familie, sport, sygevesenet, pædagogik, videnskab, massemedier, religion og økologi.

¹⁷² *Theorie als Passion*, Suhrkamp, 1987, s. 720-737, *Luhmann-Lexikon*, Stuttgart, 1996, s. 211-227.

¹⁷³ Dette afsnit er baseret på Luhmanns artikler (Luhmann 1972A, Luhmann 1972B og Luhmann 1974).

¹⁷⁴ Teksten har været optrykt allerede i 1971 i *Systemanalyse in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, hrsg. Schenk, Karl-Ernst, Berlin, 1971, s. 136-173. Jens Beckert daterer iøvrigt artiklen tilbage til 1970.

¹⁷⁵ Selvom Luhmann ikke mener at økonomisk teori er egnet til at beskrive det økonomiske system som helhed, så ser han alligevel brugbare elementer “in neueren Überlegungen der Ökonomischen Theorie”, som “die Rationalstruktur des Handelns (das Zweck/Mittel-Schema) oder den Geldmechanismus oder das Knappheitsproblem” (Luhmann 1972A, s. 206).

Men disse begreber må omdefinieres systemteoretisk. ”Die Frage wäre dann, abstrakter gestellt, für welche Funktionen die Gesellschaft eigentlich Zweck/Mittel-Rationalität als Entscheidungsprinzip, Geld als Institution oder Knappheit als Problemkonzept entwickelt und durch Ausdifferenzierung als System für sich zur Hochleistung bringt.” (Luhmann 1972A, s. 206).

¹⁷⁶ Luhmann ser et paradoks i del-helhed konceptet, der skyldes at hvis helheden består af dele, må der være dele i helheden som ikke er det hele – dvs. at ”das Ganze selbst auch nur ein Teil des Ganzen sein kann.” (Luhmann 1972A, s. 226). Luhmann henviser til den økonomiske videnskabs videreførelse af middelalderens opfattelse af ”Einheit eines Zusammenhanges und diese Einheit als logisch widerspruchsfreie Konsistenz”. (ibid, s. 204).

¹⁷⁷ Et bud på det fænomen kunne være ’grønt BNP’, hvor en øget verdenskompleksitet – i form af hensyn til naturen – reduceres af det økonomiske system til prissatte belastninger eller aflastninger etc., som der – følgelig - kan foretages økonomiske valg i forhold til. Disse nye muligheder, i økonomiske termer, øger systemets egen-kompleksitet.

¹⁷⁸ Dette begreb dækker over en funktion for hvert system, som skal sørge for ”der Umformung von regelloser Beliebbarkeit zu bestimmbarer Möglichkeit”. Knaphed fungerer som en ”unverbrauchbarer Katalysator für den betreffende Bereich sozialer Kontingenz”. (Karuse, Detlef, *Luhmann-Lexikon*, Stuttgart, 1996, s. 123).

¹⁷⁹ Den omstændighed, at den øgede tilgang af muligheder fører til et pres for selektion, hænger sammen med at pengemængden holdes knap (konstant), eller ”dem Prinzip der Summenkonstanz”. (Luhmann 1972A, s. 224).

¹⁸⁰ Her sidestiller Luhmann således planøkonomien og markedsøkonomien som to typer delsystemer, der adskiller sig ved deres kompleksitet og selektionsyndelser.

¹⁸¹ Bygget op af artikler fra omkring anden halvdel af 80erne.

¹⁸² Luhmann har tilsvarende betragtninger (Luhmann 1994, s. 72, 111, 316).

¹⁸³ Luhmann behandler det økonomiske område efter den klassiske (under)opdeling i hhv. produktion, fordeling og forbrug (Luhmann 1994, s. 73), og ser derfor også systemets funktion som en varetægelse af fordelingsopgaven (ibid, s. 66).

¹⁸⁴ Svarende lidt til Polanyis begreb om ’disembedding’ (min fortolkning). Luhmann bruger iøvrigt selv begrebet ”Einbettung” med henvisning til Polanyi. (Luhmann 1994, s. 316).

¹⁸⁵ Luhmann prøver at besvare spørgsmålet ”Wie wird für den laufenden Abgang von Geld kompensiert?”. Det drejer sig om rentabilitet. ”Man gibt Geld nur aus, wenn und soweit eine hinreichende Aussicht besteht, dass *genau dadurch* Geld wieder eingeht”. Ved normale investeringskalkuler ligger dette krav implicit i ’business case’n’. Men det ’offentlige’ kan ikke løse gen-tilførslen af penge på den måde. Det sker derfor til gengæld – iflg. Luhmann – i form af ”*Steuern* oder ähnliche Zwangsabgaben”. Tilsvarende løses det af den private husholdning ”typisch durch *Arbeit*”. (Det er derfor Luhmann angiver disse to ’kilder’ i det ydre kredsløb, på tegningen – fig. 1. (Luhmann 1994, s. 137). Det ydre kredsløb, der repræsenterer videregivelsen af ’ikke-betalingsevne’, opretholder således det indre kredsløb, der repræsenterer videregivelse af ’betalingsevne’ – ”denn ohne Ausgleich für das laufend entstehende Problem der Zahlungsunfähigkeit kommt jede Möglichkeit des Zahlens sehr rasch zum Erliegen”. (Luhmann 1994, s. 135-137).

¹⁸⁶ Disse tidsbundne hændelser kalder Luhmann også ’momenter’.

¹⁸⁷ Om Programmer, se f.eks. Luhmann 1994, s. 226, 345.

¹⁸⁸ Den koblingskapacitet der er brug for fra element til element bliver ”durch eine ganz eigentümliche Verteilung von Sicherheit und Unsicherheit erfüllt”. Betalingen skaffer høj grad af sikkerhed for anvendelsen, for den der modtager den, og tilsvarende høj grad af ”Unsicherheit den bestimmten Verwendung für alle anderen”. Ved at indbygge disse to variabler ”Sicherheit/Unsicherheit und

Beliebigkeit/Bestimmtheit" med ekstrem-værdier "in die Struktur der Reproduktion des Wirtschaftssystems wird seht hohe Instabilität geschaffen". Uden den, ville systemets reproduktion blive hæmmet væsentligt (Luhmann 1994, s. 21).

¹⁸⁹ Da systemets omverden iflg. Luhmann jo også er systemets konstruktion, kan det forekomme uklart hvilken status den fysiske og psykiske verden faktisk har - hvad det vil sige at 'tilhøre' en omverden. Det vender jeg tilbage til, bl.a. i afsnit 4.5.

¹⁹⁰ I sammenhæng med beskrivelsen af betalinger som 'sidste-element' i systemet omtaler Luhmann – en sjælden gang – begrebet 'grænse'. Begrebet fylder meget lidt i Luhmanns teori om det økonomiske system, og her nævnes det faktisk kun for at Luhmann kan præcisere at systemet "identifiziert sich in jedem seiner Elemente". (Luhmann 1994, s. 17).

¹⁹¹ Selvom jeg forstår at Luhmann vist selv har nogle forbehold overfor det, omend nogle andre end Habermas – (jvf. Luhmann 1994, s. 247, note 28).

¹⁹² Det kan være forskellige former for aggregater, trends, prognoser, indikatorer etc – og her omfatte både eksekverede og fremtidige betalinger.

¹⁹³ Denne systemteoretiske landvinding – at "Geschlossene Systeme sind nur als offene Systeme möglich" – betragter Luhmann som "eine der wichtigsten Errungenschaften der neueren Systemtheorie". (Luhmann 1994, s. 15-16).

¹⁹⁴ Luhmann ser dobbeltkontingens som selve det felt hvori sociale systemer opstår, og netop dannelsen af sociale systemer som det der muliggør denne ellers umulige kommunikation. (Luhmann 1995, s. 177).

¹⁹⁵ Luhmann har en note her, hvor han tilføjer at han med vilje lader stå åbent 'hvem' det er der forventer. Om det er betalingsmodtageren eller betaleren, eller måske en "unbeteiligte Dritte, die durch die Tatsache der preisgerechten Zahlung davon abgehalten werden, selbst ein Interesse an dem knappen Gut, das übertragen wird, anzumelden und durchzusetzen". (Luhmann 1994, s. 18, note 8).

¹⁹⁶ Luhmann bruger også en enkelt gang udtrykket "Verhaltenserwartung" (Luhmann 1994, s. 280) – jvf. Luhmann 1995, s. 96 - som jeg forstår som adfærdsforventning. Jeg antager at Luhmann hentyder til en mere sammenhængende fremstilling af forventningen til – mange - reaktioner på – mange – priser.

¹⁹⁷ Udviklingen fra iagttagelse til beskrivelse følger iøvrigt af "the invention of writing." (Luhmann 1995, s. 456).

¹⁹⁸ Hvormed iagttagelsen bevæger sig fra det Luhmann kalder 1. ordens iagttagelser (iagttagelser af de basale operationer – dvs betalinger/ikke-betalinger) til 2. ordens iagttagelser – dvs iagttagelser af operationerne på 1. orden. Denne sidste iagttagelse er også selviagttagelse, og retter sig mod priser. (Luhmann 1994, s. 127).

¹⁹⁹ Luhmann skelner mellem 'løbende selvbeskrivelse' og 'selvbeskrivelse'. Forskellen forstår jeg som graden af refleksion, hvor selvbeskrivelsen – der bliver til refleksionsteori – i højere grad leverer ræsonnementer end den mere pris- og hændelsesorienterede 'løbende' selvbeskrivelse. Jeg tror ikke grænsen er skarp.

²⁰⁰ Luhmann bruger nogenlunde konsekvent betegnelsen 'Reflexionstheorie' om førstnævnte. Jeg vil videre frem bruge betegnelserne hhv. *refleksionsteori* og *videnskabsystemets beskrivelse*.

²⁰¹ Så vidt jeg kan se, mener Luhmann at der ikke umiddelbart findes nogen samfundsmæssig privilegeret position hvorfra det økonomiske system kan beskrives. Hvilket er grunden til at den klassiske og neoklassiske teori "angefochten, aber ungeführt fortgeschrieben werden können.", som systemets refleksionsteori. (Luhmann 1994, s. 90).

²⁰² I denne opfattelse af markedet støtter Luhmann sig til Harrison White (se afsnit 3.6).

²⁰³ Et begreb Luhmann også forbinder med knaphed, og som iøvrigt er noget der foregår mellem systemer (Luhmann 1995, s. 382-383).

²⁰⁴ Luhmann sætter *grænse* ind som forskellen mellem system og struktur. Så når der som her er tale om en struktur, er det altså til forskel fra et system – den har ingen grænse. (Luhmann 1995, s. 28).

²⁰⁵ Luhmann diskuterer grunde og peger bl.a. på det moderne samfunds ”eigentümlichen Wachstumsdynamik.” (Luhmann 1994, s. 169).

²⁰⁶ Overført fra biologien (Maturana og Varela).

²⁰⁷ ”based on the Brownian concept of difference”. (Clam 2000, s. 69).

²⁰⁸ Begrebet kommer fra 2. ordens kybernetiske systemer (von Foerster), der kan organisere sig selv (altså ikke længere reguleres gennem input-output/feedback – 1. orden) – se iøvrigt afsnit 3.7.

²⁰⁹ Umiddelbart forekommer Luhmanns økonomiske system at være uløseligt forbundet med en markedsøkonomi. Luhmann bruger konsekvent betegnelsen ’det økonomiske system’ (Wirtschaftssystem), ikke ’det markedsøkonomiske system’. Jvf. Baecker (Baecker 1994, s. 24) bestemmes et systems identitet af dets elementer, ikke af dets struktur (hvert element aktualiserer systemkoden, enheden af ’betaling/ikke-betaling’, og dermed grænsen mellem system og omverden). Et system kan ændre struktur uden at ændre identitet. Luhmann opfatter heller ikke forskellen mellem f.eks. en planøkonomi og en markedsøkonomi som en systemforskel, men som en strukturel forskel (Luhmann 1994, s. 91-92).

²¹⁰ Afsnittet bygger på Baecker 1987, Baecker 1988 (som således er skrevet nogenlunde samtidig med at Luhmann fik udgivet sit hovedværk *Die Wirtschaft der Gesellschaft*). Baecker henviser enten til de oprindelige artikler der kom til at indgå som afsnit i bogen, eller til bogens afsnit ’im Druck’, og Baecker 1994. Jeg har også anvendt Kasuga 1987.

²¹¹ Baecker bruger i sine ræsonnementer om knaphedsbegrebet ofte betegnelsen ’Wirtschaft’ og ikke ’Wirtschaftssystem’ – f.eks. ”die Selbstreferenz der Wirtschaft” (Baecker 1987, s. 523), men jeg går ud fra at han taler om systemet, eller bruger betegnelserne synonymt.

²¹² Det tyske ’haben’ kan forstås både i en mere statisk betydning som ’at være i besiddelse af’, og i en mere aktiv betydning som ’at komme i besiddelse af’ (’einnehmen’). Formentlig kædes denne mere dynamiske betydning sammen med penge-mediet.

²¹³ Det samme udtrykkes – af Kasuga – på en anden måde : ”Geld kann man als ein ’symbolish generalisiertes Kommunikationsmedium’ verstehen, das als Zahlungsmittel jedermann (soziale Generalisierung) jederzeit (zeitliche Generalisierung) für jede Menge jeder Ware (sachliche Generalisierung) verwenden kann”. (Kasuga 1987, s. 552).

²¹⁴ Man kan altså godt foretage sig noget meningsfuldt uden at kommunikere – f.eks. at tænke eller skrive.

²¹⁵ Man kan så diskutere hvilken status den omverden har som etableres af distinktionen system-omverden. Strengt taget er den jo ’selv-skabt’, men indgår alligevel som omverden i forhold til f.eks. andre sociale systemer. Der er skabt et reelt kommunikationstillæg. (Videre overvejelser om det i afsnit 4.5).

²¹⁶ ”The same is different’ (Baecker 1988, s. 70).”Darum gilt für jeden Preise, das er jemanden unglücklich macht : ’Every price change either reduces revenue to seller or increases cost to the buyer’”. (Baecker 1988, s. 70-71).

²¹⁷ Systemteorien anvender både begrebet ’Distinktion’ og begrebet ’Differenz’. Ifølge Baecker er sammenhængen, at ”Distinktionen, die in Operationen zur Reproduktion von Systemen verwendet werden, werden als *Differenzen* formuliert.”. (Baecker 1988, s. 96). Senere uddyber han det til at

dinstinktioner er "einfache Unterscheidungen, die etwas Bestimmtes bezeichnen, indem sie es von unbestimmt anderem unterscheiden", "Denn die Einheit einer Differenz ist zunächst nur in Distinktion zu unbestimmt anderem zu identifizieren". (Baecker 1988, s. 338) - hvorimod en differens er en "Unterscheidung, bei der beide Seiten der Unterscheidung markiert werden, um etwas Bestimmtes von etwas anderem Bestimmten zu unterscheiden." (Baecker 1988, s. 335). F.eks. er systemets systemomverdendens differens 'pris-ydelser'. I differenser har den ene side af bestemmelsen således betydning for den anden. Når 'noget' bestemmes til forskel fra 'noget andet', vil dette 'noget' ændre sig, når det bestemmes til forskel fra ændrer sig.

²¹⁸ Bemærk her sammenhængen til Whites pointering af 'usikkerheden' og dens potentiale som relationsbygger (stabilisering), jvf. afsnit 3.6.

²¹⁹ Baecker sidestiller 'struktur' og 'forventning'. "Auf der Suche nach Strukturen...stösst die Systemtheorie auf *Erwartungen*" (Baecker 1988, s. 121). Et strukturbegreb "in dem *Erwartungen* als die Strukturen Sozialer Systeme gelten" (Baecker 1988, s. 317).

²²⁰ Bemærk sammenhængen til Whites forklaring på dannelsen af 'producent-kurven', herunder spejlmetaforen i forhold til aftagersiden (afsnit 3.6).

²²¹ (White 1981).

²²² Baecker uddyber begrebet programmer, 'programmering' til forskel fra 'kodning', som muligheden for at indføre "Zwecke und Episoden, Pläne und Ziele" i et autopoietisk system (Baecker 1988, s. 184). Programmer knytter sig til de økonomiske 'organisationer' (virksomheder, husholdninger, banker). Differentieringen mellem 'kodning' og 'programmering' trækker "Produktion von Ereignissen und die Bewertung von Ereignissen" fra hinanden (Baecker 1988, s. 190).

²²³ Anvendelsen af differensen mellem produktion og forbrug på transaktioner lukker iøvrigt det paradoks at systemets operationer samtidig fratager og tildeler betalingsevne, "indem sie das Bewirken von *Zahlungsunfähigkeit* dem Konsum und das Bewirken von *Zahlungsfähigkeit* der Produktion zuordnet". (Baecker 1988, s. 148).

²²⁴ Jeg går ud fra at der skulle have stået 'nicht *nur* über'.

²²⁵ Når f.eks. 'retssystemet' begynder at inddrage økonomiske overvejelser i vurderingen af om en sag bør gennemføres, eller det 'politiske system' i vidt omfang lægger økonomiske overvejelser til grund for sine egne beslutninger, etc.

²²⁷ Dette afsnit er hovedsagelig baseret på Beckert (1997) 2002. Jeg har yderligere brugt to af de originalværker som Beckert henviser til i sin bog. Det er Münch 1994 og Münch 1990.

²²⁸ Beckert bruger betegnelserne 'expectations' og 'structures', som hos Luhmann betegner det samme (strukturer *er* forventninger).

²²⁹ Forstået som "the intention to improve one's own payment position for future payments by payments". (Beckert (1997) 2002, s. 225).

²³⁰ Beckert mener at Luhmann i nogle af sine tidlige arbejder (*Trust and Power* fra 1979 og *Vertrauen* fra 1968) er inde på intersubjektive koncepter.

²³¹ Ikke at forstå som 'ikke-betalinger'. 'Betalinger' og 'ikke-betalinger' udgør en bifurkation, hvorfor 'ikke-betalinger' teknisk set hører sammen med 'betalinger' og udgør systemets elementer sammen med 'betalinger' – blot med den forskel at 'ikke-betalinger' ikke i sig selv kan opretholde autopoiesis.

²³² F.eks. de forretningsstrategier, periodeopgørelser, budgetter og prognoser, produkt- og prisstrategier, investerings- og finansstrategier etc. som alle større markedsaktører jævnligt publicerer.

²³³ ”Fænomenet selvreference tvinger til at tage afsked med enhver form for ontologisk metafysik og enhver form for aprioristik. Systemer med indbygget refleksion er tvunget til at give afkald på absolutheder.” (Povl Götke citerer Luhmanns *Soziale Systeme*, i Götke 1997, s. 115).

²³⁴ Jeg tror at Beckerts opfattelse skal ses i lyset af den økonomiske sociologis forståelse af sig selv som et anneks til den økonomiske videnskab, med den hovedopgave at bidrage til øget økonomisk effektivitet. Det er ud fra den målestok Beckert vurderer Luhmanns teori om selvstændige, selvproducerende, lukkede funktionssystemer.

²³⁵ Tilpasse er måske et lidt for svagt udtryk. Faktisk er der tale om radikale omlægninger på visse områder.

²³⁶ Det skal tilføjes, at jeg langtfra har sat mig ind i hele, eller bare hovedparten, af Luhmanns produktion. Der kan sagtens ligge yderligere afklaringer i den litteratur jeg ikke har behandlet, f.eks. *Organisation und Entscheidung* (2002), *Ökologische Kommunikation* (1986), eller *Zweckbegriff und Systemrationalität* (1973).

²³⁷ Jeg går ud fra det er det samme Povl Götke mener med konstateringen af ”at omverdenen ikke kan tematiseres på anden vis end systemrelateret. Omverdenen er om-verden for et system og optræder kun systemperspektivistisk.” (Götke 1997, s. 110)

²³⁸ Povl Götke problematiserer Luhmanns samfundsbegreb ud fra betragtningen at de funktionelle del-systemers selektion ikke kan forklares ”ved at henvise til det enkelte systems selvreference alene, men forudsætter en forudgående strukturering af omverdenen. Det spørgsmål, som straks melder sig, er naturligvis, hvem eller hvad der foretager denne , oprindelige selektion, som de enkelte systemers selvreference forudsætter.” For sociale systemer er det samfundssystemet der løser denne ’oprindelige selektion’, og det fører – ifølge Götke – Luhmann til et problematisk samfundsbegreb, ”fordi han med dette besvarer den oprindelsesproblematik, han ellers ihærdigt forsøger at undgå at besvare, fordi en sådan besvarelse altid vil have metafysisk karakter.” (Götke 1997, s. 51-63)
Tilsvarende konstaterer Andreas Metzner at ”Die Gesellschaft wird so erstens schematisch in funktionale Subsysteme aufgespalten; die Einheit von Gesellschaft lässt sich dann nur noch in Hinblick auf diese Partikularsysteme thematisieren. Zweitens dient Gesellschaft nur noch als Residualkategorie, indem sie interne Umwelt und damit Voraussetzung des weiteren Operierens verschiedenster Sozialsysteme ist, die in Zentrum des Luhmannschen Theorieinteresses stehen. Diese Doppel-Definition von Gesellschaft als System gleichzeitig zweier Ordnungsgrade ist ebenso widersprüchlich wie geschickt...” (Metzner 1989, s. 875)

²³⁹ Baecker forudsætter ”einer energetischen, materiellen, technischen, motivationalen oder Gesellschaftlichen Realität an, die als Umwelt des Systems diesem nur über Reduktionsleistungen zugänglich ist.” (Baecker 1988, s. 67), og taler om ”Gesellschaft, Bewusstsein, Leben, Energie und Materie” (Baecker 1994, s. 30), som systemets omverden. Men det forekommer uklart – for mig – hvilken videnskabsteoretisk status denne ’realitet’ og ’omverden’ har, og hvordan relationen er mellem den og systemet.

²⁴⁰ Ifølge Rudolf Stichweh er Luhmanns systemteori oprindeligt udformet som en handlingsteori. Stichweh referer til et essay af Luhmann fra 1978, hvorefter ”there arises no doubt that *actions are considered to be the elements of social systems.*” (Stichweh 2000A, s. 7). Derefter har Luhmann åbenbart overvejet videre, indtil han endelig når frem til ”a sharp theoretical shift in the early 1980s” som indebærer at ”Systems theory is reformulated as communications theory, with the concept of action relegated to a secondary status.” (ibid, s. 7). Det sker i *Soziale Systeme* (Luhmann 1984).

²⁴¹ Det er simpelthen alle de biologisk-fysiske aflejringer, i form af infrastrukturer, livsfornødenheder af enhver art, al form for produktion og fordeling af ressourcer og rigdomme, byer, produktionsformer, institutioner, boliger, dyrkede og kultiverede livsformer og produkter, i stigende grad også mennesket selv, etc., etc..

²⁴² De biologisk-fysiske komponenter der udgør f.eks. et ’sygehus’ har en selvstændig eksistens fra det øjeblik de er produceret, uanset de bliver iagttaget under det ene eller det andet meningshorisont, eller

slet ikke bliver sat i sammenhæng og forstået, eller bliver forstået som noget helt andet end det de oprindeligt var tænkt som.

²⁴³ Det gør Luhmann sandsynligvis også, i den forstand at 'systemet' gør sig operativt som et handlingssystem. Den afgørende forskel er at hos Luhmann er det altid systemet der er initierende – hos mig er det altid individet (også selv om den meningshorisont individet handler fra konstitueres i systemet. Det sker dialektisk).

²⁴⁴ Roar Hagen skriver (med henvisning til Jean Clam) "But a social system does not operate outside consciousness as a separate thing. The material of which communication is made is consciousness." (Hagen 2000, s. 39)

²⁴⁵ Man kan iagttagte et bord med det økonomiske systems horisont, dvs. 'pris-ydelse', man kan betragte det fra et kunstsystem, fra et familie-system, fra et religiøst system - ikke samtidig, men vekslende frem og tilbage mellem forskellige meningshorisonter. Alt efter hvordan man sammenvejer disse horisonter, vil man handle forskelligt.

²⁴⁶ "I have called the dynamics of congruent structural changes that take place spontaneously between systems in recurrent (in fact recursive) interactions, as well as the coherent structural dynamics that result, *structural coupling*." (Maturana 2002, s. 16-17). Jeg opfatter strukturel kobling som et særtilfælde af strukturel påvirkning, hvor strukturer i de påvirkende/påvirkede systemer ændrer sig simultant.

²⁴⁷ Sidstnævnte problemer indser Luhmann selvfølgelig også selv, og tager straks skridt til at mane dem i jorden. Selvom strukturelle koblinger har en "Realitätsbasis", "die von den gekoppelten autopoietischen Systemen unabhängig ist ()", så er der for det første alene tale om et differens-skema hvormed "die System/Umwelt-Unterscheidung in eine Welt eingeführt werden muss". For det andet menes med 'Realität' "hier wie immer ein Resultat von Konsistenzprüfungen" (Luhmann 1995, s. 102 og note 133).

²⁴⁸ 'Interpenetrering' er et særtilfælde af strukturel kobling, hvor de koblede systemer ikke kan eksistere uden hinanden (Luhmanns eksempel er nerveceller og hjerne). (Luhmann 1995, s. 108).

²⁴⁹ "Vi er i ferd med å få samfunn som er til for økonomien, i stedet for en økonomi som er til for samfunnet", Edward Luttwak, citeret fra *Kapitalisme uten grenser* af Göran Rosenberg, i norske Morgenbladet, 19.7.2002.

²⁵⁰ Roar Hagen trækker her på *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (Luhmann 1998, s. 759). Formuleringen lyder i sin helhed: "Alles in allem bieten die Leistungsverhältnisse zwischen Systemen in der modernen Gesellschaft ein sehr unübersichtliches, nicht auf Prinzipien (etwa auf Tauschprinzipien) zurückführendes Bild. Und obwohl dies der Mechanismus ist, über den die Dynamik gesellschaftlichen Integration geleitet wird..." I en note sætter Luhmann dynamikken i modsætning til 'strukturelle Kopplungen', som udtryk for et statisk forhold mellem systemer.

²⁵¹ Ligesom jeg mener Beckert og Münch gør i opfattelsen af markedøkonomien som betingelsen for de andre 'systemer' – jvf. afsnit 4.4 og 4.5.

²⁵² Som er en 'organisation', i systemteoriens termer.

²⁵³ Begrebet tilstand giver et statisk indtryk. Jeg vil med det begreb indikere både en faktisk opgørelse af hvad der er sket og et udviklingsperspektiv på hvad der forventes at ske. Jeg bruger begrebet til at dække over hovedlemenerne af et traditionelt periode resultat for en moderne virksomhed.

²⁵⁴ Virksomheden kan i princippet påvirke de betalinger hvor den selv optræder som køber (udgående betalinger) direkte, ved at undlade betalinger, øge betalinger eller påvirke prisen. I givet fald er der tale om en direkte, og ensidig, påvirkning af virksomhedens økonomiske tilstand.

²⁵⁵ Groft taget måles økonomisk vækst som et øget indgående betalingsflow, og økonomisk profit og effektivitet som forskellen mellem det indgående og udgående betalingsflow.

²⁵⁶ I de avancerede markedsøkonomier optræder 'markedet' i højere og højere grad som en art personificeret årsag i forklaringer på hvorfor virksomheder og nationer handler som de gør. Det er formentlig en afsmitning fra markedsanalytikerne som taler om hvordan 'markedet opfatter', 'markedet reagerer', 'markedet tilsiger' etc etc., og et symptom på hvordan ansvaret flytter plads i en udviklet markedsøkonomi, fordi systemet er istand til at omsætte nye tilstande til meningsfulde udgangspunkter for handling. Den enkelte aktør reduceres til en effekt af hvordan 'markedet' reagerer eller forventes at reagere.

²⁵⁷ Så kan betalingsgrunde være hvad som helst, bare der er en grund. Noget andet er, at en virksomhed selvfølgelig repræsenterer en vis inert, den kan ikke omlægge sin produktion til hvad som helst, når som helst. Men hvis den kunne, ville det ikke få nogen betydning i forhold til hvilke betalinger/ikke-betalinger der blev udløst (*Enron* ledelsen ville givetvis have været parat til at gå ind i hvad som helst, blot det tjente dens økonomiske mål om at øge 'shareholder-value').

²⁵⁸ Beckert bruger også udtrykket 'limitering' (Beckert 2002, s. 231).

²⁵⁹ Jeg mener derfor heller ikke det er relevant at forsøge at skelne mellem en 'reflektionsteori' og 'videnskabssystemets beskrivelse'.

²⁶⁰ Jvf. Spencer-brown (1969) 1973.

²⁶¹ Som udviklet af Heinz von Foerster.

²⁶² Et udviklingsperspektiv som det jeg antyder, vil bl.a. kræve et klart system-eksternt omverdensbegreb, fordi det jo dybest set er den relation der ændrer sig fra stadie til stadie. Jvf. diskussionen foran og i afsnit 5.1.

²⁶³ Jvf. *Forholdet mellem systemer* i afsnit 5.1.

²⁶⁴ Se Baecker 1987, s. 524-526 – jvf. afsnit 4.3.

²⁶⁵ Se Kasuga 1987, s. 554 – jvf. afsnit 4.3.

²⁶⁶ Et eksempel på det var udviklingen i IT branchen i 90'erne, hvor nye firmaer skød op som paddehatte stort set udelukkende baseret på en forventning om fremtidig indtjening. For mange var det simpelthen formålet i sig selv, at skabe og kapitalisere denne forventning så hurtigt som muligt. Denne kaotiske trend blev afspejlet af systemet under overskriften *Ny økonomi* - en begrebsverden der iøvrigt forsvandt igen lige så hurtigt efter at det hele eksploderede som en sæbeboble i begyndelsen af det 21. århundrede.

²⁶⁷ I sin tidlige udgave af teorien om det økonomiske system, forklarer Luhmann at det er de systemer der har størst kapacitet til at opbygge egenkompleksitet som opnår 'funktionelt primat', dvs. stiller den mest effektive funktion til rådighed for samfundet. Det er forklaringen på det økonomiske systems ledende rolle.

²⁶⁸ Et godt eksempel var den miljøkonference der fornylig blev afholdt i København (*Copenhagen Consensus 2004*), hvor centrale økologiske problemstillinger blev reduceret til et spørgsmål om økonomisk effektivitet (repræsenteret ved et antal internationalt anerkendte økonomer). Systemet har her præseteret at reducere disse komplekse problemstillinger – som det for en stor del selv er skyld i - til økonomi, og er igang med at opbygge den egenkompleksitet der er påkrævet for at kunne træffe denne nye form for økonomiske beslutninger. For at blive i Luhmanns terminologi kan man sige at systemet apparadokserer problemstillingen. Systemet mobiliserer på den måde alle sine potentialer – jvf. afsnit 5.1 – i retning af at lægge en afstand til, neutralisere, en konfliktfyldt og truende problemstilling.

²⁶⁹ I sin senere udlægning af teorien taler Luhmann om at selviagttagelsen neutraliserer pengenes 'diabolske' side. Det er systemet der iagttagelse sig selv.

²⁷⁰ Se Luhmann 1994, s. 82-83 – jvf. afsnit 4.2.

²⁷¹ Ulighed er i sig selv en vigtig systembetingelse – 'lighed ville være dødelig entropi' (Luhmann 1994, s. 112) – jvf. afsnit 4.2.

²⁷² Der kan udledes tilsvarende ræsonnementer omkring andre af de forhold der er omtalt i afsnit 5.4.

²⁷³ Tidsskriftet formidler i den periode omkring 600 emner (artikler, anmeldelser etc) af relevans i denne sammenhæng

²⁷⁴ Fra åbningen oktober-25 begynder åbningstalen at tage form som en egentlig redegørelse for 'rigets tilstand', og de tiltag regeringen påtænker i den anledning. Efterhånden bliver den ret stiliseret med nogle indledende bemærkninger om de internationale forhold og Danmarks placering i den sammenhæng, en stor midterdel om den økonomiske politik, og en afslutning med nogle kommentarer til mere 'perifere' politikområder. Afsnittet om den økonomiske politik er - specielt efter 2. verdenskrig - langt det mest omfattende. Der er ingen tvivl om at de økonomiske politik-områder fra da af står øverst på den politiske agenda.

²⁷⁵ Tydelige eksempler på det Luhmann kalder af-paradokseringen af 'overflodens knaphed' – se afsnit 4.2.

²⁷⁶ De sidste års diskussioner om den danske velfærdsmodel er et oplagt tema – set under denne vinkel.

²⁷⁷ Ifølge Nils Mortensen kan Luhmanns begreb om interpenetrering ses som en mulighed for at håndtere dette paradoks mellem "individualisering og samfundsmæssiggørelse". "Det paradoksale forhold mellem individualisering og samfundsmæssiggørelse erstattes af et interpenetrationsforhold mellem psykiske og sociale systemer. Eller rettere : Teorikonstruktionen får hermed mulighed for at fortsætte med begge sider af paradokset samtidig." (Mortensen 2004, s. 253).

²⁷⁸ Marx undrer sig på samme måde i sine kommentarer til menneskerettighedserklæringerne. "Det er i sig selv gådefuldt, at et folk, som netop begynder på at frigøre sig, på at nedrive alle skranker mellem de forskellige befolkningsgrupper og på at grundlægge et politisk fællesskab, at et sådant folk højtideligt proklamerer berettigelsen af det egoistiske, fra medmennesket og fællesskabet afsondrede menneske (erklæringen af 1791)...Endnu mer gådefuld bliver denne kendsgerning, når vi ser, at statsborgerskabet, *det politiske fællesskab*, af de politiske revolutionære oven i købet degraderes til et blot og bart *middel* til bevarelse af disse såkaldte menneskerettigheder, at altså statsborgeren udnævnes til tjener for det egoistiske 'menneske', at den fællesmenneskelige sfære underordnes den private sfære, og at endelig mennesket som samfundsborger, ikke som statsborger, fortolkes som det egentlige og sande menneske." (Marx 1962, s. 46).

²⁷⁹ "Sivilsamfunnet får et markedsliknende preg, og frivillige organisasjoner, stiftelser, fagforeninger med flere imiterer næringslivets organisasjons- og arbeidsformer. I denne prosessen ligger det en dyptgripende omfortolkning av sivilsamfunnet, der kollektive samhandlingsformer brytes ned og erstattes av markedets former. Innslaget av deltakende, selvbestemmende medlemmer synker. Demokratisk samhandling erstattets av en markedslogikk der konsumhandlinger uttrykker deltakernes preferanser, og dermed de godene sammenslutningen bør produsere. På sikt vil konsummentrollen føre til at sivile sammenslutninger mister sine tilhørighets- og identitetsdannende virkninger." (Lorentzen 2004, s. 199).

²⁸⁰ Når Luhmanns teori om sociale systemer kommer så tæt på at begrebsliggøre fænomenet i det bredere perspektiv jeg mener det skal ses, tror jeg ikke det er fordi Luhmann selv har haft noget særligt ønske om at forholde sig kritisk til markedsøkonomien. For ham er det økonomiske formentlig først og fremmest et eksemplarisk område til illustration af teorien.

Litteratur-liste

Albuquerque, Rui m.fl. 2003, *World Market Integration Through the Lens of Foreign Direct Investors*, World Bank Publications, 2003/05/31, report WPS3060. (http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDS_IBank_Servlet?all=albuquerque&ptype=sSrch&pcont=resul ts&x=9&y=11).

Andersen, Heine 1988, *Rationalitet, velfærd & retfærdighed*, København, Nyt Nordisk Forlag.

Andersen, Niels Åkerstrøm 1999, *Diskursive analysestrategier*, København, Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Baecker, Dirk 1987, *Das Gedächtnis der Wirtschaft*, i *Theorie als Passion : Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*, s. 519-554, Dirk Baecker (et al.), Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Baecker, Dirk 1988, *Information und Risiko in der Marktwirtschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Baecker, Dirk 1994, *Die Wirtschaft als selbstreferentielles soziales System*, i *Der Wandel der Wirtschaft – Soziologische Perspektiven*, Einar Lange (Hg), s. 17-45, Berling, Ed. Sigma.

Baecker, Dirk 1999, *Niklas Luhmann und die Vernunft der Zigeuner : Two Papers on Systems* : 1) *Why Systems ?* s. 2-17, (paper submitted to *Theory, Culture, and Society*), og 2) *Gypsy Reason : Niklas Luhmann's Sociological Enlightenment*, s. 18-35 (paper submitted to *Cybernetics and Human Knowing*), Wittener Diskussionspapiere, Heft nr. 44, Universität Witten/Herdecke.

Baecker, Dirk 2000, interview, i *Distinktion – Skandinavisk tidsskrift for samfundsteori*, nr. 1, 2000, s. 123-131, Århus, Århus Universitet.

Barber, Bernhard 1995, *All economies are 'embedded' : The career of a concept, and beyond*, i *Social Research*, vol. 62, no 2, s. 387-414, New York, New School for Social Research.

Beckert, Jens (1997) 2002, *Beyond the Market – the social foundation of economic efficiency*, s. 201-240, Princeton, Princeton University Press.

Birdsall, Nancy 2003, *World Economic Forum's Global Agenda*, no 1, <http://www.weforum.org/>.

Block, Fred 2003, *Karl Polanyi and the Writing of The Great Transformation*, i *Theory and Society*, vol. 32, s. 275-306, Springer Verlag.

Bourdieu, Pierre (2000) 2001, *Modild*, København, F.A.Reitzels forlag.

Bruun, Hans Henrik 2003, *En klassiker – død eller levende ? Hvad skal vi med Max Weber i dag ?*, i *Dansk Sociologi*, nr 4/14. årg., s. 61-75, Dansk Sociologforening.

Bøcher, Peter og Jørgensen, HenrikLønberg 1999, *Fra Internationalisering til*

globalisering, København, Forlaget politiske studier.

Cetina, Karin Knorr 2004, *Capturing markets ? A review essay on Harrison White on producer markets*, i *Socio Economic Review*, no 2, s. 137-148, Oxford, Oxford University Press.

Chouliaraki, Lilie og Norman Fairclough (1991) 1999, *Discourse in late modernity : rethinking critical discourse analysis*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

Clam, Jean 2000, *System's sole Constituent : the Operation. Clarifying a Central Concept of Luhmannian Theory*, i *Acta Sociologica*, vol. 43, no. 1, s. 63-79, Oslo, Scandinavian University Press.

Dalton, George (1959) 1985, *Robert Owen and Karl Polanyi as Socio-Economic Critics and Reformers of Industrial Capitalism*, Ann Arbor, Mich : University Microfilms International, 1985. - v, 431 bl. (Disputats, Graduate School of the University of Oregon, 1959) Bibliografi: s. 418-431.

Distinktion 2003, *Distinktion – Skandinavisk tidsskrift for samfundsteori*, nr. 7, 2003, s. 5-6, Århus, Århus Universitet.

Dobb M. H. 1935, *En kritik af visse retninger indenfor moderne ligevægtsteori*, *Nationaløkonomisk tidsskrift*, s. 361-374, København, Nationaløkonomisk forening.

Engelstad, Fredrik 1999, *Verdi og handling*, Max Weber, s. 7-21 (Indledning), Oslo, Pax Forlag A/S.

Estrup, Hector 1991, *Nogle grundtræk af den økonomiske teoris udvikling*, København, Jurist- og Økonomforbundets forlag.

Feldbæk, Ole, Ole Hyldtoft, Jørgen Peter Christensen og Henrik Christoffersen 1993, *Danmarks økonomiske historie* (4 bind), Herning, Forlaget Systime A/S.

Thyssen, ole 1997, Indledning, i *Iagttagelse og paradoks*, Niklas Luhmann, København, Gyldendal.

Fligstein, Neil 2001, *The Architecture of Markets – An Economic Sociology of twenty-first-century Capitalist Society*, Princeton and Oxford, Princeton University Press.

Fligstein, Neil 2002, *Review Essay over Harrison White's bog Markets from Networks*, 2002, *Contemporary Sociology*, vol 32 no 6, s. 673-675, New York, American Sociological Association.

Fog, Bjarke 1948, *Matematik og økonomi*, anm. af P.A.Samuelsen, *Foundations of economic analysis*, i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, s. 76-80, København, Nationaløkonomisk Forening.

Frisch, Ragnar 1929, *Statikk og dynamikk i den økonomiske teori*, i *Nationaløkonomisk tidsskrift*, s. 321-379, København, Nationaløkonomisk Forening.

GEO-3, *Global Environment Outlook Year Book 2003*, UNEP, www.unep.org.

Giddens, Anthony 1984, *The constitution of society*, Cambridge, Polity Press.

Globalization, Growth, and Poverty 2002, A world Bank Policy Research Report, New York, Oxford University Press.

Globalization's last Hurrah ? 2002, i *Foreign Policy Magasin*,
www.foreignpolicy.com/issue_janfeb_2002/global_index.html.

Götke, Povl 1997, *Niklas Luhmann*, Frederiksberg, Forlaget ANIS.

Granovetter, Mark 1985, *Economic Action and Social Structure : The Problem of Embeddedness*, i *The American Journal of Sociology*, vol. 91, no. 3, s. 481-510, Chicago, The University of Chicago Press.

Granovetter, Mark 1998, interview med Mark Granovetter, i *Sosiologi i dag*, 4/1998, Oslo, Novus Forlag.

Granovetter, Mark og Richard Swedberg ed. 1992, *The Sociology of Economic Life*, San Francisco og Oxford, Westview Press Inc.

Hagen, Roar 2000, *Rational Solidarity and Functional Differentiation*, *Acta Sociologica*, vol. 43, no. 1, Oslo, Scandinavian University Press.

Hands, D. Wade 1999, *Emperical realism as meta-method : Tony Lawson on neoclassical economics*, s. 169-187, i *Critical Realism in Economics*, Steve Fleetwood ed., London, Routledge.

Hardwick, Philip, Bahadur Khan og John Langmead (1982) 1996, *Modern Economics*, Singapore, Longman Singapore Publishers (Pte) Ltd.

HDR 2003, *Human Development Report 2003*, UNDP, 8.7.2003, ww.undp.org/hdr2003.

Heckscher, Eli F. *Mercantilism*, (1931) 1994, *Mercantilism*, London og New York, Routledge.

Hjelseth, Arve 1998, "Markedets" ekspansjon – Markedsformer og økonomifagets hegemoni, i *Sosiologi i dag*, 4/1998, Oslo, Novus Forlag.

Hodgson, Geoffrey M. 1994, *The Return og Institutional Economics*, i *The handbook of Economic sociology*, Neil J. Smelser & Richard Swedberg (ed.), s. 58-77, Princeton, Princeton University Press.

Hodgson, Geoffrey M. 1999, *Economics & Utopia*, London og New York, Routledge.

Holm, Hans-Henrik 2001, *The Selection of Foreign News – A case study of Danish news rooms*, artikkel fra DJH's hjemmeside ('Forskning & Faglig udvikling'),
<http://afdelinger.djh.dk/forskning/>.

Holton, Robert J. 1992, *Economy and Society*, London, Routledge.

- Høegh-Olesen, Henrik 2000, *Refleksivitet og selvbevidsthed- træk af åndens udviklingshistorie*, s. 13-59, i *Ånd og natur : ti almenpsykologiske essays ad modum Katzenelson*, Henrik Høegh-Olesen (red.), København, Dansk psykologisk Forlag.
- IESBS 2001, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Elsevier B.V.
- IPCC 2001, *The Intergovernmental Panel on Climate Change* (UNEP, WMO), Third Assessment Report (TAR), Working Group 1 (The Scientific Basis).
- Jacobsen, Bjarne 1995, *Max Weber, 'Max Weber-Gesamtausgabe' og Fr. Albert Lange*, i *Sociologi i dag*, 2/1995, Oslo, Novus Forlag.
- Jessop, Bob 2000, *Globalisering og interaktiv styring*, Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Jevons, W. Stanley (1871) 1965, *The Theory of Political Economy*, New York, Sentry Press.
- Kasuga, Junichi 1987, *Die Beobachtung des Marktes : asymmetrische Strukturen und generalisierte Erwartungen*, i *Theorie als Passion : Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*, s. 547-569, Dirk Baecker (et al.), Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Keilhau, Wilhelm 1931, *Området for grænseværdilæren*, i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, årg. 1931, København, Nationaløkonomisk Forening.
- Klein, Philip A. 1993, *The Institutional Challenge : Beyond dissent*, i *Institutional Economics : Theory, Method, Policy*, Marc R. Tool (ed.), s. 13-47, Boston, Dordrecht, London, Kluwer Academic Publishers.
- Kneer, Georg og Armin Nassehi (1993) 1997, *Niklas Luhmann - introduktion til teorien om sociale systemer*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Kommisrud, Arne 1995, *Max Webers historisk-sociologiske strukturmodeller*, i *Sociologi i dag*, 2/1995, Oslo, Novus Forlag.
- Kristensen, Thorkild 1952, *Statsbudgettet og dets problemer*, foredrag, s. 177-192, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, København, Nationaløkonomisk Forening.
- Krugman, Paul 2002, *For Richer*, i *The New York Times*, 20.10.2002, NYT on-line Arkiv.
- Køppe, Simo 1990, *Virkelighedens niveauer*, København, Nordisk Forlag A.S.
- Lawson, Tony 1998, *Economics & Reality*, London og New York, Routledge.
- Leifer, Eric M. 1985, *Markets as Mechanisms : Using a Role Structure*, i *Social Forces*, Vol. 64, no 2, s. 442-472, University of North Carolina Press.
- Lie, John 1997, *Sociology of Markets*, i *Annual Review of Sociology*, vol. 23, s. 341-360, Palo Alto (USA), Annual Reviews.

- Living Planet Report 2002*, WWF Publications,
http://www.panda.org/news_facts/publications/general/livingplanet/lpr02.cfm.
- Lorentzen, Håkon 2004, *Fellesskapets fundament – sivilsamfunnet og individualismen*, Oslo, Pax Forlag A/S.
- Luhmann, Niklas 1972A, *Wirtschaft als soziales System*, i *Soziologische Aufklärung*, Band 1, 3. oplag, s. 204-231, Westdeutscher Verlag Opladen.
- Luhmann, Niklas 1972B, *Knappheit, Geld und die bürgerliche Gesellschaft*, i *Jahrbuch für sozialwissenschaft*, band 23, Heft 1, s. 186-210, Göttingen.
- Luhmann, Niklas 1974, *Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien*, i *Zeitschrift für Soziologie*, årg. 3, H. 3, s. 236-255, Ferdinand Enke Verlag Stuttgart.
- Luhmann, Niklas 1986, *The Autopoiesis of Social Systems*, i *Sociocybernetic Paradoxes*, F. Geyer og J. van der Zouwen (ed.), s.172-192, London, Sage.
- Luhmann, Niklas 1994, *Die Wirtschaft der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1984) 1995, *Social Systems*, Stanford, Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas 1998, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt an Main, Suhrkamp.
- Marshall, Alfred (1890, 1920) 1994, *Principle of Economics*, London, MacMillan Press Ltd.
- Marx, Karl 1962, *Økonomi og filosofi*, (Udvalg og indledning ved Willy Sørensen), København, Gyldendals Forlag.
- Marx, Karl (1867) 1969, *Das Kapital*, Dietz Verlag Berling.
- Marx, Karl (1844-47, 1888) 1974, *Den tyske ideologi - Filosofiens elendighed*; (Tesar om Feurbach), red.: Johs. Witt-Hansen, København, Rhodos.
- Maturana, Humberto 1978, *Cognition*, s.45-46, *Wahrnehmung und Kommunikation*, Hejl, Peter M., Volfram K. Köck, og Gerhard Roth, (ed.), websiden www.enolagaia.com/M78bCog
- Maturana, Humberto 1980, citeret af Ernst von Glaserfeld i *Distinguishing the Observer : An Attempt at Interpreting Maturana*, websiden www.oikos.org/vonobserv
- Maturana (Romesin), Humberto 2002, *Autopoiesis, Structural Coupling and Cognition : A history of these and other notions in the biology of cognition*, i *Cybernetics & Human Knowing*, vol 9, no 3-4, Ålborg, Søren Brier.
- Metzner, Andreas 1989, *Die ökologische Krise und die Differenz von System und Umwelt*, i *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften.*, årg 31, Hæfte 6, s. 871-886, Karlsruhe.

- Mill, John Stuart (1848, 1871) 1994, *Principles of political economy*, Oxford og New York, Oxford University Press.
- Mills, C.Wright (1959) 2002, *Den sociologiske fantasi*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Mortensen, Nils 2004, *Det paradoksale samfund*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Mouffe, Chantal 2003, *Politik og lidenskaber : Hvad er på spil i demokratiet ?*, *Distinktion – Skandinavisk tidsskrift for samfundsteori*, nr. 1, 2000, s. 119-127, Århus, Århus Universitet.
- Münch, Richard 1990, *Die Wirtschaft der Gesellschaft – ein Autopoietisches System ?*, i *Soziologische Revue*, årg 13 hæfte 4, s. 381-388, München, Besprechungen neuer Literatur.
- Münch, Richard 1994, *Zahlung und Achtung – Die Interpenetration von Ökonomie und Moral*, i *Zeitschrift für Soziologie*, årg 23, H 5; Enke Verlag.
- Nationaløkonomisk Tidsskrift 1873-1993*, København, Nationaløkonomisk Forening.
- Nilsen, Rune Åkvik 1995, *Max Weber og det europeiske miraklet*, i *Sosiologi i dag*, nr 2/1995, Oslo, Novus Forlag.
- Olofsson, Gunnar 1995, *Embeddedness and Integration : An Essay on Karl Polanyi's The Great Transformation*, i John Andersen (et al) *Social Integration and Marginalisation*, Nils Mortensen (ed.), s. 72-113, Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- O'Neil, John 1998, *The Market – Ethics, Knowledge and Politics*, London og New York, Routledge.
- Pedersen, Jørgen 1931, *Gunnar Myrdals kritik af nationaløkonomien som videnskab*, i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, s. 136-150, København, Nationaløkonomisk Forening.
- Pedersen, Kurt 1981, *Den økonomiske teoris rødder*, Herning, Forlaget System A/S.
- Pedersen, kurt, Erik Strøjer Madsen og Jørgen Ulff-Møller Nielsen 1996, *Økonomisk teori*, 4. udg., København, Jurist og Økonomforbundet.
- Polanyi, Karl (1944) 1957, *The Great Transformation*, USA, Beacon Press Books.
- Pounds, J. Alan m.fl. 2004, *Clouded futures*, i *Nature*, vol. 427, 8.1.2004, s. 107-109, Nature publishing Group.
- Ramstad, Yngve 1993, *Institutional Economics and the dual Labor Market*, i *Institutional Economics : Theory, Method, Policy*, Marc R. Tool (ed.), s. 173-233, USA, Kluwer Academic Publishers.
- Rasmussen, Anders Fogh 1993, *Fra socialstat til minimalstat*, Samleren.
- Rasmussen, Frank og Peder Andersen 2002, *Globalisering, økonomi og territorial*

dynamik, s. 119-129 (kapitel 7) i *Territorial dynamik*, red. Torben Beck Jørgensen og Kurt Klaudi Klausen, Århus, Århus Universitetsforlag (Del af magtudredningsprojektet).

Reinert, Erik S. 2004, *Global økonomi. Hvordan de rike ble rike og hvorfor de fattige blir fattigere*, Oslo, Spartacus forlag as.

Revkin, Andrew C m.fl. 2003, *Report by the E.P.A. Leaves out Data on Climate Change*, *The New York Times*, 19.6.2003.

Ritchie, Mark m.fl. 2003, *A New Beginning for WTO After Cancun*, *Foreign Policy In Focus* (FPIF), 10.10.2003.

Ritzer, Georg (1983) 2000, *Sociological Theory*, (International editions), Singapore, McGraw Hill.

Root, Terry L. m.fl. 2004, *Fingerprints of global warming on wild animals and plants*, *Nature*, vol. 421, Nature publishing Group.

Schär, Christoph m.fl.2004, *The role of increasing temperature variability in European summer heatwaves*, i *Nature*, www.nature.com, 11.1.2004.

Sitton, John E. 1998, *Disembodied Capitalism : Habermas's Conception of the Economy*, i *Sociological Form*, vol. 13 nr 1, s. 61-83, Springer Science+Business Media B.V.

Slater, Don og Fran Tonkiss 2001, *Market Society*, Cambridge, Polity Press og Blackwell Publishers Ltd.

Smelser, Neil J. og Richard Swedberg 1994, *The sociological perspective on the Economy*, i *The handbook of Economic sociology*, Neil J. Smelser & Richard Swedberg (ed.), s. 3-26, New York og Princeton, Princeton University Press

Smith, Adam (1776) 1846, *The Wealth of Nations*, Book I-V, London, Longman & Co.

Smith, Adam (1776) 1986, *The Wealth of Nations*, Book I-III, London, Penguin classics.

Spencer-Brown, Georg (1969) 1973, *Laws of Form*, USA, Bantam Paperback Edition.

Steger, Manfred B. 2002, *Globalism – The New Market Ideology*; New York, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Stichweh, Rudolf 2000A, *Systems Theory as an Alternative to Action Theory? The Rise of 'Communication' as a Theoretical Option*, *Acta Sociologica*, vol. 43, no. 1, Oslo, Scandinavian University Press.

Stichweh, Rudolf 2000B, *On the Genesis of World Society : Innovations and Mechanisms*, *Distinktion – Skandinavisk tidsskrift for samfundsteori*, nr. 1, 2000, s. 27-38, Århus, Århus Universitet.

Stiglitz, Joseph 2002, *Globalization and its discontents*, London, Penguin Books Ltd.

Strandbakken, Pål 1995, *Hans Nielsen Hauge og kapitalismens ånd*, *Sosiologi i dag*, nr 2/1995, Oslo, Novus Forlag.

Sveistrup, P.P. 1927, *Den naturvidenskabelige metodes betydning for samfundskøkonomien*, i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, s. 266-327, København, Nationaløkonomisk Forening.

Swedberg, Richard 1991, *Major Traditions of Economic Sociology*, i *Annual Review of Sociology*, vol. 17, s. 251-276, Palo Alto (USA), Annual Reviews.

Swedberg, Richard 1994, *Markets as Social Structures*, s. 255-282 i Neil J. Smelser og Richard Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology*, New York og Princeton, Princeton University Press

Swedberg, Richard 1998, *Max Weber om marknaden*, i *Sosiologi i dag*, 4/1998, s. 6-11, Oslo, Novus Forlag.

Swedberg, Richard 2005, *The economic sociology of capitalism : an introduction and agenda*, i *The economic Sociology of Capitalism*, Princeton, Princeton University Press.

Thomas, Chris D m.fl. 2004, *Extinction risk from climate change*, *Nature*, vol. 421, Nature publishing Group.

Umpleby, Stuart A. 1994, *The Cybernetics of Conceptual Systems*, fra netsiden gwu.edu/umpleby/conceptual_systems.txt.

Useem, Jerry 2002, *Fortune Magasin*, 27.11.2002.

Varian, Hal R. (1990) 2003, *Intermediate Microeconomics – a modern approach*, New York, Norton & Company Ltd.

von Bertalanffy, Ludwig (1956) 1969, *General System Theory*, New York, George Braziller Inc.

von Foerster, Heinz 1974, ed., *Cybernetics of Cybernetics*. Sponsored by a grant from the Point Foundation to the Biological Computer Laboratory, University of Illinois, Urbana, Illinois, 1974.(Netsiden PANGARO, *Cybernetics : A Definition*, pangaro.com/published/cyber-macmillan).

von Foerster, Heinz 1994, *Ethics and second-order cybernetics*, i *Stanford Humanities Review*, 1994, vol 4, no 2, Stanford University.

Wallerstein, Immanuel (1979) 1995, *The capitalist world-economy*, Cambridge, Cambridge University Press.

Walras, Leon (1874, 1926) 1984, *Elements of Pure Economics – or the theory of social wealth*, Philadelphia, Orion editions.

Weber, Max (1922) 1978, *Economy & Society 1 og 2*, Berkeley and Los Angeles,

University of California Press.

Weber, Max 1999, *Essays in Economic Sociology*, Richard Swedberg (ed.), Princeton, New Jersey, Princeton University Press. (Jeg har ikke angiver originalårstallene fordi de er forskjellige på de forskjellige tekster der er gengivet og anvendt).

White, Harrison C. 1981, *Where do markets come from ?*, i *American Journal of Sociology*, vol. 87, no 3, s. 517-547, Chicago, The University of Chicago Press.

White, Harrison C. 2002, *Business Mobilize Production through Markets : Parametric Modeling of Path-dependent Outcomes in Oriented Network Flows*, i *Complexity*, vol. 8, no 1, 2002, s. 87-95, Wiley Periodicals Inc.

Williams, Stephen E. m.fl. 2003, *Climate change in Australian tropical rainforests : an impending environmental catastrophe*, *The Royal Society, Biological Sciences*, vol. 270, no 1527, pp 1887-1892, London.

Wolf, Martin 2004, *Why globalization works*, New Haven and London, Yale University Press.

Zelizer, Viviana A. 1988, *Beyond the Polemics on the Market : Establishing a Theoretical and Empirical Agenda*, i *Sociological Forum*, vol. 3, no 4, s. 614-634, Springer Science+Business Media B.V.

Zelizer, Viviana A. 2002, *Circuits within Capitalism, The Economic Sociology of Capitalism*, Victor Nee og Richard Swedberg ed. (jeg har artikkelen i en præ-udgave, jeg modtog direkte fra Viviana Zelizer, dateret februar 2002).

Zeuthen, F. 1933, *Birck som videnskabelig forfatter og lærer*, i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, s. 69-79, København, Nationaløkonomisk Forening.

Østerberg, Dag (1971) 1986, *Metasociologisk Essä*, Gøteborg, Bokförlaget Korpen.

Østerberg, Dag (2003) 2005, *Sociologiske nøglebegreber*, 2003, København, Akademisk forlag.

Resume

Dette projekt fokuserer på markedsøkonomien som et socialt fænomen, ikke som et fænomen i traditionel økonomisk forstand.

Hensigten med projektet er at forsøge at forstå hvordan dette fænomen har kunnet udvikle sig til det på alle måder dominerende tankesæt, og den på alle måder dominerende motor, i dannelsen af det moderne samfund.

Projektet er ikke drevet af et ønske om at uddybe eller supplere økonomiske teorier om markedsøkonomien. Det er drevet af et ønske om at se markedsøkonomien i et bredere perspektiv, som et socialt fænomen på linie med andre sociale fænomener. I den forbindelse opfattes økonomisk (mainstream) teori som en del af fænomenet.

Problemstillingen rejser to grundlæggende spørgsmål. For det første : Hvordan kan økonomiske handlinger opfattes som meningsfulde når de begrundes ud fra økonomiske ræsonnementer som ekskluderer en stor del af de virkninger på mennesker, natur og samfund de er årsag til ? Der tænkes på de virkninger der skyldes bestræbelser på at nå de økonomiske mål – effektivitet, vækst og bundlinier - men som ikke opgøres i økonomi termer. Det kunne være sociale, klimatiske, psykiske, biologiske og andre følgevirkninger af de produktionsmidler- og måder, som anses for mest hensigtsmæssige (effektive), i forhold til at nå de økonomiske mål.

Når man tager i betragtning at et økonomisk ræsonnement – omvendt – netop kun redegør for økonomiske årsager og virkninger, kommer legitimiteten af de økonomiske handlinger det udløser til at hvile udelukkende på validiteten af økonomiske mål (effektivitet og vækst). Det rejser det andet spørgsmål : Hvordan afgøres om økonomisk effektivitet og vækst er valide samfundsmål, når de kun har gyldighed inden for et afgrænset økonomisk univers ?

Hensigten med projektet er at undersøge om det er muligt at fremstille en sociologisk teori der på en overbevisende måde kan redegøre for disse sammenhænge.

Gennem en undersøgelse og afgrænsning af problemstillingens nøglebegreber uddrages nogen karakteristika ved fænomenet markedsøkonomi som teorien skal kunne håndtere – herunder mening, dialektiske relationer mellem struktur-aktør, afgrænsning, selvreference og selvkonstituering, økonomisk videnskab, økonomisk handling og reduktion.

En række sociologiske teorier, der også opfatter markedsøkonomien som et væsentligt fænomen i den moderne verden (Weber, Polanyi, Fligstein, White, Luhmann), vælges ud til en nærmere vurdering. Hensigten med det er dels at undersøge hvordan fænomenet også kunne beskrives – og hvad det ville betyde for problemstillingen, dels at finde frem til hvilken teori der ser du til at have de bedste forudsætninger for at honorere problemstillingen i dette projekt.

Det endelige valg falder på systemteorien i den udformning den får af Niklas Luhmann når han transformerer den til en teori om sociale systemer, herunder overfører den til det økonomiske (del)system.

Der foretages herefter en detaljeret analyse af Luhmanns teori om det økonomiske (del)system med henblik på at applicere teorien på markedsøkonomien som socialt fænomen, i den udformning det har fået i dette projekt. I den forbindelse gennemføres en række modifikationer : det handlende individ genindføres, omverdensbegrebet uddybes, forholdet mellem systemer uddybes, selvreference-konceptet udbygges og dynamiseres som et udviklingsperspektiv, forholdet mellem system og økonomiske aktører præciseres, og økonomisk teori lægges ind som systemets selvbeskrivelse.

Yderligere fremhæves en række særlige fortrin ved netop dette system – i relation til dominans og udbredelse. Dets ekstremt simple differens-kode (betaling/ikke-betaling – betalingsgrund) og det stærkt generaliserede pengemedie, et effektivt selvbeskrivelsesapparat

i form af den økonomiske videnskab, et højt beredskab til at reducere kompleksitet – opbygge egenkompleksitet, virksomhedernes rolle som katalysatorer for udvikling af systemets selvreference, dets stærke immunforsvar overfor de afledte virkninger det er årsag til, og den innovative dynamik det repræsenterer, for eksempel i forhold til teknologisk udvikling.

På grundlag af den samlede teori der herefter dannes om markedsøkonomien som socialt fænomen, besvares de spørgsmål der er rejst i problemstillingen.

Hovedkonklusionen er at spørgsmålenes umiddelbart modstridende og uforenelige størrelser, istedet viser sig at være gensidigt afhængige og befordrende. Det er netop *fordi* fænomenet er istand til at frakoble økologiske og sociale virkninger, at det kan opbygge sin egen indre logik. Og det er netop *fordi* fænomenet kan opbygge en egen indre logik, at det er istand til at koble ud i forhold til sine virkninger.

Man kan sige at der ligger en dobbelt styrke i at systemet kan vende de virkninger det sender ud til sin egen fordel. Eller, sagt mere systemteoretisk, at det kan bruge den øgede omverdenskompleksitet som det selv skaber, til at udvikle sin egenkompleksitet.

Det forhold - *at lukningen øger systemets kapacitet til at håndtere en større omverdenskompleksitet* - er helt afgørende for at forstå dette fænomens gennemslagskraft i dannelsen af det moderne samfund.

Det er en vigtig konsekvens af denne måde at betragte fænomenet på, at i takt med at systemet opbygger en egen indre logik gennem en successiv social og økologisk frakobling, så kan der ikke – når det har lukket sig omkring sig selv – kobles tilbage igen. Systemet kan hverken bidrage til samfundsmæssige overvejelser og vurderinger af sine afledte virkninger, eller konsekvenserne af at nå/ikke nå de økonomiske mål som er meningsløse uden for det lukkede økonomiske kredsløb systemet konstituerer.

Selve den måde systemet konstituerer mening på har som konsekvens at der dannes afledte virkninger – udenfor systemet, og at de økonomiske virkninger bliver meningsløse – udenfor systemet. Systemet er lukket på den måde, at det selv danner alt hvad det har brug for, og at alt hvad det danner er uden mening udenfor dets grænse.

Selvreference betyder simpelthen at alt hvad der foregår i systemet kun har mening for systemet selv.

Det bliver en af projektets centrale indsigter, at den reduktion der gør markedsøkonomien mulig - giver den eksistens - samtidig gør den ubrugelig som målestok for verdens tilstand. Jo stærkere markedsøkonomien indvirker på et samfunds beslutninger, jo mere meningsløse bliver derfor dets forsøg på at udvikle sig i en bestemt retning.

Når forestillingen om 'et godt samfund' skiftes ud med forestillingen om 'en god forretning', når markedsøkonomien begynder at overtage rollen som mål og nedskrive mennesker, natur og samfund til midler, så opløses grundlaget for at danne samfund. 'Samfundet' bliver en resource i bestræbelserne på at gøre 'en god forretning'.

Dette projekt ønsker at skabe mulighed for at stille sig et sted hvorfra den udvikling kan indses og kritiseres. Det er tænkt som et skridt på vejen til at etablere en platform hvorfra de egentlige samfundsmæssige værdier, visioner og mål kan debatteres – og sætte det økonomiske arrangement tilbage på sin rette plads som middel.

Summary

The project focuses on market economy as a social phenomenon, not as an economic phenomenon.

The intention is to investigate and understand how this phenomenon is able to maintain such a dominating and exclusive position as the meaningful way reasoning and acting per se in modern society. The intention is not to elaborate or supplement economic theorising about the market. It is to look at market economy in a wider perspective, e.g. include economic theory as part of the phenomenon.

The project raises two basic questions. First : How is it possible to perceive of economic actions as socially meaningful while a major part of their impact is excluded from economic calculus and reasoning ? A lot of secondary impacts and consequences are generated as business, individuals and societies try to reach out for the pure economic goals – efficiency, profit and growth. Ecological, social, biological, psychological etc. impacts not accounted for in economic terms and hence not included in economic calculus and reasoning.

Exactly because economic reasoning only accounts for what is considered ‘economic’ this kind of reasoning have to rely on pure economic goals to be valid in itself. That raises the other question : How can purely economic goals perform as goals for society when they are only valid within the narrow economic horizon ?

The overall intention in this project is to develop a social theory that can cope with these questions in a consistent and convincing way.

By investigating, specifying and elaborating key-concepts used to describe market economy as a social phenomenon a number of characteristics are extracted, e.g. meaning, dialectical relations between structure and actor levels, boarder, selfreference and selfconstitution, economic science, economic action and reduction.

A selection of sociological theories – also focused on market economy as an important social phenomenon – are identified and elaborated (Weber, Polanyi, Fligstein, White, Luhmann). The purpose of this is to see how this phenomenon could have been theorised alternatively – elaborate the consequences of using those perspectives, and to identify the theory most suited to address the questions posed in this project.

Finally the General Systems Theory as transformed by Niklas Luhmann into a theory of social systems, e.g. a theory of the economic subsystem, is chosen as a point of departure.

An elaborated analysis of this theory is carried out and a number of modifications are introduced to make it fit the phenomenon characterised in this project – the (economic) actor is re-introduced, the concept of environment is extended, the concept of selfreference is elaborated and made dynamic an innovative, the relation between system and actor is specified, and economic theory is included in the phenomenon.

Further a number of advantages related specifically to this systems capacity to dominate and expand as a horizon of meaning are highlighted : The extremely simplified code of distinction (payment/not-payment – reasons for payments) and the completely generalised media of money, a highly efficient capability to provide selfdescriptions (economic science), a high potential to reduce complexity – increase internal complexity, the business role promoting selfreference, the strong protection of the system boarder against non-economic impacts and consequences caused by the system, and the high innovative potential – e.g. in promoting technological development.

An overall theory of market economy as a social phenomenon eventually emerge allowing for a consistent explanation and elaboration of the questions raised in this project.

The main conclusion is that, even though the questions seems to embrace some apparent contradictions it turn out not to be contradictions but interdependences. It is exactly

because this phenomenon is capable of dis-embedding ecologically and socially that it can develop its inner – economic – logic/meaning. And it is exactly *because* the phenomenon can establish this inner logic that it is capable of dis-embedding.

In a way there is a kind of reinforcement in the fact that the phenomenon can turn its impacts to its own advantage. Or, to put it more along the line of systems theory : the system can use the increased environment complexity it creates to develop its own complexity.

The fact *that system closure increases the system's capacity to cope with an increased complexity in its environment* is crucial in understanding the extremely high potential confined to this phenomenon in the shaping of modern society.

It is an important consequence of this way of perceiving the phenomenon that as the system builds up its inner logic and dis-embed ecologically and socially, it consequently becomes impossible to re-connect – re-embed. The ‘meaning’ related to this system loses any kind of relevance in relation to both the non-economic impacts it creates and the contributions it makes to pure economic goals.

Selfreference simply implicates that everything that is going on inside the system only have meaning inside the system itself.

It is one of the crucial findings in this project that the reduction that makes market economy possible in the first place is the very same reduction that makes it impossible as an ecological and social benchmark. The stronger market economy is affecting societies decisions the less meaningful becomes the attempts to guide its (societies) development in any specific direction.

When the perception of a ‘good society’ is exchanged with doing ‘good business’, when market economy starts to take over the role as the ultimate goal for the development of society thereby reducing humans, nature and society to means, then the basic ability of human civilisation to constitute a society is eroded. ‘Society’ becomes just another resource for making ‘good business’.

This project intends to provide a possibility to set up a platform from where it can become possible to observe critically this development. It is a step towards a scenario where substantial values, visions and goals can be discussed as societies key agenda – and put the economy back where it belongs as a mean and a possible way of supporting these visions.